

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

132674

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**TÜRKİYE – İSRAİL STRATEJİK İŞBİRLİĞİNİN
SINIRLARI**

(Siyasi ve Ekonomik Sonuçları)

132674

Hazırlayan

SERNUR SÜLEYMAN OSMAN YASSIKAYA

0716012

Danışmanı

Doç. Dr. GENCER ÖZCAN

İSTANBUL - HAZİRAN 2003

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ÖNSÖZ

İnceleyeceğiniz yüksek lisans tezinin konusu “*Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğinin Sınırlamaları (Siyasi ve Ekonomik Sonuçları)*”dır. Bu konu kapsamında, 90’lı yıllarda sadece Türk dış politikasında önemli bir değişimi işaret etmeyen aynı zamanda Ortadoğu’daki güç dengelerinde önemli bir değişime yol açan Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğinin gelişimi önünde sınırlandırıcı etkileri olabilecek konular üzerinde durulmuştur. Tez konusunun seçiminde konuyla ilgili geniş kapsamlı bir araştırmanın bulunmayışı etkili olmuştur.

Tez çalışması hazırlanırken internet ortamından, akademik araştırma ve yayınlardan, süreli yayınlardan, günlük gazetelerden yararlanılmış, konuyla ilgili güncel kaynakların kullanımına dikkat edilmiştir. Özellikle tez danışmanım Doç Dr. Gencer Özcan Bey’in büyük emek vererek oluşturduğu arşivi tez çalışmamda büyük kolaylık oluşturmuştur.

Ekim 2001 tarihinde fiilen başladığım yüksek lisans tezimde, tez danışmanı olmayı kabul ederek büyük incelik gösteren sevgili hocam Doç. Dr. Gencer Özcan’a teşekkür ederim. İki yıl boyunca dar olan vaktinin bir kısmını bana ayırması, tez ile ilgili umutsuzluğa düştüğüm anlarda beni cesaretlendiren ve desteğini esirgemeyen değerli hocama hazırladığım tezle emeğinin karşılığının hiç olmazsa birazını verebildiğimi umuyorum. Ayrıca değerli öğretim üyeleri Doç Dr. Fulya Atacan ve Yrd. Doç. Dr. Fuat Aksu hocalarıma bana gösterdikleri yakın ilgi ve verdikleri destekten dolayı minnettarım. Benimle yüksek lisans yıllarımı paylaşan herkese teşekkür ederim. Tezin yazımındaki ve içeriğindeki olabilecek tüm hatalarda sorumluluk şahsıma aittir.

Sevgili anneciğim, babacığım ve kardeşim sizlere de teşekkürler. Babama beni akademik kariyer yapmam yönünde cesaretlendirdiği ve hiçbir zaman benden desteğini esirgemediği için ömür boyu minnettar kalacağım. Üstümdeki emeklerini asla inkâr edemeyeceğim sevgili annaneme, büyükbabama ve dayıma da teşekkürü bir borç biliyorum. Mihriban Ayhan’a da sonsuz sevgilerimi gönderiyorum.

Bu çalışmamı üzerimde emeği olan “sevgili aileme” atfediyorum.

ÖZET

Tezin amacı: Türkiye-İsrail stratejik işbirliğine yönelik sınırlamaları araştırmak ve siyasi, ekonomik sonuçlarını ve etkilerini ortaya koymaktır.

Analiz: Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin geliştiği ortam gözönünde bulundurulmuş, stratejik işbirliğinin gelişim süreci genel hatlarıyla anlatılarak, siyasi, ekonomik ve stratejik etki/sonuçları ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ana temasını içeren sınırlamalar bölümünde geçmiş ve güncel süreçler gözlemlenerek, analizler bu gözlemlere göre yapılmıştır.

Metot: Öncelikli olarak Soğuk Savaş ve Körfez Savaşı sonrasında değişen Ortadoğu ele alınmıştır. Türkiye'nin değişen bölgesel ortama yönelik güvenlik ve tehdit algılamaları değerlendirilmiş ve bu algılamalara yönelik politikaları ele alınarak stratejik işbirliğinin oluşmasına zemin hazırlayan gelişmeler tartışılmıştır. Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin gelişimi günümüze kadar getirilmiş ve stratejik işbirliğinin siyasi, ekonomik ve stratejik etki/sonuçları ele alınmıştır. Sınırlamalar konusu küresel, bölgesel ve ikili ölçekte ele alınarak, çeşitli aktörlerin stratejik işbirliğine dönük etkileri, güncel gelişmeler ve stratejik işbirliğindeki rolleriyle aktarılmaya çalışılmıştır.

Sonuçta, ele alınan konular çerçevesinde, Türkiye-İsrail stratejik işbirliğine yönelik herhangi bir sınırlama konusu olmadığı görülmüştür. İki ülkenin de tehdit algılamalarını ortak bir çerçeve içinde ele alabildikleri ve gerilim unsuru olabilecek konuları aralarındaki stratejik işbirliğine mümkün olduğunca yansıtmamayı başardıkları görülmüştür. Ne var ki Filistin sorunu geçen zamana rağmen halen iki ülke arasında önemli bir gerilim unsuru olabilmektedir. Filistin sorununda kalıcı bir barışın hem bölgesel hem de iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu katkısı olacağı şüphesizdir.

ABSTRACT

Objective of the Thesis: to evaluate the obstacles to the Turkish-Israeli strategic partnership and to find out its political and economical impacts.

Analysis, focused on the regional environment which caused the development of the Turkish-Israeli strategic partnership. While the main events which occurred through the process of strategic partnership quoted, its impacts and consequences put out. In the Obstacles section which is the main part of the study, past and recent developments observed and analysis made according to them.

Method: Firstly the structure of the Middle East which occurred after the end of Cold War and the Gulf War evaluated. Then the new regional policy of the Turkey put out which is shaped by the changing perceptions of the Turkey's national security and interests. After that the impacts and consequences of the strategic partnership evaluated together with the development process of partnership. Obstacles section of the study dealt with three sub titles; global, regional and bilateral. It is aimed to put out the impacts of the different actors and developments to the strategic partnership as an obstacle.

The results of the study showed that there has been no kind of obstacles to the Turkish-Israeli strategic partnership. Both country able to deal with their own threat perceptions in the same framework despite some differences. But the Palestinian issue is still a tension subject between the two countries. It is clear that if a lasting peace can be formulated on the Palestinian issue, it will have positive impacts to the regional stability and the strategic partnership.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU.....	7
1.1. Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu'daki Dönüşüm	7
1.2. Körfez Savaşı ve Sonuçları	9
1.3. ABD'nin Çifte Çevreleme (<i>Dual Containment</i>) Politikası	12
1.4. 1996 Sonrası Körfez İttifakının Gevşemesi	14
1.4.1. Ortadoğu Barış Sürecindeki Soğuma.....	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
2. YENİ ORTADOĞU VE TÜRKİYE.....	17
2.1. 1990 Öncesi Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Konuları	17
2.1.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Tehdidi.....	18
2.1.2. Yunanistan.....	18
2.1.3. Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu.....	19
2.1.4. İran	20
2.1.5. Irak	21
2.1.6. Suriye	23
2.2 1991 Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu Politikasını Etkileyen Konular.....	24
2.2.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Yıkılması ve Değişen Güvenlik Algılamaları	24
2.2.2. Körfez Savaşı ve Değişen Güvenlik Algılamaları	26
2.2.3. Köktendinci Akımların Bölgede Güçlenmesi	28
2.2.4. Yeni Tehdit Algılamaları	31
2.2.4.1. Rusya'nın "Yakın Çevre" Politikası	31
2.3. İkibinli Yıllara Doğru Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Konuları.....	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	41
3. TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU'DAKİ DÖNÜŞÜME TEPKİSİ.....	41
3.1. Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Politikalarında Dönüşüm	41
3.1.2. "2 ½ Savaş Stratejisi"	43
3.1.3. 1997 Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi Güncellemesi:	45

3.2. Türkiye'nin 1991 Sonrası Ortadoğu Politikası.....	47
3.2.1. Ortadoğu Politikasının Temel Unsurları	47
3.3. 1991 Sonrası Hükümetlerin Ortadoğu Politikası	49
3.3.1. Türkiye'de 1991 Sonrası Dönemin Özellikleri.....	50
3.3.2. DYP-SHP/CHP Hükümeti Dönemi.....	55
3.3.2.1. DYP-SHP Hükümeti (1991-1993).....	55
3.3.2.1. DYP-SHP/CHP Hükümeti (1993-1996).....	61
3.3.3. Refahyol Hükümeti (1996-1997).....	64
3.3.4. ANASOL-D Hükümeti (1997-1999).....	73
3.3.5. ANASOL-M Hükümeti (1999-2002).....	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	87
4. TÜRKİYE-İSRAİL İŞBİRLİĞİNİN BU ÇERÇEVEDE YERİ.....	87
4.1. Türkiye ile İsrail'in Yakınlaşma Nedenleri.....	87
4.1.1. Türkiye'nin Kuşatılmışlık Endişesi.....	88
4.1.2.1. Suriye	90
4.1.2.3. Kitle İmha Silahları ve Uzun Menzilli Füzeler	92
4.1.2.4. Terörizm	93
4.1.3. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyonu	94
4.1.4. Türkiye'nin ABD Desteğini Sağlama İsteği.....	95
4.2. Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğinin Gelişimi.....	96
4.2.1. 1991-2000 Dönemi "Stratejik İşbirliğinin" Gelişimi.....	96
4.2.2. 2000-2002 "Stratejik İşbirliğinde" Olgunluk Dönemi.....	107
4.2.3. Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğine Tepkiler.....	114
4.3. Stratejik İşbirliğinin Bölgeye Etkisi.....	118
4.3.1. Siyasi Açıdan Etkisi	118
4.3.2. Ekonomik Açıdan Etkisi	121
4.3.3. Stratejik Açıdan Etkisi	131
BEŞİNCİ BÖLÜM	136
5. STRATEJİK İŞBİRLİĞİ ÖNÜNDEKİ SINIRLAMALAR	136
5.1. KÜRESEL ÖLÇEKTE SINIRLAMALAR	137
5.1.1. Amerika Birleşik Devletleri	137
5.2. BÖLGESEL ÖLÇEKTE SINIRLAMALAR.....	145

5.2.1. İran	145
5.2.3. Ortadoğu Barış Süreci	149
5.2.3.1. Suriye	149
5.2.3.2. Filistin-İsrail Barış Süreci	155
5.2.4 Mısır	167
5.2.5 Yunanistan.....	170
5.2.6 Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu	177
5.3 İkili Ölçekte Sınırlamalar	181
5.3.1 İç Politik Nedenler	181
5.3.2 Ekonomik Nedenler	189
5.3.2.1 Savunma Sanayii İhaleleri.....	190
5.3.2.2 Manavgat Suyu Projesi.....	195
5.3.2.3 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP).....	197
SONUÇ.....	200
KAYNAKÇA	203
EKLER.....	211

GİRİŞ

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) dağılması Ortadoğu'da önemli değişikliklere yol açmıştır. İki kutuplu sistemin dengeleri içinde yürütülen bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler, SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ve Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin bölgede etkin tek süper güç olması sonucu yeni dengeler üzerinde yürütülmeye çalışılmıştır. Dengelerdeki bu değişim kimi ülkelerin gücünü diğerlerine oranla artırarak SSCB'nin güvenlik şemsiyesini yitiren ülkeleri yeni arayışlara itecektir.

SSCB'nin dağılması ve Ortadoğu dengelerinde yaşanan değişim, Türkiye'nin ulusal güvenlik ve çıkar algılamalarında da değişimi beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile Türkiye'nin çevresinde ortaya çıkan bastırılmış etnik ve/veya dini kökenli çatışmalar, Körfez Savaşı sonrasında Irak'ta yaşanan gelişmeler Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinler için yeni tehdit algılamalarını da beraberinde getirmiştir. Bu dönem öncesinde yaklaşık 30 yıl süresince Ortadoğu ile ilgili gelişmelere mesafeli kalmayı tercih ederken, doksanlı yıllarda Ortadoğu'ya yönelik aktif bir politika izleyecektir. Türkiye bölgede İsrail, Ürdün ve Irak'a yönelik politikalarında askeri, ekonomik ve siyasi açılımlara gidecektir.

Türk sivil ve askeri seçkinlerinin bu dönemde Körfez Savaşı sonrasında K. Irak' özel önem vermişler ve bu bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Türkiye'nin içindeki Kürt ayrılıkçılığı sorunu bu dönemde önce bölgesel daha sonra uluslararası bir sorun olmuştur. Ankara K. Irak'ta oluşabilecek bir Kürt devletini ve PKK'nın bu bölgedeki güç boşluğundan Türkiye aleyhine yararlanmasını ulusal bütünlüğü ve güvenliği açısından öncelikli tehditler olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle Türkiye gözlemci statüsüyle Irak'lı muhalif grupların toplantılarını takip etmiş ve K. Irak'lı Kürt liderlerle yakın ilişki geliştirmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), PKK'nın K. Irak'ta üslenmesini engellemek amacıyla birçok kez sınır ötesi operasyonlar düzenlemiş ve bazı operasyonlar Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs müdahalesi sonrasındaki en büyük çaptaki sınır ötesi operasyonlar olmuştur. Türkiye'nin K. Irak'a izlediği bu aktif politika Türkiye'nin Ortadoğu politikasında önemli bir kırılma noktası olmuştur. Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikasını Suriye ile ilişkilerinde de görülmektedir. Doksanlı yılların ortalarından itibaren Türk siyasi ve askeri yetkilileri, PKK'yı destekleyen ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'da konaklamasına izin veren

Suriye'ye yönelik tutumlarını sertleştirmişlerdir. 26 Ocak 1996'da Türkiye'nin Suriye'ye bir nota vererek PKK'ya desteğini son vermesini ve Abdullah Öcalan'ı başka bir ülkeye göndermesi veya Türkiye'ye iade etmesini istemiş aksi halde gerekli tüm tedbirleri alma hakkını saklı tutacağını bildirmiştir. İki ülke bu dönemde sıcak çatışmanın eşiğine gelmiş ne var ki Türkiye ve Yunanistan arasında Ocak 1996'da çıkan Kardak krizi, bu gerilimin bir sonuç vermeden soğumasına neden olmuştur. Ekim 1998'de Türkiye, Suriye'den benzer isteklerde bulunmuş ve izleyen süreç sonucunda Abdullah Öcalan Suriye'den çıkartılmış ve Şubat 1999'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir. Bu gelişme Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak etkinliğini ve güvenliğine yönelik tehditleri çözümlemede her yolu deneyebileceğini ilişkin askeri/siyasal iradenin oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir.¹

Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişimin en önemli göstergesi İsrail ile geliştirdiği 'stratejik işbirliğidir'. 30 yıl aradan sonra doksanlı yılların başından itibaren hızla gelişen Türkiye-İsrail ilişkisinin özellikle 1994 yılı sonrasında hızlandığı görülmektedir. 23 Şubat 1996'da imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (AEİA) iki ülke arasındaki yakın ilişkinin de göstergesi olmuştur. Bu anlaşma iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik boyuta geçtiğini göstermektedir. Bu anlaşmanın 28 Ağustos 1996 Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması (SSİA) ve 14 Mart 1996 Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapılarak kuvvetlendirmesi, stratejik işbirliğinin yapısının sağlamlaştırılmasında etkili olmuştur. Stratejik işbirliği yalnız iki ülke açısından değil bölgedeki güç dengesi açısından da önemli sonuçlar yaratmıştır. Doksanlı yıllarda güç yitiren Arap dayanışması stratejik işbirliği sonucu etkisini kaybettiğini gözler önüne sermiştir. Stratejik işbirliğinin Türkiye ve İsrail tarafından Arap ülkeleri, İran ve Yunanistan'dan gelen tepkilere rağmen devam ettirilmesi iki ülkenin de ilişkilerini sürdürmekteki kararlılığını sürdürmesi açısından önemlidir. Ortadoğu'nun iki demokratik ve laik ülkesinin biraraya gelip oluşturduğu güç karşısında karşı ittifaklar oluşturulmaya çalışılmış ne var ki bu denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Belirtmek gerekir ki Ortadoğu'nun nüfus, askeri güç ve ekonomik kapasite yönüyle önemli ülkelerini başında gelen Türkiye ve İsrail'in karşısında kurulacak herhangi bir ittifakın iki ülkenin oluşturacağı ortak güç karşısında yine de yetersiz kalacaktır. Stratejik işbirliği hem Türkiye'nin hem de İsrail'in bölgedeki konumları sağlamlaştırmış,

¹ Gencer Özcan, Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek için Perspektifler, İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung, Aralık 1999 içinde, s. 6

caydırıcılık güçlerini artırmıştır. İki ülke ABD'nin de katıldığı deniz (Güvenilir Denizkızı, (*Reliant Mermaid*)) ve hava (Anadolu Kartalı, (*Anatolian Eagle*)) tatbikatları aynı zamanda ikili olarak gerçekleştirilen ve reel savaş taktiklerini denedikleri tatbikatlar sonucu ortak hareket kabiliyeti kazanmıştır. Her yıl en az iki kez düzenledikleri stratejik diyalog toplantıları ile bölgedeki gelişmeler ile ilgili ortak görüş alışverişinde bulunarak iki ülke arasında ortak bir anlayış birliği oluşturmuşlardır. Bu çalışmada Ortadoğu politikalarında önemli etkilere yol açan Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği'nin gelişimini ve/veya mevcut durumunu olumsuz yönde etkileyebilecek sınırlandırıcı faktörler üzerinde durulacak ayrıca stratejik işbirliğinin siyasi, ekonomik ve stratejik sonuçları ele alınacaktır.

Türkiye ve İsrail arasındaki AEİA ve diğer anlaşmalar ele alındığında bu ilişkinin bir ittifak olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Günümüzde uluslararası güç ele alındığı zaman, teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme gibi faktörler önemini artırırken, coğrafya, nüfus ve ham madde gibi faktörlerin önemi azalmaktadır. Askeri güç ise bir caydırıcılık ve savunma niteliğinde ele alınmaktadır.² Ne var ki Ortadoğu da uluslararası gücün tanımı ve askeri gücün niteliği günümüzde hala daha güç dengeleri üzerinde yürümektedir. Askeri güç bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde belirleyici olma özelliğini korumaktadır. İttifaklar, ittifak üyesi bir ülkenin saldırıya uğraması durumunda diğer ittifak üyelerinin ona askeri yardım sağlamasının resmi ve karşılıklı taahhüdü olarak tanımlanabilir. Bir ülke herhangi bir ittifaka girerken, bu ittifaka girmenin kendisine barış zamanında artan bir caydırıcılık, savaş zamanında ise askeri yardım sağlayacağını fakat istemediği bir savaşa katılmasına da neden olabileceğini göz önünde bulundurmalıdır.³ İki ülke arasındaki anlaşmalara bakıldığında ittifakların temel unsurlarından 'casus foederis' açısından bir ittifak olarak nitelendirmek mümkün gözükmemektedir.⁴ İki ülkenin yetkilileri de AEİA'nın bir askeri pakt olmadığını ve herhangi bir üçüncü ülkeye karşı yapılmadığı vurgulamışlardır.⁵ İsrail Savunma Bakanı İzak Mordechai de iki ülke arasındaki ilişkilerin niteliğini "sağlam güvenlik işbirliği ve

² Joseph S. Nye Jr., "The Changing Nature of World Power, Charles W. Kegley Jr. Eugene R. Wittkoph (der.), *The Global Agenda: Issues and Perspectives*, Basım yeri yok: R.R. Donnelley and Sons Company, 1992, 3rd Edition içinde, s. 117

³ Dan Reiter, "Learning, Realism and Alliances", *World Politics*, July 1994, V. 64, N. 4, p. 490 (37)

⁴ Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek için Perspektifler...*, s. 6

⁵ Uğur Sönmez, 'Şam'a Ağır Suçlama', *Milliyet*, 23 Eylül 1996

siyasi ilişkiler” şeklinde tanımlamaktadır.⁶ Aynı zamanda Mordechai iki ülke silahlı kuvvetleri arasındaki işbirliğine de dikkat çekerek “biz birlikteyiz ve güçlüyüz mesajının” verildiğini ve bölgedeki olumsuz bir gelişmede “politikacıların doğru zamanda doğru karar verebileceğini” vurgulayarak, iki ülke arasındaki ilişkinin sıradan bir işbirliği anlaşması olmadığını gözler önüne sermektedir.⁷

Bu noktada ‘yetkeci ittifak’ (*Authoritative Alliance*) tanımının iki ülke arasındaki işbirliğinin kavramsallaştırılmasında yardımcı olabilir. ‘Yetkeci ittifakların’ önemli özelliklerinden birisi diğer ittifak algılamalarına göre üyeleri arasındaki tehdit algılaması boyutunun daha esnek bir yapıya sahip olması diğeri ise ittifak üyesi ülkelerin değişen tehdit ortamına göre ittifakın yapısını yenileyebilmesi ve bu sayede kalıcılığını artırabilmesidir.⁸ Türkiye-İsrail arasındaki stratejik diyalog toplantılarına ve gerçekleştirilen tatbikatlara bakıldığında, Ortadoğu’daki uzun menzilli füze tehdidinden, Kitle İmha Silahlarının (KİS) yayılmasına, bölge ülkeleri içindeki politik gelişmelere, radikal dinci akımlardan bölücü ‘terörist’ akımlara kadar geniş bir tehdit yelpazesinin ve ortaya çıkabilecek yeni tehditlere karşı neler yapılabileceğinin tartışıldığı görülmektedir. İki ülkenin güvenlik algılamalarında öncelikler farklı olmakla beraber özünde benzeşen tehdit algılamalarının yakınlaşmada rol oynadığı görülmektedir. “Bir ‘yetkeci ittifak’ bir tehdit algılaması nedeniyle doğmuş olabilir; fakat daha sonra geniş ve çok kapsamlı belli başlı ekonomik, siyasi, sosyal konular ve değerler konusunda görüş birliğine varılması sonucunda tekrar üretilebilir.”⁹ Uzmanların ve iki ülke yetkililerinin, Türkiye ve İsrail’in demokratik ve laik yapılarına ve aralarındaki kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilere yaptıkları vurgular bu noktada anlamlıdır. Her ne kadar iki ülke arasında ‘*casus foederis*’ unsuru belirsizliğini korusa da iki ülkenin temel bölgesel konularda görüş birliği içinde olması ve derin ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri, aralarındaki ilişkinin bir ‘stratejik işbirliği’ olarak tanımlanabilmesine olanak sağlamaktadır. İsrail’in yeni güvenlik algılamalarında ‘ufuk ötesi tehditler’ olarak belirttiği uzun menzilli füze ve KİS tehdidi, Türkiye’nin de güvenlik öncelikleri arasında yer almaktadır.¹⁰ Aynı

⁶ Banu Güven, “‘Ortadoğu’da İstikrar için Güçbirliği”, *Milliyet*, 19 Nisan 1997

⁷ Aşlı Aydıntaşbaş, “Amaç, Caydırıcı Güç olmak”, *Yeni Yüzyıl*, 26 Nisan 1997

⁸ Ted Hoph, “Post-Cold War Allies: The Illusion of Unipolarity”, Barry Rubin Thomas A. Keaney (der.), *US Allies in A Changing World*, London: Frank Cass, 2001, s. 30

⁹ A.g.e., s. 37

¹⁰ İsrail’in yeni güvenlik algılamaları için bakınız; Stuart Cohen, “Israel’s Three Strategic Challenges”, *Middle East Quarterly*, December 1999, s. 41-49; Efraim Inbar, “Contours of Israel’s New strategic Thinking”, *Political*

şekilde İran'ın ideolojik açılımları ve Suriye ile birlikte 'terörizme' verdikleri destek iki ülkenin ulusal güvenlik algılamalarında ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Ortadoğu'da bölgedeki istikrarı ve statükoyu tehdit eden bölücü ve köktendinci akımlar da iki ülkenin güvenlik algılamalarını örtüşürmektedir.¹¹

Açıktır ki Türkiye-İsrail arasındaki işbirliği yalnız bir tek tehdit algılamasından doğmuş değildir. Bu nedenle iki ülke çevrelerindeki değişime uygun olarak tehdit algılamalarında revizyona gidebilmekte ve bunları uyumlaştırabilmektedirler. Aralarındaki bazı görüş farklılıklarını örtüşen tehdit algılamaları arasında eritebilmekte ve bu konuların aralarında sorun yaratmasına izin vermemektedirler. İsrail'in Kürt ve Ermeni konularında, Türkiye'nin de Filistin sorunu üzerindeki tutumu bu noktada anlamlıdır. İki ülke de bu sorunların aralarındaki işbirliğini etkilemesini mümkün olduğunca önlemeye çalışmaktadır. Özellikle *El-Aksa* intifadasının Ekim 2000'de başlaması birçok uzmanın belirttiği gibi Türkiye-İsrail ilişkisine olumsuz yansımaları olabileceği görüşünü yanlışlaması açısından önemlidir. İntifadanın şiddetini her geçen gün artırdığı günlerde dahi iki ülke aralarındaki stratejik işbirliğini bu konudan ayrı tutmayı başarabilmiştir. Yine Türkiye, Suriye ve İran ile ilişkilerini normalleştirirken bu normalleşmenin stratejik işbirliğinde herhangi bir duraklamaya veya olumsuz gidişe sebep olmasını da istememiştir. Türkiye'nin adı geçen ülkelerle ilişkilerini, stratejik işbirliğinin geliştiği bir ortamda normalleştirilmesi Türkiye'nin bölgede yalnız kalacağı iddialarını da olumsuzlamaktadır. Aksine Türkiye bu dönemde Ortadoğu politikalarında daha önce olmadığı kadar etkili bir aktör konumuna yükselmiştir. Stratejik işbirliği Türkiye ve İsrail'in kuşatılmışlık hislerine son vermiştir. Daha da önemlisi İsrail 'ufuk ötesi tehdit' algılamalarına karşı stratejik derinliğini artırmış, bölgedeki meşruiyetini kabul ettirmiştir. Türkiye de İsrail gibi güçlü bir ülkeyle işbirliğine giderek Ortadoğu'daki konumunu diğer bölge ülkelerine rağmen sağlamlaştırmış, İsrail ile askeri eğitim ve savunma sanayii işbirliği ile askeri gücünü artırmaktadır. İki ülke arasında derinleşen ekonomik ilişkiler sonucunda ise İsrail, Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemli ticaret partnerlerinden birisi olmuştur.

Science Quarterly, V. 111, N. 1, 1996, s. 41-64; Efraim Inbar, "Israeli National security, 1973-96", ANNALS, AAPSS, 555, January 1998

¹¹ İki binli yıllarda Türkiye'nin ulusal tehdit algılamaları için bakınız; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu ile Söyleşi, "Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılamaları için bakınız; NATO Üyelüğimizin 50nci Yılı ve Çok Yönlü Tehdide, Çok Yönlü Savunma", Savunma ve Havacılık, C. 15, S. 20613, 2001/88, s. 8-25

Çalışmada ilk olarak doksanlı yıllarda Ortadoğu'daki değişim ele alınacaktır. İkinci bölümde Türkiye'nin doksanlı yıllar öncesinde ve sonrasındaki güvenlik algılamaları belirtilecektir. Üçüncü bölümde doksanlı yıllarda kurulmuş belli başlı 'koalisyon hükümetlerinin' Ortadoğu'ya yönelik politikaları kısaca açıklanacaktır. Dördüncü bölümde Stratejik işbirliğinin gelişiminin nedenleri ve sürecine yer verilerek, stratejik işbirliğinin siyasi, askeri ve bölgesel sonuç/etkileri ortaya konacaktır. Beşinci bölümde ise stratejik işbirliğine yönelik sınırlandırıcı etkileri olabilecek konular, küresel, bölgesel ve ikili düzey başlıkları altında incelenecektir.



BİRİNCİ BÖLÜM

1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU

1.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DAKİ DÖNÜŞÜM

Soğuk Savaş sürecinde iki süper gücün rekabet alanlarından birini oluşturan Ortadoğu, Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) dağılarak etkinliğini kaybetmesi sonucunda 90'lı yıllarda önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir.

ABD'nin 90'lı yıllara tek süper güç olarak girmesi ve dünya siyasal sisteminin tek kutuplu bir sisteme dönüşmesi, Ortadoğu'da Sovyetlerin koruyucu şemsiyesine güvenen ülkeleri, *Yeni Dünya Düzeni* çerçevesinde belirsizliğe itmiştir. Irak, Suriye, İran gibi ülkeler en önemli silah kaynaklarından biri olan SSCB'nin dağılması sonucu savunma organizasyonlarında değişikliğe gitmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca 1991'de Körfez Savaşı sonucunda ABD'nin bölgeye kalıcı olarak yerleşmesi, Barış Sürecinin uygulamaya geçmesi, "Çifte Çevreleme" politikası, Ortadoğu politikalarındaki önemli değişiklikler olarak öne çıkmıştır.

Aşağıdaki bölümlerde Ortadoğu'da meydana gelen dönüşümün nedenleri ve sonuçları ana hatlarıyla belirtilecektir.

1.1.1 Sovyetler Birliğinin Dağılmasının Ortadoğu'daki Sonuçları

SSCB'nin dağılma sürecine girmesi sadece Ortadoğu için değil, dünya siyasal sistemi açısından da dramatik sonuçlara neden olmuştur. Bu sonuçlardan biri yaklaşık 45 yıl süren Soğuk Savaşın bitmiş olmasıdır. Soğuk Savaşın bitişiyle paralel iki süper güçten birinin, Sovyetler Birliğinin dağılacağına açıklık kazanmasıyla tek süper güç olarak ABD'nin kalması güçler dengesi ve buna bağlı çözümlemeleri de temelinden etkilemiştir. Henry Kissinger'in de belirttiği gibi "Soğuk Savaş sonrası dünyada, Birleşik Devletler, yerkürenin her bölgesine müdahale edebilecek tek süper güç olarak kalmıştır."¹² SSCB'nin dağılma sürecinde ABD'nin tek süper güç olarak ilk müdahale ettiği bölge ise Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali sonrasında Ortadoğu olmuştur.

Soğuk Savaş sırasındaki gibi ABD karşısında bir SSCB müdahalesi tehdidinin ya da dengesinin bulunmaması ABD'yi Irak'a müdahalede daha serbest davranmasını

¹² Henry Kissinger, *Diplomasi*, İbrahim H. Kurt (çev.), Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2000, s. 766

ve bu müdahalenin de geniş bir ülkeler topluluğu tarafından fiilen desteklenmesini kolaylaştırmıştır. ABD ve müttefiklerinin mutlak galibiyetiyle sonuçlanan Körfez krizi mevcut uluslararası sistemde ABD'ye denk siyasi, ekonomik ve özellikle de askeri bir güç'ün olmadığını göstermiştir. Kriz sonucunda ABD, Soğuk Savaş koşullarında kabul edilmesi kolay olmayacak bir askeri varlığı, Suudi Arabistan ve körfez ülkelerine kalıcı olarak yerleştirebilmiştir.

Sovyetlerin dağılışının diğer bir sonucu ise silah envanterlerinin çoğunu bu süper güçten temin eden ülkelerin girdiği çıkmaz olmuştur. Suriye, Irak, İran gibi silahlarının çoğunu bu ülkeden ithal eden ya da silah teknolojileri bu ülkeye bağlı devletler kendilerini bir anda telafi edemeyecekleri bir silah kaynağının boşluğunda bulmuşlardır. Konvansiyonel güç olma özellikleri büyük ölçüde bu ülkeden edindikleri silahlarla sağlayan devletler, ellerindeki konvansiyonel silahları yenileyemez hatta yedek parçasını bulamaz duruma düşmüşlerdir. Bu durum ise Ortadoğu'da kendileri aleyhine büyük bir güç dengesi dönüşümüne neden olmuştur. Ancak, 1980-1988 İran-Irak savaşında kullanılan kitle imha silahlarının (KİS) kullanımı ve üretiminde görülen artış Ortadoğu'da önemli bir tehdit kaynağı oluşturmaya başlamıştır. Bu teknolojinin kolay elde edilmesi ve maliyetinin az (özellikle biyolojik silahlarda), caydırıcılığının fazla olması bölgedeki ülkeleri bu tip silahlar elde etmeye iten faktörler olmuştur.

SSCB'nin dağılışı, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların hammaddelerinin ve teknolojisinin kontrol dışı yollardan elde edilmesini de kolaylaştırmıştır. Bu durum ise bu tür silahlara sahip olmak isteyen ülkeler ve/ya da terörist organizasyonlar için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Esas olarak Soğuk Savaş sırasında da bazı Ortadoğu ülkelerinin bu tür silahlara ve uzun menzilli füzelere sahip olduğu biliniyordu. Ne var ki SSCB'nin koruyucu şemsiyesinin altında bulunan ülkeler, bu olanağı yitirdikten sonra bu silahları caydırıcı unsur olmasının ötesinde artan güvenlik kaygılarını gidermenin en kolay yolu olarak görmüşlerdir. Özellikle ABD gibi bir süper gücün elini uluslararası alanda daha rahat hareket ettirme imkanına kavuşması bazı ülkeleri nükleer, biyolojik ve kimyasal silah elde etme çabası içine sokmuştur.

Günümüzde Ortadoğu'da birçok ülke nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlara sahip ya da bu tip silahları elde etme/geliştirme aşamasındadır. Bölgede herhangi bir ülkenin bu tür silahlara sahip olması, güçler dengesine dayanan bölge yapısında diğer ülkelerin de bu silahları elde etme yoluna itmektedir. Geniş anlamda bölgeyi ele alırsak, İsrail, Pakistan ve Hindistan nükleer silaha sahip grubu oluşturmaktadır. Ayrıca İran,

Rusya'dan aldığı yardımla nükleer güç olma yolunda ilerlemektedir. Bu ülkelerin kimyasal ve biyolojik silah kapasitesine ayrıca uzun menzilli füzelere de sahip oldukları bilinmektedir. Bu ülkeler dışında Irak, Suriye, Mısır'da da bu tip kitle imha silahları ve uzun menzilli füzeler bulunmaktadır.

SSCB'nin dağılması Avrupa'da güven ortamının iyileşmesine, risk ve tehditlerin hissedilir bir biçimde azalmasına yol açarken, Ortadoğu'da karşıt eğilimlerin güç kazandığı görülmüştür. “ 1991 sonrası ‘yeni dünya düzeni’ ve ‘yeni Ortadoğu’ beklentilerine rağmen, Ortadoğu *çok kutuplu* olarak kalmış ve onu oluşturan parçalar *güç dengesi* politikaları izlemeye devam etmiştir.”¹³ Güçler dengesi üzerine kurulmuş bu düzen, ulusal çıkarlarını genişletmek isteyen bazı revizyonist ülkeler için bir fırsat olarak algılanmıştır. Bölgedeki statükoyu korumak isteyen devletler için ise tehdit ögesinin belirsizleşmesine sebep olmuştur.

1.2. Körfez Savaşı ve Sonuçları

2 Ağustos 1990'da, Irak'ın Kuveyt'i işgali ‘yeni dünya düzenindeki’ tehlikeleri göstermesi açısından ilk örnek olmuştur. Bu işgal, uluslararası çevredeki değişime paralel olarak ülkelerin aralarındaki anlaşmazlıkları, iki kutuplu bir eksenin olmadığı ortamda, aralarındaki güç dengesine göre çözebileceklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu kriz bölgesel çatışmaların yaşanabileceği ve sanıldığı aksine yeni dünya düzeninin yeni bir kaos ortamı yaratabileceğini göstermiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında ABD ve Batı'nın ilk tepkisi işgali kınamak olmuştur. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi işgali izleyen gün aldığı 660 sayılı kararla Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınamış, hemen ve koşulsuz olarak çekilmesi istemiştir. Alınan karara Sovyetler Birliğinin de katılması, Batı ülkelerinin elini Irak'a karşı gerçekleştirecek bir müdahale öncesi rahat bırakmıştır. 6 Ağustos günü Güvenlik Konseyi (GK) aldığı kararla Irak'a ve işgal altındaki Kuveyt'e ambargo uygulanması yönünde 661 sayılı bir karar almıştır. Bu sırada ABD ve Batılı ülkeler Irak'a yönelik bir müdahale için körfez ülkelerine askeri yığınak yapmaktaydılar. Sonuçta GK'nin aldığı ve Irak'a müdahaleyi öngören 678 sayılı karar neticesine ABD ve müttefikleri, Ocak 1991'de Irak'a Çöl Fırtınası (Desert Storm) adı verilen askeri hareketle müdahale etmişler ve kısa süren bu hareket Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesi sonucunu doğurmuştur.

¹³ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente*, King's College London Mediterranean Studies pub., 2001, s.1: Vurgulamalar benim

Körfez Savaşı, Ortadoğu ile ilgili önemli değişikliklere neden olmuştur. Birincisi, SSCB dağılma sürecine girmesi ile Ortadoğu'da daha rahat hareket etme imkânına sahip olan ABD'nin, Körfez Savaşı sonrasında bu üstünlüğünü pekiştirmesi, Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'da sahip olduğu askeri üsler ile Ortadoğu'ya yerleşerek kalıcı bir varlık oluşturmıştır. "...ABD başka hiçbir koşul altında ne kendi kamuoyu ne de uluslararası kamuoyuna kabul ettirebileceği böyle bir fiili durumu Irak yönetiminin Kuveyt'i işgal ederken yaptığı büyük hesap hatası sonucu elde etmiştir."¹⁴ Sonuçta ABD, dünya petrol rezervlerinin yüzde 65'inin bulunduğu bir bölgeye yerleşmiş ve batıya açılan enerji koridorunun denetimini eline geçirerek Ortadoğu'daki siyasal sorunlara müdahale etme ve yönlendirme kabiliyetini kazanmış, kısaca belirtmek gerekirse, bir bölge ülkesine dönüşmüştür.

İkinci değişiklik, Arap ülkeleri arasındaki dayanışmanın Irak'ın Kuveyt'e saldırması ve Ürdün hariç hemen hemen tüm Arap devletlerinin Irak'ın işgaline tepki gösterip, ABD'nin müdahalesine destek vermesi sonucu dağınık bir görüntü yansıtmıştır. "İşgale karşı olan Körfez İşbirliği Konferansı üyeleri, Mısır, Suriye ve Fas batı ile aynı saflarda yer almışlar; buna karşı Ürdün ve Libya yansız bir tutum izlemeye çalışırken FKÖ tamamiyle Irak yanlısı bir tutum takınmıştır."¹⁵ Körfez Savaşı yalnız Arap ülkeleri arasındaki birliği bölmekle kalmamış, Arap yönetimleri ile Arap kamuoyu arasındaki bölünmeyi de gün ışığına çıkarmıştır. Arap milliyetçiliği ve İslamiyetle beslenen bu kamuoyu, Batı aleyhtarı ve Irak yanlısı bir tavır sergilemiştir. Sonuçta Körfez Savaşı, Arap ülkelerinin kendi aralarındaki sorunlara çözüm bulamayışları ve dışardan bir ülkenin müdahalesine muhtaç kalmaları sonucunda Arap ülkeleri arasındaki birliğin bütünüyle çözülmesine neden olmuştur.

Üçüncü değişiklik, 36. paralelin kuzeyinin uçuşa yasak bölge ilan edilmesi ve oluşturulacak güvenli bölge (*safe haven*) sonucu Kuzey Irak'ta (K. Irak) federe bir Kürt yönetiminin ortaya çıkması olacaktır. Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın Şii nüfusun yoğun olduğu Güney ile Kürt nüfusun yoğun olduğu Kuzey bölgelerinde Irak yönetimine karşı ayaklanan unsurların, Irak ordusu tarafından kanlı bir şekilde

¹⁴ Nebil İlseven, "Körfez Bunalımı ve Türkiye", Haluk Ülman (der.), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul: Tüses, 1991 içinde, s. 67

¹⁵ A.g.e., s. 66

bastırılması büyük bir insani felakete neden olmuştur.¹⁶ Nisan 1991 tarihinde ABD ve müttefikleri tarafından gerçekleştirilen Huzur Operasyonu (*Operation Provide Comfort*) sonucunda Irak'lı Kürtler için K. Irak'ta güvenli bir bölge (*safe haven*) oluşturuldu. Bu bölgenin güvenliği ise Temmuz 1991'de Türkiye'de üslenmesine izin verilen ve *Çekiç Güç* diye anılacak, ABD, Fransa ve İngiltere'nin başı çektiği bir uluslararası güç tarafından sağlanacaktır. Sonuçta K. Irak'ta yaşayan Kürtler uluslararası bir koruma şemsiyesinin güvenliği altında kendi yerel yönetimleri kurmaya başlamışlardır.¹⁷ K. Irak'ta böyle bir yapının oluşması, kendi içindeki Kürt ayrılıkçılığı sorunu nedeni ile Türkiye'yi endişelendirecektir.

Dördüncü değişiklik ise son 20 yıldır İsrail-Filistin sürtüşmesinde Filistin tarafının temsilcisi olarak görülen Yaser Arafat liderliğindeki Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ), Irak'ın Kuveyt'i işgalini desteklemesi sonucu hem uluslararası siyasi alanda hem de Arap ülkeleri arasındaki sempatisini ve desteğini önemli oranda kaybetmesi olmuştur. FKÖ, Arap ülkelerinin ve uluslararası çevrelerin kendisinden desteğini çekmesi sonucu moral ve maddi açılardan İsrail karşısında oldukça zayıflamıştır.¹⁸ İsrail ise kendisini kuruluşundan itibaren hissetmediği bir güvenlik ve kalıcılık ortamı içinde bulacaktır.¹⁹ ABD'nin Körfez Savaşı sonucu Ortadoğu'ya yerleşmesi, İsrailli yetkililerde büyük bir memnuniyet yaratmıştır.

Körfez Savaşı sonrasında bölgede meydana gelen beşinci değişiklik Arap, İsrail ve Filistin taraflarının ilk kez bir arada barış için görüşmeleri olacaktır. Kasım 1991'de Madrid'te toplanan konferans barışa giden yolu açmıştır. ABD ve SSCB'nin ortak inisiyatifi ile gerçekleştirilen bu konferansta, tarafları görüşmelerde bulunması sağlayan

¹⁶ Kemal Kirişçi, "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993)", Ahmet K. Han (Çev.), Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der yay., 1998, 2. basım içinde, s.201, Irak ordusunun saldırısından ve kimyasal silah kullanmasından çekinen bir buçuk milyona yakın Kürt Türkiye ve İran sınırına yığılmıştır. Bu gelişmeler sonrasında uluslararası kamuoyunun da BM Güvenlik Konseyine yaptığı baskı sonucu Güvenlik Konseyi 688 sayılı kararı 5 Nisan 1991'de almıştır. Bu karar göçmenlere uluslararası insani yardımın yolunu açmaktaydı. Yalnız bir tek sorun kalmıştı; sınırlara yığılan bu göçmenlerin tekrar Kuzey Irak'taki yaşam alanlarına dönüşün sağlanması idi. Dönemin ABD Başkanı Bush, Irak'ı 36. paralelin üst tarafında herhangi bir askeri müdahalede bulunmaması için uyarıda bulundu.

¹⁷ Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi yay., Temmuz 1998, 2. basım içinde, s. 165, K. Irak'ta oluşan Kürt yönetimi, Mayıs 1992'de yapılan seçim sonucunda oluşan 'Kürt Parlamentosu', temmuzda bir hükümet kuracak, ekim ayında ise 'Kürt Federe Devletini' ilan edecektir.

¹⁸ Bülent Aras, Körfez Savaşının FKÖ için sonucunu şu noktalarda belirtmektedir: Birincisi, FKÖ'nün Batı nezdindeki itibarında ve uyandırdığı sempatiye önemli bir düşüş görülmüştür; ikincisi, I. İntifadanın yarattığı olumlu hava ve 'Filistin haklı' imajı yara almıştır; üçüncüsü, Arap ülkelerinin maddi ve manevi desteklerinin büyük bir kısmı kesilmiştir; beşincisi, FKÖ ve Arafat, Filistinliler tarafından eleştirilmeye başlanmıştır; Bülent Aras, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam yay., 1997 içinde, s. 84-85

¹⁹ Nebil İlseven, "Körfez Bunalımı ve Türkiye"....., s. 66

itici güç ABD olmuştur.²⁰ Çeşitli aşamaları içeren Madrid barış görüşmelerinin önemli sonuçlarından biri İsrail'in bölge ülkelerince meşruiyetinin tanınması olacaktır. Diğer bir önemli sonuç ise, Ürdün kafilesinin altında konferansa katılan Filistinli temsilcilerin, İsrailli yetkililerle görüşmelerde bulunmaları ve bir taraf olarak kabul edilmeleridir. Sonuçta Madrid süreci taraflar arasında belli bir uzlaşmayı sağlayamamış ve 1992 yılının başlarında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Madrid süreci tarafların birbirlerini tanımalarını ve diplomatik yolla bir çözümün mümkün olabileceğini karşılıklı olarak göstermiştir. Madrid Barış konferansında taraflar arasındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından yaklaşık bir yıl sonra Filistin ve İsrail tarafları Oslo'da barış görüşmelerinde bulunmak üzere biraraya gelmiştir. İsrail'de İzak Rabin başbakanlığındaki hükümetin ve özellikle İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres'in Filistin'le ulaşılabilecek bir barışa inanmaları ile Arafat'ın da İsrail tarafının iyi niyetine aynı şekilde cevap vermesi tikanıklığın aşılmasına neden olmuştur. İsrailli yetkililer bu yolla İsrail'i önce bölge daha sonra ise değişen dünya siyasal sitemine entegre etmek istemişlerdir.²¹

1.3. ABD'nin Çifte Çevreleme (Dual Containment) Politikası

Doksanlı yılların ortalarına doğru uygulamaya konulan 'Çifte Çevreleme' politikası ABD'nin 'Ortadoğu Barış Süreci' politikası ile birlikte, Ortadoğu'ya yeni bir düzen getirme politikalarının önemli ayaklarından biri olmuştur. 'Çifte Çevreleme' politikası ilk kez ABD Ulusal Güvenlik Konseyinin üyesi olan Martin Indyk tarafınca dillendirilmiştir. Indyk'in Mayıs 1993'te sunduğu raporda belirtilen 'çifte çevreleme' politikası İran ve Irak'taki rejimler değişene kadar bu ülkelere ekonomik ve siyasi yaptırımların uygulanmasını öngörüyordu. Clinton yönetimince uygulamaya konulan

²⁰ Arap ülkelerinin kendi aralarında bir birlik sağlayamaması, özellikle ABD'nin bölgede daha önce görülmemiş şekilde siyasi bir güç elde etmesi, bölgede İsrail-Arap sorununun savaş yoluyla çözülemeyeceğine inanç, Filistin meselesinin uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmeler neticesinde (Bosna sorunu, Yugoslavya'nın dağılışı, Azeri-Ermeni savaşı) eski önemini kaybetmesi, Arafat önderliğindeki FKÖ'de güç ve prestij kaybı, İsrail'in bölgede güçlü bir aktör olarak sivrilmesi gibi faktörler, Madrid'e giden yolu açmıştır. İsrailli yetkililer, Arap ülkeleriyle sağlanacak bir barış sonucu, İsrail'in bölgede meşru bir yapıya kavuşacağını düşünmüşlerdir. Arap ülkeleri ise İsrail ile ancak diplomatik seçenek yoluyla bir çözüme ulaşılabileceğinin farkına varmışlardır. Bu gelişmelerden en zararlı çıkan taraf ise Filistin halkı olmuştur. Arafat'ın yanlış politikaları sonucu, Arap ülkelerinin desteğinden mahrum kalmışlar ve Körfez Savaşı sonrasında bölgede güçlü bir aktör durumuna yükselen İsrail ile barış masasına oturmaktan başka şansları kalmamıştır.

²¹ Bülent Aras, *Filistin-İsrail...*, s. 103-104, İsrail ve Filistin tarafları, Norveç'in Oslo kentinde 9 ay gizli müzakereler yaptıktan sonra, İsrail ve FKÖ birbirlerini resmi olarak tanıma konusunda anlaşmışlar, Gazze Şeridi ve Batı şeria'da sınırlı bir Filistin hükümeti kurulması konusunda anlaşmaya varacaklardır. 9 Eylül 1993'te taraflar birbirlerini tanıdıklarını mektup değişimi ile kabul etmişler ve 13 Eylül 1993'te İlkeler Bildirgesi (Declaration of Principles) imzalanmıştır. Bu süreç 'Oslo Barış süreci' denmektedir. İki taraf arasında yapılan anlaşmayı, 1994 yılında İsrail ile Ürdün arasında imzalanacak barış anlaşması ve 1996'da başlayacak İsrail-Suriye barış görüşmeleri izleyecektir. Bu gelişmeler 'Yeni Ortadoğu' umutlarını artıracaktır.

'çifte çevreleme politikası', "İran ve Irak'taki rejimler Körfez bölgesindeki barışa ve istikrara tehdit oluşturduğu ve ABD ile iyi geçinmediği müddetçe, Washington'un bölgeye maksimum güvenlik garantisi sağlaması biçiminde formüle edilmiştir."²² Bu politika ABD'nin daha önceki yıllarda uyguladığı birini diğerine karşı denge olarak kullanma politikasına son vermesi anlamına da gelmiştir. "Irak Birleşmiş Milletler ambargoları ile hapsedilmiş, İran ise Irak'la süren 8 yıllık savaş sürecinde tükenmişti ve ABD, 'hem Irak hem de İran rejimleriyle baş edebilecek' derecede bölgeye hakim bir güç olmuştur."²³

Clinton yönetimi, Irak ve İran'a yapılacak bir askeri müdahale yerine bu rejimleri uluslararası alanda yalnızlaştırarak, bu ülkelerde bir rejim değişikliği yaşanmasına sıcak bakmıştır. Bu politikanın esas amacı Irak'a göre daha güçlü bir konuma sahip İran'ın çevrelenmesi olmuştur. İran'ın 'çifte çevreleme politikasına' konu olmasının nedenleri; Birincisi, uluslararası terörizmi desteklemek, ikincisi *Hamas*'ı ve *Hizbullah*'ı destekleyerek Arap-İsrail barış sürecini sabote etmeye çalışmak, üçüncüsü Sudan ve başka yerlerdeki İslami hareketlere kaynak sağlamak, dördüncüsü İran'ın Körfez bölgesini kontrol etmesi sağlayacak konvansiyonel silahlar elde etmesi ve KİS edinmeye yönelik çabaları.²⁴ Bu politika izlenirken Indyk, Avrupalı güçlerin, Çin, Japonya ve Rusya ile birlikte İran'ın konvansiyonel silah ve KİS satın alma talebini reddetmeleri yönünde ikna edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. ABD yönetimi ayrıca İran'a Dünya Bankası ve IMF tarafından verilecek 'kalkınma fonlarını' da engelleyecektir. ABD Başkanı Bill Clinton döneminde D'amato yasası çıkarılarak, Libya'ya 20 milyon ve İran'a 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketler ABD tarafından yaptırıma tabii tutulacaktır.²⁵

²² Patrick Clawson, "The Continuing Logic of Dual Containment", *Survival*, London: Spring 1998, V. 40, I. 1, s. 33

²³ Martyn Indyk, "The Clinton Administration's Approach to the Middle East", *Keynote Address to the Soref Symposium on 'Challenges to US Interests in the Middle East: Obstacles and Opportunities', Proceeding of the Washington Institute for Near East Policy*, Washington DC, 18-19 May 1993, s. 1-8, Gary Sick, "Rethinking Dual Containment", *Survival*, London: Spring 1998, V. 40, I. 1 içinde, s. 6

²⁴ Gary Sick, "Rethinking Dual Containment", *Survival*, London: Spring 1998, V. 40, I. 1 içinde, s. 7

²⁵ 1995 yılında Clinton yönetimi İran'a yönelik ambargosunu şiddetlendirecek ve diğer devletleri de İran'a yatırım yapmalarını yönünde uyaracaktır. "Amerikan-İsrail Kamu İlişkileri Komitesiyle (AIPAC) yakın ilişkileri bulunan Cumhuriyetçi senatör Alphonse D'Amato, İran ile tüm ticareti sona erdirecek ve İran'a yatırım yapacak herhangi bir firmaya cezalandırarak bir kanun teklifi hazırlamıştır. Bu kanun teklifine göre İran'ın doğalgaz ve petrol sektörüne 40 milyon dolardan fazla yatırım yapacak herhangi bir şirket çeşitli yaptırımlara uğrayacaktır. Bu kanun teklifine daha sonra Libya'da eklenmiştir. Kanun teklifi Ağustos 1996'da 415-0 oyla kongrede onaylanmış ve Başkan Clinton tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir, Gary Sick, "Rethinking Dual Containment"..., s. 7-9 içinde

1.4. 1996 Sonrası Körfez İttifakının Gevşemesi

90'lı yılların ortalarına yaklaşırken, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılmasına yönelik oluşan koalisyon gücünde çatlama görülmeye başlanmıştır. Arap ülkeleri tekrar Irak'la diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlayacaklar hatta düşman kardeşler olarak bilinen Irak ve Suriye rejimleri birbirleriyle ilişkilerini geliştirme olanakları arayacaktır. Bunun yanında, Fransa, Rusya, Çin gibi devletlerin Irak rejimi ile ambargo sonrası geçerli olmak üzere çeşitli ticari anlaşmalar yapmaları koalisyondaki çözümü gözler önüne sermiştir. Bu gelişmeler ertesinde yine BM tarafından Kasım 1996'da yürürlüğe girecek olan petrol karşılığı gıda (*oil for food*) programı kabul edilecektir. Bu program uyarınca Irak'ın her 6 ayda bir 2 milyar dolarlık petrolü gıda karşılığı BM gözleminde satmasına izin verilecekti. Gelişmeler ABD'nin ilerleyen tarihlerde gerek Irak'a uygulamak istediği ambargo için gerekse de askeri müdahaleleri için arkasında daha az destek bulacağını gösterecektir.

Özellikle 1996 yılı sonrasında Ortadoğu'da barış umutlarının azalması ABD'ye yönelik Arap tepkisini artıracak ve Irak'ı Arap ülkelere yaklaştıracaktır. Irak rejiminin İsrail'e karşı savaşırken ölen kişilerin ailelerine maddi yardımlarda bulunması, bu rejimin Arap kamuoyunda ve Filistinliler arasında sempatisini artırırken, ABD'nin İsrail'e taviz verdiği yönündeki düşünce Arap kamuoyunda ABD karşıtlığını artıran bir etken olacaktır. 1996 yılından itibaren koalisyon içindeki Arap ve diğer ülkelere Irak'a yönelik ambargonun hafifletilmesi ve/ya da kaldırılması yönünde ABD'ye baskılar yapılmaya başlanacaktır. BM silah denetçilerinin Irak'ta yaptığı çalışmalar sonrasında belirlenecek bir tarihle ambargonun sona erdirilmesi özellikle Fransa, Rusya ve Çin gibi daimi BM güvenlik konseyi üyelerince dile getirilecektir.²⁶ Bunun yanında Arap ülkeleri de yavaş yavaş ambargoya karşı tepki göstermeye başlayacaklardır. "Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Katar gibi ABD müttefikleri de sonu belirsiz bir ambargoya karşı olduklarını ortaya koymuşlardır."²⁷ ABD'nin önderliğindeki koalisyondaki dağılmanın ilginç örneklerinden birisi de kuzeyde, 1996 yılında ABD korumasında yaşayan Kürt gruplardan Kürdistan Demokrat Partisinin (KDP) Irak

²⁶ Gary Sick, "Rethinking Dual Containment"..., s. 10; Fransa, Irak'ın güneyindeki uçuşa yasak bölgeyi kontrol operasyonlarına katılırken, kuzeyde devam eden aynı tür operasyonlara "insani yardım amacını kaybettiği iddiasıyla 1997'de katılmayacağını belirtmiştir.

²⁷ A.g.e., s. 10

ordusu ile işbirliğine giderek Kürdistan Yurtseverler Birliğine (KYB) karşı savaşması olacaktır.

Gelişmeler ABD önderliğindeki koalisyonun giderek dağıldığını ve görüş birliğini yitirdiğini göstermiştir. Rusya, Irak rejimi ile ilişkilerini geliştirmeye başlayacaktır. Fransa ve Çin Irak'a yönelik ambargonun hafifletilmesi ve belirli bir tarihte kaldırılmasını dillendirecekler, Arap ülkeleri de Irak'ı tekrar Arap sistemine entegre etmenin yollarını arayacaklardır. Bununla birlikte ABD'nin Irak yönetimine muhalif Iraklı gruplarla (Kürt, Şii vs..) toplantılar düzenlemesi ve kuzeydeki Kürt gruplara desteğini artırması Türkiye gibi ABD müttefiklerinin de tepkisini çekmiştir. Özellikle ABD'nin bu gruplarla görüşürken Türkiye'yi süreç dışında tutması Ankara'nın bölgeyle ilgili endişelerini artırmıştır.

1.4.1. Ortadoğu Barış Sürecindeki Soğuma

1991 yılında ABD önderliğiyle büyük umutlarla temeli Madrid'te atılan ve Eylül 1993'te FKÖ ile İsrail arasında imzalanan anlaşma ile barış beklentilerini artıran barış süreci doksanlı yılların ortalarına gelindiğinde yerini umutsuzluğa bırakmaktaydı. Barış sürecinin mimarlarından biri olan İsrail Başbakanı İzak Rabin'in 1995 yılında radikal dinci bir İsrailli tarafından öldürülmesi barış sürecindeki kötü gelişmelerin habercisi olacaktır. 1996'da barış sürecinin iki önemli ayağı olan Filistin-İsrail ve İsrail-Suriye ayaklarında beklenen gelişmelerin yaşanmaması ve taraflar arasındaki anlaşmazlıkların giderilememesi barış sürecindeki kötü gidişin habercisi olacaktır.

İsrail'de Netanyahu hükümetinin iktidara geçmesi ve bu hükümetin önceki dönemlerden farklı olarak barış sürecine daha temkinli yaklaşımı diğer yandan tarafların Yahudi yerleşim merkezleri, Kudüs'ün statüsü gibi konularda bir türlü görüş birliğine varamamaları barış sürecindeki soğukluğu artırıyordu. İsrail ile Suriye arasındaki görüşmelerde de Golan tepeleri ve su probleminin çözülememesi barış sürecini çıkmaza sokacaktır. ABD'nin çeşitli müdahalelerine rağmen taraflar arasında barış sürecinin kesintiye uğraması, ABD'nin de taraflar üstündeki etkisini ve Körfez Savaşından bu yana Ortadoğu'da değişen ortamı göstermesi açısından ilginçtir.

1999 yılında Ehud Barak liderliğinde iktidara gelen İşçi Partisi Ortadoğu'da barışa yönelik umutları artırmıştır. Barak'ın barış sürecini tamamlamak yönündeki iradesi ile taraflar arasında kesilen görüşmeler tekrar başlamıştır. Barış sürecindeki ilk umutsuzluk 1999'un sonlarında İsrail ile Suriye arasında başlayan barış görüşmelerinin

Haziran 2000'e gelindiğinde hiçbir sonuca ulaşılamadan sonuçlanması olmuştur. Diğer yandan Temmuz 2000'de Camp David'de buluşan Filistin ve İsrail tarafları yoğun müzakereler ve Kudüs'ün statüsü etrafında düğümlenen görüşmeler sonucunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Her iki taraf görüşmelerdeki başarısızlığı birbirlerine ihale etmeye çalışmışlardır. Görüşmeler sonrasında bölgede artış gösteren gerilim, Eylül 2000'de Likud lideri Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyareti ile patlamıştır. Bu gelişme sonrası barış sürecine yönelik umutlar yitirmekle kalmayacak, taraflar arasındaki şiddet sarmalı giderek tırmanacaktır.



İKİNCİ BÖLÜM

2. YENİ ORTADOĞU VE TÜRKİYE

2.1. 1990 ÖNCESİ TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK KONULARI

Bu bölümde Türkiye’nin 1990 öncesi güvenlik algılamalarına ve tehdit değerlendirmelerine ana hatlarıyla değinilecektir. 1990 öncesi dönemin önemli özelliği, Türk dış politikasında Soğuk Savaşla ilgili parametrelerin egemen olmasıdır. Türkiye 2. Dünya savaşının sonrasında kendisine toprak talepleriyle gelen Sovyet tehdidine karşı tepkisi Batı kampında kendine yer bulmak ve özellikle ABD’nin desteğini sağlamak olmuştur. Bu dönemde siyasi ve askeri seçkinlerin amacı, yeni Türkiye Cumhuriyetinin amaçlarından da biri olarak kabul ettikleri, demokratik ve çağdaş Batı sistemine katılmak olmuştur. Dönemin dış politika karar alıcıları bunu Türkiye’nin güvenliği için de gerekli bir unsur olduğunu kabul ederek Batı yanlısı bir politika izlemişlerdir. Bu dönem içinde Türkiye’nin ulusal güvenlik önceliklerini belirleyen konular olarak şu başlıklar altında özetlenebilir. Birincisi, kuzeyden gelebilecek bir Sovyet saldırısıdır. Türk dış politikasındaki karar alıcılar 1945’ten Soğuk Savaşın sona ermesine kadar geçen süre içinde, Sovyetler Birliğini, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve siyasi yapısı için varolan tehditler arasında ilk sıraya koymuşlardır. İkincisi 1960’lı yıllardan itibaren Kıbrıs’ta Türk ve Rum halkları arasında tırmanan gerilim sonrası, Türkiye’nin 1974 yılında gerçekleştirdiği askeri hareketler ile adanın iki taraflı bir yapıya bürünmesi ile yeni bir boyut kazanan Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde giderek artan bir güvensizliğe neden olmuştur. Artan bu güvensizlik ortamı ilerleyen yıllarda daha da derinleşmiştir. Kıbrıs sorununa eklenen (Azınlık meselesi, kıta sahanlığı, karasuları, FIR hattı, münhasır ekonomik bölge ve Ege adalarının silahlandırılması) gibi sorunlar sonucu iki ülke arasındaki ilişki doksanlı yıllara yaklaştığında en kötü dönemlerinden birisine girecek, iki ülke NATO’da müttefik olmalarına rağmen birbirlerini tehdit olarak nitelendireceklerdir.²⁸

Üçüncüsü ise Türkiye’nin, Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından itibaren bir sorun olarak gördüğü Kürt ayrılıkçılığının 70’li yılların sonuna doğru artış göstermesi ve özellikle 80’li yılların ikinci yarısında Türkiye’nin güneydoğu bölgesinde önemli bir güvenlik sorunu olarak belirmesidir. PKK’nın Türkiye sınırları içinde giriştiği silahlı

²⁸ Yunanistan 1974 sonrasında, güvenlik algılamalarında Türkiye’yi ilk sıraya yerleştirmiştir.

eylemlerle sürdürdüğü ayrılıkçı mücadele yalnızca Türkiye'nin bir iç meselesi olarak kalmamış ve bazı komşuları ile sorunlar yaşamasına neden olacak, ayrılıkçılık sorunu seksenli yıllarda Türkiye'nin ulusal güvenlik algılamalarında önemli bir yer tutacaktır.

Dördüncüsü, Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı çeşitli problemlerdir. Suriye'nin Hatay üzerindeki hak iddiaları, 80'li yıllarda ortaya çıkan su ve Suriye'nin PKK'ya desteği sorunları iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynayacaktır.

Bu dönem içerisinde Ankara'nın diğer güvenlik algılamaları özellikle İran ve Irak olmuştur. Bu iki ülkeyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişkileri genelde iyi bir seyir izlemiştir. Ancak İran'da 1979 yılında İslam devriminin gerçekleşmesi ve Irak'ta Saddam Hüseyin'in 1979'da iktidarı ele geçirmesi, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde temkinli olmasına neden olacaktır.

2.1.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Tehdidi

SSCB, Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasının belirleyici unsurlarından biri olmuştur. NATO'nun bir üyesi ve Sovyetler Birliği'ne komşu bir ülke olarak Türkiye, adı geçen ülke dağılana kadar yaklaşık elli yıl süresince, ulusal güvenlik önceliklerinde bu sorunu birinci sıraya yerleştirmiştir. Her ne kadar 1960'lar sonrasında iki ülke arasında nispi bir yakınlaşma olsa da Türkiye, SSCB'ye yönelik temkinli yaklaşımını sürdürmüştür. SSCB, Türkiye'nin güney komşuları ile yakın ilişkiye girmesi, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerinde ki belirleyici faktörlerden biri olmuştur.

2.1.2. Yunanistan

Kurtuluş Savaşı sırasında birbirleriyle savaşan iki komşu ülke, Türkiye ile Yunanistan, Atatürk ve Venizelos zamanında kurulan dostluk bağlarını 60'lı yılların başına kadar taşımışlardır. Ancak Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, iki ülkeyi uzun zaman sonra karşı karşıya getirmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın Kıbrıs'ta izlediği *Enosis* politikasını ulusal çıkarları açısından tehdit olarak algılamıştır. İki ülke arasında sorunlara sebep olan Kıbrıs konusuna paralel olarak Yunanistan'ın Ege'deki egemenlik haklarını Türkiye aleyhine genişletme çabaları iki ülke arasında bir başka gerilim alanı yaratmıştır. Türkiye'nin 1974'te, 1960 anlaşmaları ile kendisine verilen garantörlük hakkına dayanarak Kıbrıs'a yaptığı müdahale iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

Yunanistan'da Andreas Papandreu önderliğinde milliyetçi ve muhafazakar bir hükümetin 80'li yıllarda iktidarda bulunması ve bu hükümetin Türkiye aleyhine

yürüttüğü politika, iki ülke arasındaki gerilimi artırmıştır. 1987’de Türkiye ve Yunanistan, Ege’de münhasır ekonomik bölgenin kullanımı için yaşanan gerilim sonucunda sıcak çatışmanın eşiğine gelmişlerdir. 1986’da başlayan ve iki ülke arasındaki ilişkileri diyalog yolu ile çözmek olarak adlandırabileceğimiz *Davos Süreci*, dönemin Başbakanı Turgut Özal ile Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu’yu bir araya getirmiş ne var ki herhangi bir sonuç alınamamıştır. Yunanistan Türkiye ile arasında tek sorun olarak kabul ettiği Kıta sahanlığı sorununu Lahey uluslararası adalet mahkemesinde çözmek istemekte ve başka bir çözüme sıcak bakmamakta idi. 1987’deki bunalım sonrasında 1988 yılında Davos’ta tekrar buluşan iki lider yine bir sonuca ulaşamamıştır. 80’li yıllar, Yunanistan’ın o zamanki adıyla AT/AB üyeliğini bir koz olarak kullanmaya başladığı, ve AT/AB’nin Türkiye’ye yönelik yardımlarını engelleme girişimlerinin başlangıcı da olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs konusunda başlayan gerilim, Ege’de karasuları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, FIR hattı, Ege adalarının silahlandırılması gibi sorunların eklenmesiyle çok boyutlu bir sorunlar yumağına dönüşmüştür. İki ülke sorunlarına AT/AB gibi ulusüstü bir aktörün katılımı sonucu Türkiye-Yunanistan ilişkileri 90’lı yıllara içinde birçok sorunu barındıran bir yapıda girmiştir.

2.1.3. Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu

Seksenlerin başları Türkiye’nin içinden kaynaklanan önemli bir sorunun başlangıcı olmuştur. İlerleyen yıllarda önemli bir iç tehdit olarak algılanacak Kürt ayrılıkçılığı sorunu, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit eden bir noktaya varmıştır. Ankara’daki siyasi ve askeri seçkinlerin PKK sorununu basit bir güvenlik meselesi olarak görmeleri, sorunun çözümüne de tek boyutlu yaklaşımları sonucunu doğurmuştur. PKK’nın başlattığı eylemler ile kendini gösteren Kürt ayrılıkçılığı sorunu sadece Türkiye’nin bir iç sorunu olarak kalmayacaktır. PKK’nın özellikle Türkiye’nin güney sınırlarına yakın yerlerde eylemlere girişmesi ve bu eylemlerden sonra Suriye, Irak ve İran’ın sınırlarından içerlere kaçması, Türkiye’nin adı geçen ülkelerle ilişkilerini olumsuz etkileyecektir. Suriye’nin PKK liderini saklaması ve çeşitli kamplarda PKK gruplarını barındırması nedeniyle iki ülke savaşın eşiğine gelecektir. PKK sorunu Türkiye’nin yalnız güney komşuları ile ilişkilerini etkilemekle kalmayacak, batılı müttefikleri ile de, özellikle Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu’da izlediği güvenlik öncelikli politikalar nedeniyle, insan hakları çerçevesinde ilişkilerini etkileyecektir.

Körfez Savaşı sonrası, K. Irak'ta oluşan güç boşluğu, Türkiye'nin Kürt ayrılıkçılığı sorununu öncelikli güvenlik meselesi olarak görmesine neden olacaktır.

2.1.4. İran

Türkiye ve İran, 1979 İran İslam devrimine kadar, Batı yanlısı iki dost ülke olarak ilişkilerini sürdürmüşlerdir. İran'ın devrim sonrasında bir İslam cumhuriyeti olarak ortaya çıkması, Türkiye'deki siyasi ve askeri seçkinleri, özellikle İran'ın rejimi ihraç çabası nedeniyle, rejimin laik ve demokratik yapısını etkileyeceği çekincesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Ne var ki Türkiye aksi yöndeki beklentilere ve ABD'nin baskısına rağmen İran İslam Cumhuriyetini ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin İran'daki yeni rejime yaklaşımında "stratejik ve iktisadi faktörler" önemli yer tutmuştur.²⁹ Özellikle Türkiye'nin yoğun petrol ihtiyacı ve Eylül 1980'de çıkan İran-Irak savaşı Türkiye'nin İran'la ilişkilerine pragmatist bir boyut kazandırdığı açıktır. Yaklaşık 10 yıl süren İran-Irak savaşı boyunca Türkiye başarılı bir tarafsızlık politikası takip ederek, özellikle ekonomik alanda birçok kazanım elde etmiştir. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin iki ülkeyle ekonomik ilişkilerinde büyük artış gözlenmiştir. Bu demek değildir ki Türkiye ile İran arasında sorunlar yoktu. Devrim sonrasında iki ülke arasındaki sorunlar, İran'dan Türkiye'ye kaçan mülteciler ve Ankara'nın İran'ın rejim ihraç çabalarından şüphelenmesi olmuştur. Fakat süregelen savaş ve Türkiye'nin bu savaştan çeşitli ekonomik beklentileri bu sorunların su yüzüne çıkmasına mani olmuş, siyasi ilişkileri geliştirmenin amacı da iki ülke arasındaki ticari tikanıklıkları çözmek ve ticareti artırmak amacını taşımıştır.³⁰

Seksenlerde Türkiye içinde ortaya çıkan PKK sorunu sonucunda Türkiye'nin güvenlik algılamalarına İran'ın anlayışla yaklaştığı söylenebilir. Her ne kadar İran, 1984 yılında Türkiye ile Irak arasındaki 'sıcak takip' anlaşmasına kuşkuyla karşılamış ve benzeri bir anlaşmayı Türkiye ile imzalamaya yanaşmamış ise de, Türkiye'nin çekincelerini önlemek amacıyla iki ülke arasında Kasım 1984'te kendi topraklarından çıkabilecek terörist faaliyetleri önlemeye yönelik bir anlaşma yapılmıştır.³¹

²⁹ Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", Faruk Sönmezoglu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der yay., 1998, 2. baskı içinde, s. 151

³⁰ A.g.e., s. 151

³¹ Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, London: Pinter Publishers, 1991 içinde, s. 54

1988'de savaşın sona ermesi Türkiye'de, İran'ın rejimi ihraç çabalarına yönelik endişeleri ve buna bağlı olarak iki ülke arasındaki sorunları artıracaktır. İran yönetiminin ve yayın organlarının Türkiye'nin rejimine ve rejimin kurucusu Atatürk aleyhine yaptığı yayınlar, Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinleri İran'ın rejim ihraç çabaları hakkındaki şüphelerini artırıcı faktörler olmuştur.³² İki ülke arasında yaşanan çeşitli sorunlara rağmen son noktada ilişkileri olumlu düzeyde sürdürmek mümkün olmuştur. Savaştan yeni çıkmış ve tükenmiş durumda olan, ABD'nin baskısını hisseden, İran için Türkiye pragmatik bir seçim olma konumunu korumuştur. Bu durum da iki ülke arasındaki krizlerin taraflarca kontrol altında tutulması sonucunu vermiştir. Sonuçta Devrim sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin; 'rejim ihracı', 'ekonomik ilişkiler', 'K. Irak, Kürtler ve PKK', 'İranlı rejim muhalifleri' çerçevesinde belirlendiği söylenebilir. SSCB'nin dağılması iki ülke arasındaki ilişkilere yeni boyutlar ekleyecektir.

2.1.5. Irak

Türkiye-Irak ilişkilerinin görünümüne bakıldığında nispeten olumlu bir ilişkiler bütünü görülebilir. Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinde de belirli konuların öne çıktığı özellikle Seksenler boyunca görülmektedir. Bu sorunlar; Birincisi, K. Irak'ta yaşayan Kürtlerin oluşturduğu potansiyel tehdit, ikincisi, GAP'la ortaya çıkan su sorunu ve üçüncüsü seksenli yılların sonlarına doğru Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinlerin Irak'ın büyüyen askeri gücüne yönelik çekinceleridir.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkileri belirleyen konuların başında petrol gelmektedir. Seksenlerin sonunda Irak üzerinden Türkiye'ye petrol taşıyan 2 boru hattı geçmekteydi. Birinci hat 1977'de yapımı tamamlanan ve Türkiye'nin Yumurtalık limanına uzanan günlük ortalama 800.000 varil kapasiteye sahipti. Bu hattın hacmi 1984'te artırılarak günlük bir milyon varile ulaşmıştır. Yine İran-Irak savaşının Irak'ın petrol taşıma yollarına verdiği zarardan dolayı yapımı 1987'de bitirilen ve günlük 500.000 varil taşıma kapasitesine sahip ikinci bir hat inşa edilmiştir. Ayrıca Irak üzerinden azımsanmayacak miktarda petrol de karayolundan tankerlerle Türkiye'ye taşınmaktaydı. Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkiler İran-Irak savaşı sırasında o derece gelişmişti ki, Irak, Türkiye'nin İslam dünyasındaki en büyük ticaret ortağı olmuştu. İran-Irak savaşının sürdüğü yedi yıl boyunca Türkiye Irak'tan 7.89 milyar

³² A.g.e., s. 55-56

dolarlık mal ithal etmiş ve karşılığında 4.88 milyar dolarlık mal ihraç etmiştir.³³ Irak ayrıca Türkiye'nin körfez ülkeleri ile ticaretinin geçiş yolu üzerinde olması sebebiyle önemli bir konumda da bulunmaktaydı. Türkiye ise Irak'ın Avrupa'ya açılan kapısı durumundaydı. Bu nedenlerle iki ülke arasındaki ilişkiler dengeli ve olumlu bir seyir izlemiştir.

Türkiye ile Irak'ın ilişkilerindeki ikinci belirleyici unsur iki ülkede de mevcut olan Kürt ayrılıkçılığı sorunu olmuştur. Özellikle 1970'li yılların başında Irak'ta Kürtlere otonom yönetim hakları verilmesi Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinlerde çeşitli kuşku ve korkulara sebep olmuştur. Bu çekince Türkiye'nin içinde PKK sorunuyla bağlantılı Kürt ayrılıkçılığı sorununun çıkmasıyla iyice su yüzüne çıkmıştır. Bu problemin gelişimiyle iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler daha da artmıştır. 1984 yılında iki ülke arasında 'sıcak takip' anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, Irak topraklarında PKK'ya yönelik çeşitli operasyonlar düzenleyebilecekti. Özellikle Irak'ın zaman zaman K. Irak'ta kontrolü kaybetmesi Ankara'yı bu bölgede oluşan güç boşluğu nedeniyle endişelendirmiştir. Bu endişe özellikle Körfez Savaşından sonraki gelişmelerle iyice artacaktır.

Türkiye ile Irak arasında esas sorun 'su konusu' olacaktır. Özellikle GAP'ın yapımına başlanması ile bu durum Irak ve Suriye ile arasında su paylaşımı sorununa neden olmuştur. Bu sorunda Irak için çözümlenmesi gereken Fırat suyunun paylaşımı konusuydu yoksa Irak Dicle'nin statüsünün tartışılmasını istememekteydi.³⁴ Savaş sonrasında Türkiye-Irak arasındaki ilişkiler su sorunu nedeniyle gerilmiştir. Özellikle Atatürk barajının yapımı sırasında, Türkiye'nin yaklaşık bir ay süren su tutma işlemi, daha önce gereken uyarıları yapmasına ve Fırat'tan, Suriye ile 1987 yılında imzalanan protokolde belirtilen miktardan daha fazla suyu bırakmasına rağmen, Türkiye-Irak ilişkileri 1989'da gerilimli bir dönem geçirmiştir.³⁵ Irak Baas Partisinin yayın organı *al-Thawrah*'ta su tutulmasıyla Irak'ta olduğu iddia edilen çeşitli zararlar belirtilecek ve bu durumun "Türkiye ile Irak arasındaki iyi dostluk ilişkilerine zarar vereceği" iddia

³³ A.g.e., s. 60

³⁴ Konuralp Pamukçu, "Su Sorunu ve Türkiye-Suriye/Irak İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der yay., 1998, 2. baskı içinde, s. 189

³⁵ Türkiye, 23 Kasım 1989 tarihinden su tutma işleminin yapılacağı 13 Ocak tarihine kadar en az 750 metreküp/saniye suyu Suriye sınırından bıraktı...Su tutma işlemi başlamadan iki hafta önce salınan su miktarı önce 800 metreküp/saniye sonra da 1000 metreküp/saniyeye çıkardı; Konuralp Pamukçu, "Su Sorunu ve Türkiye-Suriye/Irak İlişkileri"..., s. 181

edilecektir.³⁶ Irak'ın su paylaşımı ile ilgili olumsuz tutumu dönemin Başbakanı Yıldırım Akbulut'un Nisan 1990 ziyareti sırasında iyiden iyiye ortaya çıkacaktır. Irak tarafı su konusundaki talepleri kabul görmeyince Türkiye ile 1984 yılında imzalanan 'sıcak takip' anlaşmasını iptal edecektir. Irak Devlet Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan da su sorunu çözülmeden protokolün yenilenmeyeceğini açıkça belirtecektir.³⁷

Su sorununun ortaya çıkması, Irak'ın Türkiye ile yaptığı güvenlik protokolünü bu soruna bağlaması, Irak rejiminin resmi yayın organında, su sorununun büyümesi halinde Türkiye-Irak ilişkilerinin bozulabileceğine yönelik ifadeler, Irak'ın büyük askeri gücüyle birlikte Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinlerde endişeye neden olmuştur. Irak'ın 1988'de Halepçe'de kullandığı konvansiyonel olmayan silahlara sahip olması ve bunları kullanmaktan çekinmemesi ve sahip olduğu uzun menzilli füze kapasitesi, Ankara'yı rahatsız etmiştir.³⁸ Türkiye'nin bu tip silahlara karşı savunma yeteneğinin bulunmaması Irak sınırına yakın bölgelerde artış gösteren PKK faaliyetleri Ankara'nın şüphelerini artırıcı etkenler olmuştur. Sonuçta, Türkiye-Irak ilişkilerinde doksanlı yıllara sarkan ana meseleler K. Irak ve Kürtler konusu, su sorunu ve Irak'ın sahip olduğu konvansiyonel olmayan silah teknolojisi olmuştur.

2.1.6. Suriye

Türkiye-Suriye ilişkileri doksanlı yıllar öncesinde birçok gerilime sebep olmuştur. 1959 yılında iki ülke sıcak çatışmanın eşiğine kadar gelmişlerdir. Özellikle Suriye'de yönetime geçen Baas rejimi, Hatay'ın Suriye'den koparılmış bir parça olduğunu iddia etmiş ve haritalarında Hatay'ı Suriye sınırları içinde göstermiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Suriye arasındaki gerilimin belirleyicilerinden biri, iki ülke arasındaki doğu-batı ayrımı olmuştur. Türkiye, NATO'nun en uç kanadını oluştururken, Suriye Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki müttefiklerinden birisi konumundaydı.

seksenli yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut eklenmiştir: su sorunu. GAP'ın yapım aşamasına geçilmesi ile birlikte Suriye'nin Türkiye'ye yönelik politikası da sertleşmiştir. Suriye'nin tarıma dayalı üretim yapısı, Fırat suyunu rejim için önemli kılıyordu. Suriye, Türkiye'nin başlattığı bu proje ile Fırat suyunun kontrolünü

³⁶ Konuralp Pamukçu, "Su Sorunu ve Türkiye-Suriye/Irak İlişkileri"..., s. 182

³⁷ *Milliyet*, 7 Nisan 1990, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1990; Konuralp Pamukçu, "Su Sorunu ve Türkiye-Suriye/Irak İlişkileri"..., s. 182 içinde 10 no'lu dipnot

³⁸ Philip Robins, *Turkey and the Middle East*..., s. 63

sağlayabileceğini ve kendisine bir baskı aracı olarak kullanmasından çekiniyordu.³⁹ Seksenlerde Türkiye’de baş gösteren PKK sorunu ve PKK saldırılarının genellikle Suriye topraklarından gerçekleşmesi, Ankara’daki siyasi ve askeri seçkinlerin Suriye’ye yönelik şüphelerini artırdı.⁴⁰ Suriyeli yetkililerin kendi topraklarında bu örgüte sığınak sağlamadıklarına yönelik tüm yalanlamalarına rağmen PKK saldırıları ve PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’nin başkenti Şam’da yaşantısını sürdürüyor olması, iki ülke arasındaki gerilimi artırmaktaydı. Buna rağmen Türk yetkililer Suriye’ye yönelik ‘yapıcı diyalog’ yolunu izliyorlar ve Suriye’nin bu örgüte desteğine son verecek bir ‘formül’ bulmaya çalışıyorlardı.⁴¹ Temmuz 1987’de dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın Suriye’yi ziyareti sırasında iki ülke arasında iki protokol imzalanmıştır. Bu protokollerin birincisine göre Türkiye, Suriye sınırından saniyede 500 metre küp su bırakmayı taahhüt ediyordu. İkincisi ise iki ülke topraklarından diğerine yönelebilecek terörist faaliyetleri önlemeye yönelikti.

Seksenlerin sonlarına yaklaşıldığında iki ülke arasındaki belirleyici sorunlar ‘su sorunu’ ve ‘Suriye’nin PKK’ya desteği’ydi’. Türk basınında ve seçkinlerinde Suriye’ye yönelik askeri müdahale yapılması çağrıları yapılmaktaydı.⁴² Ancak, Soğuk Savaş faktörlerinin Türkiye için belirleyici olduğu bir dönemde Türkiye hala Sovyetler Birliğini öncelikli tehdit olarak görmekte ve Suriye ile gireceği sıcak çatışmanın Sovyetler Birliği ile arasını bozacağından çekinmekteydi. İki ülke arasındaki ilişkiler 90’lı yıllara içinde birçok problemi barındırarak girecektir.

2.2 1991 SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASINI ETKİLEYEN KONULAR

2.2.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin Yıkılması ve Değişen Güvenlik Algılamaları

20. yüzyılın son on yılı Türk dış politikası açısından önemli değişimlere sahne olmuştur. Özellikle SSCB’nin dağılması ve tek kutuplu bir dünya siyasal sisteminin ortaya çıkması Türkiye için hem bir rahatlama sağlamış, hem de Türkiye’yi yeni dış

³⁹ A.g.e., s. 51; Suriyeli yetkililere göre, Türk tarafından hangi garantiler verilirse verilsin, bu kararlar sadece Türkler tarafından verildiği için, genişletildikleri gibi geri de alınabilirlerdi.

⁴⁰ Özlem Türl, “Türkiye-Suriye İlişkileri Su Sorunu”, Meliha Benli Altunışık (der.), **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik**, İstanbul: Bütke yay., 1999 içinde, s. 109

⁴¹ Philip Robins, **Turkey and the Middle East...**, s. 52

⁴² A.g.e., s. 52-53

politika sorunları karşı karşıya bırakmıştır. “Soğuk Savaş koşullarının son bulması, Varşova Paktı’nın tarihe karışması, komünist sistemin çökmesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması, Türkiye’ye yönelik ideolojik ve askeri tehdidi sona erdirmiştir.”⁴³ Türkiye II. Dünya savaşının sonlarına doğru ve özellikle bitiminden sonra ülke bütünlüğüne karşı öncelikli tehdit olarak gördüğü SSCB’nin dağılması ile güvenlik algılamalarındaki dış tehdide yönelik önem sırasını değiştirmiştir. “Türkiye açısından bakıldığında, kuzeyden gelecek topyekûn saldırı tehdidinin yerini, İran, Suriye ve Yunanistan’dan kaynaklanan dış tehditler almıştır.”⁴⁴ Siyasi ve askeri bürokrasi bu dönem sonrasında Türkiye’nin Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlara komşu olma özelliğine ve bu bölgelerdeki istikrarsızlığa dikkat çekmiştir. Bu özelliğe bağlı olarak, Soğuk Savaş dönemi yorumlarının aksine, Türkiye’nin konumunun bir kanat ülkesi değil bir cephe ülkesi olduğu belirtilmiştir. “Türkiye, önemli istikrarsızlık kaynaklarının bulunduğu Balkanlar, Kafkaslar, Doğu Akdeniz, Doğu Avrupa ve Körfez bölgelerinin merkezindedir ve Doğu Avrupa ile Batı Asya arasında geçiş noktasındadır.”⁴⁵ Türkiye’nin bir bölgesel güç olarak, Soğuk Savaş sonrasında etnik ve dinsel birçok çatışmaya sahne olan çevresindeki sorunlara duyarsız kalmamış ve güvenlik algılamalarını bu yönde değiştirmiştir. Bu değişikliğin göstergelerinden birisi *Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi’nin (MGSB)* 1992’de yenilenmesi olmuştur.

Türkiye için doksanlı yıllarda güvenlik parametreleri açısından diğer önemli dönüşüm ise özellikle kuzeyden ani bir saldırı olasılığının azalmış olmasıdır. II. Dünya savaşının son yıllarından itibaren Ankara’nın öncelikli tehdit olarak gördüğü kuzey komşusu Sovyetler Birliğinin dağılması, Türkiye’nin güvenlik ve savunma önceliklerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş boyunca askeri önlemlerinin önemli bir kısmını SSCB’den gelebilecek ani bir saldırı olasılığı üzerine kurmuştur. Ancak SSCB’nin dağılması önemli bir tehdidi ortadan kaldırırken, bu ülkenin parçalanmasıyla ortaya çıkan devlet ve/ya da devletçikler, Yugoslavya’nın dağılması sürecinde yaşanan etnik ve dinsel çatışmalar Türkiye için yeni ve belirsiz tehditlerin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye’deki siyasi ve askeri bürokrasi de bu yeni

⁴³ Şükrü Elekdağ, “Jeo Stratejiden Eko Stratejiye”, Sabahattin Şen (der.), *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam, Ekim 1994, 3. Basım içinde, s. 57

⁴⁴ Gencer Özcan, “İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye”, Mustafa Türkeş İlhan Uzel (der.), *Türkiye’nin Komşuları*, Ankara: İmge, Şubat 2002 içinde, s. 243

⁴⁵ Oral Sander, “Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye”, Sabahattin Şen (der.), *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam, Ekim 1994, 3. Basım içinde, s. 26

uluslararası ortama uyum sağlamada zorluklar yaşamıştır. Türkiye'nin çevresinde yaşanan sorunlar yanında içerdeki Kürt ayrılıkçılığı sorununun artış göstermesi, Türkiye'yi güvenlik öncelikli politikalar izleme yoluna itmiştir.

Sonuçta, Türkiye'nin yaklaşık 50 yıldır öncelikli tehdit olarak gördüğü Sovyet tehlikesinin ortadan kalkması Türkiye'ye Avrupa'da yaşanan güvenlik atmosferinin yansımaları şeklinde olmamıştır. Türkiye kendisini etnik ve dinsel çatışmaların meydana geldiği bir çevrenin merkezinde bulmuştur. Bu durum ise Ankara için birçok yeni ve belirsiz tehdidin oluşmasına neden olmuştur. Türkiye'nin içinde ve dışında ki terörist faaliyetlerde artış da Türkiye'nin güvenlik algılamalarında yeni bir dönüşümü gerekli kılmıştır.

2.2.2. Körfez Savaşı ve Değişen Güvenlik Algılamaları

Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali ile başlayan ve ABD ile müttefiklerinin müdahalesi sonucu Irak'ın yenilgiye uğratılması ve Kuveyt'ten çekilmesi ile sonuçlanan Körfez Savaşı bölge için önemli etkileri yanında Türkiye'nin Ortadoğu politikasında da önemli değişikliklere neden olmuştur.⁴⁶ Türkiye, ABD ve müttefikleri safında yer alarak o zamana kadar pasif olarak nitelendirilen Ortadoğu politikasını terketmiştir. ABD'nin bu savaştan bölge politikalarına etki edebilecek tek süper güç olarak çıkması Türkiye'nin bölgeye yönelik aktif bir politika uygulamasını kolaylaştırmıştır. Körfez Savaşı sonucunda, "ABD olmak üzere Batı ülkeleri nezdinde Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik önemi dolayısıyla ihtiyaç duyulan Türkiye, bu defa da Ortadoğu'da oluşan yeni dengeler çerçevesinde bu ülkelerin ilgi odağı olmuştur."⁴⁷ Bu durum Soğuk Savaş sonrası Ankara'daki askeri ve siyasi seçkinlerde oluşan Batı ülkeleri nezdinde Türkiye'nin önemini yitireceği endişesine son verecektir.

Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelimindeki bir başka önemli değişim ise Arap ülkeleri ile ilişkilerin eski önemini yitirmesidir. "Körfez Savaşının Arap ülkelerinin büyük bir kısmını Irak'a karşı biraraya getirmesi, Türkiye'nin hareket kabiliyetini sınırlayacak bir birleşik Arap gücünün oluşma olasılığını da sınırlamış oldu."⁴⁸ Türk siyasi ve askeri seçkinlerinde Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinden

⁴⁶ Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, Fall 2000 v54 il

⁴⁷ Faruk Sönmezoglu, "Sunuş"..., 17

⁴⁸ Sıha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Liberal Düşünce*, Cilt 4, sayı 13, Kış 1999, s. 150

yeterince destek alınamaması, Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik politikanın gözden geçirilmesine neden olacaktır. "Rum yanlısı Arap tutumu, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerde milli menfaatlerin desteklenmesinde karşılıklılık esasına dayanmadığını görüp, ilişkilerin mantığının sorgulanmasına ve Araplar tarafından aldatıldığını düşünmesine yol açtı."⁴⁹ Ayrıca Kafkaslarda ve Orta Asya'da yeni enerji kaynaklarının çıkması, petrol fiyatlarındaki düşüş gibi etmenler, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ekonomik ilişkisinde de belirli bir düşüşe neden olmuştur. Sonuçta doksanlı yıllara girildiğinde Türkiye üzerinde Arap baskısını daha az hissetmekteydi.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesinin ardındaki ikinci nedense, Kürt ayrılıkçılığı sorununun yoğunlaşması ve K. Irak'ta bir güç boşluğunun oluşmasından duyulan kaygı olmuştur. İlk sinyallerini seksenlerde veren PKK sorunu, özellikle Körfez Savaşı sonrasında etkisini artırarak Türkiye'nin güney sınır komşuları ile de ilişkilerini etkiler bir hâl almıştır. Özellikle Suriye, Irak ve İran'ın PKK'ya destek verdiğinin kanıtlanması ve de bu örgütün bu ülkelerde çeşitli kamplarının bulunması Türkiye'nin adı geçen ülkelerle ilişkilerini gerginleştirmiştir. Özellikle Çekiç Güç'ün, K. Irak'ta yaşayan Kürtlerin güvenliğinin sağlanması amacıyla bölgeye konuşlanması kısa bir süre sonra Türk yetkililerde tedirginlik yaratmaya başlamıştır. Bu tedirginlikte PKK'nın bölgedeki güç boşluğundan yararlanarak kuvvetlenme olasılığı etkili olmuştur. Bu nedenle TSK çeşitli defalar, K. Irak içlerine girerek PKK'ya yönelik operasyonlar düzenlemiştir.⁵⁰ Bu gelişmeler dışında, bölgede K. Irak'ta yaşayan Kürt aşiretlerinin Batının korumasından yararlanarak bir 'Kürt Devleti' oluşturma çabasına girmesi ve faaliyetlerde bulunması Türk siyasi ve askeri elitinde endişe yaratmıştır.⁵¹ Türkiye bu sebeple bölgedeki kontrolü elinde tutmaya çalışmış ayrıca K. Irak'a sınırı bulunan ve

⁴⁹ A.g.e., s. 144.

⁵⁰ Türkiye, 1992, 1995, 1997 yıllarda bölgeye yönelik üç büyük operasyon düzenlemiştir. 12 Ekim 1992 tarihinde yapılan operasyona yaklaşık 20.000 asker katılmıştır. Mart-Nisan 1995'te yapılan "Çelik Harekatına 35.000 asker katılmıştır. 14 Mayıs-21 Haziran 1997'de yapılan "Çekiç (ya da Balyoz) Harekatı" 50.000 askerin katılımıyla yapılmıştır. Bu hareketler, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında devletin sınırları dışında yaptığı en büyük askeri hareketler olması nedeniyle önemlidir. TSK'nın K. Irak'a düzenlediği çeşitli operasyonlar için bkz.: Baskın Oran, "Kalkık Horoz" Çekiç Güç ve Kürt Devleti, Ankara: Bilgi yay., 1998, 2. Basım içinde, s. 363-366 Ek-18

⁵¹ Baskın Oran, "Kalkık Horoz" Çekiç Güç ve Kürt Devleti, Ankara: Bilgi yay., 1998, 2. Basım içinde, s. 118-120-121; Çekiç Güç'ün korunması altına giren Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) 1992 yılında Türkiye'yi endişelendiren birçok adım atacaktırlar. 19 Mayıs 1992 yılında K. Irak'ta yapılan seçimler sonucunda bir Kürt parlamentosu oluşturulacak 21 Haziran 1992'de KDP ve KYB yüzbin kişilik bir ordu kurma kararı alacak, 4 Temmuz 1992'de ise bir hükümet kurulacaktır. Bu parlamentoda KDP ve KYB ellişer milletvekili ile temsil edilecekti. 4 Ekim 1992'de Kürt Federe devleti ilan edildi. KDP lideri Mesut Barzani 6 Ekimde yaptığı açıklama ile bu kararın "bir bağımsızlık ilanı" olmadığını ifade edecek, Kürtlerin "kendi kaderlerini tayin hakkının, birleşik, demokratik ve bağımsız bir Irak içinde korunması amacıyla federal sistemin benimsenmesi" olduğunu belirtecektir.

Türkiye ile benzer endişelere sahip Suriye ve İran'la danışma toplantıları düzenlemiştir.⁵²

Türkiye'nin K. Irak'a yönelik düzenlediği operasyonlar, Irak'ın, Arap ülkelerinin ve bazı Batılı ülkelerin tepkisini çekecektir. Bazı Batılı ülkeler bu operasyonlar nedeniyle Türkiye'ye silah ambargosu uygulayacaktır. Türkiye bölgedeki güç boşluğunu engellemek ve etkisini devam ettirmek amacıyla, K. Irak'lı Kürt liderlere pasaport verecek, bu iki tarafı 1994 yılında aralarında çıkan anlaşmazlığı gidermek için uzlaştırıcı rol oynayacak, bu gruplarla 1996 yılında düzenlenen ABD, İngiltere ve Türkmen cephesinin katıldığı "Ankara süreci" olarak bilinen çeşitli danışma toplantıları düzenleyecektir. Ayrıca bu gruplarla birlikte TSK, PKK'ya yönelik K. Irak'ta operasyonlar düzenleyecektir.

Seksenli yıllar da olduğu gibi doksanlı yıllarda da Türkiye'nin güney komşularıyla ilişkileri etkileyecek konu bu ülkelerin PKK'ya verdiği destek olmuştur. doksanlı yılların Türkiye'sinde öncelikli güvenlik algılaması Kürt ayrılıkçılığı sorunu ve buna bağlı PKK eylemleri olmuştur. Ayrıca 'radikal İslam'ın da Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinlerce Türkiye'nin laik ve demokratik rejimine karşı tehdit olarak görülmesi dikkatleri 'rejim ihraç' çabaları ile bilinen İran'a çekmiştir. "Körfez Savaşı sonrası bölgede meydana gelen istikrarsız ve güvensiz ortam, Kürt ve 'irtica' sorunlarıyla birleşince, Türkiye Soğuk Savaş boyunca ileri sürdüğü kuzeyden ve 1974 sonrasında batıdan tehdit algılama iddiasını terk ederek, artık tehdidin güneyden geldiğini vurgulamaya başladı."⁵³ Bu algılamaya rağmen doksanlı yılların ilk yıllarında bu sorunlara yönelik çözüm arayışlarında diplomasiye ağırlık verilmiştir. 90'lı yılların ortasından itibaren ise Türkiye'nin bölge ülkelerine yönelik askeri çözüm tercihlerinin de içinde bulunduğu, güvenlik öncelikli politikalarla yaklaştığı görülecektir:

2.2.3. Köktendinci Akımların Bölgede Güçlenmesi

Doksanlı yılların ortalarına kadar yoğun olarak yaşanan ve askeri çevrelerce 'düşük yoğunluklu savaş' şeklinde adlandırılan 'bölücülük sorunu' nedeniyle 'irtica' ile

⁵² 14 Kasım 1992'de Türkiye, İran ve Suriye arasında üçlü bir zirve yapılacak ve zirvede Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin görüş birliğine varılacaktır. Üç ülke arasındaki toplantılar müteakip seferler tekrar edilecektir.

⁵³ Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001 içinde, s. 551

gerekli mücadelenin yapılması için gerekli ortam bulunmamaktaydı. Türk siyasi ve askeri seçkinleri Türkiye'nin içinde ve çevresinde etkisini artıran köktendinci akımlar nedeniyle bu konuyu da doksanlarda öncelikli tehditler listesinin üst sıralarına koyacaktır. Türkiye bu dönemde İran'ın ve Suudi Arabistan'ın köktendinci akımlara verdiği destekten şüphelenecektir. Bu bölümde İran'ın ve Suudi Arabistan'ın köktendinci akımlara desteği kısaca ele alınacaktır.

2.2.3.1 İran

Geçtiğimiz bölümde, Türkiye-İran ilişkilerinin çeşitli konular etrafında geliştiğini görmüştük. Bu konulardan gerilim potansiyeli yüksek olanı Türkiye'nin İran'ın rejim ihraç çabalarından duyduğu rahatsızlıktı. Buna rağmen her iki ülke'nin yetkilileri de bu sorulara rağmen ilişkileri 'pragmatist' bir boyutta sürdürmeyi başarabilmekteydi. Soğuk Savaşın bitişi ve SSCB'nin parçalanması iki ülke için yeni bir rekabet alanının daha oluşmasına neden oldu: Orta Asya ve Kafkasya'da kurulan Bağımsız Orta Asya Cumhuriyetlerine 'model olma' rekabeti. Türkiye, laik, demokratik ve rekabete dayalı piyasa ekonomisi ile bu ülkelerin Batı dünyası ile yakınlaşmasında köprü ve model görevi görebileceğini iddia ederken, İran, Sovyet baskısından yeni çıkan bu ülkeleri kendi etki alanı içinde görüyor ve bu ülkelerle yakın ilişkiler kurmak istiyordu. Türkiye Batılı ülkeler tarafından da destekleniyordu: "Türkiye, Orta Asya ve Kafkaslarda, İran etkisini sınırlamakta kullanılabilecek uygun bir adaydı."⁵⁴

Doksanlı yılların başlarında ardı ardına gerçekleşen ünlü gazeteci ve yazarlara yönelik faili meçhul suikastler, İran destekli terörün siyasi ve askeri çevrelerce dillendirilmesine neden olmuştur. Türk yetkililer, İran'ın radikal dinci grupları ve Hizbullah'ı kullanarak, demokratik ve laik rejimi değiştirmek istemesinden endişe duymaktaydılar. Bu endişe özellikle İslami kökenli Refah Partisinin (RP) siyasal alanda yükselişiyle eklenilerek siyasi ve askeri seçkinlerde tedirginliğe neden olmuştur. Bu gerilimli ilişkilere, PKK'nın İran sınırından giriştiği saldırılar ve İranlı yetkililerin, Türkiye'nin destek arayışlarına kayıtsız kalması iki ülke arasındaki soğukluğu artırmıştır. RP'nin 1996 yılında iktidara gelmesi İran ile ilişkilerin düzelmesini değil daha da soğumasına sebep olmuştur. 1996 yılı içinde İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Bagheri'nin, Sincan'ın RP'li Belediye Başkanı tarafından düzenlenen

⁵⁴ Atila Eralp-Özlem Tüt, "İran'la Devrim Sonrası İlişkiler", Meliha B. Altunışık (der.), Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik, İstanbul: Boyut, 1999 içinde, s. 82

'Kudüs Gecesinde' Türkiye'nin rejimini hedef alan konuşması, iki ülkenin büyükelçilerini geriye çağırmaları ile neticelenmiştir. Türkiye'de bu dönem içinde iç tehdit değerlendirmelerinde önceliğin 'irtica' ile mücadele olarak değiştirilmesi Türkiye ve İran ilişkilerinde sıkıntılı dönemlerin başlangıcı olacaktır. 28 Şubat 1997'de alınan MGK kararları ile İran'ın adlı adınca Türkiye'deki 'irticai' faaliyetleri destekleyen ülke olarak belirtilmesi ve gerekli önlemlerin alınması isteği iki ülke arasındaki gerilimi göstermesi açısından önemlidir.

1998 sonrası İran'da ılımlı Muhammed Hatemi yönetiminin iktidara gelmesi ile Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde gerilimin yavaş yavaş azaldığı ve ekonomik alanda iki ülke arasında önemli gelişmeler görülecektir. Ne var ki iki ülke arasında 'irtica tehdidi' ve 'rejim tartışması' ile ilgili sorunlar etkisini sürdürmektedir. Türkiye'de Mayıs 1999'da yaşanan 'Merve Kavakçı Olayı' sonucu iki ülke arasındaki 'ideolojik boyut' gerilimi tekrar yaşanacaktır.⁵⁵ 1999 yılında Güneydoğu Anadolu'da etkinlik gösteren radikal İslamcı 'Hizbullah' örgütüne yönelik operasyon, Türkiye ile İran arasında yeni bir gerilime sahne olacaktır.

2.2.3.2 Suudi Arabistan

SSCB'nin dağılması sonucu Kafkasya ve Orta Asya'da nüfus yoğunluğunun çoğunu müslümanların oluşturduğu devletlerin kurulması birçok devletin ve akımın ilgisini çekmiştir. Bu akımlardan birisi de İslam'ın yorumlarından biri olan "Vahhabi mezhebidir". Bu mezhep İslamı katı bir çerçevede ele almakta ve yorumlamaktadır. Suudi Arabistan yönetiminin de desteklediği bu mezhep Orta Asya ve Kafkasya'da hatta Bosna Hersek gibi Balkan bölgelerinde de çeşitli yollardan yayılmaya çalışacaktır. Bununla birlikte Çeçenistan'da ve Afganistan'da Suudi kökenli kendisini 'mücahit' diye tanımlayan kişilerin kurdukları örgütlerde çeşitli faaliyetlerde bulunacaklardır. Bu örgütlerden 'El-Kaide' eylemleriyle tüm dünyanın tepkisini çekecektir. Suudi kökenli Usame Bin Laden'in liderliğini yaptığı örgüt ABD ve batı hedeflerine çeşitli bombalı saldırılar düzenleyecektir. Türkiye, İslamın katı yorumu olan 'Vahhabiliğin' kendi çevresinde yayılmasını ve bu mezhebe bağlı örgütlerin faaliyetlerini önlemek amacıyla bölgesel ve uluslararası işbirliğine gidecektir.

⁵⁵ Gökhan Çetinsaya, "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", Mustafa Türkes İlhan Uzgel (der.), Türkiye'nin Komşuları, Ankara: İmge yay., Şubat 2002 içinde, s. 328

2.2.4. Yeni Tehdit Algulamaları

2.2.4.1. Rusya'nın "Yakın Çevre" Politikası

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan devletlerden biri olan Rusya Federasyonu (RF), doksanlı yılların başlarında kendi iç ekonomik ve siyasi meseleleri ile ilgilenmek zorunda kalmıştır; 1992 yılından itibaren ülke içindeki milliyetçi ve muhafazakar akımın etkisinin artmasıyla Rusya'nın dış politikasının daha *aktif* ve daha *baskıcı* olması gerektiği vurgulanacak ve *yakın çevrede* yaşayan 25 milyon Rus azınlığın haklarının korunması gerektiği de belirtilecektir.⁵⁶ Rusya'daki bu etkin grup, Rusya için 'yakın çevre'⁵⁷ tanımıyla kendini bulan bir hayat sahası belirlemiş ve Rusya'nın daha baskıcı ve aktif politika izleyerek, yakın çevresinde etkinliğini artırmayı ve çevreye dışardan gelecek müdahaleleri de önlemeyi çalışmaktadırlar. Ayrıca Rus azınlığın korunmasına vurgu yaparak çevre ülkelerin iç işlerine karışma hakkını da kendilerinde görmektedirler.

Bu grubun dış politika anlayışının Rusya'da kabul görmesi ve 1993 yılından itibaren bir güvenlik doktrinine dönüşmesi, Türkiye'nin bölge ile ilgili iyimserliğini azaltarak, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin soğumasına sebep olmuştur. Çünkü kabul gören *yakın çevre* politikasına göre, Türkiye gibi Kafkaslarda ve Orta Asya'da etkinliğini artırmak isteyen ülkeler Rusya'nın çıkarlarını tehdit etmekteydiler.⁵⁸ Rusya'nın yeni politikası, Türk-Rus ilişkilerinde rekabet unsurunu öne çıkartacaktır.

Rusya'nın özellikle Kafkasya'daki ülkeleri baskı yoluyla ve/ya da ikna ederek askeri üsler edinmek istemesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. Türkiye ile sınırdaş olan Gürcistan ve Ermenistan'da Rusya'nın askeri üsleri bulunmaktadır. Ayrıca Rusya'nın 1990 yılında imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşmasının (AKKA) özellikle kanatlar bölgesiyle ilgili bölümde değişiklik yapılması üzerinde durması

⁵⁶ İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Bütke yay., Mart 2000, 2. basım içinde, s. 438

⁵⁷ 'Yakın Çevre' (blijniy zarubejny) terimi, SSCB'nin dağılması ardından Rusya Federasyonu'nun (RF) dış politika değerlendirmelerinde, eski birlik cumhuriyetlerini ifade etmek için kullanılan, bu ülkeleri diğer dünya devletlerinden ayıran önemli bir kavram olarak ortaya çıkmış, 1993 yılından itibaren de ülkenin güvenlik ve dış politikasının belirlenmesinde merkezi bir unsur haline gelmiştir. İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun...", s. 441

⁵⁸ A.g.e., s. 448

Türkiye'nin Rusya'ya yönelik tehdit algulamalarını artırmıştır.⁵⁹ Rusya'nın doksanlı yılların ortasına doğru, Kafkasya'da AKKA ile belirlenen sınırlamaları ihlal etmesi ve bunlara uymayacağını belirtmesi, boğazlarla ilgili olarak Türkiye'ye baskı yapması, Türkiye-Rusya ilişkilerindeki gerilimi tırmandırmıştır. Türkiye'deki siyasi ve askeri bürokrasi, Rusya'nın yayılmacı bir politika izlediğini belirtmişlerdir.⁶⁰ Türkiye, Rusya'nın bu yeni politikasına karşılık Ukrayna ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, Kafkasya'da, Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerini sıcak tutmak için uğraşmıştır. Türkiye ayrıca Kafkaslar ve Orta Asya ile ilgili olarak ABD ile benzer çıkarlara sahip olduğunu vurgulayarak ABD'nin bu bölge ile ilgili desteğini almaya çalışmıştır.⁶¹

2.2.4.2 Kitle İmha Silahları ve Uzun Menzilli Füze Tehdidinin Artması

Doksanlı yıllarda Türkiye'nin güvenlik önceliklerine yeni bir konu eklenecektir. Bu konu özellikle Soğuk Savaşın sona ermesiyle Ortadoğu'da etkisini iyiden iyiye hissettiren KIS ve uzun menzilli füze tehdididir. KIS'lerin mevcut uzun menzilli füze sistemlerine monte edilebilmesi bu tehdidin Türkiye için öne çıkardığı sorunları artırmaktadır. Bugün bilinmektedir ki, Türkiye'nin güneyindeki ve kuzeyindeki komşularında bu tür silahlar mevcuttur. Türkiye'nin bu tehdit ile ilgilenmesinin miladı olarak Körfez Savaşı belirtilebilir. Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin Irak'tan gelebilecek füze saldırılarına karşı savunmasız olduğu görülmüş ve ABD yapımı Anti-Balistik Füze sistemi Patriot'lar Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleştirilmiştir.

Türkiye bu tehdit karşısında doksanlı yıllarda iki yönlü bir girişim başlatmıştır. Birincisi, uluslararası platformlarda KIS ve nükleer teknolojinin yayılmasını ve geliştirilmesini önlenmesi ile ilgili tüm anlaşmalara imza atmıştır. Ayrıca bu tip

⁵⁹ Nürşin A. Güney, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği", *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Bütke yay., Mart 2000, 2. basım içinde, s. 164-191

⁶⁰ Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı İsmail Hakkı Karadayı: "... Rusya'nın Kafkas ülkelerine yönelik politikası, bu ülkeler üzerinde aralıksız olarak politik, ekonomik ve askeri baskı uygulamak yoluyla, bu ülkelerin Rus birliklerini kendi topraklarında kabul etmeleri ve Rus çıkarlarının korunmasına yöneliktir... Rusya'nın tarihi emellerinden vazgeçmediği, politik ve ekonomik problemlerine rağmen yayılmacı emperyalist tutum ve davranışlarına devam etmekte olduğu, Rusya'nın BDT içindeki faaliyetlerinin geleneksel yayılmacı politikası ile uyumlu olduğu değerlendirilmektedir." diyerek Rusya'nın yeni politikasına tepkisini göstermiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı İsmail Hakkı Karadayı ile Söyleşi, *Savunma ve Havacılık*, C. VIII., No. 6 Şubat 1994, ss. 8-14; Gencer Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", *En uzun On Yıl... içinde*, s. 37 içindeki 27 no'lu dipnottan alıntılanmıştır.

⁶¹ Uzmanlar ve siyasiler, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslardaki ülkeler için ekonomik ve siyasi bir model olabileceğini, ayrıca bu bölgelerde bulunan enerji kaynaklarının Batı ülkelerine aktarımının güvenli bir şekilde yapılmasında Türkiye'nin önemli köprü-durak görevi görebileceğini vurgulamışlardır.

silahlarla ilgili tedirginliklerini de uluslararası platformlarda dile getirecektir. İkincisi ise bu tehditlere karşı Patriot benzeri savunma sistemleri edinmek olacaktır. Bunun için çeşitli ülkelerle anlaşılmış hatta İsrail’le gerçekleştirilen stratejik işbirliğinin boyutlarından biri de bu tür silahlara karşı İsrail’in elinde bulundurduğu teknolojiiden yararlanmak olacaktır. Türkiye bu tür silahlarla ilgili etkin bir kontrol mekanizmasının oluşturulamaması nedeniyle doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren ikinci seçeneğe vurguyu fazlalaştırmıştır. Türkiye’nin, İran’da, Suriye’de ve Irak’ta bulunan bu tür sistemlerden rahatsız olduğu ve bu ülkelerin konvansiyonel olmayan silah sistemleri geliştirmesine sıcak bakmadığı açıktır. Genelkurmay Başkanlığının KİS’lerle ilgili açıklaması bu konuda açıklayıcıdır:

Bilindiği üzere, Türkiye, özellikle KİS ve bunların fırlatma vasıtalarının *kontROLSÜZCE yayılma eğiliminin* olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Yayılmayı önlemeyi amaçlayan rejim veya organizasyonlara dahil olmayan bazı komşularımız, bu *silahları geliştirmeye teşebbüs* etmektedirler. Söz konusu devletlerin *tehlikeli girişimleri, yakından fakat kaygıyla* izlenmektedir.⁶²

Açıklamada Türkiye’nin bu faaliyetleri “yakından fakat kaygıyla” izlediği ifadelerine yer verilerek, Türkiye’nin gerekli girişimleri yapabileceğinin sinyalleri verilmektedir. Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) Aralık 1996 toplantısında Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve İran, Irak ve Suriye’nin elinde bulunan nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların Türkiye için yarattığı tehdidi değerlendiren bir rapor da görüşülmüştür.⁶³ Aralık 1996’da gazetelere yansıyan bir haberde Türkiye’nin Çin’le menzili 80 kilometre olan karadan karaya etkili WS-1 füzelerinin ortak üretimini gerçekleştireceği açıklanacaktır.⁶⁴ Türkiye’nin İsrail’e de İsrail-ABD ortak üretimi Arrow füze savunma sistemlerinin satın alımı ve ortak üretimi içinde başvuracaktır.⁶⁵ Ayrıca Türkiye’nin çeşitli erken uyarı sistemleri satın alma çabası içinde olduğu da bilinmektedir. Ortadoğu gibi belirsiz birçok gelişmeye açık bir

⁶² www.tsk.mil.tr/genelkurmay/digerkonular/kitleimhasilahlari.htm: vurgulamalar benim.

⁶³ MGK’da Komşu Füzeleri Görüşüldü, *Radikal*, 27 Aralık 1996; Gencer Özcan, “İsrail’in Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye”, Mustafa Türkeş İlhan Uzel (der.), *Türkiye’nin Komşuları*, Ankara: İmge yay., Şubat 2002 içinde, s. 244

⁶⁴ Çin’le Ortak Füze, *Milliyet*, 20 Aralık 1996: Haberde Türkiye’nin benzer teklifi Çin’in de dahil olduğu ABD, Fransa ve İsrail’e yaptığı. ABD ve Fransa’dan cevap gelmezken Çin ve İsrail’in teklife olumlu yaklaştığı ifade edilmiştir. Çin’le yapılan anlaşma iki aşamalı gerçekleşecek ve toplam değeri 150 milyon dolar olan anlaşmanın ilk aşamasında 19 adet WS-1 Füze sistemi Çin’den hazır olarak gelecek. Daha sonra ise 5 füze bataryası Türkiye’de ortak üretilecek. İkinci aşama ise füzelerin menzilin 150 kilometreye çıkarılma projesi başlayacak. Haberin devamında Fransız üretimi olan 18 adet I-Hawk (Geliştirilmiş Hawk) füze sistemi satın alma girişimlerinin de sürdüğü ifade edilmiştir.

⁶⁵ ABD’den Füze İzni Kopar, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1997; İsrail’le Ortak Füze, *Sabah*, 9 Aralık 1997

bölgede, KİS'lerin ve uzun menzilli füzelerin çoğalmasının tehdit ögesini Türkiye için daha da artırdığı açıktır. Bu nedenle Türk siyasi ve askeri çevreleri hem diplomatik hem de askeri alanda çalışmalarını sürdürmüşler çeşitli ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesine özen göstermişlerdir.

2.2.4.3 Su Sorunu

Ortadoğu'da uzun süredir varolan problemlerden biri ülkelerin sınıraşan sularla ilgili paylaşım problemleri olmuştur. Bugün kabul edilen bir gerçek Ortadoğu bölgesinde *su kıtlığının* varlığıdır. "Mevcut tüketim ve kullanma eğilimlerinin, ikibinli yılların başında Ortadoğu'da kronik bir su kıtlığına yol açacağı konusunda araştırmacılar görüş birliği içerisindeyler."⁶⁶ Suyun, tarım, biyolojik insan ihtiyaçları, enerji gibi alanlarda ihtiyaç duyulan bir madde olması, suyun paylaşımı konusunu zorlaştıran etkenlerin başında gelmektedir. Bugün Nil nehri de dahil olmak üzere bölgede Şeria nehri, Fırat, Dicle ve Asi ile beş tane sınıraşan su olarak kabul edilecek akarsu vardır. Bu nehirlerden Nil haricinde diğerleri üstünde çeşitli paylaşım sorunları söz konusudur. Bunun haricinde Suriye ve İsrail arasında Golan tepelerindeki su kaynaklarının ve Taberiye gölüyle ilgili paylaşım sorunu da bölgedeki su sorununa dahil edilebilir. Türkiye'yi ilgilendiren ve güney komşuları ile çeşitli sorunlara yol açan havza ise Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu havzadır. Dicle ile ilgili tartışmalar göreceli olarak Fırat'ın Türkiye, Suriye ve Irak arasında oluşturduğu sorun kadar belirleyici bir etkiye sahip değildir. Fırat bu üç ülkenin sınırları içinden geçerek Dicle ile birleştikten sonra denize döküldüğü için bu ülkeler arasında çeşitli paylaşım sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Dicle ile ilgili sorun ise "Suriye'nin konumu ve Dicle'nin yalnızca 35 km kadar Suriye-Türkiye sınırı boyunca aktıktan sonra Irak'a girmesi yüzünden fazla önem taşımaz."⁶⁷

Fırat nehri ile ilgili su paylaşımı önceleri Irak ve Suriye arasında yaşanmış ve bu iki ülkeyi neredeyse savaşın eşiğine getirmişken, Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerine inşa ettiği barajlar ve seksenli yıllarda yapımına başlanan GAP ile Türkiye, Irak ve Suriye arasında üçlü bir soruna dönüşmüştür. Bu sorun Suriye ve Irak'ın çeşitli girişimleri ile Arap ülkeleri ile Türkiye arasında bir sorunmuş gibi gösterilmeye de çalışılmaktadır.

⁶⁶ Gün Kut, "Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye", Haluk Ülman (der.), *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, İstanbul: Tüses, 1991 içinde, s. 100

⁶⁷ A.g.e., s. 101

Fırat ve Dicle ile ilgili sorunlarda Türkiye yukarı havza ülkesi iken Suriye ve Irak aşağı havza ülkeleridir. Fırat'ta Suriye birinci aşağı havza ülkesi iken Irak ikinci aşağı havza ülkesidir. Türkiye, Fırat ve Dicle'yi sınıraşan su olarak tanımlarken ve bir havza olarak ele alırken, Irak ve Suriye bu nehirleri uluslararası su yolu ve ayrı ayrı ele almak istemektedirler. Her iki ülke ve Arap ülkeleri Türkiye'nin bu ülkelere karşı bir baskı aracı olarak kullanmasından ve GAP'ın Türkiye'nin bölgeyle ilgili emellerine amaç olacağını ifade etmektedirler. "GAP'ı Türkiye'nin "Emperyalist rüyasının" ihtiraslı bir aracı olarak gören Suriye ve Irak, ilişkilerindeki soğukluğa rağmen su konusunda ortak hareket etmeye başladılar."⁶⁸ 1987'de Türkiye'nin barış suyu projesi (peace pipeline) adını verdiği ve Seyhan ile Ceyhan nehirlerinden sağlanan fazla suyun boru hatları ile Arap ülkeleri ve İsrail'e satılmasını öngören proje dönemin Başbakanı Turgut Özal tarafından öne sürülmüştür. "Türkiye tarafından ekonomik ilişkilerin yanısıra işbirliği ve karşılıklı bağımlılık doğurması ve siyasal ilişkilerin de gelişmesiyle bir güven ortamı içinde diğer su sorunlarına da katkıda bulunma olasılığı gözönünde bulundurularak ortaya atılan bu proje Arap ülkeleri tarafından Türkiye'nin beklemediği ölçüde soğuk karşılandı."⁶⁹ Arap ülkelerinden gelen bu tepkiye neden olarak bir zamanlar aynı ülkelerin petrolü Türkiye için bir baskı aracı olarak kullanmaları ve Türkiye'den su almaları halinde Türkiye'ye "bağımlılıklarının" artmasından kaygılanmaları belirtilebilir.

Seksenlerin sonuna doğru su sorunu ile terör konusu birbirleriyle bağlaştırmaya başlanmıştır. 1990 yılında Irak, 1984'te Türkiye ile imzaladığı sıcak takip anlaşmasını su sorunun da çözüm olmadıkça yenilemeyeceğini açıklamıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın Temmuz 1987'de Suriye ziyareti sırasında iki ülke arasında Ekonomik İşbirliği Protokollü imzalandı. "Özellikle protokolün 6. maddesine göre, Atatürk Barajı rezervuarının dolumu sırasında ve üç kıyıdaş ülke arasında nihai anlaşmanın imzalanmasına kadar geçen süre içinde, Türkiye, Suriye sınırından 500 metre kupa su bırakmayı taahhüt etmiştir."⁷⁰ Bu protokol haricinde Suriye ile bir Güvenlik İşbirliği Protokollü imzalanmıştır. Bu iki protokolün aynı gün içerisinde imzalanması ister istemez bir terör-su bağlantısının kurulmasını gündeme getirmiştir. İlerleyen tarihlerde

⁶⁸ Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam yay., 2000, s. 240

⁶⁹ Gün Kut, "Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye"..., s. 118

⁷⁰ İbrahim Mazlum, "Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları Açısından Sınırı Aşan Sular Sorunu", Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Bütke yay., Mart 2000 içinde, 2. basım, s.381

Suriye'nin PKK'ya desteğinin devam etmesi ile bu bağlantının Türk yetkililer tarafından gittikçe vurgulandığı görülecektir. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi Atatürk Barajının yapımı sırasında yapılan su tutma işlemi Suriye-Türkiye ve Türkiye-Irak arasında gerilime neden olmuştur. 1990 yılında dönemin Başbakanı Özal Suriye'nin PKK'ya desteğini devam ettirmesi halinde Türkiye'nin 1987 protokolünü gözden geçirilebileceğini ve 500 metreküp/saniye su garantisinin geçersiz olabileceğini ifade etmiştir.⁷¹ Nisan 1990'da Irak ve Suriye başka konularda anlaşamamalarına rağmen Fırat suyunun paylaşımı konusunda anlaşmışlardır. Buna göre Fırat'tan bırakılan suyun % 47'sini Irak, % 53'ünü Suriye alacaktı.

Türkiye seksenli yıllarda ve doksanlı yıllarda su politikasını, yukarı havza ülkesi olarak *mutlak ülke egemenliği* ilkesi üzerine oturtmaktadır.⁷² Türkiye'nin bu projesine kısaca *üç aşamalı plan* denmektedir. 1984 yılında sunulan ve "Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Akarsularının Hakça, Akılcı ve Optimum kullanımı için Üç Aşamalı Plan", Türkiye'nin su konusu ile ilgili görüşlerini ifade etmesi açısından açıklayıcıdır.⁷³ Bu planda önemli noktalar Türkiye'nin suyun bölüşümüne değil tahsisine vurgu yapması ile optimum ve hakça kullanımına işaret etmesidir. Ne var ki hem Irak hem de Suriye bu planı kendi egemenlik haklarını kısıtladığını iddia etmiş ve üçlü bir anlaşma ile sadece Fırat suyunun bölünmesi savunmuşlardır. Şubat 1996'da Suriye ve Irak Türkiye'ye karşı uygulanacak su politikası üzerine görüşmeye başlamışlardır. Ayrıca bu iki ülke, su sorununu bölgeselleştirme çabası içine de girmiş ve sorunu Arap ülkeleri ile Türkiye arasında bir soruna dönüştürmeye çabalamışlardır.

Aralık 1995'te çeşitli Arap ülkelerinin katılımı ile yayımlanan "Şam Deklarasyonunda", Fırat sularının paylaşımı için *adil bir anlaşma* öngörülüyordu.⁷⁴ Türk yetkililer bu iddialara karşı, Fırat ve Dicle suları üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarından doğan tüm tasarrufları yapabileceği ifade etmişlerdir. Türkiye mevcut su

⁷¹ *Hürriyet*, 2 Kasım 1989; Özlem Tür, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu", Meliha Benli Altunışık (der.), *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik*, İstanbul: Boyut, 1999 içinde, s. 111, 13 no'lu dipnot

⁷² Bu yüzden Fırat ve Dicle'yi uluslararası su yolu' olarak değil 'sınıraşan su' olarak değerlendirmektedir. Türkiye, Irak ve Suriye ile yapacağı nihai anlaşmada Dicle, Fırat ve Asi'nin ortak bir havza olarak alınmasını ve üç ülke arasında yapılacak su anlaşmasının bu havzayla ilgili mutlak bilgiler toplandıktan sonra yapılabileceğini ifade etmektedir.

⁷³ Konuralp Pamukçu, *Su Sorunu...*, s. 248, Bu plana göre, üç havza ülkesinden su uzmanları ilk aşamada havzanın hidrolojik datasını çıkartacak, su kaynaklarına ilişkin bilgileri güvenilir kılacaklardır. İkinci aşamada, havzanın toprak envanteri çıkartılacak, sulu tarım potansiyeli belirlenecektir. Son aşamada, elde edilen bilgiler ışığında su verimliliğini en üst düzeye çıkartacak şekilde su kaynaklarının kullanımına çalışılacak, öneriler hayata geçirilecektir.

⁷⁴ Özlem Tür, *Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu...*, s. 121

politikası nedeniyle de, 1997 tarihli Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanılmasına İlişkin Hukuk Sözleşmesini imzalamayan üç ülkeden biridir.⁷⁵ Bu yüzden Türkiye, Fırat ve Dicle ile ilgili konularda bu anlaşmayla bağlanamaz. Türkiye'nin su sorunu ile ilgili diğer bir çekincesi, Fırat suyunun Suriye ile İsrail arasındaki barış görüşmelerine konu olmasıdır. Türk yetkililer Fırat'tan, İsrail ile Suriye arasında yapılacak bir barışta, Golan tepelerinden bırakılacak su miktarı karşılığında daha fazla su salınması fikrinin telaffuz edilmesinden sıkıntı duymakta ve bunu İsrailli ve ABD'li yetkililere bildirmektedir. Sonuçta Türkiye için su sorunu, doksanlı yıllarda, 'Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu' ile eklemlenen, bölgeselleştirilmeye çalışılan ve giderek Arap ülkeleri ve güney komşuları arasında gerilimlere neden olan önemli bir güvenlik sorunu halini almıştır.

2.3. İKİBİNLİ YILLARA DOĞRU TÜRKİYE'NİN ULUSAL GÜVENLİK KONULARI

Bu bölümde Türkiye'nin ikibinli yıllara doğru Türkiye'nin ulusal güvenlik algılamalarındaki önceliklere kısaca değinilecektir. Bu konular sırasıyla, Kürt ayrılıkçılığı, radikal İslam, Yunanistan, Kıbrıs, terörizmdir.

Kürt Ayrılıkçılığı sorunun Türkiye'nin ulusal güvenlik önceliklerinden biri olduğunu önceki bölümlerde belirttik. Şubat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanarak, Türkiye'ye getirilmesi Kürt Ayrılıkçılığı Sorununda yeni bir boyuta taşımıştır. Askeri yetkililer artık PKK tehdidinin askeri açıdan minimuma indirildiğini ve artık sıranın siyasilerde olduğunu ifade etmeye başlamışlardır. İçerideki PKK sorununun etkisizleştirilmesine rağmen Ankara'daki askeri ve siyasi seçkinler, Türkiye'nin de oluşumunda katkısı olduğu K. Irak'taki Kürt yapılanmasından rahatsızlık duymaya devam etmektedirler. Bu nedenle K. Irak'ta belirli bölgelerde Türk askerleri konuşlandırılmaya devam edilmiş ve PKK'ya yönelik operasyonlar sürdürülmüştür. PKK'nın siyasallaşma faaliyetlerine de hem sivil hem de askeri makamlarca dikkat çekilerek, AB üyesi ülkelere ve ABD'nin de gerekli tedbirleri almaları istenmiştir.

Türk yetkililerin son yıllarda üzerlerinde dikkatle durdukları diğer bir tehdit algılama radikal İslami tehdittir. Özellikle 1997 yılı sonrasında Kürt ayrılıkçılığı sorunu

⁷⁵ Konuralp Pamukçu, Su Sorunu..., s. 245-246

ile beraber öncelikli tehditler arasında belirtilen radikal İslam veya 'irtica' Türkiye'nin ulusal güvenlik önceliklerinde yerini almıştır. Ankara'daki siyasi ve askeri seçkinler, 'irticanın' Türkiye'nin laik ve demokratik yapısı için öncelikli tehdit oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda da askeri bürokrasinin politikaların belirlenmesinde üstünlüğü olduğu belirtilebilir. Genelkurmay Başkanlığının verdiği bir brifingde, "irticayla PKK'nın aynı paralelde olduğu" vurgulanarak, "İran'ın anti-laik rejim ihraç çabasıyla Türkiye'yi Cezayir benzeri bir terör aşamasına getirmek istediği" ifade edilmiştir.⁷⁶ Açıkça görüldüğü gibi İran Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü bölmeye çalışan bir dış güç, irtica ise bir iç güç olarak belirtilmiştir. Özellikle TSK, 'irticai' faaliyetlerin yakından izleneceği belirtmiş ve gerekirse sert tedbirlere de başvurulabileceğinin işaretlerini vermiştir. Bu süreç sonunda açıklanan Milli Askeri Stratejik Konseptin (MASK) Nisan 1997'de değiştirilerek öncelikli tehdidin 'irtica' olduğu belirtilmiştir. İkibinli yıllara doğru Türkiye'nin ulusal güvenlik önceliklerinden birini 'irtica' tehdidi belirlemiştir.

Türkiye'nin ulusal güvenlik algılamalarında ikibinli yıllara sarkan diğer bir konu Yunanistan'la Ege, Kıbrıs ve terörizm paralelinde yaşanan sorunlardır. Doksanlı yılların ortasında çıkan iki sorun Türk-Yunan ilişkilerinde yeni gerilimlere sebep olmuştur. Bunlardan birisi Ocak 1996'da Ege denizinde ortaya çıkan Kardak krizi olmuştur. İki ülke bu sorun nedeniyle sıcak çatışmanın eşiğine kadar gelmiş ve ABD'nin iki ülkeye sözlü müdahalesi sonucu herhangi bir çatışma yaşanmadan son bulmuştur.⁷⁷ Diğer bir gerilim konusu ise Ocak 1997'de Güney Kıbrıs'ın Rusya'dan S-300 füzelerini alacağını açıklaması ile çıkmıştır. Türk yetkililer bu füzelerin adaya konuşlandırılması durumunda gerekli tüm tedbirleri alacaklarını ilan etmişlerdir. Yunan, Güney Kıbrıs, Rusya ve Türkiye gerilimin tarafları olmuştur. Sonuçta S-300 füzeleri Güney Kıbrıs yerine Yunanistan'ın Girit adasına konuşlandırılmış ancak aktif hale getirilmemiştir. Yunanistan'ın Suriye ile 1995 yılında bir askeri işbirliği anlaşması imzaladığı yönündeki iddialar, Ankara tarafından Yunanistan'ın Türkiye'nin ulusla güvenliğine dönük bir açık tehdidi olarak nitelendirilmiştir. Türk yetkililer, Yunanistan'ın PKK militanlarını barındırdığı ve bu yolla Türkiye'ye yönelik örtülü bir savaş yürüttüğünü de

⁷⁶ Ordu: Öncelik İç Tehdit, Milliyet, 30 Nisan 1997

⁷⁷ Kardak Krizinin gelişimi ve 'çatışma çözümü analizi' açısından incelenmesi ile ilgili olarak bakınız; Aydın Şılmanatepe, "Ege Deniz'inde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu: Kardak Krizi'nin Çatışma Çözümü Analizi Açısından İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haziran 2002

ifade etmekteydiler. Bu gerçek Şubat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi öncesinde yaşanan gelişmelerle açıkça görülmüştür. Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edildikten sonra Yunanistan'a gittiği öğrenilmiş hatta Öcalan Kenya'da yakalanmadan önce Yunanistan büyükelçiliğinde konakladığı açıklanmıştır. Yaşanan olaylar Yunanistan'ın terörizme desteğinin açık bir kanıtı ve Türkiye'ye yönelik kötü niyetinin de bir göstergesi olmuştur. Yunanistan, Türkiye'ye yönelik tutumunu doksanlı yılların sonlarına doğru değiştirmiş ve Türkiye ile sorunlarını AB içinde çözme politikasını yürürlüğe koymuştur. 11-12 Aralık AB Helsinki zirvesinde Yunanistan'ın Türkiye'nin AB'ye üyeliğine adaylığını desteklediği girişim bu politikanın bir ürünüdür. Bugün iki ülke arasındaki Ege denizi ile ilgili sorunlar gerilim potansiyeli taşımaktadır.

Türkiye'nin diğer bir güvenlik algılaması ise Kıbrıs sorunudur. Ankara'daki sivil ve askeri bürokrasi, Kıbrıs'ın Türkiye için stratejik önemine ve Kıbrıs'ta yaşayan iki toplumun barış içinde yaşayacağı bir devlet yapısına sürekli vurgulamaktadır. Türkiye, 1974 öncesinde yaşanan acı olayların tekrar ortaya çıkmaması için Türkiye'nin garantörlük haklarının korunduğu ve Türk toplumunun, Rum toplumuyla eşit haklara sahip olacağı bir anlaşmanın gerçekleştirilmesi için çaba sarfetmektedir. Ne var ki yukarıda da belirtildiği gibi Güney Kıbrıs'ın uluslararası anlaşmalara aykırı olarak, AB'ye üye kabul edilecek olması Türkiye'yi Kıbrıs'ta kalıcı bir anlaşmanın gerçekleşmesi yönünde umutsuzluğa itmektedir. Kıbrıs'ta adil ve barış içinde bir çözümün gerçekleşmemesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları için kabul edilemez olduğu hem askeri hem de sivil bürokrasi tarafından dillendirilmektedir.

Türkiye'nin güvenlik algılamalarındaki diğer bir konu ise uluslararası terörizmdir. Uzun yıllar terörle mücadele eden TSK bugün bölgenin deneyimli ordularından birini oluşturmaktadır. Türkiye, Ortadoğu'da ve çevresindeki diğer bölgelerde terörün önlenmesine yönelik tüm uluslararası girişimlere destek vermektedir. Türk yetkililer Şubat 1999'dan sonra etkisi azalan PKK sorununun tekrar ortaya çıkmaması için ABD, AB ve Ortadoğu ülkeleri nezdinde girişimlerine devam etmektedir. Türkiye-İsrail ile geliştirdiği ilişkiler ile de terörün her şekline karşı olduğunu göstermektedir. Türkiye'de PKK, Hizbullah ve DHKP/C'ye yönelik operasyonlar devam etmektedir. ABD'de 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere ve Pentagon'a gerçekleştirilen ve birçok masum insanın ölümüne neden olan terörist saldırılar sonucu,

Türkiye uluslararası teröre karşı her türlü yardımı verebileceğini belirterek, terörle mücadeledeki kararlılığını da göstermiştir.⁷⁸



⁷⁸ Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu, “Türkiye’nin yer aldığı coğrafyada, yeni güvenlik ortamında tanımlanmış tüm tehditlerin (etnik çatışmalar, terörizm, kitle imha silahları, vs.) merkezinde bulunmaktadır...11 Eylül 2001 tarihinde ve sonrasında ABD’ye yönelik benzeri görülmemiş tarz ve çaptaki saldırılar, terörizmin genel güvenlik ortamını nasıl etkileyeceğini dünya kamuoyuna göstermiştir...Türkiye terörizme karşı mücadelesinde kararlıdır ve terörizme maruz kalan devletlere edindiği tecrübeler ışığında destek sağlamak arzusundadır.” sözleriyle uluslararası terörizmin Türkiye’nin güvenlik algılamalarındaki önemini vurgulamıştır. Bakınız: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu ile yapılan söyleşi, “NATO Üyelüğümüzün 50nci Yılı ve Çok Yönlü Tehdide, Çok Yönlü Savunma”, *Savunma ve Havacılık*, C. 15, No. 6/01 Sayı 88, 2001, s. 8-26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU’DAKİ DÖNÜŞÜME TEPKİSİ

3.1. TÜRKİYE’NİN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKALARINDA DÖNÜŞÜM

Soğuk Savaş sonrasında Batı Avrupada hissedilen güvenlik ortamı, özelde, Türkiye için geçerli olmamıştı. Türkiye bu dönemde Kafkaslarda, Balkanlarda ve Ortadoğu’da oluşan belirsiz ve güvensiz ortamın tam ortasında kendisini bulmuştu. Bunların yanısıra ‘Kürt ayrılıkçılığı’ tehdidi, Türkiye’nin savunma politikalarında önemli bir değişime neden olmuştur. Özellikle Kürt ayrılıkçılığı birincil ulusal güvenlik konuları olarak belirlenmiştir. Suriye’nin de Türkiye üzerindeki emelleri ve ayrılıkçı teröre verdiği destek ile bu ülkenin Yunanistan’la yakın ilişkiye girmesi bunun yanında Yunanistan’ın da Türkiye ile sorunları bulunan ülkelerle ilişki kurma yollarını araması Türkiye’yi caydırıcı ve etkin bir güç olma konusuna önem vermesine sebep olmuştur.

Yukarıdaki gelişmelerle birlikte, geçmişte SSCB tehdidine nazaran daha az önemsenen ‘radikal İslam’ da öncelikli tehditler arasına alınmış ve bu tehdidin önemi 1992 yılında revize edilen Milli Güvenlik Siyaseti Belgesinde belirtilmiştir. Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren, ‘radikal İslam’ tehdidi, Türkiye’nin iç politik yapısında ortaya çıkan gelişmeler ve özellikle İran’la yaşanan sorunlardaki artış sonucunda birincil tehditler arasına sokularak, 1997 yılında revize edilen Milli Güvenlik Siyaseti Belgesindeki yerini almıştır.

Türkiye’nin 1990 sonrası tehdit değerlendirmelerindeki artış, mecburen bu tehditlerle mücadele yönteminde de bir revizyonu gerektirmekteydi. Bu tehditlerle mücadelede Türkiye’nin yapması gereken değişiklikleri değerlendiren bir belge, emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından yazılmış olan ‘2 ½ Savaş Stratejisi’ adlı çalışma olmuştur. Bu çalışmada kısaca Türkiye’nin çok yönlü bir tehdit altında bulunduğu ve bu tehditlerle girişilecek bir mücadele için alınması gereken önlemler ve bunların nedenleri belirtilmiştir.

Aşağıda, Türkiye’nin güvenlik algılamaları ve tehdit değerlendirmelerinde dönüşüme, 1992 ve 1997 Milli Güvenlik Siyaseti Belgelerinde yapılan değişikliklere ve “2 ½ Savaş Stratejisi” adlı çalışmanın analizlerine yer verilecektir.

3.1.1 1992 Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi Güncellemesi

1984 yılından itibaren tırmanmaya başlayan, siyasilerin ve askeri bürokrasinin gereken önemi vermediği, Kürt ayrılıkçılığındaki belirgin artış, bu konuyu gündemin ilk sırasına yerleştirmiştir. Kürt ayrılıkçılığı sorununu özellikle Körfez Savaşı sonucunda K.İrak'ta ortaya çıkan otorite boşluğu ve bazı sınırdaş ülkelerin ayrılıkçı PKK örgütüne açık destek vermesi ile ulusal güvenlik sorununa dönüşmüştür. Türkiye kendi içindeki ayrılıkçı tehdidin bölgeselleşmesi sonucunda ulusal güvenlik politikasını değiştirmiştir. Bu değişimin sonucu olarak, 1992 yılında Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi (M.G.S.B.) güncellenmiştir.

M.G.S.B.'nde, kuzeydeki Sovyetler Birliği tehdidinin yerini kaynağını Türkiye'nin güney komşularından alan Kürt Ayrılıkçılığı birincil tehdit olarak almıştır. "92 Belgesi, milli güvenlik açısından tehdidin kuzeyden güneye kaydığını saptıyordu. PKK bağlantılı olarak Türkiye'ye yönelik tehdidin güney komşularında ve Yunanistan'da yoğunlaştığı esasına göre savunma stratejisini düzenliyordu."⁷⁹ Bu belge sonucu tehdit kaynağının kuzeyden güneye kaydığı ve bu tehdidin dış destekçileri olarak Suriye, Yunanistan, İran vb... gibi ülkeler gösterilerek hem siyasilerin hem de askeri kanadın gerekli tedbirleri almaları gerektiği belirtilmiştir. "1992 Milli Güvenlik Siyaseti Belgesinde 'İslami Tehdit' de 'ciddi tehdit' olarak belirtilmiştir."⁸⁰ Ancak 'Kürt Ayrılıkçılığı'na verilen önemden ve konunun Türkiye'nin gündeminde daha yoğun olarak hissedilmesinden dolayı, 'Siyasal İslam' tehdidiyle mücadelede doksanlı yılların ortasına kadar önemli bir adım atılmamış ve ancak 1997 M.G.S.B. ile 'Siyasal İslam' tehdidine karşı yürütülecek politikalar belirlenmiştir.

1992 M.G.S.B. oluşturulması ile başlayan dönemde, Kürt ayrılıkçılığına verilen birinci derecede önem sonucu, bir iç tehdit değerlendirmesi olan bu konu, özellikle Ortadoğu'ya yönelik dış politika kararlarında da birinci derecede belirleyici olmuştur. Sonuçta bir iç güvenlik meselesinin dış politika konularında etkili olması, iç politika konularının dış politikanın yürütülmesindeki ağırlığını daha da artırmıştır.

⁷⁹ Burak Ülman, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük' ", Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Buke yay., 2000, 2. basım içinde, s.106

⁸⁰ Gencer Özcan, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi", Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Buke yay., 2000, 2. basım, s.76

3.1.2. “2 ½ Savaş Stratejisi”

“2 ½ savaş stratejisi” adlı çalışma bir bakıma 1992 Milli Güvenlik Siyaseti Belgesinde yapılan tehdit değerlendirmelerinin ışığı altında hazırlanmıştır. “2 ½ Savaş Stratejisi” adlı makalede esas olarak bir yandan Yunanistan ile Türkiye diğer yandan ise Suriye ile Türkiye arasındaki güç dengeleri ortaya konarak değerlendirilmekte ve adı geçen iki ülkenin Türkiye üzerindeki tasarımları tartışılmaktadır. Suriye ile Yunanistan makalede birbirlerinin doğal müttefiki olarak belirtilmiştir. “2 ½ Savaş Stratejisi” Türkiye’nin söz konusu tehditlerle eşzamanlı olarak mücadele ederken diğerleri için uygulamada hangi tedbirleri alması gerektiğini belirten bir stratejik belge niteliği taşımaktadır.⁸¹

Çalışmada açık olarak Suriye ve Yunanistan öncelikli tehditler olarak değerlendirilmiş, Suriye ile Yunanistan arasında yapıldığı farz edilen bir stratejik işbirliği karşısında Türkiye’nin alması gereken önlemler belirtilmiştir. Bu ülkelerin yanına üçüncü bir tehdit olarak da ülke içinde çıkabilecek Kürt ayrılıkçı hareketi eklenmektedir. “Türkiye’nin kendisine komşu ülkelere şüpheyile ve bir tehdit kaynağı olarak yaklaşmasında geçerli nedenler vardır. Bu komşular arasında, Türkiye üzerinde hak iddia eden Yunanistan’ın yanısıra Suriye, Türkiye için öncelikli tehditleri oluşturmaktadır.”⁸² Türkiye-Suriye ilişkisinde, terör, su sorunu ve Hatay konusu, öncelikli maddelerin başında gelmektedir. Suriye’nin Hatay üzerindeki hâk iddiası, Türkiye’nin her türlü iyi niyetine rağmen, Fırat suyu ve GAP ile ilgili uzlaşmaz tutumu ve Türkiye’ye karşı terör yoluyla yürüttüğü dolaylı mücadele, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmektedir. Özellikle Suriye’nin PKK terör örgütüne ve diğer bazı örgütlere verdiği destek hem Türkiye’de hem de Ortadoğu’da huzursuzluk yaratmaktadır. Çalışmada bu açık sorunlardan yola çıkılarak, sorunların sıcak çatışmaya dönüşmesi halinde uygulanacak strateji ve bu stratejiye hazırlık belirtilmeye çalışılmıştır. Yunanistan ve/ ya da Suriye ile Türkiye arasında çıkacak bir sıcak çatışmada Türkiye’nin içinde oluşabilecek herhangi bir ayrılıkçı harekete (Özellikle

⁸¹ 2 ½ Savaş stratejisi Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından, ilk kez 1995 yılında yazılmıştır. 1996 yılında ise makale Dışişleri Bakanlığına bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezinin yayını olan *Perceptions* dergisinin Mart-Mayıs 1996 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Şükrü Elekdağ savunma çevrelerine yakınlığı ile bilinmektedir. Şükrü Elekdağ CHP’de milletvekilliği görevini sürdürmektedir.

⁸² Şükrü Elekdağ, “2 1/2 War Strategy”, *Perceptions*, March-May 1996, Volume III-Number 4, www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i1/per1-3.htm

PKK'ya) de atıfta bulunularak Türkiye'nin bu gibi bir duruma hazırlıklı olmasının gereği belirtilmektedir.

Çalışmada, yukarıda da belirttiğimiz gibi Suriye'nin Türkiye üzerindeki hak iddialarından (Su Sorunu, Hatay Meselesi) bahsedilmekte, Suriye'ye Yunanistan'ın doğal müttefiki denmekte ve Suriye'nin PKK yoluyla Türkiye'ye karşı üstü örtülü bir savaş yürüttüğünden bahsedilmektedir. Elekdağ Türkiye'nin Suriye'de sığınma hakkı bulan ve PKK saldırılarının kaynağını teşkil eden, bu ülkeye karşı uluslararası hukuktan da doğan meşru savunma hakkını neden kullanmadığı sorusuna yanıt aramaktadır. "Eğer Türkiye, Suriye ile arasındaki politik bir krizi silahlı çatışma haline döndürürse bu Yunanistan'ı Ege'deki istekleri gerçekleştirme fırsatını verecektir. Bu da Türkiye'yi iki cepheli bir savaşın ortasında bırakacaktır. Bu durum da Türkiye'yi Suriye'ye karşı aktif bir caydırıcılık politikası uygulamasını engellemektedir."⁸³

Bununla beraber çalışmada İsrail ile Suriye arasında varılacak bir anlaşmanın Türkiye'ye yapacağı etki de tartışılmakta ve böyle bir olasılıkta Suriye'nin Türkiye üzerindeki taleplerinde daha baskın olacağının altı çizilmekte, bu durumun ise Türkiye-Suriye ilişkilerini gereceği sonucuna varılmaktadır. Eğer Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkiler bir çatışma durumuna tırmanırsa bu durum Yunanistan'ın maceracı ve hayalperest duygularını kabartarak Türkiye'ye karşı daha sert bir tutum takınmasına neden olabileceği belirtilmektedir. Sonuçta "...Türkiye'ye karşı iki ülke düşmanca bir ittifak oluşturur. Bu durumda Türkiye olabilecek bir sıcak çatışmada, kendisine karşı ikinci bir cephenin açılacağı varsayımını unutmamalıdır."⁸⁴

Çalışmada, NATO'nun, Türkiye'nin savunması için güvenilecek bir kurum olmaktan artık uzak olduğundan da bahsedilerek Türkiye'nin savunması için kendi kendine yeterliliğini sağlaması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda alınması gereken önlemler dört başlık altında özetlenebilir.⁸⁵

Birincisi, Türkiye herhangi bir ülkeyle sıcak çatışmaya girdiğinde içeride kendisine karşı oluşabilecek bir PKK isyanına hazırlıklı olmalıdır. İkincisi, Yunanistan ve Suriye, Türkiye'nin yaşamsal çıkarları üzerinde talepleri olan ve Türkiye'ye karşı düşmanca bir ittifak kurmuş iki ülkedir. Türkiye bu ülkelerle çıkabilecek herhangi bir

⁸³ A.g.e.

⁸⁴ A.g.e.

⁸⁵ A.g.e.

sıcak çatışma anında eş zamanlı olarak iki ülkeyle de mücadele edebilecek kuvvete nicelik ve nitelik bakımından sahip olmalıdır. Üçüncüsü, Türkiye için güvenilir bir savunma, caydırıcılık ve hareket kabiliyeti yüksek, yeterli bir güç bulundurmasına bağlıdır. Dördüncüsü, yukarıdaki veriler ışığında Türkiye bütün savaş stratejilerini 2 ½ savaş eksenli planlamalara göre yapmalı. Buna göre Türkiye, Batıda ve Güneydoğuda eş zamanlı olarak mücadele edebilecek gücü bulundurmak ve bununla da yetinmeyerek içerde çıkabilecek bir isyana karşı müdahale edebilecek gücü elinde bulundurmak zorundadır. Bu nedenle Türkiye ordusunu modern teknolojiye sahip silahlarla ve gereçlerle donatmalı, hareket kabiliyetini de yüksek tutmalıdır.

Çalışma tamamıyla askeri gücün barış için en temel gereklilik olduğu düşüncesi üzerine kurulmuş ve Türkiye için olabilecek en kötü senaryolardan biri belirtilmiştir. Türkiye için belirtilen caydırıcı güç olma, modern silahlara sahip olma ve en önemlisi kendi kendine yeterliliğini sağlaması, yukarıda belirtilen tehdit odakları olmasa bile bulunduğu bölge itibarıyla bir mecburiyettir. Makalenin ana düşüncesi şu cümlelerde saklıdır. “Türkiye’nin bulunduğu bölgede barış içinde yaşaması ve halkının refahı, caydırıcı ve kuvvetli bir güç olması durumuna bağlıdır.”⁸⁶

3.1.3. 1997 Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi Güncellemesi:

1992 tarihli Milli Güvenlik Siyaseti Belgesinde ‘ciddi bir tehlike’ olarak anılan ‘Siyasal İslam’ Refahyol hükümeti zamanında meydana gelen çeşitli olaylar sonrasında birincil tehdit olarak gündeme getirilmiştir. “11 Ocak 1997’de Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi’nin yenilenmesine yönelik çalışmalar başlamış ve 31 Ekim 1997’de Milli Güvenlik Kurulu’nda Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi değiştirilmiş; “irtica” ve “bölücülük” eşdeğerde birinci öncelik olarak değerlendirilmiştir.”⁸⁷

“İrticanın” öncelikli tehdit olarak değerlendirilmesini doğuran nedenler, Refahyol iktidarı zamanında ortaya çıkan gelişmeler sonucu olmuştur. 31 Ocak 1997’de RP’li Sincan belediyesinin düzenlediği Kudüs Gecesinde İran Büyükelçisi Muhammed Bagheri’nin yaptığı konuşmada Türkiye’nin içişlerine müdahale anlamı taşıyan sözler kullanması ve Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerini sorgulayan ifadelerle yer vermesi, İran ile Türkiye arasında diplomatik gerginliğe sebep olmuştur. Gelişmeler sonrasında

⁸⁶ A.g.e.

⁸⁷ Fulya Atacan, “28 Şubat 1997: Türk İslam Sentezinin Sonu”, Fulya Atacan et al. (derl.), Mübeccel Kıray İçin Yazılar, İstanbul: Bağlam, 2000 içinde, s.119-120

Sincan'da tank sesleri duyulmuş, bu olay kamuoyuna *balans ayarı* şeklinde yansımıştır. Türkiye, İran büyükelçisinin sözleri üzerine, İran'da bulunan büyükelçisini Ankara'ya geri çağırması, buna mukabil İran'da Ankara'daki büyükelçisini geri çağırmasıdır.

Bununla birlikte bazı Refah Partili milletvekillerinin açıklamaları da “irticanın” öncelikli tehdit haline geldiği şeklindeki saptamaları pekiştirmiştir. Bunların birinde RP Rize milletvekili Şevki Yılmaz şunları demiştir: “Batı Birliği, Hristiyan alemi duysun. “Ya oy, ya da kanla” bu işi düzelterek. Hiç kimse Türkiye için heveslenmesin. “Ya oyla olacak bu iş, ya kanla”. Biz dedemizin bıraktığı emaneti, “üç mason” imza attı diye bu cennet vatanı onlara verecek değiliz.”⁸⁸ Görüldüğü gibi özellikle kanla gelineceği ifadesi tamamiyle ürkütücü bir durumu yansıtmaktadır. İfadelerde gümrük birliğini imzalayan yetkililer de zımni olarak suçlanmaktadır. Aynı zamanda Başbakan Erbakan'ın, Türkiye'nin İsrail'le gelişen ilişkilerine alternatif olarak İran'la askeri işbirliği oluşturma çabaları, İslam Dinarı, İslam NATO'su ve İslam Birleşmiş Milletleri gibi kavramları ortaya atması, kamuoyunda ve askeri kanatta irticanın öncelikli tehdit haline geldiği şeklindeki kanıyı kuvvetlendirdi.⁸⁹ Ayrıca izleyen dönemlerde Genelkurmay Başkanlığı tarafından İrtica hakkında verilen bir brifingde şu tespiti yer verilmiştir; “Özellikle son 11 aylık dönem içinde bazı İslam devletlerince de geliştirilip desteklenen şeriat düzenine dayalı radikal islami tehdit, laik cumhuriyeti yıkmaya yönelik faaliyetlerini siyasi, sosyal, ekonomik, ve askeri olaylarla entegreli olarak artırmıştır.”⁹⁰ Bu gelişmeler ışığı altında hazırlanan 1997 Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi, ‘28 Şubat 1997 kararları’⁹¹ da göz önünde bulundurularak yürürlüğe girmiştir.

Dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezginin belgeye dair açıklaması yukarıdaki ifadeleri doğrular niteliktedir. “1997 Belgesindeki yenilik, PKK kaynaklı terörle birlikte, “irtica” tehdidinin de öncelikli tehdit haline geldiğinin saptandığı ve her iki tehdidin de dış ülke desteğine sahip olduğunun belirlenmesi...Türkiye'nin milli güvenlik stratejisi, iç ve dış tehdidin birbirleriyle sıkı bağlantısı olduğu esasına dayalı olarak,

⁸⁸ Seyfettin Sarı, ‘RP’li Yılmaz: GB’yi Kanla Çözeriz’, *Hürriyet*, 16 Aralık 1995

Gencer Özcan, “Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol”, Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat ‘Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi’*, İstanbul: Boyut, 1998 içinde, s.275

⁸⁹ Geniş Bilgi için bakınız: Gencer Özcan, “Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol”, Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat ‘Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi’*, İstanbul: Boyut, 1998 içinde, s.265-290

⁹⁰ Genelkurmay istihbarata karşı koyma ve Güvenlik Dairesi Başkanı Tümgeneral Fevzi Türkeri'nin aynı brifinginde yaptığı açıklama. “Çiçek, İrticaya Karşı...”, s.37; Burak Ülman, “Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve ‘Bölücülük’ ”..., s.124

⁹¹ Fulya Atacan, “28 Şubat 1997: Türk İslam Sentezinin Sonu”..., s.113-138

PKK terörü ve “irtica” tehdidi ile bunlara dış destek sağlayan komşulara yönelik olacaktır.”⁹² Açıklamada da görüldüğü gibi MGSB belgesindeki 1997 güncellemesi ile iç tehdit kavramı genişletilerek, 1992 MGSB güncellemesinde olduğu gibi, dış tehditle bağlanmıştır.

1997 MGSB güncellemesi ile Türkiye, güneyden ve Ege’den gelebilecek tehdit değerlendirmesini değiştirmemiş; bilakis ‘irtica’ tehdidini de gözeterek yeni savunma, dış politika ve siyaset konseptini İran için gereken tedbirlerin alınması gerektiği belirterek geliştirmiştir.

3.2. TÜRKİYE’NİN 1991 SONRASI ORTADOĞU POLİTİKASI

3.2.1. Ortadoğu Politikasının Temel Unsurları

1991 sonrası Türkiye’nin Ortadoğu politikası, ülke bütünlüğünün korunmasına yönelik, iç güvenlik sorunları ile dış politika konularının örtüştüğü, aktif diplomasi ve askeri işbirlikleri yoluyla ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik bir politika olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede Türkiye’nin Ortadoğu politikasının amaçları şu başlıklar altında incelenebilir.

İkinci Kuşak Ülkelerle İlişkilerin Geliştirilmesi: Türkiye 1991 sonrası sınır komşuları ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, kendisiyle aynı tür problemleri yaşayan II. kuşak çevre ülkeleriyle (İsrail, Ürdün, Mısır, vb.) ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Türkiye bölge ülkeleri ve özellikle İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinde görüleceği gibi toprak bütünlüğünü korumak için bir çok ülke ile işbirlikleri ve ittifaklar geliştirme yoluna gitmiştir.

Ortadoğu’da İstikrarın Sağlanması: Türkiye 1991 sonrası Ortadoğu’daki tehdit unsurlarının belirsizliği ve iç tehdit algılamalarının oluşturduğu güvenlik merkezli dış politika sonucu Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine özellikle vurgu yapmıştır. Daha çok ekonomik ilişkilerin önemi ve sınırların değişmezliği kavramlarını öne çıkartarak, bölge ülkeleri arasındaki sorunların dostça yollarla çözülmesi için çaba sarf etmiştir. Ayrıca bölgeyi istikrarsızlaştıracak, terörizm, KİS ve uzun menzilli füzelerin yayılması önlemek amacıyla hem bölgesel hem de uluslararası alanda diplomatik çözüm arayışlarına girişecektir.

⁹² A.g.e., s.119-120

Bölge Sorunlarına Duyarlılık: Türkiye Ortadoğu’da kendi toprak bütünlüğünü ya da işbirliği içinde olduğu ülkeyle ilişkilerini tehlikeye atabilecek sorunlarda, örneğin Filistin sorunu gibi, taraflar arasında kolaylaştırıcı rol üstlenmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımdaki etken ise Türk dış politika yapıcılarının, Türkiye çevresinde yaşanacak herhangi bir değişimin, Türkiye’yi de etkileyebileceği düşüncesi olduğu söylenebilir.

Kuzey Irak Sorununa Duyarlılık: Türkiye kendi toprak bütünlüğünü yakından ilgilendirdiği için Kuzey Irak (K.Irak) ile ilgili herhangi bir konunun dışında kalmamaya özen göstermiş ve K.Irak üzerindeki hassasiyetini her fırsatta hem bölge ülkelerine hem de işbirliği içinde bulunduğu ABD ve İsrail gibi ülkelere belirtmeye çalışmış, ortak platformlarda çözüm arayışını savunmuştur.

Türkiye’nin Ortadoğu politikasının unsurları üç başlık altında özetlenebilir. Türkiye’nin doksanlı yıllar sonrası Ortadoğu politikası ‘güvenlik merkezli’ bir yapıya sahiptir. Türk siyasi ve askeri seçkinleri Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası ortamda Türkiye’yi çevresi büyük belirsizliklerle gebe bir ülke olarak algılamışlardır. Bu belirsizliğe içerdeki ‘Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu’ eklenince, dış politika daha çok güvenlik merkezli/askeri politikalar etrafında örülmüştür. “Bu dönemde güvenlik ve dış politika sorunsalı, ülkenin toprak bütünlüğünü kaldırmaya ve rejimi değiştirmeye yönelik tehditlerin varlığı ve bunların dış bağlantıları şeklinde tanımlanmıştır.”⁹³ Bu algılamada, ‘askeri bürokrasinin’ dış politika, özellikle Ortadoğu ile ilgili kararlarda etkisinin giderek belirleyici olması gösterilebilir. Bu dönemde belirleyici konu iç tehdit algılamalarının, dış politikada belirleyici rol oynaması olmuştur.

Türk dış politikası, Ortadoğu’ya yönelik politikasını olanakları çerçevesinde belirlemeye/etkilemeye ve komşu ülkelerle yaşadığı sorunları ‘sıfır toplam’ yaklaşımı çerçevesinde çözmeye çalışmamış ve ortak menfaatler çerçevesinde çözüm üretmeye uğraşmıştır. Türk dış politika yapımcıları, Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri dikkatle izlemiş ve buna yönelik gerçekçi politikalar çizmişler, bölgede yaşanacak olumsuz gelişmenin Türkiye’yi de yakından etkileyebileceğine inanarak ve politikalarını bu yönde belirlemişlerdir. Bu nedenle bölge ülkeleri ile ilişkilerinde gerçekçi/ pragmatist bir yol izlemişlerdir.

⁹³ Meliha B. Altunışık, “Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Bütke yay., Mart 2000, 2. basım içinde, s. 325

Türk yetkililer bu gerçekçi/pragmatist politikayı aktif diplomasi ve çok yönlü bir yaklaşım ile ele almışlardır. Türk dış politikası 1990 sonrası değişen çevresi ve algılamaları nedeniyle, aktif ve çok yönlü bir politika izleyerek gerçekleştirmişlerdir. İzlenen bu aktif/çok yönlü dış politika aslında Türk dış politikası için yeni olmamakla birlikte ancak belirli değişimler sonrasında uygulanabilen bir süreçtir. Şule Kut bu süreci, 'retorikten pratiğe geçiş' cümlesiyle ifade etmektedir.⁹⁴ Bu politika kendisini Ortadoğu ile ilgili sorunlarda da göstermiş ve Türkiye son âna kadar diplomatik girişimlere açık kapı bırakmıştır. Ancak gerektiği zamanlarda da güç kullanma tehdidi politikasına yer vermiş ve bu girişimler sonrası tekrar diplomasiyi ön plana çıkartarak ulusal çıkarların korunmasını sağlamıştır.

Türk dış politikası, Ortadoğu'ya yönelik mutedil/temkinli bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım gelişmeleri yakından izlemeye ve bu gelişmeler üzerinde etkili olma yollarını aramaktır. Özellikle Ortadoğu Barış Süreci çerçevesinde izlediği 'dengeli' dış politika bu yaklaşıma iyi bir örnek olabilecektir.

3.3. 1991 SONRASI HÜKÜMETLERİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Sovyetler Birliğinin yıkılması ve Körfez Savaşını izleyen dönemde Ortadoğu'da gözlemlenen gelişmeler, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişim, anılan dönem (1991-2002) süresince, işbaşına gelen hükümetlerin programlarına, hükümetleri oluşturan partilerin dış politika konusundaki görüş ve çözümlemelerinin ışığı altında belirtilecektir. Söz konusu çözümlemede sırasıyla şu konulara değinilecektir.

- a) Genel politika düzeyinde Ortadoğu'nun algılanışı
- b) Kuzey Irak'taki gelişmelere ilişkin temel politikalar.
- c) Kürt ayrılıkçılığı ile ilgili politikalar
- d) İran ile ilişkiler
- e) Suriye ile ilişkiler
- f) İsrail ile gelişen ilişkiler

⁹⁴ Şule Kut, "Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası Politikasının Anahatları", Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Büke yay., Mart 2000, 2. basım içinde, s. 55

Bu konuların seçilmesindeki sebep, Türkiye'nin doksanlı yıllar ve ikibinli yılların başlarındaki Ortadoğu politikasının, bu parçalar birlikte okunduğunda daha iyi anlaşılır olabilecek olmasıdır.

Bölümde belirtilecek hükümet dönemleri sırasıyla; DYP-SHP/CHP⁹⁵ (Doğru Yol Partisi, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (Cumhuriyet Halk Partisi)) koalisyon hükümeti dönemi, REFAHYOL (Refah Partisi-Doğru Yol Partisi) koalisyon hükümeti dönemi, ANASOL-D (Anavatan Partisi-Demokratik Sol Parti-Demokratik Türkiye Partisi) koalisyon hükümeti dönemi, ANASOL-M (Anavatan Partisi-Demokratik Sol Parti-Milliyetçi Hareket Partisi) koalisyon hükümeti dönemi olacaktır. Bu hükümet dönemlerinin incelenecek olmasının sebepleri: birincisi, bir yıl ve/ ya da daha uzun iktidarda kalmış olmaları, ikincisi ise iktidar dönemlerinde konumuz açısından gerçekleşen önemli dış politika gelişmeleridir.

3.3.1 Türkiye'de 1991 Sonrası Dönemin Özellikleri

1990 yılında Sovyetler Birliğinin yıkılması ve Körfez Savaşı sonrası dönem, dünya siyasi düzenindeki yeni ve büyük bir değişimin işareti olmuştur. Bu büyük değişime 'Yeni Dünya Düzeni' denmiştir.⁹⁶ Dünya siyasi yapısında büyük bir değişim yaşanırken Türkiye'nin iç siyasi yapısının ve buna bağlı olarak dış politika sürecinin ve yapımının bu değişimden etkilenmemesi söz konusu olamazdı. Bu durumu Philip Robins şu şekilde açıklamaktadır; "Almanya haricinde, Türkiye kadar, güntümüzde, uluslararası sistemdeki değişiklikten etkilenen başka bir benzeri ülke yoktur."⁹⁷ Dünya siyasal sisteminde yaşanan bu değişimlerin, Türkiye'nin iç ve dış politikası üzerinde yarattığı değişiklikler dört eksen üzerinde izlemek mümkündür.

1991 sonrası, kurulan hükümetler, siyasi yelpazenin çeşitlenmesi ve hiçbir partinin tek başına iktidar için gerekli çoğunluğu sağlayamaması nedeni ile koalisyonlardan oluşmaya başlamıştır. Koalisyonların oluşturulma biçimi de uzun tartışma ve görüşmelerden sonucunda olmuştur. Bununla birlikte daha önce hükümet

⁹⁵ Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 6 Kasım 1994'te birleşmiş ve SHP 18 Şubat 1995'te CHP adını almıştır.

⁹⁶ Baskın Oran, "Yeni Dünya Düzeni" YDD, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim, 2001, Cilt II, s.210-211

⁹⁷ Philip Robins, *Turkish Foreign Policy*, Israel: Begin-Sadat Center For Strategic Studies BAR-Ilan University, Ağustos 1999 s. 1

kuramaz denen partiler de (Refah Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi) koalisyon hükümetleri yoluyla iktidara ortak olmuşlardır.

Ancak, çoğu zaman, kurulan bu koalisyon hükümetleri uzun süreli olarak iktidarda kalamamışlardır. Partiler arası çekişmeler, parti içi huzursuzluklar, partilerin birleşerek tek çatı altında toplanmaları, siyasi atmosferdeki huzursuzluk gibi nedenler sonucu bir ve/ ya da iki yıllık süreçler sonucunda dağılmışlardır. Bu durum ise sadece Türkiye'nin iç politik yapısını değil dış politikasını da etkilemiştir.

Koalisyon hükümetlerinin dış politika sürecine etkisinin en açık görünebilecek alan dışişleri bakanlığında yaşanan gelişmelerdir. "İçteki siyasal kaos olduğu gibi dış politikanın yönetimine de yansımıştır."⁹⁸ 1991-1997 arasında daha önce Cumhuriyet döneminde görülmemiş oranda dışişleri bakanı değişikliği yaşanmıştır (bkz. Tablo-1). Bakanlık değişikliklerini etkileyen faktörler olarak şunları belirtebilir: Birincisi; hükümetlerin dağılması, ikincisi; iktidarda bulunan partilerin içindeki çekişmeler, üçüncüsü; koalisyonlar içinde yaşanan sorunlar (Koalisyonun devamı için bakanların değiştirilmesi).

Aynı zamanda göreve gelen dışişleri bakanlarının görevleriyle yeterince ilgilenmemeleri, konumuyla ilgili yeterli donanımına sahip olmamaları ya da görev sürelerinin dışişleri için kısa sayılabilecek üç-dört aylık süreler sonunda sona ermesi gibi nedenler dışişleri bakanlığının yönetiminde bir istikrarsızlığın doğmasına sebep olmuştur. Bu durum 1997'de İsmail Cem'in ANASOL-D iktidarı döneminde Dışişleri Bakanlığına getirilmesine kadar sürmüştür. Cem, Haziran 1997'den Ağustos 2002'ye kadar Dışişleri Bakanlığı görevini sürdürmüştür. Bu görevi Cem partisinden istifa ettikten sonra Şükrü Sina Gürel getirilmiştir. Gürel bakanlıktaki görevini 3 Kasım 2002 genel seçimlerine kadar sürdürmüştür.

1990 sonrası, daha önce belirttiğimiz gibi, dünya siyasal sisteminin hızlı bir değişime girmesi ve bu değişimin büyük oranda Türkiye'nin çevresinde gerçekleşmesi, Türk dış politikasının da çevresindeki değişimlere uyum sağlayacak bir çerçevede ele alınmasını gerektirmektedir. Ancak siyasal yapıdaki karmaşa ve çekişme Türkiye'nin bu hızlı değişime yeterli uyumu sağlamasını zorlaştırmıştır. İç siyasal yapıdaki karmaşanın dış politika sürecini etkilemesi sonucunda 'askeri bürokrasi' çeşitli dış

⁹⁸ Baskın Oran, "Dönemin Dış Politika Niteliklerine İlişkin Gözlemler" YDD, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim, 2001, Cilt 2, s.239

politika konularında, örneğin; Ortadoğu, Ege ve Kıbrıs, girişim üstünlüğü kazanmıştır. Şule Kut bu durumu şu ifadelerle belirtmektedir; “Doksanların ikinci yarısından itibaren ‘askeri bürokrasinin’ dış politika yapım sürecindeki etkinliği ‘artmıştır’.”⁹⁹ Türkiye ulusal güvenliğine ‘en fazla tehdit’ olarak algıladığı ‘Ortadoğu ülkeleri’ ve ‘Yunanistan’ ile olan ilişkilerinde, politikalar daha belirgin şekilde ‘askeri bürokrasinin’ görüşleri doğrultusunda belirlenmeye başlanmıştır.”¹⁰⁰ Ancak belirtmek gerekir ki ‘askeri bürokrasinin’ etkisini artırdığı dış politika ile ilgili sorunlar daha çok güvenlik boyutu öne çıkan konular olmuştur.

1990 sonrası dönemin önemli özelliklerinden biri de Refah Partisinin siyasi alanda artan etkisi ve buna bağlı oy oranıdır. Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi gibi partilerin bir devamı sayılan Refah Partisinin referans aldığı söylemler, bu partinin diğer partilerden farklılığını ortaya koymuştur. İslami referansa sahip bu partinin 1990-1997 arasında her seçimde oy oranını yükseltmesi Türkiye’nin siyasi yapısındaki dinamiklerde bir değişimi ve hareketliliği göstermiştir. Buna karşılık Türkiye’deki askeri ve siyasi seçkinler arasında bu parti ile ilgili şüpheleri de artırmaya başlamıştır.

Ne var ki hiç kimse artan oy oranına rağmen Refah Partisinin ve onun temsil ettiği ideolojinin iktidara gelebileceğini tahmin etmemiştir. Ancak 18 Aralık 1995 seçimleri sonucunda RP’nin birinci parti olarak çıkması ve kısa süren bir ANAYOL (Anavatan Partisi-Doğru Yol Partisi) koalisyon hükümeti sonrasında RP, Doğru Yol Partisi ile birlikte REFAHYOL koalisyon hükümetini kurmuşlardır. Bu dönem Türkiye’nin iç siyasi yapısını etkilediği kadar, dış politikanın yapım sürecine de önemli etkileri olmuştur.

1990’ın başlarına kadar, Türkiye’nin bir iç sorunu olarak algılanan ‘Kürt Ayrılıkçılığı’ sorunu, Körfez savaşı sonrası önce bölgesel sonra ise uluslararası bir sorun durumuna gelmiştir.

⁹⁹ Askeri bürokrasi tanımı, Şule Kut, “Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikası’nın Anahatları”, Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut, 2000, 2.basım içinde, s. 43-62; alıntılanmıştır.

¹⁰⁰ Şule Kut, “Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikası’nın Anahatları”, Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut, 2000, 2.basım içinde, s.57; Türk dış politikasında ‘askeri bürokrasinin’ etkisi için bakınız; Gencer Özcan, “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”, Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut, 2000, 2.basım içinde, s.65-98; Gencer Özcan, “The Military and Making of Foreign Policy in Turkey”, Barry Rubin Kemal Kirişçi (ed.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, London: Lynne Rienner Publishers, 2001 içinde, s.13-30

K. Irak'taki oluşan g boşluğu sonucu PKK'nın bu bgeden Türkiye'ye saldırılarını yoğunlaştırması, Türk yetkilileri bölgeye dönük yoğun güvenlik önlemleri almasına sebep olmuştur. Ayrıca yukarıdaki bölümlerde de belirtildiği gibi K. Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonlarda yoğunluk kazanmıştır. Türk yetkililer *eki Gücün* koruması altında bir Kürt devletinin temellerinin atılmasından da rahatsızlık duymuşlardır. Doksanlı yılların ortalarından itibaren Türkiye, Suriye, İran ve K. Irak'a yönelik askeri seçeneğin de dahil olduğu yoğun bir diplomasi ile bu ülkelerin, PKK'ya desteğine son vermeye çalışmış ve bu politikasında da Suriye özelinde başarılı olmuştur.

Kürt ayrılıkılığındaki artan ivme, Türkiye'nin i ve dış güvenlik algılamalarındaki temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu soruna yönelik üretilen güvenlik merkezli çözümler sonucu askeri bürokrasinin bu sorunla bağlantılı konularda etkinliği artmıştır.



CUMHURBAŞKANLARI	HÜKÜMETLER	DIŞİŞLERİ BAKANLARI	DIŞİŞLERİ MÜSTEŞARLARI
Turgut Özal (09.10. 1989 - 17. 4. 1993)	VII. S. Demirel Hükümeti DYP-SHP (20 Kasım 1991-25 Haziran 1993)	Hikmet Çetin (20. 11. 1991- 27. 7. 1994)	Özdem Sanberk (Haziran 1991- Mayıs 1995)
Süleyman Demirel (16. 5. 1993 - 16. 5. 2000)	I. Tansu Çiller Hükümeti DYP-SHP (25 Haziran 1993 - 13 Ekim 1995)	Mümtaz Soysal (27. 7. 1994 - 28 . 11. 1994)	
		Murat Karayalçın (12 . 12. 1994 – 27. 3. 1995)	
	II. Tansu Çiller Hükümeti DYP (15 Ekim 1995 - 05 Kasım 1995)	Erdal İnönü (27. 3. 1995 – 5. 10. 1995)	
		Çoşkun Kırca (05 Ekim 1995 - 30 Ekim 1995)	
	III. Tansu Çiller Hükümeti DYP-CHP (05 Kasım 1995 - 12 Mart 1996)	Deniz Baykal (30 Ekim 1995 - 06 Mart 1996)	Onur Öymen (Temmuz 1995 - Ekim 1997)
		Emre Gönensay (06 Mart 1996 - 28 Haziran 1996)	
	II. Mesut Yılmaz Hükümeti ANAP-DYP ("Anayol") (12 Mart 1996 - 08 Temmuz 1996)	Tansu Çiller (28 Haziran 1996 - 30 Haziran 1997)	
	Necmettin Erbakan Hükümeti RP-DYP ("Refahiyol") (08 Temmuz 1996 - 30 Haziran 1997)		
	III. M. Yılmaz Hükümeti ANAP-DTP-DSP ("Anasol") (30 Haziran 1997 - 11 Ocak 1999)	İsmail Cem (30 Haziran 1997)	Korkmaz Haktanır (Kasım 1997 - Mart 2000)
	IV. Bülent Ecevit Hükümeti-DSP (11 Ocak 1999 - 28 Mayıs 1999)		
A. Necdet Sezer (16 Mayıs 2000)	V. B. Ecevit Hükümeti DSP-MHP-ANAP (28 Mayıs 1999 – 13 Kasım 2002)		Faruk Loğoğlu (Mart 2000 - Eylül 2001)
			Uğur Ziyal (Eylül 2001)

Tablo 1: Hükümet Dönemleri (1991-2002)¹⁰¹

¹⁰¹ (Tablo: Atay Akdevelioğlu), Baskın Oran (der.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İstanbul: İletişim, 2001, Cilt 2, s.203-204'ten alıntılanmıştır. Uğur Ziyal dönemi

3.3.2 DYP-SHP/CHP Hükümeti (1991-1996) Bu dönem, hem belirtilen dönem içinde farklı hükümetlerin oluşması hem de yürütmenin başındaki kişilerin değişmesi nedeniyle iki döneme ayrılarak incelenecektir.

3.3.2.1 DYP-SHP Hükümeti (1991-1993)¹⁰²

20 Kasım 1991’de göreve başlayan DYP-SHP koalisyon hükümeti, Türkiye’nin birçok yeni şartla karşılaştığı ve çevresindeki bölgelerde de büyük bir değişimin yaşandığı zamanda iktidara gelmişti. Bu döneme Philip Robins ‘*akademik-bürokratik yaklaşım*’ dönemi olarak nitelemektedir.¹⁰³ Bu nitelendirmenin nedeni, yaklaşık 7 yıl süren ve Turgut Özal ile özdeşleşen dış politikada kişisel girişim döneminin sona ermesi ve hem hükümet ortakları hem de diğer dış politika sürecinde etkili olan aktörler arasında eşgüdümün sağlanmış olmasıdır.

Soğuk Savaşın bitimiyle, Kafkasya’da, Orta Asya’da, Balkanlarda birçok irili ufaklı ülke kurulmuştu. Bunun yanında, Ortadoğu’da Körfez Savaşı yeni bitmiş ve Irak fiilen üçe bölünerek K. Irak’ta Çekiç Güç tarafından kontrol edilen bir Kürt bölgesi oluşmuştu.¹⁰⁴ Dünya siyasal sisteminin yeniden yapılanmaya başladığı bir zamanda göreve gelen hükümet de programında bu konudan açıkça bahsetmekteydi. Programda, “Hükümetimiz, tarihsel bir yeniden yapılanma sürecinde bulunan Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine ve işbirliğine büyük önem vermektedir. Bu sürecin demokrasi ve barış içerisinde tamamlanması içten dileğimizdir. Cumhuriyetlerle ilişkilerimizin geliştirilmesinde bu temel yaklaşımla uyumlu bir tutum izleyecektir. Aynı yaklaşım, Kafkasya’da komşumuz olan Cumhuriyetler ile dil ve kültür yakınlığımız bulunan Cumhuriyetlerle ilişkilerimize de egemen olacaktır”¹⁰⁵ denmektedir. Görüldüğü gibi hükümetin bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerle ilişki kurma konusunda temkinli bir yaklaşımı vardır ve bu yaklaşım Sovyetler Birliğinin yıkılışına kadar sürmüştür. Bunun

tarafından eklenmiş, DYP-SHP hükümeti öncesi dönem ve DSP/MHP/ANAP sonrası kurulan hükümetler ele alınmamıştır.

¹⁰² Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrat Halkçı (SHP) partinin oluşturduğu koalisyon hükümeti.

¹⁰³ Philip Robins, *Turkish Foreign Policy*, Israel: Begin-Sadat Center For Strategic Studies BAR-Ilan University, August 1999, s. 6

¹⁰⁴ Irak’ın fiilen üçe bölünmesi sonucu 36’ıncı paralelin kuzeyi ve 32’inci paralelin güneyi, Irak için uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmiş ve bu bölgelerdeki Irak hakimiyeti büyük ölçüde sona ermiştir. 36 ile 32’inci paralellerin arası ise Irak hakimiyetine bırakılmıştır.

¹⁰⁵ www.tbmm.gov.tr/amban/HP49.htm, I.DYP-SHP(CHP) Hükümeti

yanı sıra programda ABD ile ilişkilere özel bir önem verilmiş ve ilişkilerin daha da geliştirilmesi yolunda adımlar atılacağı açıkça belirtilmiştir.

Hükümet programında üstünde durulması gereken 3-4 madde vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin çevresindeki yeni oluşumu algılayışını göstermesi açısından önemlidir. "Son yıllarda dünyada ve özellikle Avrupa'da ve çevre ülkelerde meydana gelen gelişmeler, alışılmış tehdit ve risk kavramlarına yeni boyutlar getirmiştir. Genelde bir yumuşama ve barış ortamına girilmiş olmakla beraber, Türkiye; Kafkaslar, Balkanlar, ve Ortadoğu'daki belirsizlik ve güvensizlik ortamı içinde bulunmaktadır..."¹⁰⁶ Anlaşılacağı gibi Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrası oluşan yumuşama beklentilerinin aksine, çevresinde 'belirsiz' ve 'güvensiz' bir ortamın oluştuğu belirtilmiştir. İkinci önemli madde ise Türkiye'nin terör sorunu ile ilgilidir. Hükümet programında terör için 'partiler üstü'¹⁰⁷ ifadesi kullanılmış ve bir bakıma siyasi sorumluluktan kaçınılmıştır. Diğer bir önemli maddede ise Türkiye'nin güney komşuları ile ilişkilerinin bu ülkelerin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne gösterecekleri saygıya bağlı olduğu belirtilerek, Suriye'den adlı adınca bahsedilmiş ve gelişen ilişkilerin memnuniyetle karşılandığı belirtilmiştir. Bununla beraber yine aynı maddede Irak'la ilişkiler tekrar normal seviyesine gelmesi için gereken şartların oluşmasının bekleneceğinden söz edilmiştir. Görüldüğü gibi terörün ve istikrarsızlığın kaynağı olarak ilk hedef Ortadoğu ve Türkiye'nin güney komşuları olduğu belirtilmiş ve adlı adınca hem Irak hem de Suriye üzerinde durulmuştur.

Hükümetin göreve başladığı günlerde etkisini artıran 'Kürt ayrılıkçılığı' ve PKK sorunu, dönem içerisinde 'partiler üstü' bir konu olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte bu sorunların dış destekçilerin olduğu ifade edilmiştir. Bu dış desteğin özellikle Türkiye'nin güneydeki komşularından geldiği üzerinde de durulmuştur. 1992 yılında güncellenerek yürürlüğe giren M.G.S.B.'de de 'Kürt ayrılıkçılığı' bir numaralı tehdit olarak belirtilmiştir. Başbakan Demirel bir konuşmasında, "Bu bir terör sorunudur...Bu sorun, siyaset üstü bir sorundur; bu sorun, bir partinin ya da siyasi iktidarın sorunu değildir. Bu sorun ülkenin sorunudur, milletin sorunudur, devletin sorunudur"¹⁰⁸

¹⁰⁶ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP49.htm

¹⁰⁷ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP49.htm

¹⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mart 1992, C. VII B.53, s. 5, Burak Ülman, Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük', Gencer Özcan Şule Kut, En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, İstanbul: Bütçe, 2000, 2. basım içinde, s. 110

diyerek hem sorunun güvenlik ve askeri yönünü vurgulamış hem de sorunu genelleştirerek siyasal sorumluluktan kaçınmıştır. Hükümet tarafından iç siyasi ve toplumsal bir sorundan çok, dış kaynaklı bir problem olarak görülen 'Kürt Ayrılıkçılığı', 1993 yılında PKK ile güvenlik güçleri arasında geçen geniş ölçekli çatışma sonucunda, tamamiyle 'askeri' güç çözülebilecek bir problem olarak görülmeye başlanmıştır.

Suriye ile ilişkiler programda 'Suriye ile gelişen ilişkilerden memnuniyet duyulduğu' şeklinde belirtilse de, bu ülkeyle ilişkiler su ve terör açmazına sıkışarak kötüleşme eğilimine girmiştir. Suriye tarafı, Türkiye'nin GAP ile kendi topraklarına gelen su miktarının ve kalitesinin düştüğünü iddia ederken, Türkiye tarafı Suriye'nin PKK'ya destek verdiğini belirtmekte ve bu desteğini kesmesini istemekteydi. Hükümet yetkililerinin, Suriye tarafıyla yaptığı çeşitli görüşmelerde bu sorunlara bir çözüm bulunamıyordu. 14 Nisan 1992'de İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, " ...Suriye'nin 1987 protokolüne aykırı olarak PKK'ya verdiği desteği gösteren güçlü kanıtlar sunmuştur. Türkiye'nin iddiasına göre...PKK Suriye'den destek ve yardım almaktaydı."¹⁰⁹ Ancak bu iddia Suriye tarafından yalanlanmış, 'APO'nun Suriye'de olmadığı' ve 'PKK'nın Suriye'den destek almadığı' belirtilmiştir.¹¹⁰ Bu gelişmeler ışığında, 17 Nisan 1992'de Suriye ve Türkiye arasında bir güvenlik protokolü imzalanmıştır. 3 Ağustos 1992'de Çetin Suriye'yi ziyaret etmiş, Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara ve Devlet Başkanı Hafız Esad ile görüşmüştür. Bu görüşmede Türk tarafı ilk kez 'teröre karşı su' görüşünü Suriye tarafına iletmiştir. Buna göre, "Nisanda imzalanan güvenlik protokolüne bağlı kalındığı sürece, Türkiye Fırat nehrinde üzerine düşen tüm sorumlulukları yerine getirecekti."¹¹¹

Tüm bu yapılan anlaşmalara rağmen Suriye üzerinden PKK sızmalarının devam etmesi Türkiye'nin daha sert tepki göstermesine neden olmuştur. Çetin bir demecinde açıkça Suriye'nin su-terör ilişkisinden bahsederek, "Türkiye kendi başına terör sorununu çözebilir"; ama 'Suriye, Türkiyesiz su sorununu çözemez' demiştir.¹¹² Başbakan Demirel ise "Türkiye'nin sular üstünde ne isterse yapabileceğini" belirtmiş ve

¹⁰⁹ Özlem Tür, "Türkiye-Suriye İlişkileri Su Sorunu"..., s.116

¹¹⁰ A.g.e., s.117

¹¹¹ A.g.e., s.117

¹¹² Reuter, Al-Hayat, 19 Kasım 1993, Özlem Tür, "Türkiye-Suriye İlişkileri Su Sorunu"..., s.118

Türkiye'nin 'suyu başka ülkelerle paylaşmak zorunda olmadığını' söylemiştir.¹¹³ Bu konuşma sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler gergin bir hal almıştır. "Suriye, PKK'nın terörist faaliyetlerini yasaklayacağına dair sözler verse de, bu örgütün devam eden eylemleri ve artan etkisi, Türkiye'nin Suriye hakkındaki şüphelerini artırarak iki ülke arasındaki işbirliği ortamını ortadan kaldırmıştır."¹¹⁴ Sonuçta, hükümet programında Suriye ile ilgili temenninin aksine iki ülke arasında bir soğuma oluşmuştur. 1993 yılından itibaren bu soğuma daha da belirginleşmiş ve Suriye konuyu uluslararası bir sorun haline getirmeye çalışmıştır.

Irak ile ilişkilerde ise hükümetin temkinli bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtebiliriz. Bu yaklaşımı daha çok Körfez Savaşının yeni sonuçlanmasına ve bölgedeki durumun belirsizliğine bağlayabiliriz. Bununla birlikte, 1991'de yaşanan Kürt göçü sonrası K.İraklı Kürtlerin korunması ve uçuşa yasak bölgenin güvenliğinin sağlanması için kurulan Çekiç Güç ile K. Irak önemli bir konu olarak hükümetin önüne çıkmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Türkiye'nin Irak için üç amacı olmuştur. Birincisi, Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanması, ikincisi, K. Irak'tan PKK sızmalarının engellenmesi, üçüncüsü, K. Irak'ta bir Kürt Devletinin kurulmasının engellenmesi

Çetin bir açıklamasında, Irak'ın toprak bütünlüğü ve Kürt devleti için "Türkiye'nin, Irak Kürtleri için özerk bir yönetime ancak Irak merkezi yönetimi ile fikir birliğine ulaşıldığı takdirde rıza gösterebileceğini" belirtmiştir.¹¹⁵ Ancak hükümet bununla da yetinmemiş, Türkiye gibi K.İrak'taki otorite boşluğundan rahatsız iki ülke Suriye ve İran ile de ortak toplantılar düzenlemiştir. 1992'de Ankara'da yapılan ilk toplantıda, üç ülke Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında 1992 yılından itibaren K. Irak içlerinde geniş çaplı askeri operasyonlar düzenlenmeye başlanmıştır. Türkiye 1992 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlayan bir Kürt federe devletinden rahatsızlık duymuştur.

Türkiye bir taraftan PKK sorunuyla uğraşırken diğer taraftan İran ile ilişkileri PKK'ya ve İslami köktendinciliğe İran'ın verdiği destek yüzünden gerilmeye başlamıştır. 1993 yılında gazeteci Uğur Mumcunun bir suikast sonucu ölümü, suikastin arkasında İran olduğu şüphelerini artırmış ve Türkiye-İran ilişkilerinin gerilmesine

¹¹³ Özlem Tür, "Türkiye-Suriye İlişkileri Su Sorunu" ..., s.118

¹¹⁴ A.g.e., s.117

¹¹⁵ Kemal Kirişçi, "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993)" ..., s.206

sebebi olmuştur. “İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Mumcu cinayetini İran bağlantılı örgütlerin faaliyetleri olarak açıklamış ve bu örgütlerin...diğer ünlü gazeteci ve yazarların öldürölmesiyle ilgileri olduğunu belirtmiştir. Başbakan Demirel’de ‘bir takım güçlerin Türkiye’yi bölmeye çalıştığını’ söylemiştir.”¹¹⁶ Bununla birlikte Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’da İran’la etkinlik yarışına girmesi iki ülke arasındaki rekabeti artırıcı bir unsur olmuştur. Anlaşıldığı gibi Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler 1993 yılından itibaren kötüleşme sinyalleri vermiştir. Ancak Ankara İran’la ilişkileri ‘pragmatist’ boyutta sürdürmeye devam etmiş ve özellikle K. Irak konusunda İran’la uzlaşmayı ve işbirliğini geliştirme imkanları aramıştır. “1991-1993 döneminde Orta Asya ve Kafkaslara yönelik olarak doruğa ulaşan Türkiye-İran rekabeti, özellikle 1993’ten sonra yerini işbirliği ve uzlaşma çabalarına bıraktı.”¹¹⁷

Bu dönem içinde *Çekiç Güç* ile ilgili rahatsızlık hem askeri hem de siyasi çevrelerde artmaya başlamıştır. Ancak, Türkiye’nin ABD desteğine olan ihtiyacı, özellikle sınır ötesi operasyonlar için, Türkiye’nin *Çekiç Güç* ile ilgili olarak manevra alanını daraltmıştır. Başbakan Demirel bir konuşmasında Türkiye’nin *Çekiç Güç* ile ilgili çıkmazını şu cümlelerle açıklamıştır; “Çekiç Güç, K.Irak’taki halkın tekrar zulme uğramasını engelleyen, ben buradayım diyen bir kuvvettir. Yeni bir Halepçe hareketine seyirci kalamayız. Eğer bu güce çekilin dersek, Bağdat hükümetinin bu insanları vurmasına sebep olursak, kime müracaat edeceğiz.”¹¹⁸ Anlaşılabacağı gibi buradaki asıl çekince Türkiye sınırlarına doğru olabilecek yeni bir Kürt göçünden duyulan endişedir. Türkiye’ye göre *Çekiç Güç*’ün Türkiye’ye maliyeti olası bir Kürt göçünden daha azdır ve bu nedenle gözden çıkarılamamaktadır.

Bu dönemde yaşanan en önemli dış politika gelişmelerinden biri ise Türkiye-İsrail arasındaki ilişkinin tekrar kurulması yönündeki çalışmalardır. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine sağlayan en önemli faktörlerden biri 1991 Madrid süreci ile başlayan ve 1993 Oslo müzakereleri ile olgunluğa ulaşan Ortadoğu Barış Sürecidir. 1991 yılında Türkiye, Filistin ve İsrail arasındaki dengeyi gözeterek iki tarafla olan diplomatik ilişkilerini büyükelçilik seviyesine çıkarmıştır. Bu gelişme doksanlı yıllar

¹¹⁶ Atilla Eralp-Özlem Tür, “İran’la Devrim Sonrası İlişkiler” ..., s.85

¹¹⁷ Ayşegül Sever, “ABD’nin ‘İkili Çevreleme’ Politikası ve Türkiye”, Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Bülke, 2000, 2. basım içinde, s.360

¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1992, Baskın Oran, “Kalkık Horoz” *Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara; Bilgi, Temmuz 1998, 2. basım içinde, s.117

süresince gelişecek Türkiye-İsrail ilişkileri için bir başlangıç noktası olmuştur. Ancak bu dönemde Türkiye, Filistin ve İsrail arasındaki dengeyi korumaya da dikkat etmiştir.

Hem Araplar ve İsrail arasında yaşanan olumlu gelişmeler hem de Türkiye ile İsrail arasında yaşanan olumlu havanın itici etkisi ile iki ülke arasında üst düzey ziyaretler de başlamıştır. Dönemin Turizm Bakanı Abdulkadir Ateş'in 1-4 Haziran 1992'de İsrail'e yaptığı ziyaret bu dönemdeki ilk üst düzey ziyaret olmuştur. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Turizm İşbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın hedefi iki ülke arasında artan turist potansiyeli ile ilgili çalışmaların yapılması idi. Bu ziyaretten yaklaşık 6 ay sonra İsrail'e ilk Türk Dışışleri Bakanı ziyareti olan Hikmet Çetin'in İsrail ziyareti gerçekleşti. 13-15 Kasım 1992'de yapılan ziyaret sonucunda iki ülke arasında 'Karşılıklı Anlayış ve İşbirliği İlkeleri Muhtırası' ve 'Kültür, Bilim ve Eğitim İşbirliği Anlaşması' imzalanmıştır. Bu anlaşmalara ilave olarak iki konuda görüş birliğine varılmış, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması ve karşılıklı olarak askeri ataşelerin atanması kararlaştırılmıştır. Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin de İsrail'in Lübnan'ı bombalaması nedeniyle iptal ettiği İsrail gezisini Kasım 1993'te gerçekleştirmiştir.

Filistin lideri Yaser Arafat da Eylül 1993'te Türkiye'ye gelmiştir. Arafat, Türkiye'nin FKÖ'ye verdiği destek için teşekkür etmiş ve desteğini sürdürmesini istemiştir.¹¹⁹ Bu ziyaret sonucunda, Türkiye ile FKÖ arasında Kültür ve Eğitim anlaşması imzalanmış, FKÖ'ye 50 milyon dolarlık kredi açılmıştır. Kısaca, Türkiye İsrail ile ilişkilerini geliştirirken, eşit mesafe politikasını terk etmemiş, Türkiye ile İsrail arasında kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilere daha çok vurgu yapılmıştır.

Özetle belirtmek gerekirse DYP-SHP hükümet döneminde Türkiye değişen çevresine uyum sağlama ve yeni bir dış politika uygulama yönünde çaba göstermiştir. Öne çıkan başlıca sorunlar; PKK, Suriye ve İran ile ilişkiler ve K. Irak olmuştur. Bunun yanında İsrail ile ilişkiler Oslo Barış Sürecinin olumlu sonucuyla birlikte gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu'da yeni bir açılıma gittiğinin göstergesi olacaktır.

¹¹⁹ Meliha B. Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", Meliha B. Altunışık (der.) ,Türkiye ve Ortadoğu..., İstanbul: Boyut, 1999 içinde, s.193-194

3.3.2.2 DYP-SHP(CHP) Hükümeti (1993-1996)¹²⁰

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Nisan 1993'te ölümü sonucu Cumhurbaşkanlığı makamı boş kalmıştır. TBMM'de yapılan seçim sonucu DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bunun sonucu olarak I. DYP-SHP/CHP hükümeti dağılmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi DYP'ye Genel Başkan seçilen Tansu Çiller'e verilmiştir. Çiller, yeni hükümeti tekrar SHP/CHP ile kurdu. Tansu Çiller Başbakan, Hikmet Çetin ise Dışişleri Bakanı olarak II. DYP-SHP/CHP hükümetinde görev aldılar.¹²¹

Yeni kurulan hükümetin önünde duran en büyük sorun 'PKK' meselesi idi. Bunun yanında geçen hükümet döneminde Suriye ile bir anlaşma zemini sağlanmış olsa da Suriye'nin PKK'ya desteği ve su konusu üzerindeki baskısı da devam etmekteydi. Yeni hükümeti bekleyen diğer bir gelişme ise İsrail ile ilişkilerin ilerletilmesi için yapılacak çalışmalardı.

50. hükümetin programında, Türkiye'nin değişen dış çevreye göre konumu "Bölgesel değişim süreçleri ile karşılıklı ve hızlı bir etkileşim içerisinde büyük bir küresel dönüşümün ortasındayız"¹²² şeklinde belirtilmiştir. Anlaşılacağı gibi hükümet Türkiye'nin yeni dış çevresini, 'değişim' içinde olan ve birbirini 'etkileyen', 'küresel' bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin paylaştığı coğrafyalar sayılar Türkiye'nin bu bölgeler ile tarihi, ekonomik ve kültürel değerleri paylaştığı vurgulanmıştır. Türkiye'nin çevresinde 'barışı' ve 'işbirliğini' sağlayacak çalışmalar yapacağı belirtilmiştir. Hükümet programda, Türkiye-ABD ilişkilerine özel bir vurgu yaparak, ABD'nin Avrupa güvenliğine taahhütlerinin devam etmesini gerekli gördüğünü ve Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri 'geliştirilmesine' ve 'derinleştirilmesine' özel önem vereceği belirtmiştir.

Programda, Ortadoğu Barış Süreci (O.D.S.B.) ile ilgili olarak şu noktalara değinilmiştir; Birinci olarak, Arap ve Filistin tarafları ile İsrail arasında ilerleyen barış sürecinden duyulan memnuniyet belirtilmiştir. İkinci olarak Türkiye'nin de hem Arap

¹²⁰ Doğru Yol partisi ve Sosyal Demokrat Halkçı Partinin (SHP) kurduğu koalisyon hükümeti. SHP daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile birleşecek ve 1995 yılında CHP adını alacaktır.

¹²¹ SHP ve CHP 6 Kasım 1994'te birleşmiş ve SHP 18 Şubat 1995'te CHP adını almıştır.

¹²² www.tbmm.gov.tr/ambar/HP50.htm, II. DYP-SHP(CHP) Hükümeti

ve Filistin hem İsrail tarafıyla yakın ilişkilerini barış sürecine katkı yönünde kullanılacağı vurgulanmıştır.¹²³

Hükümet, Irak-Türkiye ilişkileri için ise Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünü savunduğunu ve uluslararası toplumla barışması gerekli kararlara uyması zorunluluğunu belirtmiştir. Programda, TSK'nin modernizasyonu için gerekli çalışmaların yapılacağı da ayrıca belirtilmiştir. Hükümet programının en ilginç noktası, Türkiye'nin sorunlu ilişkilere sahip olduğu Suriye'ye hiçbir atıfta bulunulmamasıdır.

Çiller'in hükümetin başında bulunduğu dönemde Türk dış politikası açısından gözlemlenebilecek en ilginç konu Dışişleri Bakanlarının görev sürelerinin kısıllığıdır. Tablo-I'den de görülebileceği gibi DYP'nin hükümet içinde bulunduğu dönemlerde tam olarak, biri DYP Genel Başkanı Çiller olmak üzere, sekiz Dışişleri Bakanı görev almıştır. Bu durum Dışişleri Bakanlığı yönetiminde bir istikrarsızlığın sebebi olmuştur. Bu istikrarsızlığın sebebini daha önce açıklanmış olduğundan burada bir daha tekrarlamayacağız. Ancak şunu belirtmekte yarar var ki Başbakan Çiller, dış politika konusunda Demirel'e göre daha bir girişimci yönü bulunan kişidir. Bu da Dışişleri Bakanlığında ve bakanlarda rahatsızlıkların doğmasına neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığındaki istikrarsızlık nedeni ile özellikle askeri sorunların öne çıktığı K.İrak, Suriye, Yunanistan gibi sorunlarda 'askeri bürokrasinin' girişim üstünlüğü gözlenmiştir. Ancak, Başbakan Çiller'in 'şahin' politika izleme eğiliminde olması hükümeti bu girişim üstünlüğünden rahatsız etmemiştir. DYP-SHP/CHP hükümet döneminde yapılan çeşitli dış politika girişimlerine bu girişten sonra bakabiliriz.

Tansu Çillerin Başbakan olarak bulunduğu DYP-SHP hükümeti döneminde, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilere önemli bir boyut daha eklenmiştir. "Kasım 1994'te Başbakan Tansu Çiller'in İsrail'e yaptığı gezi ise , ilk kez bir başbakanın İsrail'i ziyaret etmesinin yanısıra, iki ülkenin terörizmin önlenmesi konusunda bir işbirliği anlaşması imzalanması nedeniyle ikili ilişkilerin bir başka dönüm noktasına işaret etmiştir."¹²⁴ Görüldüğü gibi kültürel ve ekonomik ilişkilerden sonra ilk kez İsrail ile güvenlik sorununu öne çıkaran bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasında Türkiye'nin Suriye ve PKK ile yaşadığı sorunların rol oynadığını söylenebilir. "Genel

¹²³ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP50.htm

¹²⁴ Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", Faruk Sönmezoğlu (der.), Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul: Der yay., 1998, 2. basım içinde,s.169

olarak o dönemde PKK konusunda daha 'şahin' politika izleme eğilimindeki ve ABD yönetimi ile de yakın ilişki içinde olan Çiller'in İsrail'le ilişkilerde güvenlik boyutuna önem verdiği söylenebilir.”¹²⁵

1993 sonrasında hükümet politikaları artan terör şiddeti sonrasında başka çarenin kalmadığı düşünülerek 'şahinleşme' eğilimine girmiştir. Hatta yaşanan çatışmalar, “yetkili makamlarca düşük yoğunluklu çatışma olarak tanımlanmaya başlanmıştır.”¹²⁶ Yaşanan bu gelişmeler sonucunda hem askeri çözümün sorunun çözüme ulaştırılmasında tek seçenek olduğu belirtilmiş hem de Suriye ile ilişkiler önemli ölçüde gerilmiştir. Sedat Ergin bu konuyu “Başbakan Çiller...sivil çözümden söz etmeyen ve soruna bakışını büyük ölçüde sınırlayan bir çizgiye kaymış bulunuyor Bu dönem aynı zamanda MGK'nın soruna dönük politikaların saptanmasında belirleyici kurum olarak ortaya çıktığı bir süreci de belirliyor.”¹²⁷ şeklinde açıklamıştır. Anlaşıldığı gibi MGK'nın terör konusunda uygulanacak politikaları belirlemede üstünlüğü elde etmesi, özellikle MGK'daki askeri kanadın etkinliği göz önünde bulundurulursa, 'askeri bürokrasinin' dış politika da girişim üstünlüğünü elde etmesi anlaşılabilir. “1993'te Çiller terör konusunda kararların çabuk alınmasını sağlayacak şekilde üyeleri Cumhurbaşkanı dışında aynı olan, terörle mücadeleye yönelik olarak on günde bir toplanması öngörülen yeni bir 'Güvenlik Kurulu' oluşturmuştur.”¹²⁸ Bu kurulun oluşumu daha sonraları gerçekleştirilememiş ancak 'PKK sorununa' yönelik 'şahinleşme' eğilimini göstermesi bakımından çarpıcıdır. Bununla beraber yukarıda da belirttiğimiz gibi İsrail ile kurulan ilişkiler de Türkiye'nin terör konusunda ABD ve Avrupa tarafından yalnız bırakılmasına hatta silah ambargosu uygulanmasına karşı bir tepki olarak başlamış ve gelişmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkileri de bu dönemde gerginleşmiştir. Nisan 1992'de uzlaşılan protokole rağmen Suriye'nin PKK'ya desteğinin devam etmesi ve su konusu üstündeki baskısını artırmasıdır. PKK'nın Hatay'da faaliyet gösterdiğine ilişkin belgeler bardağı taşıran son damla olmuştur. Suriye'nin su sorununu Batılı ve Arap ülkelerinin dikkatine sunarak uluslararasılaştırma çabaları Türk yetkililerin büyük tepkisini çekmiştir. PKK'nın Hatay'da faaliyet gösterdiğine ilişkin belgeler bardağı taşıran son damla

¹²⁵ Meliha B. Altunışık, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri” ..., s.195

¹²⁶ Burak Ülman, “Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük' ” ..., s.110

¹²⁷ Hürriyet, 11.08.1993, Kemâli Saybaşı, DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı, İstanbul: Bağlam, 1995 içinde, s.84

¹²⁸ Hürriyet, 24.10.1993, Kemâli Saybaşı, DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı..., s.83

olmuş; Türkiye üç ayda bir yapılan güvenlik görüşmelerini askıya almıştır. Ayrıca Türkiye, teröre karşılık su tezini bir kez daha yenilemiştir. Dışişleri Bakanı Deniz Baykal, “Suriye terörist bir örgütün karargahı olmaya devam ettiği sürece, Fırat’ın sularında bir artış beklenmemesini” söylemiştir.¹²⁹ Suriye ile Türkiye arasındaki bu güvensizlik ortamını etkileyen diğer bir önemli gelişme 1995 yılında Suriye ile Yunanistan arasında bir güvenlik anlaşmasının imzalandığı yönündeki haberler olmuştur. Türkiye artık Suriye’yi büyük şüpheyile ve askeri bir bakış açısıyla gözlemlemeye başlamıştır.

Gelişen bu olaylarla birlikte Türkiye, Ortadoğu’yu bir ‘güvenlik sorunu’ şeklinde algılamaya başlamıştır. Bu bakış açısı sonucu alınan tedbirler çoğunlukla ‘askeri’ olmuştur. Gelişmekte olan Türkiye-İsrail ilişkilerine de bu çerçevede sonucu güvenlik boyutu her iki ülke’nin isteği sonucu eklenmiştir. Ortadoğu’da yaşanan güvensizlik ortamına 1996 yılında Yunanistan ile çıkan, Kardak krizi de eklenince Türkiye bir kuşatılmışlık hissine girmiştir. Çiller’in ‘şahin’ politikaları burada da etkisini göstermiş ve Ortadoğu da olduğu gibi burada da girişim üstünlüğü askeri kanata bırakılmıştır. Bununla birlikte Türkiye Avrupa Birliği ile ‘Gümrük Birliği’ anlaşmasını yapmış ve bu durum Türkiye’nin Avrupa Birliğine adımı olarak anılmakla birlikte, Güney Kıbrıs’ın AB’ye üyeliğinin de Gümrük Birliğinin imzalanmasıyla kabul edildiği tartışmaları gündemi yoğun olarak işgal etmiştir.

3.3.3 REFAHYOL Hükümeti (1996-1997)¹³⁰

Refahyol hükümet dönemini incelemeyden önce 18 Aralık 1995 seçimlerinin önemini ve Refah partisinin (RP) dış politika anlayışını belirtmekte yarar vardır.

18 Aralık 1995 seçimleri, Cumhuriyet dönemi siyasi yaşantısında bir dönüm noktası olmuştur. 1994 mahalli seçimlerinde oldukça yüksek sayıda oy alarak, en çok belediye başkanlığını kazanan RP’nin yine de Aralık 1995 genel seçimlerinden en büyük parti olarak çıkmasını kimse beklemiyordu. Ancak beklenenin ve tüm kamuoyu yoklamalarının tahminine karşın RP yüzde yirmi civarında oy alarak birinci parti olarak seçimden çıkmayı başarmıştır. Bu başarı sonucunda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez İslami referanslı bir parti ‘en büyük parti’ olarak meclisteki yerini almıştır.

¹²⁹ Özlem Tür, “Türkiye-Suriye İlişkileri Su Sorunu” ..., s. 121

¹³⁰ Refah Partisi ve Doğru Yol Partisinin kurduğu koalisyon hükümeti

RP, birinci parti olmasına rağmen ilk kurulan hükümette yer almamıştır. Seçimler sonrası kurulan ANAP-DYP (ANAYOL) koalisyon hükümeti ancak 4 ay iktidarda kalmış ve yerini öncesinde ve sonrasında büyük tartışmalara yol açacak RP-DYP (REFAHYOL) koalisyon hükümetine bırakmıştır. “Böylece ‘en zayıf’ olasılık olarak görünen Refahyol ‘ansızın’ gerçek olmuş ve Cumhuriyet tarihinde İslamcı bir partinin ‘büyük ortak’ olduğu bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.”¹³¹ Refahyol hükümeti 8 Temmuz 1996’da TBMM’den güvenoyu alarak göreve başlamıştır.

10 Ekim 1993’te yapılan partinin 4. Büyük Kongresinde, partinin genel başkanı Necmettin Erbakan’ın ‘partinin yaptığı hizmetler’ başlığı altında belirttiği bir madde RP’nin dış politika anlayışını belirtmesi açısından önemlidir. Bu maddede RP’nin, Uydu dış politika yerine, ‘bağımsız’ ve ‘şahsiyetli’ dış politika uygulanması için gayret gösterdiği belirtilmiştir.¹³² Anlaşılacağı gibi, RP açıkça Türkiye’nin izlediği dış politikayı, başka ülkelerin yörüngesinde olan bağımlı bir dış politika şeklinde tanımlamakta ve kendisinin ‘bağımsız’ ve ‘şahsiyetli’ bir dış politika izleyebileceği veya yönlendiricisi olabileceği iddiasında bulunmuştur.

Erbakan, Türkiye’nin izlemesi gereken dış politika hedefini ise şu şekilde belirlemiştir. Türkiye’nin ancak ‘İslam Birliği’ şeklinde varolacak bir çatı altında ‘Lider Ülke’ olabileceğini ve ‘Avrupa Ortak Pazarına’ girerse hem sömürüleceğini hem de ‘kapı dışında’ tutulacağını belirtmiştir.¹³³ Bu yöndeki bir politika eğiliminin Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş ilkelerine ve dış politika anlayışına ters olduğu bir gerçektir. Ancak Erbakan bu durumun zannedildiği gibi Batı’dan bir ‘kopuş’ olmadığını aksine Batı’nın gözünde Türkiye’nin daha ‘saygın’ ve ‘etkin’ bir rol üslenmesini sağlayacağını belirtmiştir.¹³⁴ Erbakan ‘İslam Birliğinin’ kurulması için bazı şartların gerekliliğini vurgulamış ve bunları şu şekilde sıralamıştır.¹³⁵

1) İslam Birleşmiş Milletleri’nin kurulması (çünkü şu an ki BM, siyonizmin ve İsrail’in kontrolü altındadır.)

2) İslam NATO’sunun kurulması

¹³¹ Gencer Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”, Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat*,..., s.179, vurgular benim.

¹³² Şevket Kazan, *Refah Gerçeği; Nasıl Kuruldu...Nasıl Gelişti...Nasıl Kapatıldı*, Ankara: Keşif, 2001, I.cilt, s. 147

¹³³ A.g.e. , s. 165

¹³⁴ A.g.e. , s. 165

¹³⁵ A.g.e. , s. 169

- 3) İslam Ortak Pazarının kurulması
- 4) İslam Ülkelerine ait bir para biriminin kullanılması
- 5) İslam Ülkeleri arasında Kültür-İşbirliği Teşkilatının kurulması

Yukarıdaki maddelerin Avrupa Birliği benzeri bir entegrasyon sürecini belirttiğini ve gerçekleştirilmesinin de oldukça zor olduğunu söylemek yanlış olmaz.

RP'nin Ortadoğu politikası yine 'İslam Birliği' idealinin ışığı altında incelenebilir. RP'nin çözümlemesinde, Türkiye'nin Ortadoğu politikası için iki madde yazabiliriz.

- 1) İslam ülkeleriyle işbirliği kurmak
- 2) Bu işbirliğinin karşısındaki 'düşman' olarak İsrail'in bulunması

Denebilir ki RP'nin Ortadoğu politikası İsrail karşıtlığı ve 'İslam Birliği' üstüne kurulmuştur. RP, Ortadoğu ve Türkiye'nin izlediği Ortadoğu politikası için şu tanımlamaları kullanmıştır.¹³⁶

- 1) Taklitçi iktidarlar, dış güçlerin Müslüman ülkeleri birbirine düşürmek için oynadıkları her oyuna ya seyirci, ya alet oluyorlar
- 2) Türkiye'deki su kaynaklarını Ortadoğu'daki Müslüman ülkelere değil, ABD istiyor diye İsrail'e tahsis etmek için çırpınıyorlar.
- 3) Yıllardan beri tamamlanmak için uğraşıp durdukları 105 milyon dolar harcadıkları Manavgat Suyu üzerindeki rezervuarları İsrail'e su verebilmek için yapıyorlar.

Bu üç madde yukarıda ki cümleleri doğrular niteliklidir. Birincisi, Ortadoğu ülkelerinin sorunları dış güçlerin oyunu olarak algılanmakta ve Türkiye'de bu oyuna katılmak ile suçlanmaktadır. Yani Türkiye'nin 'uydu' bir Ortadoğu politika izlediği belirtilmektedir. Üçüncüsü ise sert bir İsrail karşıtlığının varlığıdır. Bunun dışında, Ortadoğu ile ilgili olarak, eğer RP iktidara gelirse Çekiç Güç'ün 'geldiği yere gönderileceği' ve Irak'a uygulanan ambargonun 'kaldırılacağı' belirtilmiştir.¹³⁷

Sonuçta RP'nin dış politika yaklaşımı olarak üç madde öne çıkmaktadır. Birincisi, 'İslam ülkeleriyle' ilişkilerin geliştirilmesi hatta 'İslam ülkeleri' birliği kurulması. İkincisi, kuvvetli İsrail ve Batı karşıtlığı. Üçüncüsü, 'Bağımsız' ve

¹³⁶ A.g.e. , s. 156

¹³⁷ A.g.e. , s.151

‘Şahsiyetli’ dış politikanın yalnızca RP ile gerçekleştirilebileceği. Aşağıdaki bölümde Refahyol döneminde izlenen Ortadoğu politikası incelenecektir.

Refahyol hükümetinin dış politikasını anlayabilmek için öncelikle hazırlamış oldukları hükümet programına bakmakta yarar vardır. Programın dış politika ile ilgili kısımlarında, daha önceki hükümet programlarının aksine ABD ile ilişkiler açık şekilde belirtilmemiştir. Bununla birlikte Avrupa Birliği ile ilişkilerin Türkiye’ye ‘ortaklık ilişkisi’ çerçevesinde göstereceği ‘niyet ve çaba’ göz önünde tutularak yürütüleceği belirtilerek ilişkilerdeki inisiyatifin tamamen Avrupa Birliğinin bırakıldığı görülmektedir. İslam ülkeleri ve Orta Asya cumhuriyetleriyle yapılacak işbirliğine ve ilişkilerin geliştirilmesine ise özel önem verilmiştir. “Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri ile ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlere hız kazandırılacak, bu ülkeler ile olan işgücü, mal, hizmet ve sermaye dolaşımının kolaylaştırılması için gereken tedbirler alınacaktır.”¹³⁸ Burada daha önce belirttiğimiz gibi Ortadoğu değil de İslam ülkeleri denmesi Refah Partisinin referans aldığı görüşler ve idealler bütünü düşünüldüğünde manalıdır. Yine programın başka bir fıkrasında İslam ülkeleriyle ilişkilere özellikle vurgulanmaktadır. Bu maddeye göre; “Başta yakın komşularımız olmak üzere İslam ülkeleriyle ikili ekonomik ve ticari ilişkilerimizin daha da geliştirilmesi ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulması için önümüzdeki dönemde gereken tedbirler alınacaktır.”¹³⁹ Görüldüğü gibi genel dış politikada özellikle ‘İslam Ülkelerine’ diğer dış politika konularına göre daha fazla önem verilmiştir. Ayrıca yakın komşularımız olarak belirtilen ‘İslam ülkeleri’ tanımlaması RP’nin Ortadoğu’yu bu çerçevede anladığının açık bir kanıtıdır.

Refah Partisi ideolojisinin Batı ülkelerine olan temkinli yaklaşımı programda, DYP gibi Batı ile ilişkileri her zaman sıkı tutma eğiliminde olan bir koalisyon ortağına rağmen, gözler önüne serilmekte ve Batı ülkeleri ile olan ilişkilere vurgu genel cümlelerle geçiştirilmektedir. Özellikle Türkiye Cumhuriyetinin Batı ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelik dış politikası düşünüldüğünde, Refahyol hükümetinin dış politika programı 79 yıllık Türk dış politikasına, alternatif ve/ ya da karşıt bir dış politika gibi görünmektedir. Başbakan Erbakan bu politikayı şu cümlelerle savunmaktadır; “Alman Bakan illa ne zaman Almanya’ya geleceğimi soruyor. İtalyan

¹³⁸ 54. Hükümet Programı, www.tbmm.gov.tr/ambar/HP54.htm, B. Tarihi 30 Ekim 2001

¹³⁹ 54. Hükümet Programı, www.tbmm.gov.tr/ambar/HP54.htm

Başbakanı böyle istiyor. Ama ben önce Asya'ya, şimdi de Kuzey Afrika'ya gidiyorum. Bir köprü görevi görüyorum. İşte şahsiyetli dış politika budur.”¹⁴⁰ Görüldüğü gibi Başbakan Erbakan hükümetin RP kanadının yürüttüğü dış politika programını vurgulayarak, ‘şahsiyetli dış politikayı’ uygulamaya koyduğunu belirtmekte ve bu politikanın, daha önce RP’nin dış politika anlayışında belirttiğimiz gibi Batı ile bir ‘köprü’ kuracağını belirtmektedir.

Başbakan Erbakan’ın yurtdışına yaptığı dış geziler de bu programı doğrular nitelikte olmuştur. Bu gezi programındaki ülkeleri İran, Pakistan, Malezya, Endonezya ve Singapur oluşturmaktaydı. Görüleceği gibi programdaki tüm ülkeler, nüfusunun çoğu müslüman olan ve bazıları İslami rejimle yönetilen ülkelerdir. Özellikle İran ziyareti Türkiye içinde ve çeşitli ülkelerde çok büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bunun yanında Refahyol’un da dış politikada belli bir program ya da düşüncesinin olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

Bu geziler sonucunda Türk dış politikasında iki ayaklı bir yapının varlığı da açıkça ortaya çıkmıştı. Koalisyonun Refah kanadı, DYP’nin kendi iç sorunlarıyla uğraşmasını fırsat bilerek kendi dış politikası uygulama girişimlerini başlatmıştır. “Dışişleri Bakanı Çiller’in, çalışmalarını Dışişleri Bakanlığının yetki sahasına girmeyen alanlarda yoğunlaştırmasıyla, dış politika alanında girişim üstünlüğü RP’nin eline geçti.”¹⁴² Hükümetin iki ortağı aynı konularda bile farklı yorumlar ve politikaları savunmaya başlamıştır. “Hükümetin RP kanadı İran ile savunma ve işbirliği öngören anlaşmalar imzalanacağı yolunda açıklamalar yaparken (...) DYP kanadından gelen ve Türkiye İsrail arasında savunma alanında işbirliğinin geliştirileceğini vurgulayan açıklamalar yapılmaktaydı.”¹⁴³ Özellikle İran konusunda ve Libya gezisi sonrasında DYP ve RP arasındaki görüş farklılığı açıkça ortaya çıkmıştır. Koalisyonun iki kanadı arasındaki dış politika anlaşmazlığına üçüncü bir taraf olarak yine İran ve İsrail konularında ‘askeri bürokrasi’ de katılınca, Türkiye dış politika alanında eşgüdümünden

¹⁴⁰ Fatih Çekirge, ‘Erbakan İki Ay Sonra Konuştu’, *Sabah*, 20 Eylül 1996; Gencer Özcan, “Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol”, Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat ‘Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi’*, İstanbul: Boyut, 1998 içinde, s.181

¹⁴¹ Mensur Akgün, “Ortadoğu Maceraları”, Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat...*, İstanbul: Boyut yay., 1998 içinde, s.164

¹⁴² Gencer Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”..., s.181

¹⁴³ A.g.e. , s.194

yoksun bir hal almıştır. Refahyol döneminde, 'askeri bürokrasi' etkisini özellikle İsrail ile geliştirilen ilişkiler sahasında hissettirmiştir.

Refahyol döneminde, RP'nin 'İslam ülkeleriyle' işbirliğini geliştirme projesi içinde hayata geçirilebilen tek konu "*Developing-8*" (D-8) projesi olmuştur. 15 Haziran 1997'de kurulan D-8'i Türkiye, Pakistan, İran, Mısır, Endonezya, Bangladeş, Malezya ve Nijerya oluşturmaktaydı. Bu ülkelerin nüfusunun büyük oranda müslüman olduğu dikkati çeken bir unsurdur. D-8 projesi, Türkiye'nin İslam ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinin başlangıç safhası olarak adlandırılabilir. Ne var ki D-8 projesi, RP'nin hükümetteyken gerçekleştirebildiği söylemine uygun tek program olmuştur.

Refahyol döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası sayılabilecek dış politika gelişmesi İsrail ile ilişkilerin her alanda ama özellikle askeri işbirliği alanında hızla geliştirilmesi olmuştur. Koalisyonun Refah Partisi kanadının, Refah ideolojisinde bir numaralı düşman olarak tanımladığı İsrail'in, Türkiye ile ilişkileri büyük bir hızla gelişmekte olduğu bir dönemde iktidarı paylaşması ve anlaşmalarda imzasının olması ilginçtir. Hükümetin ikinci ortağı DYP'nin hükümette bulunduğu 1992-1996 yılları arasında İsrail ile gelişmeye başlayan ilişkiler Refahyol hükümeti zamanında doruk noktaya çıkmıştı. Refahyol iktidara gelmeden önce ANAP-DYP koalisyon hükümeti döneminde imzalanan 28 Şubat 1996 Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (AEİA) Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşmada yeni bir boyuta geçildiğini göstermekteydi.

Refahyol döneminde Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiyi daha ileri safhalara taşıyacak olan Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması (SSİA) 28 Ağustos 1996'da imzalanmıştır. Bu anlaşmanın yanında İsrail ile 600 milyon dolar tutarındaki 54 Fantom uçağının modernizasyon anlaşması imzalanmış ve Serbest Ticaret Anlaşması da meclisten geçirilerek yürürlüğe girmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Refahyol döneminde yaşanan tartışmalardan biri de Başbakan Erbakan'ın, İsrail Dışişleri Bakanı David Levy'i kabul edip etmeyeceği ile ilgili olmuştur. Başbakan Erbakan, Levy'i dostane bir şekilde karşılamış, Levy de bu sıcak ilgiden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.¹⁴⁴ Başbakan Erbakan iç politik söyleminin aksine İsrail ile ilişkilerde pragmatist bir tutum

¹⁴⁴ Levy, Erbakan ile görüşmesini kısaca şöyle belirtmiştir: "Çok enteresan bir görüşme oldu...basına kapalı bölüm dostane geçti...görüşme planlanandan çok daha uzun sürdü...Erbakan, iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için büyük hizmet verme gereksiniminin altını çizerek görüşmeyi noktaladı", Gencer Özcan, "Ana Muhalefet Hükümetinin Ortadoğu Politikasından Kesitler", Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat...*, s223-224

sergilemiş ve hatta İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi temennisinde bile bulunmuştur. RP'li yetkililerde bu tutumu doğrular nitelikte açıklamalarda bulunmuşlar ve "ikili ilişkileri çıkarlar yönlendirir" demişlerdir.¹⁴⁵

Refahyol hükümetini oluşturan RP ve DYP, diğer tüm siyasi partiler gibi muhalefeteyken mutlak gitmesi gerektiğini belirttikleri Çekiç Güç'ün görev süresini iktidara gelince uzatmışlardır. Refahyol hükümeti döneminde Çekiç Güç'ün görev süresi iki kere uzatılmış ve 1995 yılından itibaren ABD ile yürütülen görüşmeler sonrasında *Çekiç Güç*, Aralık 1996'da *Keşif Güç* adını alarak, gücün Askeri Eşgüdüm Merkezi Türkiye'ye taşınmıştır.¹⁴⁶ Bu gelişme sonucunda Türkiye siyasal yaşamında *Çekiç Güç* (*Keşif Güç*) bir tartışma konusu olmaktan çıkmıştır.

K.İrak özelinde ise Refahyol hükümeti zamanında bölgede bir 'Geçici Tehlikeli Bölge' oluşturma tartışmaları gündemdeki yerini almış ve bu tartışma devletin hükümet kanadı ile askeri kanat arasında İsrail ve İran konularında olduğu gibi bir sürtüşmeye neden olmuştur. Başbakan Erbakan kısaca K.İrak konusunda "Bizim Türkiye olarak üç arzumuz var: Birincisi huzur ve barıştır. İkincisi, Irak'a uygulanan ambargonun kalkması ve petrol boru hattının açılmasıdır...Üçüncüsü hudutlarımız karşısında yerleşen 3500 teröristin temizlenmesidir...Burası teröristlerden temizlenmediği takdirde Türkiye burayı elbette teröristlerden temizleyecektir. Bu bizim komşumuz Irakla olan münasebetlerimiz bakımından bir çelişki teşkil etmez."¹⁴⁷ demiştir. Dönemin Devlet Bakanlarından Abdullah Gül ise Kahire ziyareti sırasında K. Irak içlerine yapılan Mayıs 1997 '*Çekiç harekatı*' ile ilgili bir soruya "PKK sorununun diplomatik yollarla çözümünün mümkün olmadığı" şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁸ Başbakan Erbakan ise hükümete haber vermeden yapılan harekat için 'harekatı matbuattan öğreniyoruz' diyerek yakınmıştır.

Refahyol hükümetinin PKK sorunu hakkındaki politikası da genel söylemin dışında olmamıştır. Refahyol hükümet programında konu için açıkça şu ifadeler kullanılmıştır. "Dış kaynaklı bölücü terör, iç güvenliğimizi tehdide devam etmektedir.

¹⁴⁵ Yeni Yüzyıl, 2 Temmuz 1996, Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri" ..., s.334

¹⁴⁶ Refahyol döneminde Çekiç Güçle ilgili tartışmalar için bakınız; Gencer Özcan, "Yalan Dünyaya Sanal Politikalar", Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat...*, İstanbul: Boyut, 1998 içinde, s.184-187

¹⁴⁷ 'Erbakan Libya'yı Savundu', *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1996; Gencer Özcan, "Yalan Dünyaya Sanal Politikalar" ..., s.189

¹⁴⁸ 'Gül'e Kahire'de Soğuk Duş', www.milliyet.com.tr/1997/06/12/index.html

Anayasamızda yer alan esaslar ve bilhassa milli-üñiter devlet yapısı korunarak terörle; içte ve dışta kararlılıkla mücadele edilecektir.”¹⁴⁹ Görüldüğü gibi PKK sorununa, tüm hükümet dönemlerinde olduğı gibi ‘dış kaynaklı’ terör olarak bahsedilmiş, içte ve dışta kararlılıkla mücadele edilecek denerek, K.Irak’ta yapılan sınır ötesi operasyonlara açık kapı bırakılmıştır. Bununla birlikte PKK sorunun komşu ülkelerle İslami iyi niyet çerçevesinde çözülebileceğini belirten hükümetin Refah kanadı, İran, Irak ve Suriye ile PKK kampları ve verilen destek ile ilgili olarak görüşmeler yapmışlardır. Adalet Bakanı Şevket Kazan, Türk dış politikasının K.Irak sorununun çözümü için geliştirdiğı Kürt sorunun dört bölge ülkesiyle oturulup çözüme kavuşturulabileceğini”¹⁵⁰ savunmuştur. Başbakan Erbakan ise bizzat kendisi İran’a PKK’ya destek verip vermediğini sormuş ve aldığı hayır cevabı üzerine, “İran’ın PKK’ya destek verdiği ‘propagandasının’ MİT tarafından yapıldığını açıklamıştır.”¹⁵¹ Başbakan Erbakan’ın bu yaklaşımı ancak RP’nin, ‘İslam ülkeleriyle’ ilişkileri geliştirme ve Ortadoğı ülkelerindeki sorunları Batı’nın bir oyunu olarak görmesiyle izah edilebilir.

RP’nin ‘İslam ülkeleriyle’ ilişkileri geliştirme projesinin en önemli ayaklarından birini İran-Türkiye ilişkileri oluşturmıştır. Refahyol döneminde, Başbakan Erbakan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ziyaretinin ertesindeki ilk dış gezisinin başlangıç durağının İran olması da bu bakımdan manalıdır. Bununla birlikte İran konusu daha önce de belirttiğimiz gibi hem hükümet ortakları arasındaki hem de diğer dış politika odakları ile RP arasındaki görüş ayrılığının derinliğini göstermiştir. Bununla birlikte RP’li yetkililerin İran ile Savunma ve İşbirliği kurma çabaları, İran’ın uluslararası terörist örgütlere destek vermesini kınayan karara Türkiye’nin red oyu vermesi gibi gelişmeler, Türkiye-ABD ilişkilerini gerginleştirmiştir.¹⁵² İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerilmesinin iki neden belirtebiliriz;

- 1) İran’ın, PKK’ya destek verdiği kanısının Türkiye’de artması
- 2) İran’ın, Türkiye’deki köktendinci akımlara desteğı

İran’ın PKK’ya desteğı özellikle askeri çevreler tarafından gündeme getirilirken, hükümetin iki kanadı da farklı görüşler belirtmekteydiler. İçişleri Bakanı Ağar, “İran’ın

¹⁴⁹ 54. Hükümet Programı, www.tbmm.gov.tr/ambar/HP54.htm

¹⁵⁰ Mensur Akgün, “Refahyol’un Ortadoğı Maceraları”..., s.165

¹⁵¹ Gencer Özcan, “Yalan Dünyaya Sanal Politikalar”..., s.184

¹⁵² A.g.e., s. 194-198

PKK'ya desteğinin delilleri ile birlikte sunulmasına rağmen, bu ülkeye karşı tavır alınmamasının askeri kanatta rahatsızlığa yol açtığını Dışişleri Bakanı Çiller'e" belirtmiştir.¹⁵³ Dışişleri Bakanı Çiller ise Eylül 1996'da Türkiye'yi ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti'ye yaşanan sorunlar hakkında sert bir üslup kullanmış, "eğer İran 'dost' bir ülke ise gerekli tedbirleri almasının gerektiğini, bunu tek başına yapamıyorsa Türkiye ile birlikte de yapabileceğini ancak İran gerekli tedbirleri almazsa Türkiye'nin bunu kendi başına gerçekleştireceğini ve bu çözümlerden birinin mutlaka gerçekleşeceğini"¹⁵⁴ söylemiştir. Devlet Bakanı Gül ise aynı konuda, "nasıl ki Türkiye bazı sınırlamalara mani olamıyorsa, İran da...sızmalara mani olamıyor"¹⁵⁵ diyerek İran'ı müdafaa eder bir tutum takınmıştır.

Bu gelişmelere rağmen Türkiye, İran'la ilişkilerde 'pragmatist' boyutu bozmamaya çalışmıştır. Ancak 31 Ocak 1997'de RP'li Sincan Belediyesi'nin gerçekleştirdiği '*Kudüs Gecesinde*' İran Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'nin yaptığı konuşma Türkiye-İran ilişkilerinin tekrar gerilmesine ve son dönemlerdeki en kötü seviyesine inmesine neden olmuştur. Bagheri kısaca Türkiye'nin iç politikasını hedef alan bir konuşma yapmış ve Türkiye'nin İsrail ve ABD ile geliştirdiği eleştiren sözler sarfetmiştir.¹⁵⁶ Bu gelişmeler sonrasında Büyükelçi Bagheri de İran'a geri dönmek zorunda kalmış aynı dönem içinde Bagheri'nin benzeri açıklamalar yapan İran İstanbul Başkonsolosu Muhammed Rıza Raşid'in de Türkiye'yi terketmesi istenmiştir. Bu gelişmelere tepki olarak İran'da Türkiye Büyükelçisini istenmeyen adam ilan etmiş ve ülkesine geri dönmelerini istemiştir. Türkiye ve İran karşılıklı olarak yaklaşık bir yıl kadar tekrar bir Büyükelçi atamamışlardır. Bu dönem içinde Türkiye-İran ilişkileri daha önce görülmemiş şekilde gerilmiş ve çeşitli çevreler Türkiye'nin, İran'a, Suriye'ye uyguladığı politikanın bir benzerini uygulaması gerektiğini belirtmişlerdir.

Refahyol hükümeti döneminde, Türk dış politikasında gözle görülür bir 'çok başlılık' sorunu ortaya çıkmış ve Türk dış politikasında eşgüdümün ortadan kalkmıştır. Öyle ki hükümetin iki ortağı aynı konularda farklı düşünceler belirtmişlerdir. Bununla

¹⁵³ A.g.e., s. 195

¹⁵⁴ A.g.e., s.194-195

¹⁵⁵ A.g.e., s.195

¹⁵⁶ Bkz. Gencer Özcan, "Sonun Başlangıcı", Gencer Özcan (der.), *Onbir Aylık Saltanat...*, İstanbul: Boyut, 1998 içinde, s. 208

birlikte hükümet ortaklarının dışında diğer dış politika odaklarının da bu çelişkili ortama katılması, Türk dış politikasını tam bir türbülansa sokmuştur. 'İslam ülkeleriyle' ilişkileri geliştirme diyerek yola çıkan tüm geziler ya da davetler Türk dış politikasını menfi olarak etkilemiştir. Bunun sebebi hem RP'nin bu tip bir dış politikayı uygulamak için yeterince hazır olmaması hem de Türkiye'deki konjonktürün bu şekildeki bir dış politikanın uygulanmasına uygun olmayışıdır. 'Köprü' olmak niyetiyle çıkan yolda neredeyse ABD ve AB ile olan köprülerde yıkılma olasılıkları belirmiştir. Ortadoğu özelinde ise İsrail'le zaten gelişmekte olan ilişkiler dışında ya durum daha da kötüleşmiş (İran, Suriye, Libya) ya da konjonktürde bir değişim yaşanmamıştır (K.İrak). Refahyol'un tutarsız ve hazırlıksız dış politikası nedeniyle dış politikada 'askeri bürokrasinin' etkinliği artmıştır.

3.3.4 ANASOL-D Hükümeti (1997-1999)¹⁵⁷

Refahyol'un Haziran 1997'de fiilen sona ermesi sonucu Türkiye'de yeni hükümetin kim tarafından kurulacağı tartışmaları başlamıştı. RP ve DYP hem çeşitli siyasal çevrelerin hem de askeri bürokrasinin, Refahyol zamanında yaşanan gelişmelerin tekrarlanacağını düşünmesinden dolayı güvenilmez bulunuyorlardı. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel yoğun tartışmalar sonucu hükümet kurma görevini Anavatan Partisine (ANAP) vermiştir. Anavatan Partisi lideri Mesut Yılmaz uzun süren görüşmeler sonucunda, Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokratik Türkiye Partisi (DTP) ile 55. hükümeti (ANASOL-D)'yi kurmuştur. Bu gelişme sonucunda doksanlı yılların başından itibaren yükselen bir güç olan ve gelecek beş yılda Türk dış politikasında etkisini hissettirecek DSP hükümete girmiştir.

55. Hükümet programının giriş satırı, hükümetin amacını açıklar niteliktedir: "ANAP, DSP ve DTP, ülkeyi 54. hükümet (REFAHYOL) tarafından düşürüldüğü rejim ve devlet bunalımından kurtarmak, içerde ve dışarda kaybolan güveni yeniden tesis etmek...amacıyla 55. Hükümeti kurmuşlardır."¹⁵⁸ Yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi Türkiye'nin bir 'rejim' ve 'devlet' bunalımı içinde olduğu ayrıca dış politika alanında Refahyol zamanında yaşanan gelişmeler sonucunda Türkiye'nin güvenilirliğinin azaldığı belirtilmiştir. Hükümetin amacı ise bu güvenin tekrar tesisi olarak

¹⁵⁷ Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokratik Türkiye Partisinin kurduğu koalisyon hükümeti.

¹⁵⁸ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm, ANASOL-D Hükümet Programı (55. Hükümet), "Giriş" başlığı altında

vurgulanmıştır. Kısacası bu hükümet, bir geçiş dönemi hükümeti niteliğine bürünmüştür.

55. Hükümet dış politika yaklaşımını ve Ortadoğu ile ilgili düşüncelerini, hükümet programında şu şekilde aktarmıştır.

1) 54. Hükümetin programının aksine 55. hükmet programında Avrupa ve ABD ile ilişkilere önem verileceği açıkça belirtilmiştir.¹⁵⁹

2) Hükümet programında Ortadoğu ile ilgili olarak üç nokta programda vurgulanmıştır.

a) “Türkiye’nin Ortadoğu’daki barışçı ve dengeli politikası yine devam edecek, bölgedeki bütün ülkelerle, Arap ve İslam dünyası ile ilişkiler geliştirilecektir.”¹⁶⁰

b) Irak’ın fiili bölünmüşlüğüne dikkat çekilerek Türkiye’nin bu durumdan zarar gördüğü ifade edilmiştir. Türkiye BM nezdinde bu bölünmüşlüğü sona erdirmek için insan hakları ve uluslararası hukuk çerçevesinde gerekli girişimlerde bulunacağı belirtilmiştir.

PKK sorunu ve dış destek konuları için ise hükümet programında, terörün yalnızca Türkiye’nin iç politikasını değil dış politikasını da etkilediği açıkça ortaya konmuştur. Ancak hükümetin geçmiş dönem hükümetlerine nazaran bu sorunu yalnız bir ‘güvenlik’ sorunu olarak görmediği ‘ekonomik’ ve ‘sosyal’ politikalara da önem vereceği belirtilmiştir. Ne var ki 55. Hükümette diğer hükümetler gibi PKK sorununa ‘güvenlik’ çerçeveli bir görüşün dışından bakamamış Bu durum programda; “Terör sorununda güvenlik tedbirlerinin yanında terörün dış kaynakları üzerine gidilecek, teröre destek veren ülkelerle ilgili politikalar değerlendirilecek, terörün dış desteği gerek ülke bazında gerek de örgüt bazında engellenmeye çalışılacaktır” açıklanmıştır.¹⁶¹ Bu maddenin uygulamaya konmuş örneği olarak Ekim 1998’de yaşanan Türkiye-Suriye krizi gösterilebilir. Bu giriş bölümünden sonra ANASOL-D hükümeti döneminde Ortadoğu ile ilgili gelişmelere genel olarak bakılacaktır.

55. Hükümet dönemi iktidar süresinin kısıllığına karşın Türk dış politikasındaki bir çok önemli olaya sahne olmuştur. Bunlardan birincisi Suriye ile Türkiye arasında

¹⁵⁹ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm,..., “Dış politika” başlığı altında

¹⁶⁰ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm,..., “Dış Politika” başlığı altında

¹⁶¹ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm,..., “İç Güvenlik ve Terörle Mücadele” başlığı altında

tırmanan gerginlik sonucu PKK liderinin Suriye'den ayrılması ve daha sonra yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi sonucu PKK terörünün minimum seviyeye inmesidir. İkincisi ise Suriye ile varılan Adana mutabakatı uyarınca, Suriye-Türkiye ilişkilerinin normalleşme seviyesine dönmesidir. Bununla birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri artık olgunluk çağına ulaşmış ve Türkiye, İsrail ile olan ilişkilerinin diğer Arap ülkeleri ile olan ilişkilerini etkilemeyeceğini göstermiştir. Aynı zamanda Refahyol döneminde bozulan İran-Türkiye ilişkileri de normalleşme eğilimleri göstermeye başlamıştır. Fakat bu iyi gelişmelerin yanında Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri beklenmedik derecede kötüleşmeye başlamış ve 1997 Lüksemburg Avrupa Birliği zirvesi sonucunda ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda Türkiye ABD'ye daha çok yaklaşmış ve birçok bölgede ABD ile eşgüdümlü olarak hareket etmiştir. "Anasol-D Hükümetinden öncelikle beklenen görev, 54. hükümet döneminde Türkiye'de ortaya çıkan açmazın aşılması ve Batı ve İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilme stratejilerinin birbirlerine alternatif olmadığını göstermesi ve bir dönüşümü gerçekleştirmesiydi."¹⁶²

Hükümetin dış politikasının yürütülmesinde DSP en etkili parti olmuştur. Bu duruma neden hem Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in DSP milletvekili olması hem de Başbakan yardımcısı Bülent Ecevit'in dış politika konularına önem vermesi olmuştur. Bu yüzden hükümet programında olmasa da DSP'nin 'bölge merkezli dış politika' düşüncesi dış politikanın yürütülmesinde en etkili argüman olarak belirtilmiştir. 'Bölge merkezli dış politika', "...Ecevit'in 1978 yılında, ABD ambargosuna karşı geliştirmiş olduğu 'savunma ve dış politika' ilkelerini çağrıştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Ecevit güvenliği sağlamanın yolu olarak komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmayı ve karşılıklı güveni geliştirmeyi öngörüyor ve bunun silahlanma kadar güvenliğe katkıda bulunduğunu belirtiyordu."¹⁶³ Gerçekten de hükümetin görev başına gelmesinden sonra hem Balkanlarda, hem Kafkaslar ve Rusya ile hem de Ortadoğu'da girdiği diplomasi trafiği ve komşu ülkelerle ve II. Kuşak ülkelerle ilişkileri geliştirme çabaları bu politikayı doğrular niteliktedir. İlhan Uzgel 1978'li yıllarda geliştirilen 'savunma ve dış

¹⁶² Mustafa Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye", Gencer Özcan-Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Buke, 2000, 2.basım içinde, s.207

¹⁶³ Bülent Ecevit, 'Turkey's Security Policies', Jonathon Alford (der.), *Greece and Turkey: Adversity Alliance*, London: Adelphi Library, 1984 s. 138; İlhan Uzgel, "Doksanlı Yıllarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", Gencer Özcan-Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Buke yay., 2000, 2.basım içinde, s.423

politika ilkesi' ile 'bölge merkezli dış politika' arasındaki farkı ise şu şekilde belirtmektedir. "Yetmişlerde Türkiye bu politikayı, ABD'ye alternatif olarak ileri sürerken, doksanların sonunda bölge merkezli politikayı Balkanlarda ABD ile izlemek zorunda kalmıştır. Ortadoğu'da ise, Türkiye'nin politikası adeta İsrail'e endeksli bir konuma geldiği için burada da, ABD ile birlikte hareket etmesine karşın hareket alanı çok daha daralmıştır."¹⁶⁴ Gerçekten Türkiye gerek Bosna'da gerekse Kosova da olsun, bu bölgelere müdahale için ABD'nin bölge politikalarına dahil olmasını beklemiştir. Ortadoğu ekseninde ise "ABD'nin bölgedeki politikaları, diğer yandan Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri ve bu ilişkilerin bölge ülkeleriyle ilişkilerde yarattığı zorluklar hükümetin manevra alanını daraltmıştır."¹⁶⁵

İsmail Cem bir başka konuşmasında Türkiye'nin dünyadaki yerini belirtirken bir bakıma 'bölge merkezli dış politika' kavramının da ana hatlarını çizmiştir. Buna göre; "...biz siyaset yaklaşımımızla, Avrupa'nın bir 'çevre ülkesi' konumuyla yetinmeyerek, Avrasya'nın "merkez ülkesi" olmak tercihini yaptık. Bunu gerçekleştirmekteyiz. Tarihin, kültürün, ekonominin Türkiye'ye sağladığı öncelikleri hayata geçiriyoruz....İkibinli yılların Türkiye'si artık, öncelikle "köprü" değil, öncelikle "terminal" ülke, "durak" ülke konumuna yükseliyor...İzlediğimiz dış siyasetin amacı, Türkiye'nin, bir "dünya devleti" olarak 21.yüzyıla girmesidir...Batı Avrupayla, Balkanlarla, Kafkasya'yla, Orta Asya cumhuriyetleriyle varolan ilişkilerimizi güçlendirip geliştirirken, Ortadoğu'ya, Uzak Asya'ya, büyük ölçekli ekonomilere, Rusya'ya, Çin'e siyasi ve ekonomik açılımlar geliştirmekteyiz. Böylece daha şimdiden "Avrasya yüzyılı" olarak tanımlanan 21. yüzyıla biz hazırız...Türkiye artık, sadece Avrupanın bir çevre ülkesi, kenar ülkesi konumu olmaktan çıkıyor...Hedefimiz, Avrasya'nın merkezi olmak...Evet Türkiye uyuyan bir devdir; 21. yüzyılın Dünya Devleti'dir. Avrasya'nın merkezidir..."¹⁶⁶

Görüldüğü gibi, Cem'in ifadeleri oldukça iddialıdır. Yukarıdaki cümlelere göre, Türkiye artık tek hedef olarak Avrupa Birliğine üyeliği görmemekte, bununla birlikte kendisini Avrasya'nın bir merkez ülkesi ve durak ülkesi olarak tanımlayarak, bölgede

¹⁶⁴ İlhan Uzgöl, "Doksanlı Yıllarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", Gencer Özcan-Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl...*, İstanbul: Bütke, 2000, 2. basım içinde, s.424

¹⁶⁵ Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kısılacında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri"..., s.340

¹⁶⁶ Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklamaları, Nisan 1998; Mustafa Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye"..., s.208-209

sözü geçen ve dinlenen bir ülke durumuna gelmeyi hedeflemektedir. Bu ilişkilerin geliştirilmesi için de araç olarak Türkiye'nin kültürel, tarihi ve ekonomik birikimi gösterilmektedir. Cem ayrıca 21. yüzyılı 'Avrasya Yüzyılı' olarak tanımlamakta ve aslında Türkiye'nin kazandığı yeni konuma dikkat çekmektedir. Cem'in belirttiği bölge göz önüne alındığında zaten Türkiye'nin güçlü bir ülke olması gerekliliği kaçınılmazdır. Çünkü içinde bulunduğunuz merkez ne kadar büyürse sorunlarda o kadar büyük ve karmaşık olacaktır. Ama esas burada dikkat çekilmesi gereken nokta ekonomiye, kültüre ve tarihe yapılan özel atıftır. Bu olgular bize bölge merkezli dış politikanın uygulanma alanı hakkında da fikir sahibi yapabilir.

Gerçekten de hükümet işbaşına geçtikten sonra özellikle Ortadoğu ve Balkanlarda ilişkileri tekrar kurma ve geliştirme çalışmalarına başlamıştır. Ortadoğu bağlamında Suriye, İran ve Irakla ilişkiler tekrar eski düzeyine getirilmeye çalışılmıştır. "Dışişleri Bakanı Cem ve Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara Katar'da düzenlenen İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısında buluşarak birbirlerine şikayetlerini iletmışler ve bu görüşme sonucunda Suriye İKÖ'de Türkiye aleyhine verdiği karar tasarısını geri çekmiştir."¹⁶⁷ Cem'in bu görüşme sonrasında yaptığı açıklama bölge merkezli dış politikanın yürütülmesini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Cem, "iki komşu ülke arasında ekonomik alanda neler yapılabilir, önce buna bakmak lazım. Zaten ekonomik alanda ülkeler birbirine ihtiyaç duyunca gerisi geliyor. Yani diğer siyasi sorunların çözümü kolaylaşıyor."¹⁶⁸ demiştir. 'Bölge Merkezli Dış Politikanın' üç ayağından biri olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi Cem'in kullandığı kelimelerde yerini bulmaktadır. Cem sözlerinde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi sonucu siyasi sorunların çözülmesini kolaylaştıracağını belirterek Türkiye'nin yeni dış politikası hakkında da ipuçları vermektedir. Bununla birlikte ANASOL-D hükümeti ABD'nin 1998'de Irak'la krizde olduğu sırada bir karar alarak diplomasiye ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Buna göre, "Ankara 'askeri müdahale kaçınılmaz hale gelene kadar diplomasi kararı' almış ve bu çerçevede İsmail Cem kriz esnasında Bağdat'ı ziyaret etmiştir."¹⁶⁹ Bununla beraber Irak'a hükümet programında da atıfta bulunulmuş ve şu ifadeler kullanılmıştır. "...Irak'ın fiili bölünmüşlüğüne ve bunun iç güvenlik açısından ve ekonomik çıkarlarımız bakımından yarattığı sakıncalar göz önünde

¹⁶⁷ Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri" ..., s.338

¹⁶⁸ Yeni Yüzyıl, 19 Mart 1998; Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri" ..., s.338

¹⁶⁹ Meliha B. Altunışık, "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri" ..., s.339

tutularak, Birleşmiş Milletler kararları, insan hakları ve uluslararası hukuk ilkeleri doğrultusunda biran önce son verilmesi yönünde çaba gösterilecektir.”¹⁷⁰ Görüldüğü gibi açıkça programda Irak’a uygulanan ambargonun Türkiye’ye etkileri belirtilmekte ve bir an önce bu ambargonun kaldırılması gerekliliğinin çeşitli mekanizmalar yolu ile anlatılmaya çalışılacağı vurgulanmaktadır. Açıkça belirtilmelidir ki bu tutum ABD politikalarının aksine bir tutumdur.

Tüm bu gelişmelere rağmen İsrail ile ilişkilerin kazandığı ivme azalmamıştır. Cem bu konu hakkında şunları söylemiştir: “Türkiye’de bazı çevrelerin bizim komşumuz ülkelerle daha iyi ilişkiler kurma çabalarımızın İsrail’le ilişkilerimizi zayıflattığını iddia ettiklerini biliyorsunuz. Ama tam tersine, bunun böyle olmadığını İsrail başbakanının kendisi söylemiştir.”¹⁷¹ Gerçekten de Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler gittikçe gelişmiş ve Anasol-D hükümeti zamanında hem Dışişleri Bakanı Cem hem de Başbakan Mesut Yılmaz İsrail’e ziyaretlerde bulunmuşlar ve ilk kez Ocak 1998’de Reliant Mermaid (Güvenilir Denizkızı) adı altında İsrail-Türkiye ve ABD’nin aktif, Ürdün’ün ise gözlemci olarak katıldığı bir ‘arama’ ve ‘kurtarma’ tatbikatı, İsrail’in Akdeniz kıyısı açıklarında, Arap ülkelerinden ve İran’dan gelen tüm tepkilere karşın yapılmıştır.

PKK ve ona yapılan dış destekle mücadelede de Anasol-D hükümeti zamanında oldukça etkili sonuçlar alınmıştır. Hükümetin ilk göreve başladığı günlerde Suriye ile girdiği bahar havası PKK’nın Suriye sınırından Türkiye’ye saldırmasıyla tekrar kötüleşmiş ve bu durum Türkiye’yi daha sert tedbirler alma yoluna itmiştir. İsrail gezisi sırasında Başbakan Yılmaz Suriye ile ilgili bir soruya şu cevabı vermiştir: “Açıkçası Suriye rejiminin ziyaretim hakkında nasıl yorum yaptığı beni hiç ilgilendirmiyor. Herkes bu ülkenin Türkiye’ye karşı düşmanca amaçlarını biliyor.”¹⁷² Görüldüğü gibi Yılmaz Suriye’yi açıkça Türkiye’ye karşı düşmanca amaçlar taşıdığını belirtmiş ve bir komşu ülke olarak Suriye’nin görüşlerinin kendisi için bir değeri olmadığını konuşmasında vurgulamıştır. Bu ve bunu izleyen gelişmeler sonrasında Türkiye Suriye sınırına askeri yığınak yaparak, PKK liderinin Suriye’yi terk etmesini ve PKK’ya

¹⁷⁰ www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm

¹⁷¹ Alparslan Esmer, ‘Caught in the Mideast Quandary’, *Turkish Probe*, 11 Temmuz 1998; Meliha B. Altunışık, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri” ..., s.202

¹⁷² Meliha B. Altunışık, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri” ..., s.203

verilen desteğin sona erdirilmesini istemiştir. Bunun sonucu olarak PKK lideri Ekim 1998'de Suriye'yi terk etmiş ve 19-20 Ekim 1998'de iki ülke arasında Adana mutabakatı imzalanarak, Şam Ankara'ya karşı PKK konusunda çeşitli taahhütler vermiştir.

Anasol-D hükümeti zamanında Avrupa Birliği ile ilişkiler Lüksemburg doruğu sonrası gerilerken, Türkiye, Balkanlarda, Orta Asya cumhuriyetleriyle, Kafkasya'yla, Rusya'yla ilişkilerini geliştirmiş, İsrail ile stratejik işbirliği olgunluk çağına girmeye başlamış ve Ortadoğu'daki diğer ülkelerle ilişkilerde de nispi bir düzelme sağlanmıştır.

3.3.5 ANASOL-M Hükümeti (1999-2002)¹⁷³

18 Nisan 1999 seçimleri sonucunda beş parti mecliste sandalye bulmuştu. Bunlar DSP, MHP, ANAP, DYP ve Fazilet Partisi idi.* DSP'ye verilen hükümeti kurma görevi sonucu, 57. hükümeti oluşturan DSP, MHP, ANAP koalisyonu oluşmuştur. 28 Mayıs 1999 günü göreve başlayan 57. hükümet hâlâ iktidarda bulunmaktadır. 57. hükümette, Başbakanlıkta DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Dışişleri Bakanlığında ise İsmail Cem görev almıştır.¹⁷⁴ Önce ki dönemde de belirttiğimiz gibi DSP hükümetin dış politikasında belirleyici bir rol üstlenmiştir. 'Bölge Merkezli Dış Politikanın' yansımalarını bu dönemde de görmek mümkündür. Bununla birlikte, dönemin en önemli dış politika gündemi Türkiye'nin 11-12 Aralık 1999 AB Helsinki zirvesi sonucu AB üyeliği adaylığına hak kazanması olmuştur. Bu gelişme diğer dış politika girişimlerinin gündemdeki sırasını ve önemini değiştirmiştir. Denebilir ki Türkiye, dikkatini AB'ye vermiştir. Yine bu dönemde Yunanistan, Suriye, İran gibi Türkiye'nin önceki dönemlerde sorunlar yaşadığı ülkelerle, güvenlik ve güven artırıcı önlemler, ekonomik ilişkileri geliştirme çerçevesinde diyalog süreci başlamıştır.

Bu gelişmelere genel olarak bakmadan önce 57. hükümetin dış politika yaklaşımına hükümet programı çerçevesinde bakmakta yarar vardır. Hükümetin dış politika da ikili ve/ ya da çoklu ilişkiler için başta gelen şartı; "ülkemizdeki bölücü

¹⁷³ Anavatan Partisi, Demokratik sol Parti ve Milliyetçi Hareket Partisinin oluşturduğu koalisyon hükümeti

* Fazilet Partisinin 2001 yılında kapatılması sonucunda, parti ikiye bölünmüş; Saadet Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi kurulmuştur.

¹⁷⁴ Dışişleri Bakanı İsmail Cem, görevinden ve partisinden 11 Temmuz 2002'de istifa etmiş ve yerini 3 Kasım 2002 seçimlerine kadar bu görevi yürütecek DSP milletvekili Şükrü Sina Gürel'e bırakmıştır. İsmail Cem, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevini en uzun sürdüren dördüncü bakan olmuştur. Bu görevi daha önce 13 yıllık görev süreleriyle, Şükrü Saraçoğlu, İhsan Sabri Çağlayangil ve 6 yıllık görev süresiyle Fuat Köprülü sürdürmüşlerdir. Bkz., Dışişleri Bakanları Listesi, www.mfa.gov.tr/turkce/grup/BakanlarinListesi.htm. B. Tarihi, 15 Aralık 2002

teröre destek olunmaması” şeklinde belirtilmiştir.¹⁷⁵ Görüldüğü gibi her ne kadar PKK lideri Abdullah Öcalan, Şubat 1999’da yakalanmış olsa da hâlâ terörün dış ülkelerce ya da kuruluşlarca desteklendiği kanısı hükümette hakimdir.

Hükümet programında Türkiye’nin stratejik konumu şu şekilde belirtilmiştir:¹⁷⁶ Birincisi; Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Akdeniz, Orta Asya, Karadeniz bölgelerinde meydana gelen son gelişmeler, Türkiye’nin stratejik önem ve ağırlığını bir kez daha öne çıkarmıştır. İkincisi; Bu süreç Avrasyalaşma süreci olarak tanımlanabilir ve Türkiye bu sürecin merkez ülkesidir.

Yukarıdaki iki madde tam olarak ‘Bölge Merkezli Dış Politikanın’ hedeflerini içermektedir. Bununla birlikte hükümet programında ‘Avrasyalaşma’ süreci üzerine vurgu yapılmış olması Türkiye’nin dış politika açılımını göstermesi açısından önemlidir. Programda, Türk Cumhuriyetleri, Çin, Rusya ve ABD ile ilişkilere özel önem verilmiştir.

Yine programda Irak’ın toprak bütünlüğüne özel atıfta bulunulmuştur. Buna göre hükümet, “Irak’ın toprak bütünlüğünün ve ulusal birliğinin Türkiye için ‘yaşamsal’ önem taşıdığını” belirtmiştir.¹⁷⁷ Irak konusunun programda, Türkiye için ‘yaşamsal’ önem taşıdığının belirtilmesi, hükümetin bu konudaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte programda hükümetin, Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine özen göstereceği de belirtilmiştir.

Kısaca programda hükümetin geniş çaplı bir dış politika yaklaşımı düşündüğü söylenebilir. ‘Merkez’ ülke olma hedefini belirlemiş bir Türkiye için komşularıyla ve diğer stratejik güçlerle ilişkilerini geliştirme arzusu programda açıkça gözükmektedir. Bunun içinde tek şart ‘terörizme’ destek verilmemesi olarak konmuştur.

ANASOL-M hükümeti döneminde, ANASOL-D hükümeti zamanında başlatılan komşularla ilişkileri normalleştirme ve geliştirme girişimi çerçevesinde, Suriye, Irak ve İran ile güvenlik ve ekonomi alanlarında işbirliği arayışlarına girişilmiştir. Bu dönemde İran ve Suriye ile ilişkiler hızla gelişirken, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde ciddi kararlar alınmıştır. Ayrıca 1999 yılından itibaren artık sona erme belirtileri gösteren Ortadoğu Barış süreci, iç politika gündeminde Türkiye-İsrail

¹⁷⁵ 57. Hükümet Programı, www.tbmm.gov.tr/ambar/HP57.htm, B. Tarihi 20 Mart 2002

¹⁷⁶ 57. Hükümet Programı, www.tbmm.gov.tr/ambar/HP57.htm

¹⁷⁷ 57. Hükümet Programı, www.tbmm.gov.tr/ambar/HP57.htm

ilişkilerinin öne çıkmasında etken olmuştur. Türkiye, İsrail arasındaki ilişkiler bütünü çeşitli sorunlarla karşılaşmaya başlamış, İsrail ile Filistin arasındaki uyuşmazlık, Türkiye'yi tedirgin etmeye başlamıştır. Bu dönem, Türkiye ile İsrail arasında hızla gelişen işbirliği için bir durgunluk ya da yavaşlama safhası olarak belirtilebilir. Bu durumun öncelikli sebebi olarak daha önce de belirttiğimiz, 1999 yılı sonrasında itibaren Türkiye'nin dikkatini daha çok AB ile ilişkilere vermesi gösterilebilir.

Irak konusunda ve K. Irak'taki oluşum hakkında hükümetin düşüncelerini kısaca açacak olursak, şu noktalarla karşılaşmaktayız.

1) Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasının yanındadır. Ayrıca Irak ile ekonomik bağlarını geliştirmek istemektedir.

2) K. Irak'ta kurulacak bir Kürt Devleti kabul edilemez.

Başbakan Ecevit, Irak ile ilgili bir soruda, şu üç nokta üzerinde durmaktadır:

1) Türk işadamları, hükümetin itirazı olmaksızın, Irak'a uçak seferleri düzenlemekte ve yardım malzemesi taşımaktadır.

2) Irak'ta Türkiye hariç birçok Batı ülkesinden, Rusya'dan işadamları, tüccarlar dolaşmaktadır. Türkiye bu sürecin dışında kalmaz. Dolayısıyla işadamlarımızın inisiyatifini ele alıp, Irak ile ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmeye çalışmalarını biz de makul ve haklı karşılıyoruz.

3) Irak Türkiye'nin en yakın komşusudur; daha doğrusu Irak'ın 'her anlamda' en yakın komşusu Türkiye'dir.¹⁷⁸

Yukarda belirtilen üç madde de hem Irak ile Türkiye'nin karşılıklı bağımlılıkları, özellikle İrağınki, vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik konularda, Irak ile ilgili mevcut durumdan memnuniyetsizliği dolaylı yoldan belirtilmiştir. Dışişleri Bakanı Cem de aynı konu ile ilgili olarak şu saptama da bulunmuştur: "Irak ambargosu bizim ciddi olarak uğraşıp da başarı sağlayamadığımız konulardan bir tanesidir...Biz bu ambargonun uygulanışında Türkiye'nin kaybının dikkate alınması, kısmen giderilmesi için sürekli girişim yaptık...fakat hiçbir sonuç elde edemedik."¹⁷⁹

¹⁷⁸ "Başbakan Sayın Bülent Ecevit'in TGRT Televizyonu "Alternatif" Programında Sorulara Verdiği Yanıtlar", *Dışişleri Güncesi*, 19 Ekim 2000, s.164

¹⁷⁹ "Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Basın Toplantısı", 1 Eylül 2000, *Dışişleri Güncesi*, Eylül-Aralık 2000, s. 12-13

Anlaşılabileceği gibi, diğer devletler Irak ile ticari ve ekonomik ilişkiler kurarken Türkiye'nin bu sürecin dışında kalmasının söz konusu olamayacağını yukarıdaki maddelerde belirtilmektedir. Burada ABD'nin Irak ile ilgili politikasına bir sitemin de olduğu söylenebilir. Türkiye'nin, Irak'a uygulanan ambargodan doğan zararlarının ve beklentilerinin karşılanmamasından doğan sıkıntı da Dışişleri Bakanı Cem'in sözlerinde saklıdır.

Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması hususunda Türkiye'yi en çok ilgilendiren K. Irak konusunda ise hükümet şu konulara değinmektedir. Başbakan Ecevit, "K. Irak'taki otorite boşluğunun müsebbibini ABD olarak belirtirken, bu bölgede yaşayan Kürt grupların bu boşluğu doldurmaya başladığını belirtmiştir. Ayrıca Başbakan Ecevit bölgede bir 'Kürt Devleti' kurma yönündeki bir gelişmenin Türkiye için 'kabul edilemez' olduğunu belirtmiştir."¹⁸⁰ Başbakan Ecevit görüldüğü gibi yine ABD'de serzenişte bulunmakta ve kesin bir dille bir 'Kürt Devleti' fikrinin kabul edilemez olduğunu söylemektedir. Dışişleri Bakanı Cem ise K. Irak için Türkiye'nin konuya 'güvenlik' çerçevesinde baktığını belirtmekte ve bu bölgedeki oluşumun Türkiye için bir tehdit oluşturmaya başladığında, buraya yapılan 'ekonomik' girdi de azalma olabileceğini belirtmektedir.¹⁸¹ Cem, K. Irak konusunun, Türkiye'nin güvenliği ile yakından ilgili olduğunu belirtmekte ve Türkiye'nin güvenliğini etkileyecek bir durumda 'ekonomik' yaptırım uygulanabileceğini açıkça ifade ederek bu bölgedeki Kürt liderlere göz dağı vermektedir.

26 Mart 2001 tarihli, Başbakan Ecevit ve Dışişleri Bakanı Cem'in imzasıyla yayınlanan 'gizli' bir genelgede, K. Irak'ta kurulacak bir 'Kürt Devleti'nin' müdahale nedeni sayılacağı belirtilmiştir.¹⁸² Türkiye'nin, Kuzey Irak'taki gelişmelere sessiz kalmayacağı belge ile ortaya konmuştur. Belgede açık olarak, "K. Irak'ta bizim için hiçbir şekilde kabulü mümkün olmayan senaryo, bağımsız bir Kürt devletinin ilanidir. Bu doğrultudaki bir deklarasyon tarafımızdan 'müdahale nedeni' sayılmalıdır" denmiştir.¹⁸³ Görüldüğü gibi Türkiye, bir 'Kürt Devleti'nin' varlığını açık olarak bir

¹⁸⁰ "Başbakan Sayın Bülent Ecevit'in TGRT Televizyonu "Alternatif" Programında Sorulara Verdiği Yanıtlar"... , s. 166

¹⁸¹ "Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem'in TRT-1 "Pazar Panorama" Programında Verdiği Mülakatın Metni", www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/hk/00/01/default.htm, Dışişleri Güncesi, 28 Mayıs 2000, B. Tarihi 15 Mayıs 2002

¹⁸² " 'Kürt Devleti' Savaş Nedeni ", Hürriyet 16 Mayıs 2001

¹⁸³ A.g.e.

savaş sebebi saymıştır. Bu belge, konu ile ilgili devletlere ve gruplara bir uyarı olarak belirtilebilir.

İran ile ilişkilerde de ANASOL-M hükümeti döneminde önemli adımlar atılmıştır. Her ne kadar, PKK'ya destek ve rejim ihraç etme gibi sorunlar Türkiye ile İran arasında dillendirilmeye devam etse de, İran'da Hatemi iktidarının 1997'den itibaren başlaması, ilişkilerde 'pragmatist' boyuta dönüşü ve diyalog sürecinin başlamasını sağlamıştır. Bu iyileşmede 'Bölge Merkezli Politikanın' enstrümanlarından biri olan ekonomik ilişkileri geliştirme hedefi göz ardı edilmemelidir. Dışişleri Bakanı Cem, İran ile ilgili bir soruya; "İran'la ilişkilerimiz her zaman bazı sorunları da bünyesinde taşımıştır. Son dönemlerde bu sorunları sınırlamak ve işbirliği alanlarını genişletmek yolunda bazı çabalarımız oldu müştereken, İran Dışişleri Bakanıyla birlikte, iki hükümet olarak. Mesafe de alındı ancak bu ilişkilerin tamamen düzlüğe çıktığı anlamına gelmez. Bazı sorunlarımız var ve bunları aşmaya çalışıyoruz." diye cevap vermiştir.¹⁸⁴ Görüldüğü gibi İran ile sorunların varlığı kabullenilmiş olup, bu sorunların çözümü yolunda belli bir mesafe alındığı belirtilmiştir. Ayrıca İran ile işbirliğinin geliştirilmesi yönünde adımların atılacağı da değinilen noktalar arasındadır. Dışişleri Bakanı Cem, İran'da Hatemi iktidarının başa gelmesinin Türkiye-İran ilişkilerini nasıl etkileyeceği hakkındaki bir soruya; "İran'da yer alan bu değişikliğin İran'ın demokrasi yönündeki gelişimine bir katkı olacağını tahmin ediyorum. Elbette İran dünyaya daha açıldığı ölçüde, demokrasiye daha fazla açıldığı ölçüde Türkiye ile ilişkilerinde de bir gelişme olacaktır. Yani bizim açımızdan İran'ın dünyaya açılması Türkiye ile ilişkilerini kuvvetlendiren bir özelliktir, bir oluşumdur."¹⁸⁵ yönünde cevaplamıştır. Dışişleri Bakanı Cem bu değişiklikten memnuniyetini ve gelecek için beklentilerini bu cümlelerde belirtmektedir. Cem'in yukarıdaki iki soruya verdiği cevaptaki olumlu hava, Türkiye'nin İran'a yönelik bakış açısını göstermesi nedeniyle önemlidir. Bu olumlu havaya rağmen İran ile çeşitli konularda sıkıntılar da devam etmiştir. İran dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin 17-19 Ocak 2000'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette, iki ülke arasında kurulan güvenlik mekanizmasının iyi işlemediği, güvenlik sorunlarında daha etkin işbirliği yapılmasının gerekliliği,

¹⁸⁴ "Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem'in NTV Televizyonu "Yakın Plan" Programında Verdiği Mülakatın Metni", www.mfa.gov.tr/turkce/grup/hk/00/01/default.htm, Dışişleri Güncesi, 8 Mayıs 2000, B. Tarihi 15 Mayıs 2002

¹⁸⁵ A.g.e.

ekonomik alanda ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin İran'dan doğal gaz alımı gibi konular üstünde durulmuştur.¹⁸⁶

İran Dışişleri Bakanı Harrazi, PKK sorunu hakkında, "ayrılıkçı hareketleri desteklemelerinin söz konusu olmadığını, bunların kendi ülkelerini yansımasından rahatsız olacaklarını ve 'daha fazla işbirliğine' hazır olduklarını" belirtmiştir.¹⁸⁷ görüldüğü gibi ikili ilişkilerin gelişmesi yönünde sadece Türkiye değil İran da isteklidir. Bu değişim iki ülkenin birbiriyle mücadele etmek yerine ortak çıkarlar çerçevesinde buluşması şeklinde yorumlanabilir.

Suriye-Türkiye ilişkileri de bu dönemde pozitif yönde bir ivme kazanmıştır. Bunun sebebi olarak PKK lider Abdullah Öcalan'ın yakalanmasını ve imzalanan 'Adana Mutabakatını' gösterebiliriz. Dışişleri Bakanı Cem, Suriye ile 'ortak siyasi çalışmalar' yapıldığını, Suriye ilişkilerin 'iyi yönde' geliştiğini belirtmiş ve çalışmalar sonuçlanınca Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El-Şara ile buluşacağını belirtmiştir.¹⁸⁸ Suriye ilişkiler de izlenen bu pozitif gelişmeler sırasında, Suriye lideri Hafız Esad ölmüş ve yerine oğlu Başar Esad geçmiştir. Dışişleri Bakanı Cem'e bu gelişme ve Türkiye'ye etkisi ile ilgili bir soruda cevap olarak şu noktalar üzerinde durmuştur.¹⁸⁹

1) Suriye ile olan büyük sorunumuzu çözdük. İlişkilerde sorunlar bitmez ama sürekli şekilde iyileşen bir çizgimiz var.

2) Ticaret Gelişiyor. Karşılıklı ziyaretler geliyor ve Suriye ile yukarıya, ileriye dönük bir çizgimiz var. Bu çizginin varacağı nokta da Türkiye-Suriye arasında tam bir anlayış, tam bir dostluk ortamının yerleşmesi olacaktır.

Dışişleri Bakanı Cem'in sözlerinde görüleceği gibi iyimserlik yüksek düzeydedir. Bu iyimserlikteki başlıca sebep PKK sorununun büyük ölçüde sona erdirilmiş olmasıdır.

Cem Suriye'nin ODBS'ne bakış açısının Hafız Esad dönemiyle aynı olacağını ve daha tavizkar bir tutumu sergilemesinin beklenmemesi gerektiğini de sözlerinde

¹⁸⁶ Barçın İnanç, "PKK'ya Kucak Açmayı Bırak", *Milliyet* 18 Ocak 2000, www.milliyet.com.tr/2000/01/18/dunya/dun07.html, B. Tarihi, 10 Mart 2001

¹⁸⁷ A.g.e.

¹⁸⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem'in NTV Televizyonu "Yakın Plan" Programında Verdiği Mülakatın Metni"

¹⁸⁹ A.g.e.

belirtmiştir.¹⁹⁰ Bu gelişmelerin ve karşılıklı güven ortamının yarattığı güven sonucu 1999 yılından itibaren iki ülke'nin sınırlarında yaşayan akrabaların belirli günlerde sınırlar açılarak görüşmelerine izin verilmiştir. Ayrıca Türkiye, Suriye'den doğalgaz alımı için çalışmalar başlatmıştır. Ayrıca, Irak'a yapılacak herhangi bir ABD müdahalesinde Suriye'yi Türkiye'nin yanına çekebilmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹⁹¹

Türkiye-İsrail ilişkileri yine bu dönemde çeşitli alanlarda gelişmeler göstermiştir. Bu dönem içerisinde iki ülke arasında üst düzey ziyaretler devam etmiştir. Ayrıca iki ülke'nin ordusu arasında gerçekleştirilen deniz kurtarma tatbikatları ve ilk hava tatbikatı da Anadolu Kartalı (Anatolian Eagle) bu dönem içerisinde yapılmıştır. Dönemin İsrail Başbakanı Ehud Barak Türkiye'ye iki kez gelmiştir. Ayrıca İsrail'de 2001 yılında yapılan seçimler sonucunda Başbakanlığa gelen Likud Partisi Lideri Ariel Şaron'da Türkiye'yi ziyarete gelmiştir. Bu dönem içerisinde İsrail-Türkiye ilişkilerini etkileyen faktör, Barış Sürecindeki çözülme olmuştur. 2000 yılında Camp David'de yapılan Filistin-İsrail arasındaki görüşmelerden bir sonucun çıkmaması ve Sağcı lider Ariel Şaron'un Harem'ül Şerife yaptığı ziyaret Barış sürecinin bir çıkmaza doğru gitmesine sebep olmuştur. Türkiye bu dönemde de İsrail ile Filistin arasındaki sorunlara 'kolaylaştırıcı katkı' çerçevesinde yaklaşmıştır.

Özellikle bu dönemde Türkiye ile İsrail arasında, İsrail'in Filistin'e uyguladığı politikaya ilişkin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye, İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü operasyonlarda 'aşırı şiddet' kullanmasının tasvip edilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Türkiye ziyareti sırasında Başbakan Ecevit, İsrail'in bir an önce Filistin ile bozulan barış sürecinin tekrar kurulması için Filistin'le görüşmelere başlaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹² Başbakan Ecevit "bölgede şiddetin sürmesinin Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyebileceğini" söylemiş, İsrail Başbakanı Şaron ise buna cevap olarak "Tavır alırsanız, karşılık veririz" cevabını vermiştir.¹⁹³ Başbakan Ecevit, İsrail'de ve Filistin'de yaşanan son gelişmelerle ilgili olarak şu uyarıda bulunmuştur: " Biz kutsal yerler konusunda hassasiyetin oldukça

¹⁹⁰ A.g.e.

¹⁹¹ Geniş Bilgi için bakınız; "Şam'a Komutan Köprüsü", *Milliyet*, 23 Ocak 2002; Fikret Bila "Ankara-Şam Köprüsü", *Milliyet*, 23 Ocak 2002

¹⁹² "Gergin Zirve", *Milliyet*, 9 Ağustos 2001

¹⁹³ A.g.e.

yüksek olduğu bir bölgedeyiz ve biz İsrail ile son yıllarda gelişen ilişkilerimize büyük önem veriyoruz. İsrail’de durum bugünkü gibi sürerse, bu bölgedeki pek çok ülkeyle ilişkilerimizde çok fazla zorluk yaratır.”¹⁹⁴ Görüldüğü gibi Başbakan Ecevit, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkinin, bölgede oluşacak negatif bir hava sonucunda diğer bölge ülkeleriyle Türkiye arasındaki ilişkileri olumsuz olarak etkileyebileceğini belirtmektedir.

Bu gelişmeler dışında, İsrail ile askeri ihaleler ile ilgili çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan bu sorunların çözümü için dönemin İsrail Başbakanı Ehud Barak’ın Ağustos 2000’de Türkiye’ye gelmiştir. Barak’ın ziyareti İsrail’in, Türkiye’deki askeri ihalelere ne kadar ilgi gösterdiğini belirtmesi açısından önemlidir. bu dönem içerisinde Manavgat Suyu’nun İsrail’e satışı ve İsrail’in GAP projesine katılımı yönünde çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

¹⁹⁴ “İsrail Bizi Zora Sokar”, *Milliyet*, 30 Ağustos 2001

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TÜRKİYE-İSRAİL İŞBİRLİĞİNİN BU ÇERÇEVEDE YERİ

4.1. TÜRKİYE İLE İSRAİL'İN YAKINLAŞMA NEDENLERİ

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Körfez Savaşı sonrasında özellikle Ortadoğu ve çevresinde oluşan belirsiz ortamdan hem İsrail hem de Türkiye oldukça etkilenmiştir. İki ülke de kendilerini büyük tehdit altında görmüştür. İki kutuplu dünya düzeninin yerini tek kutuplu bir sisteme bırakması iki ülkenin de güvendiği Batı güvenlik şemsiyesinden özellikle ABD desteğinden faydalanamama korkusunu yaşamalarına sebep olmuştur.

Türkiye, doksanlı yılların başından itibaren bölücülüğü daha sonra ise radikal İslam'ı kendi demokratik, laik rejimi ve ulusal bütünlüğü için tehdit olarak görmüştür. İsrail ise 1990 sonrasında radikal İslam'ı ve bunun destekçisi İran'ı öncelikli tehdit olarak kabul etmiştir. Bunun yanında Ortadoğu'daki birçok devletin kitle imha silahı üretimine başlaması ve/ya da uzun menzilli füze teknolojisi elde etmeye çalışması iki ülkenin bu tür tehlikelere karşı daha sıkı tedbirler almasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye ve İsrail'in Körfez Savaşında Irak füze tehdidine karşı çaresiz kalışı Ankara'daki yetkilileri çeşitli arayışlara itmiştir.

Bununla birlikte iki ülke de kaybettiklerine inandıkları ABD güvenlik şemsiyesi ve desteğini yeniden kazanmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Türkiye Körfez Savaşı sonrasında Batı nezdinde yeniden önem kazanmışsa da özellikle Avrupalı ülkeler tarafından çeşitli nedenlerle eleştirilmesi, Türkiye'yi daha fazla ABD desteği almaya itmiştir. İsrail ise bu dönem de Avrupa ile sorunlu ilişkiler yaşamış ve ABD'nin desteğine ihtiyaç duymuştur.

Türkiye ve İsrail yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı kendilerini doğal birer müttefik olarak görmüşlerdir. İki ülke kendilerinin Ortadoğu'daki iki demokratik, laik, Batı yönelimli ülke olduklarını belirtmişlerdir. Bu şekilde hem ABD ve Avrupa nezdinde kendi önemlerini artırmaya çalışmışlar hem de birbirleri ile ilişkilerini geliştirmenin temel nedenini belirtmişlerdir. Ancak iki ülkeyi birbirleri ile yakınlaşmaya iten temeldeki faktör iki ülkenin örtüşen güvenlik endişeleri olmuştur. Bu sırada gelişmeye başlayan Ortadoğu Barış Süreci de iki ülke için, *Stratejik Yapışkan*

olmuştur.¹⁹⁵ Inbar, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmedeki nedenlerini, basitçe, şu cümleyle belirtmektedir. "Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirilmesi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası davranış eğiliminin büyük bir kısmı gibi, artan öneme sahip önemli bir uluslararası aktörle ilişkilerini normalleştirme, İsrail'in gelişmiş silah teknolojilerinden ve Kudüs'ün, Washington'la arasında kurmuş olduğu iyi bağlantılarından yararlanma arzusu ile belirlenmiştir."¹⁹⁶

Bu bölümde iki ülkeyi yakınlaştırmaya iten nedenler incelenecektir. Bu konular sırasıyla; Türkiye'nin kuşatılmışlık endişesi, iki ülkenin örtüşen güvenlik öncelikleri (İran, Irak, Suriye ve KİS'ler, terörizm), Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyon ihtiyacı ve Türkiye'nin ABD'de ile ilişkilerini kuvvetlendirme isteği olacaktır.

4.1.1. Türkiye'nin Kuşatılmışlık Endişesi

Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında Avrupalı müttefiklerinin aksine kendisini belirsiz tehditler içeren ve karışıklıklara gebe bir bölge içinde bulmuştur. "Soğuk Savaş döneminin aksine Türkiye, hepsi birbirinden farklı ve değişik çeşitlerde güvenlik kaygıları yaratan, Balkanlar, Akdeniz, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi bölgelerle çevrilmiş, jeopolitik açıdan önemli bir ülke olmuştur."¹⁹⁷ Ancak Türkiye'deki askeri ve siyasi seçkinler adı geçen bölgelerden özellikle yoğun güvenlik endişelerinden dolayı önceliği Ortadoğu'ya vermiştir.

1991 yılında yayımlanan Şam deklarasyonunda belli başlı Arap ülkelerinin Türkiye'yi su konusuyla ilgili olarak eleştirmeleri, Türk siyasi ve askeri seçkinlerinde Türkiye'nin Ortadoğu'da yalnızlaştırılması şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin doksanlı yılların ortasına yaklaşırken, Rusya'nın PKK'ya destek verme girişimleri, İran'ın PKK'ya ve radikal İslami örgütlere destek vermesinden duyulan endişe, Ermenistan'la ilişkilerde yaşanan sorunlar, Türkiye'deki karar alıcıları 'kuşatılmışlık' sendromu diyebileceğimiz bir algılamaya yönlendirmiştir. Ayrıca Suriye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (G.K.R.Y.) arasında bir askeri anlaşmanın imzalandığı yönünde gelen haberler, aynı zamanlara rastlayan ve Türkiye ile Yunanistan'ı sıcak

¹⁹⁵ Stratejik Yapışkan deyişi; Efraim Inbar, "Strategic Glue in the Israeli-Turkish Alignment", Barry Rubin Kemal Kirişçi (ed.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Colorado: Lynne Rienner, 2001 içinde, s. 114-128 alıntılanmıştır.

¹⁹⁶ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s. 16

¹⁹⁷ Kemal Kirişçi, "The Future Of Turkish Policy Toward the Middle East", Barry Rubin Kemal Kirişçi (ed.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Colorado: Lynne Rienner, 2001 içinde, s. 93

çatışmanın eşiğine getiren Ocak 1996'daki Kardak krizi, Mayıs 1996'da Suriye ile Türkiye'nin sınırlarına asker yağması, Türkiye'nin kuşatılmışlık hissini artırmıştır. Aynı şekilde İran PKK'ya destek verdiğine yönelik Ankara'da beliren şüphencilik ayrıca İran'ın Türkiye'de meydana gelen çeşitli suikastlerden sorumlu tutulması iki ülke arasındaki gerilimi artırmıştır. "Bununla birlikte Rusya ve İran arasında 1995 yılında imzalanan ekonomik ve askeri işbirliği anlaşması İran'ın nükleer güce kavuşabileceği yönünde genel endişeye sebep olmuştur."¹⁹⁸ Refahyol döneminde İran Büyükelçisinin ve Erzurum konsolosunun Türkiye'deki rejim aleyhine yaptıkları konuşmalar, Türkiye'nin İran'a yönelik endişeleri artırmış bu da açıkça 1997'de güncellenen MGSB belirtilmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Türkiye'deki askeri ve siyasi elit bölgedeki II. Kuşak ülkelerle yakın ilişkiler geliştirme arayışına girmişlerdir. Buna göre öncelikle ilişki kurulması gereken ülkeler olarak İsrail ve Ukrayna olarak belirlenmiştir. "Dış Tehdidin coğrafi ağırlığının Kafkaslardan, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'e kaymış olması Türkiye'nin askeri ve siyasal ittifak arayışlarını da değiştirerek, İsrail ile yakın ilişkiler içine girmesini sağlarken, aynı anda, eski müttefik olan Yunanistan ve Almanya ile olan ilişkilerini büyük ölçüde gözden geçirmeye zorlamaktadır."¹⁹⁹

Bu güvensizlik ve çevrelenmişlik hissi gereği Ortadoğu ve Doğu Akdenize yönelik güvenlik öncelikli politikalar "askeri bürokrasinin" çeşitli dış politika konularında (Yunanistan, Kıbrıs, Irak, Suriye, İsrail) girişim üstünlüğü elde etmesine neden olmuştur. Bu girişim üstünlüğü kendisini özellikle Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişiminde belli etmiştir.

4.1.2 İki Ülkenin Örtüşen Ulusal Güvenlik Endişeleri

Bu bölümde kısaca hem Türkiye'nin hem de İsrail'in 1990 sonrasında kendilerine tehdit olarak algıladıkları konuların stratejik işbirliğinin gelişimindeki rolü değerlendirilecektir. Bu konular sırasıyla; Suriye, İran, Kitle İmha silahları ve Terörizm olacaktır.

¹⁹⁸ Kemal Kirişçi, "The Future Of Turkish Policy Toward the Middle East"... , s. 97

¹⁹⁹ Ersin Kalaycıoğlu, "Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası Analizi*, İstanbul: Der yay., 1998, 2.basım içinde, s. 642

4.1.2.1. Suriye

Türkiye ve İsrail, özellikle 1990 sonrasında, Suriye ile ilgili olarak aralarında büyük benzerlik gösteren güvenlik sorunlarına sahip olmuşlardır. Bu sorunlar üç grupta toplanabilir. Birincisi, Suriye'nin hem Türkiye hem de İsrail'e yönelik terör örgütlerine desteği, ikincisi, su sorunu, üçüncüsü; toprak sorunudur.

İsrail'de Türkiye gibi Suriye için benzer güvenlik endişeleri taşımaktaydı. “Şam, Filistinli solcu muhalif birkaç grubun merkezini oluşturmaktaydı...Ayrıca Suriye, Lübnanlı grup Hizbullah'a giden mühimmat yolunu da kontrolünde bulunduruyordu.”²⁰⁰ İsraili yetkililer Suriye'nin özellikle Lübnan'daki de facto kontrolünden ve Filistinli örgütlere verdiği destekten oldukça rahatsız olduklarını belirtmişlerdir.

Suriye Hatay ve Filistin'i Arap dünyasından “çalınmış” parçalar olarak algılamaktadır. İçeriği farklı olmakla birlikte, Suriye'de bazı çevreler için 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında İsrail'in eline geçen Golan tepeleri de benzer bir sorun olarak değerlendirilmektedir. İsrail bu tepelerin Stratejik açıdan önemine gönderme yaparak Suriye ile kesin bir Barış anlaşması imzalamadan bu topraklardan çekilmeyi reddetmektedir.

Son konu ise su sorunudur. Türkiye, Suriye'ye göre yukarı havza ülkesiyken, Suriye'de İsrail'e göre yukarı havza ülkesi konumundadır. Önemli bir su kaynağı olan Golan tepelerini elinde bulunduran İsrail, Suriye'den su konusunda anlaşma sağlayamadığı için Golan tepelerinin işgalini sürdürmektedir. Benzer şekilde Suriye, İsrail'in sahip olduğu ana su kaynağı Taberiye gölü ve Ürdün nehri gibi su kaynaklarının kontrolü için de hak iddia etmektedir.

Sonuçta, güvenlik yönü ağır basan konularda üstünlüğü elinde bulunduran “askeri bürokrasi” Türkiye ile benzer problemlere sahip İsrail'i, bölgede işbirliği yapabileceği ve aynı zamanda Suriye'ye karşı caydırıcılığını artırabileceği bir müttefik olarak görmüştür.

4.1.2.2 İran ve Radikal İslam

İran, 1979 İslam Devrimine kadar hem Türkiye hem de İsrail için önemli bir müttefik olmuştur. İsrail için *Periphery* (Çevre) politikasının önemli bir ayağı, Türkiye

²⁰⁰ Efraim Inbar, “Strategic Glue in the Israeli-Turkish Alignment”, Barry Rubin Kemal Kirişçi (ed.), *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 117

için ise Sovyet tehlikesine ve Ortadoğu'daki Arap üstünlüğüne karşı ortak hareket edebileceği önemli bir komşusu konumundaydı. Ancak İslam devrimi sonrasında özellikle İran'ın Devrimi ihraç etme çabaları sonucu, iki ülkenin İran ile ilişkileri bozulmuştur. Türkiye, İran'la ilişkilerini sınır komşusu olması ve mevcut olan Sovyet tehlikesi sonucu pragmatist boyutta sürdürmeyi tercih etmiş hatta 80'li yıllar boyunca devam eden İran-Irak savaşı sırasında, Özal politikalarının da sonucu olarak iki ülke arasındaki ticaret hacminde önemli artış gözlenmiştir. İsrail ise İslam Devrimi ardından İran'ı kendi varlığına tehdit oluşturabilecek devletler arasında görmüş ve arkasına ABD desteğini de alarak bu ülke'nin uluslararası alanda izolasyonu için çaba sarfetmiştir. İsrail, İran'ın Hizbullah, Hamas gibi örgütlere desteğinden şikayet etmiş ve bu ülke'nin Arap ülkelerindeki Radikal dinci akımları canlandıracağını her fırsatta belirtmeye çalışmıştır. Ancak Türkiye gibi Sovyet tehdidinin İsrail'in güvenlik algılamalarındaki önceliği İran'ın sırasını arkalarda belirlemiştir.

Soğuk Savaşın bitişi ve Körfez Savaşı sonucunda, global ve bölgesel anlamda Ortadoğu'da ABD'nin üstünlüğü ele geçirmesi ve Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ile iki ülkenin güvenlik algılamalarında da farklılık yaşanmıştır. Türkiye, bu dönemin başlarında Kürt ayrılıkçılığı sorunu ile uğraşırken, Radikal İslami akımları da ikincil tehdit olarak görmüş ve bu 1992'de yenilenen M.G.S.B. belirtilmiştir. Dönemin ortalarına doğru üst üste gelen Fahriye Üçok, Uğur Mumcu cinayetlerinin ardından, İran ve radikal islami örgütlerden şüphelenilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de eylemleri artış gösteren İBDA-C ve Hizbullah gibi örgütler, Ankara'daki sivil ve askeri bürokrasinin, İran ile ilgili şüphelerinde artışa neden olmuştur. Yetkililer İran'ın Türkiye'deki İslami gruplara yardımından şikayetçi olmaya başlamışlardır. Bu dönem içerisinde Türkiye-İran ilişkileri son 20 yılın en kötü dönemini yaşamıştır. Radikal İslam, Kürt Ayrılıkçılığı ile birlikte öncelikle tehdit olarak adlandırılmıştır. Genelkurmay Başkanlığınca verilen bir brifingde, "İrtica, PKK ile aynı paraleldedir. İran anti-laik rejim ihracı çabasıyla Türkiye'yi Cezayir benzeri bir terör aşamasına getirmeyi hedefliyor..."²⁰¹ denmiştir. Bu durum 1997'de yenilenen MGSB açıkça belirtilmiş hatta İran'dan adlı adınca bahsedilerek gerekli tedbirlerin alınması yetkili makamlardan istenmiştir.

²⁰¹ Tehdidin Adı İrtica, *Milliyet*, 30 Nisan 1997

Tüm bu gelişmelere karşın Türkiye geleneksel olarak İran ile ilişkilerinde “pragmatist” bir boyutta sürdürme taraftarı olmuştur. Her iki ülke de aralarında yaşanan hiçbir krizin sıcak bir çatışma ortamına sürüklenmesine izin vermemiştir. Türkiye İran’a karşı *Eleştirel Diyalog* olarak bilinen bir yaklaşımı benimsemiştir. İsrail ise özellikle 1990 sonrasında İran’ı öncelikli tehdit olarak görmüş ve arkasına ABD desteğini alarak bu ülkeyi uluslararası alandan izole etme çabalarını girişmiştir. İsrail’in *Çifte Çevreleme* politikasının en büyük destekçilerinden biri olduğu unutulmamalıdır.

4.1.2.3. Kitle İmha Silahları ve Uzun Menzilli Füzelere

Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu’daki öncelikli konulardan biri uzun menzilli füzelere ve Kitle İmha Silahlarına (KİS) sahip ülke sayısındaki artış olmuştur. Bölgede konvansiyonel olmayan silah sayısındaki artışın ne gibi tehlikelere yol açacağı, Irak’ın Halepçe’de yaşayan kendi halkına karşı kullandığı KİS ve Körfez Savaşında bölgeyi tehdit eden Scud füze sistemleri ile ortaya çıkmıştır. Körfez Savaşı sırasında Türkiye ve İsrail topraklarına Scud füzelerinden korunmak üzere ABD yapımı Patriot anti-füze sistemleri yerleştirilmiştir.

Soğuk Savaş sırasında uzun menzilli füze ve KİS’lere karşı NATO ile ABD’nin koruyucu ve caydırıcı şemsiyesine güvenen Türkiye, Körfez Savaşında yaşadığı tecrübe sonucu, bu gibi güvencelerin geçerliliğini sorgulamaya başlamıştır. Ortadoğu’da konvansiyonel olmayan vb. silah sistemlerine sahip olmayan ülkelere Türkiye’dir. Bu sebeple Türkiye, İsrail ile bu alanda işbirliği geliştirerek, İsrail’in sahip olduğu gelişmiş teknolojinin avantajlarından yararlanmak istemiştir. Türkiye uluslararası alanda da bu tür konvansiyonel olmayan silahların üretimini engelleyen ve sınırlayan tüm anlaşmalara imza atmıştır.²⁰² Türkiye, özellikle doksanlı yılların ortasından itibaren İsrail’in sahip olduğu füze savunma teknolojilerinden yararlanmak istemiştir.

İsrail bölgede nükleer silah kapasitesine sahip tek ve diğer konvansiyonel olmayan güçlere sahip en büyük güç durumundadır. İsrail özellikle Irak ve İran’ın nükleer teknoloji geliştirme yönündeki çalışmalarından rahatsızlık duymaktadır. “İsrail

²⁰² Beyaz Kitap, Birinci Bölüm Yedinci Kısım “Silahların Kontrolü, Silâhsızlanma, Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler ve Kitle İmha silâhlarının Yayılmasının Önlenmesi”, www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol2Kis7.htm, B. Tarihi, 30 Ekim 2002

sınırlarına ulaşabilecek füze ve KİS üretimini dışsal bir tehdit olarak algılamaktadır.”²⁰³ Soğuk Savaş sonrasında Türkiye gibi İsrail’de özellikle Körfez Savaşı sırasında Irak’ın füze tehdidine hedef olmuş ve İsrail’e de füze savunma sistemleri yerleştirilmiştir. İsrail bu dönem sonrasında caydırıcılığın bazı konularda yetersiz kaldığının farkına varmış ve bu tür silahlara karşı savunma metotları geliştirme ve/ ya da satın alma yoluna gitmiştir. İsrail yeni tehdit algılamasına uygun olarak savunma metotları geliştirmeye çalışmıştır. Bunun içinde erken uyarı ve füze savunma sistemleri edinme ve/ ya da geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak İsrail’in sahip olduğu nükleer füze kapasitesi bölgedeki diğer ülkeleri de bu tip silahlar elde etme arayışına itmektedir. Bu durum ise bölgedeki gerilimi artırmakta ve olumlu bir çözümün bulunmasına engel olmaktadır. “İsrail, ulusal yaşamına yönelik tehditler devam ettikçe, nükleer caydırıcılığının sınırlandırılmasına yönelik girişimlere, bölgedeki konvansiyonel güçler de anlaşmaya dahil edilmedikçe kabul etmeyecektir.”²⁰⁴

Günümüzde gelişmiş füze sistemlerine ve KİS’lere karşı caydırıcılığın yanısıra erken uyarı sistemleri de önemli konuma gelmiştir. Düşman bir topraktan fırlatılacak füzenin yine aynı topraklar içinde imha edilmesi ancak yeterli bir erken uyarı sistemi ve buna uygun anti-füze kapasitesi ile mümkün olabilir. İsrail, Türkiye’yi, İran, Irak, Suriye gibi devletlere yakınlığı sebebiyle erken uyarı sistemleri konusunda işbirliği yapabileceği ve sahip olduğu sistemleri satabileceği bir ülke olarak görmüştür. Türkiye de İsrail’in sahip olduğu erken uyarı sistemleri teknolojisine sahip olmak istemiştir.

4.1.2.4. Terörizm

Uzun yıllar terörizmle mücadele eden Türkiye ve İsrail bu konuda ortak çıkarlara sahip iki Ortadoğu ülkesi konumundadır. Türkiye terörizmle mücadele ile ilgili tüm uluslararası anlaşmalara taraf olmuş ve uluslararası terörizmin yayılmasını engellemek için çaba harcamaktadır.²⁰⁵ Türkiye ile İsrail’in yakınlaşma nedenlerinden birisi de terörizmle ve uluslararası kaçakçılıkla mücadele konusunda benzer konumda bulunmalarıdır. Türkiye özellikle PKK ile mücadelesinde İsrail’in terörle mücadele tecrübesinden ve gelişmiş haber alma sistemlerinden yararlanmak isterken, İsrail,

²⁰³ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...* , s. 4

²⁰⁴ Gerald M. Steinberg, “Arms Control in the Middle East: Global Regimes vs. Regional Dynamics”, *Regional Security Regimes*, Efraim Inbar (ed.), New York: State University Of New York Press, 1995, s.178

²⁰⁵ Beyaz Kitap, İkinci Bölüm, Altıncı Kısım, “Terörizm”, www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol2Kis6.htm, B. Tarihi, 30 Ekim 2002

Türkiye'nin önemli stratejik konumundan (İran, Suriye ve Irak'a komşu olması) faydalanma yolunu seçmiştir. Wall Street Journal'da çıkan bir habere göre "Türkiye, kendi topraklarından hareketle İsrail'e, İran ve Suriye üzerinde bilgi toplama izni verdiği" ifade edilmiştir.²⁰⁶ 1999 yılında yapılan bir soruşturmanın raporlarına göre, 1993 yılının ortalarından itibaren Suriye'de bulunan PKK lideri Abdullah Öcalan'a yapılacak bir saldırı sırasında Türk yetkililerin, İsrailli uzmanların yardımına başvurulduğu ve bu ülkeden silah ve teknik yardım alındığı raporlara yansımıştır.²⁰⁷ Eylül 1993 sonunda yapılan üst düzey ziyaretler sonrasında düzenlenerek Antalya ve Gölbaşı-Ankara'da İsrailli uzmanların katılımıyla çalışmalar gerçekleştirilmiş, İsrail'den, yetkililerin deyişiyle, "örtülü ödenekle mal ve hizmet" alınmıştır.²⁰⁸ İki ülke'nin terörle mücadeleye yönelik anlayış birliği ikili ilişkilerin gelişmesinde ve ortak mekanizmalar oluşturulmasında önemli rol oynayacaktır. Terörizmin yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığı, nükleer maddelerin illegal yollarla transferi vs.. gibi sorunlarla mücadele de Türkiye ile İsrail'in yakınlaşma nedenlerinden biri olacaktır.

4.1.3. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyonu

Soğuk Savaş sonrasında Türk siyasi ve askeri seçkinleri, Türkiye'nin *Yeni Dünya Düzeni* içindeki yerinin dönüşümüne uygun olarak, Türkiye'nin bölgesel bir güç olması gerektiğini savunmaya başlamışlardır. Bölgesel bir güç olmanın başlıca yolu ise gelişmiş silah teknolojisine sahip güçlü bir orduya sahip olmaktan geçmekteydi. Bu nedenle Türkiye doksanlı yılların başından itibaren ordusunu modernize etme ve silah kaynaklarını çeşitlendirme çabasına girişmiştir. Belirtmek gerekir ki bu kaynak çeşitlenmesine gitmenin öncelikli nedeni AB üyeleri, özellikle Almanya ve Fransa, daha sonra ise özellikle Clinton yönetimi zamanında ABD tarafından Türkiye'deki insan hakları ihlalleri öne sürülerek uygulanan ve/ ya da şartlı gerçekleştirilmek istenen silah ambargosu olmuştur. Bu nedenle İsrail'in de ABD teknolojisine uyumlu ve modern bir silah sanayiine sahip olması Türkiye için çekici bir fırsat oluşturmuştur. "İsrail, tartışılabilir olmakla beraber, dünyadaki en önemli, gelişmiş ve üretim imkanları büyük silah endüstrilerinden birine sahip olması nedeniyle, doğal bir tercihtir."²⁰⁹ İsrail'in diğer

²⁰⁶ Ertuğrul Özkök, İsrail'e Bilgi Toplama İzni Verildi mi?, *Hürriyet*, 7 Haziran 1996

²⁰⁷ Saygı Öztürk, *Devletin Derinliklerinde*, Ankara: Ümit yay., 2002, s. 82

²⁰⁸ A.g.e., s.124-125 ve s. 134.

²⁰⁹ Gil Dipner, "My Enemy's Enemy", *Harvard International Review*, Cambridge, Winter 1998/1999

bir avantajı ise daha önce belirttiğimiz şartların Türkiye’den istenmemesiydi. Diğer bir avantaj ise İsrail’in silah satışı yanında teknoloji vermeyi de kabul etmesi olmuştur.

”Seksenlerin başlarında, İsrail’in Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmesinin nedenlerine ek bir faktör girmiştir: 1973 Savaşı sonrası İsrail dış politikasında yönlendirici bir güç olmuş, İsrail silah endüstrisi için yeni pazar arayışları.”²¹⁰ İsrail silah endüstrisinin seksenlerin ortalarından itibaren ekonomik krize girmesi, İsrail için büyük önem taşıyan bu sanayi alanının kapanmasına neden olabilecek ölçülere varmıştır. İsrailli yetkililer bu krizi aşabilmek için yeni pazarlar aramaya başlamışlardır. İsrail silah endüstrisi için Türkiye, doksanlı yıllardan itibaren giriştiği ve 20 yıllık bir süre içinde 150 milyar doları bulacak silah modernizasyonu projesi ile önemli bir pazar oluşturmuştur. İsrail, Türk ordusunun modernizasyonuna katkıda bulunarak hem kendi savunma sanayiini ayakta tutmayı amaçlamış hem de bölgede güvenebileceği yegane ülke olan Türkiye’nin, bölgedeki güçlü aktör konumunu korumasına ve Batılı ülkelerce uygulanan ambargodan minimum derece zarar görmesinde etkili olmuştur. Türkiye ve İsrail’in silah endüstrisi alanında geliştirdikleri ilişkiler, ‘stratejik işbirliğinin’ gelişiminde önemli bir paya sahip olacaktır.

4.1.4. Türkiye’nin ABD Desteğini Sağlama İsteği

Türkiye özellikle doksanlı yılların sonuna kadar yaşadığı Avrupa’dan dışlanmışlık hissini, ABD’nin desteğini sağlayarak gidermeye çalışmıştır. Türk yetkililer, Soğuk Savaşın bitmesi ve ‘Demir Perde’nin’ dağılması ile ortaya çıkan, demokratikleşme, pazar ekonomisi, insan hakları gibi konularda Türkiye’ye göre yetersiz kabul ettikleri Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin bunların yanında Güney Kıbrıs’ın, Kıbrıs adı altında, üye aday ülkeler olarak kabul edilmesi haksızlık ve ayrımcılık kabul etmişlerdir. Bu şikayetin doruğa ulaştığı nokta ise AB’nin Aralık 1997’de gerçekleştirdiği Lüksemburg zirvesi olmuştur.

AB’nin Türkiye’ye yönelik soğuk yaklaşımı, yetkilileri ABD ile ilişkileri geliştirmeye itmiştir. Ancak ABD’de özellikle kongre de etkili Rum, Ermeni ve insan hakları lobilerinin de Türkiye karşısına engelleyici güç olarak çıkması, Türk yetkilileri de aynı yolu seçme yoluna itmiştir. Bulunan çare de İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesi ve Washington’daki etkili Yahudi lobileri ile bağlantıların geliştirilmesi olmuştur. Bu

²¹⁰ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s. 8

politika esas olarak seksenli yılların başından itibaren Türkiye'deki siyasi seçkinler tarafından savunulan bir görüşün pratiğe aktarılması olmuştur.

4.2. TÜRKİYE-İSRAİL STRATEJİK İŞBİRLİĞİNİN GELİŞİMİ

Doksanlı yıllar Türkiye'nin Ortadoğu politikasında dönüşüme sahne olmuştur. Daha önce belirttiğimiz nedenler sonucunda Türkiye Ortadoğu'da daha aktif bir politika izleyerek, ulusal çıkarları doğrudan ilgilendiren gelişmeler karşısında belirleyici bir rol izlemeye çalışmıştır.. Türkiye'nin İsrail'le uzun bir aradan sonra tekrar geliştirdiği ilişkiler bu dönüşüm önemli bir boyutu oluşturmuştur. İsrail ile geliştirilen ilişkiler, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarına aktif katılımının önemli bir belirleyicisi olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinin ilerleyen yıllarda hızla gelişmesi tüm dikkatleri, yalnız bölgesel değil global düzeyde, üstüne çekmiştir.

Bu bölümde Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişim çizgisi ana hatlarıyla anlatılacaktır. Bölüm iki başlık altında ele alınacaktır. Birinci alt başlık altında iki ülke arasında Aralık 1991'de diplomatik temsil düzeyinin büyükelçilik seviyesine çıkartılmasıyla başlayan ve hızla ilerleyen dönem anlatılacaktır. Bu bölüm 1991-2000 yılları arasını kapsamaktadır. İkinci alt başlıkta ise iki ülke arasındaki ilişkinin aktif düzeyden, normalleşme belirtileri gösterdiği döneme geçişi ele alınacaktır. Bölümün kapsadığı dönem Ocak 2000-Eylül 2002 dönemleri arasındır.

4.2.1. 1991-2000 Dönemi “Stratejik İşbirliğinin” Gelişimi

Türkiye-İsrail ilişkisinin doksanlı yıllarda gelişeceğinin ilk ve önemli sinyallerinden biri, Türkiye'nin İsrail'deki diplomatik temsilciliğinin Aralık 1991'de büyükelçilik seviyesine çıkarması olmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Körfez Savaşı ertesinde İsrail ile Arap ülkeleri arasında yaşanan yakınlaşma sürecinden Türkiye de İsrail ile ilişkilerini geliştirerek yararlanmak istemiştir. Bu tarihe kadar Arap ülkelerinin tepkisinden çekinerek İsrail ile diplomatik ilişkilerini alt seviyede tutan Türkiye, Ortadoğu'daki yeni ve aktif politikanın önemli bir adımı olarak hem de yeni çerçevenin sağladığı kolaylıklar sonucu İsrail ile ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. İsrail'le yakınlaşma politikasının ilk sinyallerinden biri Aralık 1991'de BM Genel kurulunda oylamaya sunulan ve 'Siyonizmin' ırkçılık olarak kabul edilmesini öngören karar tasarısına Türkiye'nin, 1975'teki benzer bir tasarıya 'evet' oyu vermesine rağmen,

'çekimser' oy kullanması olmuştur.²¹¹ Ankara, BM oylamasındaki bu tutumu ile Ortadoğu politikasındaki yeni tutumunun sinyallerini vermiştir. Bununla birlikte Türkiye, özellikle İsrail-Filistin dengesini korumaya özen göstermiştir. İsrail'le diplomatik ilişkilerin düzeyi yükseltilirken, Filistin'le de eşzamanlı olarak diplomatik ilişkiler büyükelçilik seviyesine çıkartılmıştır. Bunun yanında Türkiye, İsrail'i ikna ederek UNRWA'nın Filistin için gönderdiği yardımların Haziran 1990 ve Mayıs 1991'de Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinlilere gönderilmesini sağlamıştır.²¹² Ankara'nın İsrail ile ilişkileri geliştirmesindeki itici faktörün Ekim 1991'de Arap ülkeleri ile İsrail arasında başlayan Barış süreci görüşmeleri olduğu söylenebilir. Bu dönemden itibaren Türkiye ile İsrailli üst düzey yetkililerin karşılıklı ziyaretleri birbirini izlemiştir.

Haziran 1992 içinde İsrailli ve Türk yetkililer karşılıklı olarak birer ziyaret gerçekleştirmişlerdir: İsrail devlet Başkanı Chaim Herzog, "İspanyadan, Türkiye'ye Yahudi göçünün 500. Yıldönümü" münasebetiyle Türkiye'yi ziyaret etmiştir; dönemin Turizm Bakanı Abdulkadir Ateş de, İsrail'de *Turizm İşbirliği Anlaşmasını* imzalamıştır. Bu iki ziyaret iki ülke arasındaki üst düzey resmi münasebetlerin başlangıcını işaret etmiştir. Ateş'in bu ziyaretini Kasım 1993'te dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail'i ziyareti izlemiştir. Çetin'in ziyareti iki kez ertelendikten sonra ancak Kasım 1993'te gerçekleşebilmiştir. Bu ertelemelerin sebebi olarak İsrail'in Lübnan'da gerçekleştirdiği operasyonlar gösterilmiştir. "Erteleme kararı, Türkiye'nin hala Arap-İsrail çatışmasının Türk-İsrail ilişkilerinin seyri üzerinde önemli ölçüde etkisinin olduğu gerçeğini bildiğini göstermiştir."²¹³ Bu durum Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmakla birlikte hala Arap-İsrail meselesinde iki tarafa da eşit uzaklıkta durduğunu belirtmektedir. Çetin'in ziyareti sırasında iki ülke arasında, ilişkilerin ilkelerini belirleyen bir çerçeve anlaşma ile birlikte bir *Kültür İşbirliği Anlaşması* imzalanmıştır.

"Türkiye-İsrail ilişkilerinde, ikili ilişkilerin yakınlaşması önündeki tüm engelleri kaldırarak, ana kırılma noktası Eylül 1993'te İsrail ile FKÖ arasında iki imzacı tarafın birbirini tanıdığı *Prensipier Deklarasyonunun* (Declaration of Principles (DOP))

²¹¹ Şebnem Atıyas, "Türkiye, Tutumunu Değiştirdi", *Cumhuriyet* 18 Aralık 1991

²¹² Şule Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye" ..., s. 30

²¹³ Suha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa"..., s. 147

imzalanması olmuştur.”²¹⁴ Bu gelişme İsrail ile ilişkileri daha da geliştirmek isteyen siyasi ve askeri seçkinlerin önünü açmıştır.

Bu gelişmeler sonrasında iki taraf arasında üst düzey ziyaretler artarak devam etmiştir. Ocak 1994'te İsrail devlet Başkanı Ezer Weizman, Nisan 1994'te ise İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres Türkiye'ye gelmişlerdir. Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası yine 1994 yılında gerçekleşmiştir. Mart 1994'te iki ülke arasında *Gizlilik ve Güvenlik Anlaşması* imzalanmıştır. Kasım 1994'te dönemin Başbakanı Tansu Çiller, İsrail'i ziyaret eden ilk Türk başbakan olmuştur. Çiller'in ziyareti sırasında da iki ülke, terörizmin ve uyuşturucu trafiğinin önlenmesi amaçlı bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu ziyaret iki ülke arasındaki *stratejik işbirliğinin* başlangıcı olarak kabul edilebilir. Daha önce sadece siyasi ve kültürel alanlarda geliştirilmeye çalışılan ikili ilişkilere üçüncü bir unsur olarak güvenlik ve terörizme karşı işbirliği alanları eklenmiştir.

Özellikle 1993'ten sonra PKK sorunundaki artış, K. Irak'taki otorite boşluğunun Kürtler tarafından doldurulmaya çalışılması, Suriye ile yaşanan su ve teröre bağlı krizler, Ankara'daki siyasi ve askeri elitin Ortadoğu'ya yönelik güvenlik politikası yoğun bir yaklaşım geliştirmelerine neden olmuştur. Bu yaklaşımın 1994 yılından sonra giderek arttığı gözlenmiştir. İki ülke arasındaki gelişen ilişkilerin diğer bir göstergesi Türkiye'nin, 57 tane F-4E savaş uçağı modernizasyonunun Ağustos 1995'te İsrail'in IAI firmasına verilmesi olmuştur.²¹⁵ Bu anlaşma Aralık 1996'da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²¹⁶

1996 yılı Türkiye-İsrail 'stratejik işbirliğinde' yeni bir dönüm noktası olmuştur. “...Türkiye ortaya çıkan stratejik çevre ile ilgili görüşlerinin birçok açıdan İsrail'in algılamaları ile paralel olduğunu keşfetmiştir.”²¹⁷ 1990 sonrasında güvenlik algılamalarında Ortadoğu'ya verilen ağırlık sonucu askeri kanat İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye'ye bir çok yarar sağlayacağını belirtmiştir.²¹⁸ Stratejik

²¹⁴ Alan Makovsky, “Israeli-Turkish Relations: A Turkish “Periphery Strategy”?”, *Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East*, Henri J. Barkey (Ed.), New York: United States Institute of Peace, 1996, s. 151

²¹⁵ IAI firması ile yapılan anlaşmaya göre 26 uçak İsrail'de IAI tarafından, 28 uçak ise Eskişehir'deki tesislerde yenileneceği belirtilmiştir. Uçak modernizasyonunun 6 yıl sürmesi tahmin edilmiştir. Uçakların modernizasyon tutarının 600 milyon dolar olduğu belirtilmiştir.

²¹⁶ İsrail anlaşmasına onay, *Radikal*, 7 Aralık 1996

²¹⁷ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s. 16

²¹⁸ Hayri Birler, “General Staff: Deal with Israel has no risks but great benefits”, *Turkish Daily News*, 3 July 1996

işbirliğinin başlangıcını belirten 23 Şubat 1996 tarihli Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması (AEİA), Türkiye ile İsrail arasındaki uzun dönemli işbirliğinin temel çerçevesini belirleyecektir. Anlaşmayı Türkiye adına Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, İsrail adına ise Savunma Bakanlığı Genel Direktörü David Ivry imzalamıştır.²¹⁹ Türkiye’de hükümetin ve parlamentonun anlaşmanın imzasından uzun süre haberdar olmaması ‘askeri bürokrasinin’ İsrail ile ilişkilerde belirleyiciliğini göstermesi açısından önemlidir.²²⁰

AEİA sonrasındaki ilk üst düzey resmi ziyaret dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Mart 1996’daki İsrail ziyareti olmuştur. Demirel’in ziyareti sırasında iki ülke arasında 14 Mart 1996’da Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke arasındaki gümrük tarifelerinin 2000 yılına kadar kaldırılması öngörülmüştür.²²¹ Nisan 1996’da İsrail’e Türkiye’de üs verildiği hakkındaki söylentileri dönemin Milli savunma bakanı Oltan Sungurlu yalanlamıştır.²²² Mayıs 1996’da dönemin Türk Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya İsrail’i ziyaret ederek İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres’le görüşmüştür.²²³ Görüşmelerde iki ülke arasında ortak deniz tatbikatı düzenlenmesi hakkında görüşmeler düzenlendiği Ha’aretz gazetesince açıklanmıştır. Haziran 1996’da İstanbul’da düzenlenen HABİTAT toplantısına katılmak için Türkiye’ye gelen İsrail

²¹⁹ Ahmet Güner, “Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri”, *Aksiyon Dergisi*, No. 76 18-24 Mayıs 1996, s. 24-31; Bu anlaşma uyarınca iki taraf arasında karşılıklı askeri ziyaretlerin gerçekleştirilmesi, eğitim ve tatbikat uygulamalarının yapılması, donanma gemilerinin karşılıklı ziyaretleri, askeri tatbikatların izlenmesi amacıyla tarafların birbirlerine gözlemci göndermeleri, taraflar arasında ‘uygulama toplantıları’ gerçekleştirilerek bütün eğitim istekleri, lojistik destek ve güvenlik düzenlemeleri tartışılacağı belirtilmiştir. Anlaşma da ayrıca açıklanmayan gizli maddeler de bulunmaktadır. Bu yüzden anlaşma Arap ülkelerince terettütle karşılanmıştır.

²²⁰ İlınur Çevik, “When will Parliament See the Deal Between Turkey and Israel”, *Turkish Daily News*, 28 Haziran 1996

²²¹ STA, 2000 yılına kadar iki ülke arasında Serbest Ticaret Alanı oluşturulmasını amaçlıyor. Başlangıç olarak bir kısım tarım ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan anlaşma, hizmet sektöründe de ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin görüşmelerin derhal başlatılmasını öngörmüştür. Anlaşma ayrıca tarafların AB ile mevcut anlaşmaları çerçevesinde, karşılıklılık ilkesine dayanan bir modele dayanmıştır. STA’nın amaçları, AB’nin ortak ticaret politikasına uyum sağlanmasını, iki ülke arasında karşılıklı işbirliğinin ve Akdeniz bölgesinde işbirliğinin sağlanmasını, iki ülke arasında ticaretin artırılmasını hedefliyor; İsrail’le Serbest Ticarete Onay, *Milliyet* 11 Ocak 1997

²²² Cengiz Kuşçuoğlu ve Evren Değer, “Sungurlu: İsrail’e üs yok”, *Milliyet*, 7 Nisan 1996

²²³ Peres Askeri İşbirliğini Gördü, *Milliyet*, 24 Mayıs 1996

Cumhurbaşkanı Ezer Weizman Ankara'da resmi temaslarda bulunmuştur.²²⁴ Aynı tarih içerisinde İsrail Silahlı Kuvvetlerinin önemli isimlerinden Matan Vilnai Ankara'da Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı ile iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi üzerine görüşmelerde bulunmuştur.²²⁵ 28 Ağustos 1996'da iki ülke arasında Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması (SSİA) imzalanmıştır. Bu anlaşma iki ülke arasındaki ilişkileri kuvvetlendirici nitelikte olacaktır. Türkiye ile İsrail arasında gelişen ilişkilerden ABD'nin de memnuniyet duyduğu ve bu işbirliğinin merkez olacağı bir güvenlik mekanizması için çalıştığı vurgulanmıştır.²²⁶

İki ülke arasında stratejik işbirliğine giden yol 1997 yılında iyiden iyiye belirginleşmeye başlamıştır. Dönemin Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan ve Orgeneral Çevik Bir'in stratejik görüşmeler yapmak için İsrail'e gidecekleri açıklanmıştır.²²⁷ İki ülkenin ortak tehdit değerlendirme toplantıları yaptığı belirtilmiştir.²²⁸ Bu değerlendirmelerde "iki ülke için ortak tehdit oluşturan ülkelerin, 'Suriye ve İran' olduğu vurgulanmıştır. İsrail savaş uçaklarının da ortak anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'de eğitim uçuşu yapmaya başladıkları açıklanmıştır.²²⁹ Türkiye'nin ayrıca İsrail'in endişelerini gidermek üzere, İsrail'le bir "Anlaşmaların Gizliliği" anlaşmasını imzalayacağı gazetelere yansımıştır.²³⁰ Bu anlaşmaya neden olarak "İşbirliği, yüksek teknolojileri içerdiği için böyle bir güvenlik anlaşmasına ihtiyaç duyulduğu" gösterilmiştir. Mayıs 1997'de Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik bir İsrail'i ziyaret etmiş ve İsrail Savunma Bakanı yardımcısı David Ivry'yle görüşmüş daha sonra ise Dışişleri, Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Savunma Sanayii Müsteşarlarından oluşan Türk heyetine Bir'in, İsrail heyetine ise Ivry'nin başkanlık ettiği görüşmelere geçilmiştir.²³¹ İki ülke heyeti arasında yapılan görüşmenin anlaşmalarca belirlenen ve 6 ayda bir yapılması öngörülen stratejik

²²⁴ İsrail'den önemli konuk, *Hürriyet*, 5 Haziran 1996

²²⁵ A.g.y.

²²⁶ Amerika, İsrail Merkezli İttifak Peşine Düşti, *Yeni Yüzyıl*, 9 Mayıs 1996 ve Savaş Sütal, "ABD'nin Yeni Ortadoğu Planı", *Yeni Yüzyıl*, 8 Mayıs 1996

²²⁷ Kemal Yurteri, "Tayan ve Bir İsrail Yolcusu", *Yeni Yüzyıl*, 29 Nisan 1997

²²⁸ Mahmut Bulut, "İsrail'le Hocasız İlişki", *Yeni Yüzyıl*, 1 Mayıs 1997

²²⁹ İsrail savaş uçakları Salı günü geliyor, *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1996

²³⁰ İsrail'le gizlilik anlaşması, *Yeni Yüzyıl*, 7 Mayıs 1997

²³¹ Vahap Yazaroğlu, "Çevik Bir İsrail'de terörlü görüşti", *Milliyet*, 5 Mayıs 1997

diyalog toplantılarından biri olduğu ve terörizmin konuşulduğu öğrenilmiştir. Görüldüğü gibi iki ülke arasında stratejik açıdan görüş alış veriş ve tehdit değerlendirmeleri yoğunlaşmaya başlamıştır. İki ülke yetkililerinin benzer tehdit değerlendirmelerinde görüş birliğine varması stratejik işbirliğinin önünü açacaktır. Bir'in temasları sırasında ortak deniz tatbikatının yanısıra TSK'nın "tank projesinin" gündeme geldiği de belirtilmiştir.²³² Görüşmeler sonrasında Akdeniz'de ABD'nin de katılacağı insani amaçlı bir arama-kurtarma tatbikatının 1997 yılı içerisinde yapılacağı açıklanmıştır.²³³ Mayıs 1997'de dönemin İsrail Başbakanı Netanyahu'nun PKK'yı 'terörist bir örgüt' olarak nitelendirmesi iki ülke arasındaki yakınlaşmayı göstermesi açısından önemlidir.²³⁴ Bu gelişme bir İsrail Başbakanının PKK'yı açıkça terör örgütü olarak nitelendirmesi açısından önemlidir. 1997'nin sonları gelindiğinde İsrail uçak ve helikopterlerinin Türk hava sahasında eğitim uçuşlarını artırdıkları gözlemlenmektedir. İsrail Hava Kuvvetlerine (İHK) ait CH-53 nakliye helikopterlerinin yıl içinde 120 sorti gerçekleştirdiği yine İHK'ye bağlı savaş uçaklarının Türkiye hava sahasında çoğu uzun mesafeli uçuşlar olmak üzere 120 sorti yaptığı İsraili yetkililerce belirtilmiştir.²³⁵ Ekim 1997'de İsrail Genelkurmay Başkanı Annon Lipkin Şahak'ın Türkiye ziyareti sırasında Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi düşünülen S-300'lere karşı ilk aşamada menzili 100 kilometre olan ve F-4'ler ile F-16'lara monte edilebilen Popeye füzelerinden 70 tane alınması üzerinde anlaşmaya varıldığı açıklanmıştır.²³⁶ Dönemin İsrail Savunma Bakanı İzak Mordechai'nin sözleri iki ülke arasındaki "stratejik işbirliğini" açıklığa kavuşturur niteliktedir.²³⁷

İttifak üçüncü bir ülkeye karşı değil. Aramızda saldırı karşısında topraklarımızı kullanmak ya da savunmak gibi bir anlaşma yok. Ama İran, Irak ya da Suriye gibi bir ülke gücünü Türkiye aleyhinde kullanmak isterse, karşısında *birleşik bir güç* olduğunu bilecektir. Eğer bölgede istenmeyen bir şey olursa, şu andaki ilişki sayesinde, örneğin, koordinasyon, ortak çalışma uyumu, ortak eğitim ve tatbikatlar ışığında politikacılar doğru zamanda doğru karar verebilir. Anlaşma bunu mecbur ediyor demiyorum ama isterlerse hükümetlerimiz kısa zamanda böyle bir karar alma yeteneğine sahipler çünkü iki ülke ve ordu birbirini iyi tanıyor. Eğer Türkiye bir konuda İsrail'in desteğini isterse, İsrail kısa zamanda bu desteği

²³² Bir, İsrail'le ortak tatbikattan yana, **Radikal**, 5 Mayıs 1997

²³³ Kritik Tatbikat, **Milliyet**, 7 Mayıs 1997

²³⁴ Mehmet Ali Birand, "Netanyahu gözüyle Türk-İsrail anlaşması", **Sabah**, 26 Mayıs 1997

²³⁵ Arie O'Sullivan, "IAF jets fly long-range training sorties in Turkey", **Jerusalem Post**, 12 December 1997

²³⁶ Lale Sanıbrahimoğlu, "S-300'e Karşı İsrail füzeleri Alınıyor", **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1997

²³⁷ Aslı Aydıntaşbaş, "Amaç, Caydırıcı Güç Olmak", **Yeni Yüzyıl**, 26 Nisan 1997 tarihli röportaj; Vurgulamalar benim.

verme kararı alabilir. Ama asıl çabamız, güç kullanmak değil, *caydırıcı rol oynayabilecek ortak güç* yaratmak.

Mordechai'nin açıklamalarından da görüldüğü gibi iki ülkenin ortak yetenekler kazandığı ve yeteneklerini caydırıcı bir güç olma yolunda kullanacakları ifade edilmektedir. İki ülke arasında gelişen 'stratejik işbirliği' sonucu hükümetler istediği taktirde bu işbirliğinin bir ittifaka dönüşebileceğini niteleyen Mordechai, şu anki anlaşmaların, iki ülke arasındaki ilişkiyi ittifak olarak nitelenmesini sağlayacak, 'saldırıya karşı ortak mücadele' olgusunu içermediğini de belirtmiştir. Bu değerlendirmeler bazı gözlemcilerin ikili ilişkileri 'stratejik işbirliği' olarak nitelendirmesine neden olmuştur.²³⁸

Türkiye ile İsrail arasında son bir yıl içinde çeşitli alanlarda ilişkilerde ve özellikle askeri işbirliğinde görülen hızlı ilerleme, bir "stratejik diyalogun" yolunu açmıştır...Bu diyalogun bir sonucu olarak Türkiye ile İsrail savunma ve güvenlik alanında, bir "özel ilişki" dönemine giriyor. Diğer önemli bir sonuç da, bu yaklaşmanın, Ortadoğu'da yeni bir güç dengesi oluşumunu başlatmasıdır.

Kohen iki önemli noktayı işaret ederek, iki ülke arasındaki işbirliğinin yakın ilişki düzeyinden "stratejik işbirliği" düzeyine çıktığını vurgulamış hem de bu "stratejik işbirliğinin" bölgedeki güçler dengesini değiştirdiğini belirtmiştir.

1997 yılının sonlarına gelindiğinde iki ülke arasındaki 'stratejik işbirliğinde' giderek hızlanan bir ivme görülmektedir. Aralık 1997'de Türkiye'de yapılan stratejik diyalog toplantısı bunlardan biridir.²³⁹ Üst düzey bir askeri yetkili yapılan görüşmelerin iki ülke arasındaki anlaşmalardan çok daha önemli olduğunu, potansiyel tehditlerin belirleneceği, bölgedeki saldırgan ülkelere bir mesaj verileceği, ayrıca görüşmelerin Türkiye ile İsrail'in Ortadoğu'daki durumu işbirliği içinde değerlendirme fırsatı vereceğini söylemiştir.²⁴⁰ İki ülke arasındaki ilişkilerde "stratejik işbirliği" boyutuna geçilmesi, Arap faktörünün artık iki ülke üstünde de etkili olmadığının gözlemlenmesine neden olmaktadır. Aralık 1997'de dönemin İsrail Savunma Bakanı İzak Mordechai'nin Türkiye ziyaretinin, İran'da düzenlenen ve Demirel'in eleştiriler nedeniyle erken dönmek zorunda kaldığı İKÖ toplantısıyla aynı zamana denk gelmesi Arap-İsrail dengesini korumaya çalışan Türkiye'deki değişimi göstermesi açısından

²³⁸ Sami Kohen, "İsrail ile Stratejik Diyalog", *Milliyet*, 7 Mayıs 1997

²³⁹ Türkiye İsrail Askeri Diyalogu, *Hürriyet*, 24 Aralık 1997

²⁴⁰ İsrail ile ilişkilerde stratejik boyut, *Yeni Yüzyıl*, 12 Aralık 1997

önemlidir.²⁴¹ Türk ve İsraili yetkililer, stratejik işbirliğine yönelik Arap ülkelerinin tepkisinin kendileri için önemli olmadığını vurgulamaya başlamışlardır.²⁴² Bu gelişme özellikle doksanlı yıllar öncesi Türk siyasi ve askeri seçkinlerindeki Araplarla ilişkileri iyi tutma görüşünün çözüldüğü manasına da gelmekteydi. Mordechai'nin ziyareti sırasında diğer bir önemli nokta olan 'ortak füze üretimi' projesi de ele alınmıştır.²⁴³

Ocak 1998'de iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olan Güvenilir Denizkızı tatbikatı (Reliant Mermaid) İsrail'in Akdeniz kıyısı açıklarında gerçekleştirildi.²⁴⁴ Bu tatbikat ileriki yıllarda iki ülke arasında çeşitlenecek tatbikatların ilki olacaktır. Tatbikat insani amaçlı bir arama-kurtarma tatbikatı olarak düzenlenmiştir. Tatbikata ABD aktif olarak, Ürdün ise gözlemci statüsünde katılmıştır. Aynı dönemde Türkiye ile İsrail arasında savunma sanayii ilişkisinin gelişimine bir kanıt olarak 48 adet F-5 uçağının modernizasyonu 75 milyon dolara İsrail'in IAI firmasına verilmiştir.²⁴⁵ Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın stratejik işbirliği ile ilgili o dönemde çıkan yazısı, Türkiye'nin kazanımlarının özetini oluşturmaktaydı.²⁴⁶

Türkiye ile İsrail'i işbirliğine yönelten temel bir unsur da güvenlidir. Nitekim, yakınlaşmayla birlikte, Türkiye, bölge dengelerinin lehine değiştiğini derhal farketmiştir. Askeri eğitim anlaşması çerçevesinde Türk uçaklarının İsrail'e uçabilmesi ve İsrail havaalanlarından yararlanabilmesi, Türk Hava Kuvvetlerine bölgede hareket deneyimi kazanma açısından avantaj sağlamıştır. Türkiye'nin eli doğu Akdeniz'de havada ve denizde güçlenmiştir. İstihbarat alanındaki bilgi teatisi de, PKK ile mücadeleye etkinlik kazandırmıştır.

1998 yılında ABD'nin saygın gazetelerinden Christian Science Monitor, Türkiye'nin doğusunda sadece İsrail uçaklarının kullanımı için İsrail'e bir üs tahsis edildiği iddiasını ortaya atmıştır. Gazete bu iddiasını Türk kaynaklara dayandırmakta ve Türk jetlerinin de karadan havaya atılan füzelere karşı İsrail'de eğitim aldığını açıklamaktaydı.²⁴⁷ Bu haber bir sonraki gün Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yalanlanmış, Türk jetlerinin İsrail'deki eğitimlerinin ise iki ülke arasında imzalanan

²⁴¹ 8-9-10 Aralık 1997 tarihli gazeteler.

²⁴² Araplar bizi bağlamaz, *Milliyet*, 9 Aralık 1997

²⁴³ Türkiye ve İsrail füze üretecek, *Yeni Yüzyıl*, 9 Aralık 1997. İki ülkenin Popeye I füzelerinin daha gelişmiş modeli olan Popeye II füzelerini 1998 yılından itibaren ortak üreteceği, ayrıca Türkiye'nin İsrail'den 100 adet alacağı Popeye I füze sayısının 200'e çıkarıldığı açıklanmıştır.

²⁴⁴ 6-8 Ocak 1998 tarihli gazeteler.

²⁴⁵ F-5 ihalesi İsrail firmasında, *Zaman*, 1 Ocak 1998

²⁴⁶ Şükrü Elekdağ, "İsrail'le ilişkiler", *Milliyet*, 12 Ocak 1998

²⁴⁷ Doğu'ya İsrail üsü, *Milliyet*, 13 Temmuz 1998

anlaşmalar çerçevesinde gerçekteşirildiği vurgulanmıştır.²⁴⁸ Türkiye, İsrail ile gelişen ilişkilerini füze savunma teknolojisi alanında da ilerletmeyi istemekteydi. İki ÷lke arasında gerçekteşirilen stratejik diyalog toplantılarında iki ÷lkenin Popeye I ve II füzelerini ortak üretimi konusunda anlaştıkları ifade edilmekteydi.²⁴⁹ Türk Hava Kuvvetleri pilotlarının, İsrail'deki Shdema Eğitim Üssünde elektronik ortamda Güney Kıbrıs'a yerleştirilmesi düşün÷len S-300 füzeleri de dahil olmak üzere çeşitli füze savunma sistemlerine karşı eğitim gördükleri de belirtilmiştir.²⁵⁰ Stratejik İşbirliği'nin iki ÷lkenin tehdit algılamaları doğrultusunda devam ettiği gelişmeler izlendiğinde fark edilmekteydi. İsrail'in Türk hava sahasında gerçekteşirdiği eğitim çalışmaları ayrıca Türk pilotlarının İsrail'deki eğitimleri iki ÷lkenin gerektiğin de hem güneyde hem de doğu ortak operasyonlar düzenlemesini sağlayabilecek olanakları olduğunu göstermektedir. İki ÷lke arasında gelişen askeri ilişkilerin bir göstergesi olarak Türkiye İsrail'deki askeri ateşe sayısını üçe çıkarmıştı.²⁵¹ Eyl÷l 1998'de dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz İsrail'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ÷lke tarafından oluşturulacak bir bölgesel güvenlik kuşağı ve Ortadoğu Barış Süreci ile ilgili Yılmaz ve İsrail Başbakanı Netanyahu arasında görüşmelerin yapıldığı ifade edilmiştir.²⁵² Yılmaz, İsrail Başbakanı ile yaptığı görüşme sonrasında Filistin lideri Yaser Arafat'la da bir görüşme yaparak, Netanyahu'nun bir mesajını iletmiştir.²⁵³ Yılmaz bu ziyareti ile İsrail'le geliştirilen stratejik işbirliğinin Filistin'le ilişkileri zorlaştırmadığını aksine iki tarafında güvenini kazanan bir ÷lke olarak, tarafları barış masasına dönme yolunda çeşitli katkıların sağlanabildiğini göstermiştir. Yılmaz ve Netanyahu kısa bir süre sonra New York'ta Türk Evi'nde bir araya geleceklerdir.²⁵⁴ Bu görüşme sırasında Yılmaz, Başbakan Netanyahu'dan Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerilimde, İsrail'in desteğini istemiş, Netanyahu da yardım edeceklerini ifade etmiştir.²⁵⁵

²⁴⁸ Ankara: İsrail'e üs vermedik, *Milliyet*, 14 Temmuz 1998

²⁴⁹ Yusuf Özkan, "İsrail'le Ortak Füze", *Milliyet*, 25 Temmuz 1998

²⁵⁰ Metehan Demir, "İsrail'de S-300'leri İmha Tatbikatı", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1998

²⁵¹ Arieħ O'Sullivan, "Turkey to Post Third Military Attache", *Jerusalem Post*, 13 July 1998

²⁵² Önder Yılmaz ve Vahap Yazaroğlu, "Atatürk'ü örnek aldık", *Milliyet*, 8 Eyl÷l 1998

²⁵³ Muharrem Sarıkaya ve Gila Benmayor, "Yılmaz Ortadoğu'da arabulucu", *Hürriyet*, 9 Eyl÷l 1998

²⁵⁴ Yılmaz, Netanyahu ile görüştü, *Milliyet*, 26 Eyl÷l 1998

²⁵⁵ Tuncay Özkan, *Operasyon*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, Mart 2000, 6. baskı, s. 67; Başbakan Yılmaz, Tuncay Özkan'a görüşmeyi şu şekilde aktarmaktadır: Ben İsrail ziyaretimi New York2a girmeden önce gerçekteşirmiştim. İsrail'de yine gazetecilerin bir sorusu üzerine İsrail'i ziyaret etmemin Suriye'yi çok tahrik ettiği konusunda Arap gazeteciler sorular sordular. Ben de hiç umurumuzda değil Suriye'nin tepkisi diye sert çıktım. Bir ay sonra New

Aralık 1998’de İsrail Savunma Bakanı İzak Mordechai Türkiye’yi savunma ihaleleri ve stratejik görüşmelerle ilgili bir ziyaret gerçekleştirmiştir.²⁵⁶ Gelişen işbirliği ile iki ülkenin ortak tehdit değerlendirmelerini, “Tehdit 2000” konsepti altında tanımlandıracaklardır.²⁵⁷ Demirel ve Weizman Türkiye ile İsrail arasında çalışacak ‘Akdeniz Deniz Hattı Servisini’ de başlatmışlardır.²⁵⁸ İsrail Dışişleri Bakanı David Levi ise İsrail’in Türkiye’nin AB’ye adaylığını desteklediklerini ve Türkiye’den İsrail’e su satışının (Manavgat Suyu Projesi) araştırılacağı bir uzmanlar komitesinin kurulduğunu açıklamıştır.²⁵⁹

Türkiye, İsrail işbirliği ilerlerken, İsrail Filistin dengesini korumaya çalıştığı da görülmektedir. İki ülke arasında ilişkiler gelişirken Türkiye, Filistin İsrail dengesini de korumaya çalışıyordu. Türkiye, BM Genel Kurulunda İsrail’in Kudüs’te yeni yerleşim merkezleri kurmasını derhal durdurmasını isteyen karar tasarısını destekleyecektir.²⁶⁰ BM’de Filistin’in örgüt içindeki statüsünün yükseltilmesi ile ilgili oylamada Türkiye, ABD ve İsrail ‘hayır’ oyu vermesine rağmen kendisi ‘evet’ oyu verecektir.²⁶¹ Temmuz 1999’da dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail’de Cumhurbaşkanı Ezer Weizman ve Başbakan Ehud Barak’la görüşerek barış sürecinin devam ettirilmesine yönelik dileklerini iletmiştir.²⁶² Demirel İsrail’deki görüşmelerinin ardından Filistin lideri Arafat’la da görüşmüştür.²⁶³ Demirel, ‘Türkiye’nin her zaman Filistin halkının yanında olduğunu, Barış Sürecinin Ortadoğu için altın bir fırsat olduğu, Ortadoğu’daki barışın çekirdeğinin Filistin ve İsrail Anlaşması’ olduğunu vurgulamıştır. Demirel’in sözlerinde Türkiye’nin açık bir denge politikası izlediği görülmektedir.

Ağustos 1999’da Türkiye’nin Marmara bölgesinde meydana gelen deprem felaketi ve İsrail’in arama kurtarma çalışmalarındaki katkısı iki ülke arasındaki

York’ta Netanyahu ile çok iyi ilişki kurduk. New York’ta Türk evine geldi bizi ziyaret etti. Orada baş başa görüşmede Suriye üzerinde baskıyı devam ettireceğimizi, kendilerinden de bize yardımcı olmalarını istedim. O da bana yardımcı olmayı vaat etti. MİT müsteşarının ziyareti bunun üzerine gerçekleşti, ben gönderdim.

²⁵⁶ Metehan Demir, “Türk-İsrail işbirliği ilerliyor”, *Milliyet*, 10 Aralık 1998

²⁵⁷ A.g.y.

²⁵⁸ Metehan Demir, “AB hakkınız”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1999

²⁵⁹ Metehan Demir, “AB hakkınız”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1999, İsrail’le Türkiye iki önemli aktör, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1999

²⁶⁰ Selin Çağlayan, “Türkiye’den İsrail’e karşı oy”, *Hürriyet*, 27 Nisan 1997

²⁶¹ Fuat Kozluklu, “BM’de Filistin için önemli adım”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1998

²⁶² Demirel’in Barış Turu, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1999

²⁶³ Filistin’e desteğimiz tamdır, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1999

yakınlaşmayı kamuoyu önünde de artırmıştır.²⁶⁴ İsrail'in Gölçük'ün yeniden inşasını üslendiği ayrıca deprem sonrasında evsiz kalan halkın barınmasına birkaç yıl sağlayacak bir kent kuracağı da açıklanmıştır.²⁶⁵ Türkiye İsrail ilişkileri görüldüğü gibi sivil alanda da hızla yayılmakta idi. Türkiye İsrail işbirliği sivil havacılık alanında da gelişmekteydi. IAI ve Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAİ) arasında işbirliğini geliştirmeye ve çeşitlendirmeye yönelik bir memorandum imzalanmıştır.²⁶⁶ İki ülkenin İnsansız Hava Aracı (UAV) üretme konusunda da anlaştığı vurgulanmıştır.²⁶⁷ Ekim 1999'da, 1958 yılında dönemin İsrail Başbakanı David Ben-Gurion'un Türkiye'yi gizli ziyareti sonrasında ilk kez bir İsrail Başbakanı olarak Ehud Barak Türkiye'yi ziyaret etmiştir.²⁶⁸ Barak, İsrail'in Ağustos 1999 depremi sonrası evsiz kalanlar için inşa ettiği 320 konutluk İsrail-Türkiye Köyünü dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ile açmıştır.²⁶⁹ Barak'ın ziyareti sırasında, Manavgat Suyunun İsrail'e satışı, GAP'la ilgili görüşmeler, İran'ın teröre desteği ve savunma sanayii projeleri ile sivil projeler gündeme gelmiştir.²⁷⁰ İki başbakanın Hafız Esad sonrası dönemde Suriye'yi gelecekte bekleyen yönetimi de görüştükleri açıklanmıştır.²⁷¹ İki ülke başbakanının görüştükleri konular gözönünde bulundurulunca, stratejik işbirliğinin oldukça geniş bir çerçeve içinde ele alındığı görülmektedir. Özellikle İran ve Suriye üzerine ortak değerlendirmeler Türkiye ve İsrail'in bölgenin geleceği ile ilgili ortak inisiyatif geliştirme çabası olarak görülmektedir. Kasım 1999'da İsrail Başbakanı Barak Türkiye'ye bu sefer İstanbul'da yapılacak olan AGİT zirvesi için gelmiştir. Başbakan Ecevit, Barak'a 17 Ağustos ve 12 Kasım depremleri ardından İsrail'in yaptığı yardımlar için "Olağanüstü bir insanlık dersi veriyorsunuz. Türk halkı bu yaptıklarınızı hiçbir zaman unutmayacak" diyerek jestte bulunmuştur.²⁷² Aralık 1999'da Türkiye, İsrail ve ABD'nin katıldığı Güvenilir Denizkızı tatbikatının ikincisi 14-17 Aralık günlerinde Türkiye'nin güney kıyılarının açığında düzenlenmiştir. Tatbikat basına ve diğer ülkelere açık tutulmuş

²⁶⁴ Hasan Tüfekçi, "Depremi itibar skalası", *Hürriyet*, 17 Ağustos 2000

²⁶⁵ İsrail Gölçük'ü yeniden yapacak, *Hürriyet*, 25 Ağustos 1999

²⁶⁶ İsrail'le Stratejik İşbirliği geliyor, *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1999

²⁶⁷ A.g.e., Türkiye'nin ortaklaşa geliştirilecek bu proje ile hiçbir sınırlama olmadan data ve teknoloji transferi elde edeceği açıklanmıştır.

²⁶⁸ 24-26 Ekim 1999 tarihli gazeteler

²⁶⁹ Önder Yılmaz, "Barak, Türk övün çalış güven", *Milliyet*, 26 Ekim 1999

²⁷⁰ Su için düğmeye basıldı, *Milliyet*, 26 Ekim 1999

²⁷¹ Barak 'İsrail Köyü'nü açtı, *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1999

²⁷² Uzayda 'Türkiye İsrail' işbirliği, *Hürriyet*, 18 Kasım 1999

ve tatbikatın insani amaçlı arama ve kurtarma kapsamında işbirliği ve ortak çalışma yöntemleri geliştirmek amacıyla yapıldığı yetkililerce ifade edilmiştir.²⁷³ Ayrıca dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Edip Başer, İsrail’de stratejik diyalog toplantılarına katılmıştır. Toplantılarda Ortadoğu’daki radikal akımlar, teröre karşı işbirliği ve AGİT zirvesinin sonuçları ile savunma sanayii ihalelerinin gündeme gelecektir.²⁷⁴

1996 yılında imzalanan AEİA ve SSİA anlaşmaları ardından geçen üç yıllık dönem ele alındığında iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla ilerleyerek yakın işbirliğinden ‘stratejik işbirliği’ aşamasına geçtiği görülmektedir. Ayrıca savunma sanayii ve sivil ekonomik alanlarda yoğun bir işbirliği gözlenmektedir. İki ülke arasındaki stratejik toplantıların yılda iki kez gerçekleşmesi olağan hale geldiği ve iki ülke arasında ortak hareket kabiliyeti kazandıracak tatbikatların da gerçekleştirildiği görülmektedir. İki ülke yetkililerinin de Arap tepkisini iki ülke arasındaki ilişkilere yansıtılmamaya çalışırken, Türkiye, Filistin-İsrail dengesini korumaya çalışmış ve diğer Arap ülkelere de işbirliğinin herhangi bir üçüncü ülkeye karşı olmadığını anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Doksanlı yılların sonuna gelindiğinde iki ülkenin de bölgesel ve küresel anlamda paralel algılamalara sahip olduğu görülmüştür.

4.2.2. 2000-2002 “Stratejik İşbirliğinde” Olgunluk Dönemi

2000 yılından günümüze kadar geçen sürede iki ülkenin ilişkilerinde bir durgunluk dönemine girildiği iddiaları yoğunluk kazanmaktadır. Bu algılama da Ortadoğu Barış sürecindeki çözülme sonrasının Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerinde çeşitli aksamaların olduğu, Türkiye’nin Aralık 1999’da AB üyeliği adaylığına kabulüyle dış politikasında önceliği AB’ye vermesi gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Ama görülecektir ki Türkiye ve İsrail ilk ikili tatbikatı 2001 yılında gerçekleştirecek ve bu tatbikat öncekiler gibi arama-kurtarma amaçlı değil savaş taktiklerinin denendiği tatbikat olacaktır.²⁷⁵ İsrailli yetkililerin Türkiye’yi ziyaretleri aynı yoğunlukta gerçekleşecek ve Ortadoğu Barış Sürecinin en sıcak anlarında İsrail’le bir tank modernizasyonu anlaşması tüm tepkilere rağmen imzalanacaktır.

²⁷³ Türkiye İsrail tatbikatı yapılıyor, *Cumhuriyet*, 30 Kasım 1999

²⁷⁴ Stratejik Görüşmeler, *Milliyet*, 28 Aralık 1999

²⁷⁵ Utku Çakırözer, “Sam Amca’sız ilk tatbikat”, *Milliyet*, 30 Nisan 2001

İki ülke arasındaki savunma sanayii işbirliğinde gelişme de devam etmiştir. 1997'den beri askıda tutulan ve Türkiye'nin elinde bulunan M-60 tanklarının İsrail tarafından modernize edilmesini öngören proje uygulamaya konmuştur.²⁷⁶ Tanklara gece görüş, hareketli ateş kabiliyeti ve tank namlusunun 120 mm'ye geliştirilmesi gibi modernizasyon işlemlerinin yapılacağı ifade edilerek, 170 adet tankın 250 milyon dolara modernize edileceği belirtilmiştir. Ne var ki ihalesiz olarak İsrail'e verilen bu proje daha sonra Genelkurmay Başkanlığının isteği ile ertelenecektir. Temmuz 2000'de Türkiye'nin istihbarat uydusu yapım projesinde ihaleyi İsrail'in IAI firmasının 274 milyon bedelle kazandığı açıklanmıştır.²⁷⁷

İki ülke arasında istihbarat alış verişinin de sürdüğü gözlemlenmektedir. Türkiye'nin PKK'yla mücadelesinde yararlandığı bu işbirliğinin, Türkiye'nin 2000 yılı içinde Hizbullah terör örgütüne karşı düzenlediği operasyonlarda da kullanıldığı vurgulanmıştır.²⁷⁸ İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın da Başbakan Ecevit'i arayarak, Türk hava sahasını kullanan ve İran'dan Lübnan'daki Hizbullah örgütüne silah taşıyan uçaklar olabileceğini ve bunların kontrol edilmesini rica ettiği belirtilmiştir.²⁷⁹ Ha'aretz gazetesinde çıkan ve İsrail Savunma bakanlığı ait olduğu iddia edilen bir rapora göre ise "İsrail Silahlı Kuvvetlerinin, Türkiye ile dünyanın hiçbir ülkesiyle paylaşmadığı en gizli bilgileri paylaştığı" açıklanmıştır.²⁸⁰ İki ülke subaylarının simülasyon ortamında ortak 'muharebe' yetenekleri kazandıkları raporda belirtilmiştir. Türkiye İsrail arasında sıcak ilişkiler devam ederken, iki ülke arasında askeri ihalelerin ardı ardına iptal edilmesi nedeniyle kırınglık yaşanmıştır. Jerusalem Post'a göre, Türkiye'nin İsrail'in IAI firmasına verdiği casus uydusu ihalesini iptal etmesi, İsrailli yetkililerde kırınglığa ve 'Türkiye bizi kullanıyor' düşüncesine neden olduğu ifade edilmiştir.²⁸¹

2000 yılının ortalarından itibaren Ortadoğu Barış Sürecinde de duraklamalar yaşanmaktaydı. Filistin Lideri Arafat ve İsrail Başbakanı Barak'ın ABD'deki görüşmelerinden bir sonuç çıkmaması, Türkiye'yi Ortadoğu Barış sürecinin rayından çıkacağı endişesine sevk etmiştir. Arafat Ağustos 2000'de, Barış görüşmelerinin hemen

²⁷⁶ Tanklar İsrail'e Emanet, **Radikal**, 6 Haziran 2000

²⁷⁷ İstihbarata Uzayda Göz, **Milliyet**, 4 Temmuz 2000

²⁷⁸ Önder Yılmaz, "Bilgi MOSSAD'dan geldi", **Milliyet**, 19 Ocak 2000

²⁷⁹ Deniz Zeyrek, "Barak'tan talep var", **Radikal**, 1 Haziran 2000

²⁸⁰ Türk-İsrail Subayları Operasyonda, **Milliyet**, 29 Ağustos 2000

²⁸¹ İsrail Türkiye'ye küskün, **Radikal**, 5 Ağustos 2000

sonrasında Türkiye'ye gelerek, Türk yetkililerden Eylül ayında ilan edeceği Filistin devleti için destek aramıştır.²⁸² Arafat'ın geliş amaçlarından biri olarak da Türkiye'nin İsrail'i tekrar barış masasına oturtmak için ikna etmesi isteği olduğu öğrenilmiştir.²⁸³ İsrail Başbakanı Barak'ın da Başbakan Ecevit'e bir mektup göndererek, Arafat'a devlet ilanının bölgede olumsuz sonuçlar doğurabileceği yönünde uyarması isteğinde bulunduğu açıklanmıştır.²⁸⁴ Arafat'ın ziyaretini 10 Ağustos'ta İsrail Kamu güvenlik Bakanı Şlomo Ben-Ami'nin ve 26 Ağustos'ta İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın ziyaretleri izlemiştir. Barak'ın ziyaretinde Barış süreci ile gelişmelerin ve iki ülke arasında sorun olan savunma ihalelerinin görüşüldüğü bildirilmiştir.²⁸⁵ Barak'ın ziyareti ile Türkiye'nin iki taraf açısından güvenilir bulunan ve görüşlerine değer verilen ülkelerden biri olduğu ifade edilmiştir. Üst düzey Türk yetkililer "Türkiye'nin rolünü 'kolaylaştırıcı' olarak nitelendirmişler" ve kesinlikle "arabuluculuk gibi bir niyetlerinin olmadığını" vurgulamışlardır.²⁸⁶ Türkiye iki taraf arasındaki gerilimde arada kalmamak için taraflar arasında bir denge politikası yürütmeye çalışmıştır. Bu dönemde İsrail'le ilişkilerine fazla vurgu yapmamaya özen göstermiştir. Bir üst düzey Türk yetkilisinin ifadesiyle, "ikili ilişkiler sürekli ısınarak devam etmez, sıcaklık bir noktada durur, İsrail ile ilişkiler epey bir süredir ısındı şimdi normal derecesinde tutuluyor."²⁸⁷ Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinde belli bir süre için hız kestiği ifadelerden çıkarılabilir.

28 Eylül 2000'de Likud Partisi lideri Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyareti taraflar arasındaki şiddet sarmalının da başlangıcına sebep olmuştur. Türkiye bu tarih sonrasında taraflar arasında denge politikası izlemekte sıkıntılar çekmiştir. Türkiye bu dönemde Filistinli örgütlerin İsrail'e karşı giriştiği 'intihar saldırılarını' kınarken, İsrail'in de Filistin kentlerinde giriştiği operasyonlarda 'ölçsüz' şiddet kullandığı için eleştirmiştir. Türkiye 20 Ekim 2000'de BM'de Filistin yanlısı kabul edilen bir tasarıya, ABD ve İsrail'in 'hayır' oyu vermesine rağmen 'evet' oyu vermiştir. Kasım 2000'de, eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, İsrail ve Filistin'de uygulanan şiddete

²⁸² Ankara da Denklemden, *Radikal*, 5 Ağustos 2000

²⁸³ Deniz Zeyrek, "Arafat'a Sessiz Destek", *Radikal*, 6 Ağustos 2000

²⁸⁴ Büyük Devletseniz Bize Destek Olun, *Hürriyet*, 6 Ağustos 2000

²⁸⁵ 26-31 Ağustos tarihli gazeteler

²⁸⁶ Sami Kohen, "Türkiye'nin Rolü: 'Kolaylaştırıcı'", *Milliyet*, 10 Ağustos 2000

²⁸⁷ Sami Kohen, "Denge Ayarı", *Milliyet*, 1 Eylül 2000

yönelik araştırma yapacak Mitchell Komisyonunu davet edilmesi Türkiye'nin iki taraf arasında uyandırdığı güven duygusunu göstermesi açısından önemlidir.

Barış sürecinde gerilim sürerken İsrail Türkiye ilişkileri de devam etmekteydi. GAP ile ilgili sulama projelerinin yapımlarının çeşitli İsrail firmalarına verildiği İsrail Başbakanı Barak'ın Ağustos ayındaki ziyareti sırasında açıklanmıştır.²⁸⁸ Ağustos ayı içerisinde İsrail Genelkurmay Başkanı Shaul Mofaz'ın da Türkiye'yi ziyaret ettiği ve iptal edilen uydu ihalesi ile Manavgat Suyunun İsrail'e satılmasıyla ilgili görüşmelerde bulunduğu bildirilmiştir.²⁸⁹ Kasım 2000'de Türkiye'nin Şam'a yolcu taşıdığı belirtilen bir 'İran yolcu uçağını' şüphe üzerine Diyarbakır havaalanına inmeye zorlaması Türkiye İsrail arasındaki ilişkilerde sıcaklığın ve bilgi alış verişinin devam ettiği yönünde yorumlanabilir.²⁹⁰ ABD, Türkiye ve İsrail arasında düzenlenen Güvenilir Denizkızı tatbikatının üçüncüsü de Aralık 2000'de İsrail açıklarında düzenlenecektir.²⁹¹ Barış sürecinin çıkmaza girdiği dönemlerde Türkiye'nin İsrail'le tatbikat yapması, iki ülke arasındaki ilişkilerin Barış Sürecinin ipoteğinden çıktığı görüntüsü vermektedir.²⁹²

Nisan 2001'de Türkiye, İsrail, ABD hava kuvvetlerinin Anadolu Kartalı (Anatolian Eagle) adı altında 14-29 Haziran tarihleri arasında Konya'da ortak tatbikat düzenleyecekleri bildirilmiştir.²⁹³ Bu tatbikat iki ülke arasındaki işbirliğinde bir ilke daha imza atılmasına neden olacaktır. Tatbikat İsrail'in bir Ortadoğu ülkesiyle yaptığı ilk hava tatbikatı niteliği taşımaktaydı. Bununla birlikte iki ülkenin deniz kuvvetlerinin Güvenilir Denizkızından farklı olan ve ABD'nin katılmadığı bir tatbikatı Mayıs 2001 içinde gerçekleştirdikleri öğrenilmiştir.²⁹⁴ Bu tatbikatta reel savaş ortamına yönelik manevraların icra edildiği bildirilmiştir. Ha'aretz gazetesine göre Anadolu Kartalı tatbikatına İsrail'in F-16'lar, Apaçi ve Kara Şahin helikopterleri, Herkül nakliye uçakları ve Boeing 707 yakıt ikmal uçağını içeren 16 araçla katılacağını açıklamıştır.²⁹⁵ Askeri kaynaklara göre Anadolu Kartalı tatbikatında ABD-İsrail ortak üretimi olan

²⁸⁸ Zulfikar Doğan, "Barak GAP'ı kaptı", *Milliyet*, 31 Ağustos 2000

²⁸⁹ İsraili Generalden Uydu Kulisi, *Milliyet*, 26 Ağustos 2000

²⁹⁰ Metehan Demir, "Sandviç' Harekatı", *Hürriyet*, 1 Kasım 2000

²⁹¹ Türkiye, İsrail ABD tatbikatı, *Milliyet*, 19 Ekim 2000

²⁹² İsraili yetkililer Türkiye'ye tatbikatı ileri bir tarihe ertelemeyi önermişlerdir. İlter Türkmen, "Türkiye ve Ortadoğu", *Hürriyet*, 17 Kasım 2000

²⁹³ Utku Çakırözer, "İsrail'le Hassas Tatbikat", *Milliyet*, 24 Mayıs 2001

²⁹⁴ Utku Çakırözer, "Sam Amca'sız ilk tatbikat", *Milliyet*, 30 Nisan 2001

²⁹⁵ Konya'da Türkiye, ABD İsrail tatbikatı, *Hürriyet*, 4 Haziran 2001

Arrow anti-füze sistemleri de konuşlandırılmıştır.²⁹⁶ Tatbikat sırasında İran, Irak ve Suriye'den gelebilecek füzelere karşı da eğitim yapıldığı vurgulanmıştır.²⁹⁷ Ayrıca Türkiye, ABD ve İsrail arasında üçlü bir füze savunma sistemi üstünde anlaşıldığı ve bu amaçla Türkiye'ye ilk önce erken uyarı sistemlerini yerleştirileceği daha sonra bu sistemlerin aktif füze savunma sistemlerine dönüştürüleceği yetkililerce belirtilmiştir.²⁹⁸ Türkiye'nin aynı dönem içinde uzunca süre süruncemede kalan M-60 tank modernizasyonu ihalesini de tekrar İsrail'e verdiği açıklanmıştır.²⁹⁹ Ancak bu ihale de İsrail'in çok yüksek fiyat belirtmesi ve ABD'nin Genelkurmay Başkanlığına ve Milli Savunma Bakanlığına yaptığı baskı nedeniyle iptal edilecektir. İsrail'in tank ihalesine karşılık Manavgat suyunu almayı teklif ettiği öğrenilmiştir.³⁰⁰

Ağustos 2001'de İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Türkiye ziyareti çeşitli tartışmalara yol açacaktır. Bu tartışmalarda başlıca nedenler Şaron'un 1982 yılında Lübnan'da gerçekleştirilen Sabra ve Şatilla'daki katliamlardan sorumlu tutulması ve Ortadoğu Barış sürecine yönelik olumsuz tutumuydu. Hatta İsrail Başbakanı Şaron'un Türkiye'de yargılanıp yargılanmayacağı tartışmaları yaşanmıştır.³⁰¹ Şaron'un gelişti çeşitli gruplar tarafından protesto edilmiş ne var ki bu protestolar Türk kamuoyunda çok az ilgi uyandırmıştır. İsrail Başbakanı Şaron ile Başbakan Ecevit arasındaki diyaloglar gazetelere yansıdığı kadarıyla oldukça sert sayılabilir. Şaron'un ziyareti sırasında Türk tarafının 'Manavgat Suyu Projesini' İsrail tarafının ise 'savunma sanayii ihalelerini' ön plana çıkarması beklenmekteydi.³⁰² Ne var ki görüşmelere damgasını vuran konu İsrail-Filistin Barış Süreci olmuştur.³⁰³ Ecevit, İsrail Başbakanından barış görüşmelerine hemen başlamasını isterken, Şaron 'ilk önce şiddetin son bulmasını' şart koştur. Ecevit, bölgede şiddetin artması halinde iki ülke arasındaki ilişkilerin zora girebileceğini belirtmiş, Şaron ise Türkiye'nin tavır alması halinde kendilerinin de tavır

²⁹⁶ The Arrow missile interceptor deployed In Israeli-Turkish-U.S. air exercise, *Middle East News Line (MENL)*, 22 June 2001

²⁹⁷ A.g.e.

²⁹⁸ A.g.e.

²⁹⁹ Utku Çakırözer, "Türk Tankları İsrail'e Emanet", *Milliyet*, 28 Temmuz 2001

³⁰⁰ Utku Çakırözer, "Bir de 'Tank Krizi'miz Oldu", *Milliyet*, 29 Haziran 2001; Utku Çakırözer, "'Tamamen Duygusal' Bir Tank Hikayesi", *Milliyet*, 2 Aralık 2001; Utku Çakırözer, "'Verin suyu, alın tankı'", *Milliyet*, 1 Ağustos 2001

³⁰¹ Utku Çakırözer, "Şaron Tartışması", *Milliyet*, 7 Ağustos 2001. İstanbul Üniversitesi hukuk profesörü Bakır Çağlar, Ariel Şaron'un Türk savcılar tarafından yargılabileceğini söylemiştir.

³⁰² Ayşe Karabat, "Dost Acı Söyler", *Radikal*, 8 Ağustos 2001

³⁰³ Barçın Yinanç, "Gergin Zirve", *Milliyet*, 9 Ağustos 2001

alabileceğini ima etmiştir. Filistin yönetiminin de Türkiye'den Şaron'a barış masasına oturması için baskı yapması istediği öğrenilmiştir.³⁰⁴ İki lider arasındaki tartışmanın İsrail basınında farklı yorumlara neden olduğu, bazı gazetelerin Ecevit'e hak verirken bazılarının Ecevit'in sert sözlerini kınadığı görülmüştür.³⁰⁵ Şaron'un Türkiye ziyaretinin ana konularını ise GAP projesindeki sulama projeleri yapımının İsrail şirketlerine verilmesi, yapımı 2009-2010 yılı içinde bitmesi öngörülen Doğu Akdeniz boru hattından İsrail'e de satış yapılması ve Türkiye'den alınan çeliğin kotasını artırılması olduğu İsrailli uzmanlarca vurgulanmıştır.³⁰⁶

Şaron'un ziyareti sonrası Arap ülkelerinin büyükelçilerine ziyaretle ilgili Dışişleri Bakanlığınca bilgilendirme toplantısı düzenlenmiştir.³⁰⁷ Yukarıdaki gelişmeler sonrasında Türkiye'nin denge politikası izlemeyi sürdürdüğü ancak oldukça zorlandığı belirtilebilir. Ağustos 2001'de İsrail'in Kudüs'teki Filistin Özerk Yönetimi merkezi Şark Evi'ni işgal etmesi, Ankara tarafından sert bir şekilde kınanmış ve İsrail'in derhal Şark evini tahliye etmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁰⁸ Ha'aretz gazetesi tarafından İsrail'in Filistin politikasının Türk Arap ilişkilerini nasıl etkileyeceği Başbakan Ecevit'e sorulduğunda; Ecevit, "İsrail'de durum bugünkü gibi sürerse, bu bölgedeki pek çok ülkeyle ilişkilerimiz zora girebilir" diye cevap vermiştir.³⁰⁹ Görüldüğü gibi Ankara'nın korkusu İsrail'le ilişkilerin bozulması değil son üç yıldır gelişmeye başlayan Türk-Arap ilişkileridir. Türkiye, İsrail'le ilişkilerini devam ettirme iradesini bu sözlerle belirtirken, İsrail'e de ufak uyarılar yaparak kendisini zora sokmamasını istemektedir.

Türkiye, Filistin İsrail dengesini korumaya çalışırken iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler de devam etmekteydi. Ekim 2001'de İsrail istihbarat şefi Haim Klein terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer ağır suçlarla ilgili görüşmelerde bulunmak için Türkiye'ye gelmiştir.³¹⁰ Şubat 2002'de İngiliz Sunday Times gazetesi, İsrail uçaklarının Türk hava sahasında İran'daki tesisleri vurmak için eğitim yaptığını iddia

³⁰⁴ Barçın Yinanç, "Filistin: Şaron'a Baskı Yapın", *Milliyet*, 8 Ağustos 2001

³⁰⁵ İsrail'de Fırça Şoku, *Hürriyet*, 10 Ağustos 2001

³⁰⁶ Güney Öztürk, "Şaron'un Çantasında ne var?", *Sabah*, 7 Ağustos 2001

³⁰⁷ Filistin, Ankara'nın tavrından memnun, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 2001

³⁰⁸ Şark Evi'nden Çekil, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 2001

³⁰⁹ İsrail Bizi Zora Sokar, *Hürriyet*, 30 Ağustos 2001

³¹⁰ Barçın Yinanç, "İsrail'in istihbarat şefi geliyor", *Milliyet*, 14 Ekim 2001

etmiştir.³¹¹ Bu iddia ne İsrail ne de Türk makamlarınca yalanlanmıştır. Türkiye, İsrail, ABD arasında ilki geçen yıl gerçekleştirilen Anadolu Kartalı tatbikatının 2002 yılı içinde üç kez yapılacağı da askeri kaynaklarca belirtilmiştir.³¹² Mart 2000'de Batı Şeria'nın Hebron kentinde Uluslararası Geçici Mevcudiyette (TIPH) görev yapan Binbaşı Cengiz Toytunç kimliği belirsiz kişilerce öldürülmüştür.³¹³ Türk yetkililer hem İsrail hem de Filistin makamlarına nota vererek otopsinin Ankara'da yapılacağını bildirmiş iki tarafın arasında kalmama isteğini belirtmiştir.³¹⁴

Mart 2002'de İsrail'in Filistin bölgelerini işgaline yönelik 'Koruyucu Kalkan' harekatı ve bu sırada Türkiye ile İsrail arasında imzalanan tank modernizasyonu anlaşması, Türkiye'de çeşitli tepkilere neden olmuştur.³¹⁵ TBMM'de İsrail'le ilgili tartışmalar çıkmıştır.³¹⁶ Başbakan Ecevit, İsrail'in Filistin topraklarındaki harekatını 'soykırım' olarak nitelendirmiş fakat ABD'deki Yahudi lobilerinden gelen tepkiler üzerine sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade ederek birkaç kez düzeltme yoluna gitmiştir.³¹⁷ Dönemin Dışişleri Bakanı Cem, İsrail'in Filistin lideri Arafat'ı ablukaya almasına, 'Arafat'a yapılan saygısızlık, Filistinlilere yapılan ise büyük bir insan hakları ayıbıdır' sözleriyle tepki göstermiştir.³¹⁸ Türkiye çapında daha önce Susurluk skandalı sonrasında yapılan toplumsal eylemin bir benzeri, İsrail'in Filistin topraklarındaki harekatı sonrasında 'Filistin'de aydınlık için bir dakika karanlık' adı altında yapılmıştır.³¹⁹ Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları ortak inisiyatif olarak taraflar arasında barışı sağlamak için hem Arafat'ı hem de Şaron'u ziyaret etmişlerdir.³²⁰

Kaldı ki tepkilerin stratejik işbirliğinin sürdürülmesi bakımından etkili sonuçlar yarattığını ileri sürmek güçtür. Sözgelimi Ağustos 2002'de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çayan'ın İsrail ziyareti sırasında, Türkiye İsrail arasında Manavgat

³¹¹ Nevsal Elevli, "Tehlikeli prova", *Milliyet*, 4 Şubat 2002

³¹² ABD-İsrail F-16'ları Türkiye'ye geliyor, *Milliyet*, 17 Şubat 2002

³¹³ Ayşe Karabat, "Filistin'de Türk Binbaşı Şehit", *Milliyet*, 27 Mart 2002

³¹⁴ Elinizi sürmeden şehidimizi verin, *Hürriyet*, 28 Mart 2002

³¹⁵ Sessiz İmza Krizi, *Milliyet*, 2 Nisan 2002, Tank Krizi ile ilgili gelişmeler aşağıdaki bölümlerde geniş bir şekilde anlatılacaktır.

³¹⁶ İsrail Kavgası, *Hürriyet*, 3 Nisan 2002

³¹⁷ 6-10 Nisan tarihli gazeteler.

³¹⁸ Filistin'e Saygısızlık, *Milliyet*, 2 Nisan 2002

³¹⁹ Filistin'de aydınlık için karanlık, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 2002

³²⁰ 10-25-26 Nisan tarihli gazeteler.

Suyunun 20 yıl süreyle yılda 50 milyon metreküp olmak koşuluyla metreküpü 1 dolardan satılması konusunda İsrail Başbakanı Şaron'la anlaştığı ifade edilmiştir.³²¹ Türkiye'nin ayrıca İsrail'den bomba taşıyabilen ve bilgisayar kontrollü, HARPY olarak bilinen insansız hava araçlarından 54 tane almıştır.³²² İsrail'in Filistin topraklarına yönelik hareketinin ilerleyen zamanlarda Türkiye'de yeterince dikkat çekmemeye başladığı görülmüştür.

4.2.3. Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğine Tepkiler

Türkiye ile İsrail arasında imzalanan Şubat 1996 tarihli AEİA, Ortadoğu'da büyük bir şoka ve tepkiye neden olmuştur. Bu etkili şok ve tepki iki ülke arasındaki işbirliğinin ne kadar etkili olabileceğinin de sinyallerini vermiştir. Bu anlaşmaya Suriye, İran, Mısır, Irak gibi ülkelerin tepki göstermesi bölgedeki dengelerin değiştiğinin de bir göstergesi olmuştur. Her ne kadar Türk ve İsrailli yetkililer iki ülke arasındaki işbirliğinin üçüncü bir ülkeye karşı olmadığı vurgulasalar da çoğu bölge devleti bu ilişkiyi kendisine yönelik bir tehdit ve baskı unsuru olarak yorumlamış ya da yorumlamak istemiştir. İlerleyen yıllarda iki ülke arasındaki ilişkinin 'stratejik işbirliği' seviyesine ulaşması bölge ülkelerinin tepkilerini de artırmış ne var ki doksanlı yılların sonuna doğru işbirliğinin kanıksandığı, gösterilen tepkilerin gitgide zayıfladığı görülecektir.

Suriye, 'stratejik işbirliğine' ilk tepkiyi gösteren ülkelerden biri olmuştur. Buna sebep olarak Suriye'nin iki ülkeyle de sorunlu ilişkilere sahip olması gösterilebilir. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Adnan Amran iki ülke arasındaki yakınlaşmanın Suriye'ye baskı yapmak için kullanılmak istendiğine inandıklarını söylemiştir. Bu tepki stratejik işbirliğinin mesajının ilgili yerlere ulaştığını göstermektedir. Suriye'nin tepkisini diğer Arap ülkelerinin tepkileri izlemiştir. Bunlar arasında Mısır'ın tepkisinin diğerlerinden farklı olduğu söylenebilir. Mısır gibi ABD'nin yakın müttefiki, İsrail ve Türkiye ile yakın ilişkileri bulunan bir ülkenin 'stratejik işbirliğine' muhalefette ön sıralarda olmasının ne Türkiye ne de İsrail tarafınca beklenmediği açıktır. Türk yetkililerin İsrail'den sonra Ortadoğu'da Mısır'a uğramaları da bunun bir göstergesidir. Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa, 'stratejik işbirliğini' "tehlikeli bir örnek" şeklinde nitelendirmiştir. Suriyeli makamlara yakın *Tishreen* gazetesi de 'stratejik işbirliğinin'

³²¹ Manavgat'ın Suyu İsrail'e, *Hürriyet*, 7 Ağustos 2002

³²² Türkiye'ye Kamikaze Uçak, *Hürriyet*, 12 Ağustos 2002

Arapları hedef aldığını öne sürmüştür.³²³ Suriye, “Türkiye ile İsrail arasındaki böyle bir anlaşmadan büyük üzüntü duyduklarını ve Türkiye’nin anlaşmayı tekrar gözden geçirmesi gerektiğini” ifade etmiş ayrıca “Suriye ile Yunanistan arasında benzer bir anlaşmanın olmadığını, Yunan uçaklarının Suriye hava üslerini kullanmasının mümkün olmadığını” vurgulamıştır.³²⁴ Suriye’nin Yunanistan’la benzeri bir anlaşmasının olmadığını ancak ‘stratejik işbirliğinin’ ortaya çıkmasıyla açıklaması duyduğu rahatsızlığı gözler önüne sermektedir. Mayıs 1996’da Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa, Türkiye’yi Türkiye İsrail ilişkileri ile ilgili bilgi almak ve danışmalarda bulunmak için ziyaret etmiştir. Musa yaptığı görüşmeler sonrasında, iki ülke arasındaki anlaşmanın askeri eğitim anlaşmasının diğer ülkelerle imzalanan anlaşmalardan farkı olmadığı açıklamış, aksi halde Ortadoğu’da oluşan bir askeri ittifakın başka karşı ittifaklar oluşturacağını ve Türkiye-Mısır ilişkilerine de zarar verebileceğini vurgulamıştır.³²⁵ Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek ise “Türkiye’nin İsrail ile bir askeri ittifaka girmesi durumunda Arap Dünyasının Türkiye’ye sırtını döneceği” üstünde durmuştur.³²⁶ Mısır’ın Türkiye ile Arap ülkeleri arasında bir arabulucu gibi davrandığı söylenebilir.

İran’ın da Türkiye-İsrail yakınlaşmasından rahatsız olduğu söylenebilir. İran gazeteleri anlaşmayla “Siyonist rejimin İran sınırına dayandığını, Türkiye’nin İsrail’in bahçesi olduğunu” belirterek İran’ın hissettiği rahatsızlığı dile getirmişlerdir.³²⁷ Dönemin İran Türkiye Büyükelçisi Bagheri, “Biz İsrail uçaklarının sınırlarımız yakınında uçmasına ve ‘Siyonist’ uçakların bize karşı casusluk yapmalarını kabul edemeyiz” diyerek İran’ın resmi tepkisini ortaya koymuştur.³²⁸

Nisan 1996’da Kahire’de yapılan Arap Birliği toplantısında, Arap Birliği Genel Sekreter Yardımcısı Muvaffak El-Allaf, “Bu anlaşma, Suriye, Lübnan, Irak ve diğer Arap ülkeleri için doğrudan bir tehdittir ve İsrail ile Türkiye’nin Arap ülkelere karşı kötü niyetlerinin bir göstergesidir” diyerek tepkisini ortaya koymuştur.³²⁹ Türkiye ve

³²³ Military Accord with Israel Chills Relations with Iran and Araps, *Turkish Daily News*, 8 April 1996

³²⁴ Syria Regrets Turkey’s Accord with Israel and Calls for a ‘review’, *Turkish Daily News*, 9 April 1996

³²⁵ Egypt: Strategical Pacts in Mideast may invite Counter Pacts, *Turkish Daily News*, 4 May 1996

³²⁶ Mubarak says Turkish-Israeli Pact will Alienate Arap World, *Turkish Daily News*, 25 May 1996

³²⁷ Israel: Accord puts Chill in ties with Arabs, Iran, *Turkish Daily News*, 8 April 1996

³²⁸ Bagheri: Iran unhappy with Accord, *Turkish Daily News*, 27 April 1996

³²⁹ Araplar: Bu bir Tehdittir, *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1996

İsrail arasındaki yakınlaşmanın tüm Arap ülkelerince tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Türkiye'nin ise bu tepkileri Mısır yoluyla dindirmek istediği görülmektedir. Temmuz 1996'da Mısır Devlet Başkanı Mübarek'in Türkiye ziyareti sırasında, Cumhurbaşkanı Demirel'le görüşmüş ve "anlaşmanın sadece askeri eğitimi kapsadığını ve yeni bir blok oluşturma peşinde olmadığını" söyleyerek, "Ortadoğu'daki hiçbir ülkenin bu anlaşmadan rahatsızlık duymaması gerektiğini" açıklamıştır.³³⁰ Filistin Lideri Yaser Arafat'ta, "Türkiye'nin Filistin halkının her zaman yanında olduğunu, Türkiye ve İsrail arasındaki anlaşmadan rahatsızlık duymadığını" açıklamıştır.³³¹ Arafat'ın bu sözlerinin Türkiye-İsrail arasındaki yakınlaşmanın ODBS'ne zarar vereceğini yönündeki görüşü zayıflattığı açıktır. Arap ülkelerinin ve İran'ın tepkileri sürerken Türkiye başka bir Arap ülkesi Ürdün'le ilişkilerini geliştirmekteydi. Sözgelimi Haziran 1996'da Dışişleri Bakanı Emre Gönensay tek günlük bir çalışma ziyareti için Ürdün'e gittiği açıklanmıştır.³³² Arap tepkisinin tüm Arap ülkelerini kapsamadığı görülmektedir. Ürdün'ün de Suriye ve Irak'la problemlili ilişkilere sahip olması diğer ilginç noktadır.

Şubat 1997'de dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın İsrail'e yapacağı ziyarete İran büyük tepki göstermiştir. İran Savunma Bakanı Muhammet Firuzade Karadayı'nın İsrail'i ziyaret etmesi halinde İran ve Suriye'nin Türkiye ve İsrail'e karşı 'askeri bir ittifak' oluşturabileceklerini ifade etmiştir.³³³ Bu tepkiye rağmen Orgeneral Karadayı İsrail'i ziyaret etmiş ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimi önünde İran'ın bir engel oluşturamayacağını göstermiştir. Mart 1997'de Türk milletvekili heyeti İsrail'e davet üzerine gitmişler bu arada İsrail'in işgali altındaki Golan tepelerini de gezmişlerdir.³³⁴ Türk parlamento heyetinin İsrail'in işgali altında altındaki bir Suriye toprağı olan Golan tepelerini gezmesi Arap ülkelerinin tepkisinin Türkiye üzerinde bir baskı unsuru olmaktan çıkmaya başladığını göstermektedir.

1997 yılının sonlarına doğru Türkiye ile İsrail arasında arama-kurtarma amaçlı bir askeri tatbikatın yapılacağının ortaya çıkması, Arap ülkelerinin ve İran tepkisinin

³³⁰ Mubarak: Turco-Israeli Accord O.K., *Turkish Daily News*, 12 July 1996

³³¹ Arafat Ankara'ya Arka Çıktı, *Yeni Yüzyıl*, 4 Mayıs 1996

³³² Turkey-Jordan Ties Improve, *Turkish Daily News*, 28 June 1996

³³³ Karadayı'nın İsrail Gezisine İran Tepkisi, *Milliyet*, 24 Şubat 1997

³³⁴ Türk Vekiller Golan'da, *Yeni Yüzyıl*, 28 Mart 1997

tekrar yükselmesine neden olmuştur. Mısır Dışışleri Bakanı Amr Musa “Türkiye’nin İsrail ile askeri işbirliği Arap Türk ilişkilerine ve siyasi istikrara son derece zarar verir, biz bu tür bir işbirliğinden memnun değiliz, Türkiye’nin İsrail ile anlaşmayı tekrar gözden geçirmesinin istiyoruz” demiştir.³³⁵ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı da Mısır’a bir ziyaret gerçekleştirerek, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, Dışışleri Bakanı Amr Musa ve Genelkurmay Başkanı Mecdi Hatate ile görüşerek Türkiye-İsrail yakınlaşması ve gerçekleştirilecek tatbikatla ilgili bilgi vermiştir. Karadayı’nın iki ülke arasındaki askeri ilişkileri geliştirmeyi teklif etmiş, Türkiye İsrail arasındaki anlaşmaların herhangi bir üçüncü ülkeye yönelik olmadığını söylemiştir.³³⁶ Bu yatıştırma girişimlerine karşın Türkiye’ye yönelik tepkilerin sürdüğü ve karşı-ittifak girişimlerinin devam ettiği görülmüştür. Aralık 1997’de İran’da toplanan İKÖ zirvesinde Türkiye’yi temsil eden Cumhurbaşkanı Demirel, Türkiye’ye yönelik yoğun tepkiler nedeniyle zirveyi erken terketmiştir. Demirel İran’dayken İsrail Savunma Bakanı İzak Mordechai’nin Ankara’da bulunması Türkiye’nin Arap ülkelere yönelik yeni politikasını gözler önüne sermektedir.³³⁷

İran, Mısır ve Suriye’nin de ortak ittifak peşinde oldukları görülmüştür.³³⁸ Ancak bu girişimlerin bir sonuca ulaşmadan kısa süre içinde ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle sona erdiği görülmüştür.³³⁹ Ocak 1998’de yapılan *Güvenilir Denizkızı* tatbikatına Ürdün’ün gözlemci statüsü ile katılması, Arap ülkeleri arasındaki birlik çağrılarına da son noktayı koymuştur. Bununla beraber Türkiye’nin 1998’den itibaren ‘bölge merkezli dış politikaya’ vurgu yapması ve 1998’in sonlarına doğru hem Suriye hem İran ile ilişkilerin normalleştirilmesi, Türkiye’ye yönelik baskıları azaltmıştır. Türkiye diğer bölge ülkeleri ile ilişkileri düzeltirken, İsrail ile ilişkilerini de ‘stratejik işbirliği’ düzeyine çıkarması Türkiye için Ortadoğu’da bazı psikolojik engellerin aşıldığı manasına gelmiştir. Bu ülkelerle ilişkilerde herhangi bir olumlu düzelme olmasa da, Şule Kut’un da belirttiği gibi, “Türkiye-İsrail ilişkisi hakkında söz söylemek ne Mısır’a ne de Türkiye’nin komşusu olan ya da olmayan Ortadoğu

³³⁵ Mısır’dan İsrail Uyarısı, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1997

³³⁶ Karadayı, Mübarek’le Görüştü, *Milliyet*, 19 Aralık 1997, Karadayı Mübarek’le Görüştü, *Zaman*, 19 Aralık 1997, Karadayı’ı Mısır’ı İkna Etti, *Radikal*, 20 Aralık 1997

³³⁷ Demirel, İKÖ Zirvesini Terkedip Döndü, *Milliyet*, 11 Aralık 1997; Araplar bizi bağlamaz, *Milliyet*, 9 Aralık 1997

³³⁸ İran, Mısır ve Suriye Karşı Cephe Kuruyor, *Hürriyet*, 10 Mayıs 1997, Suriye, Türkiye’ye Karşı İttifak Arıyor, *Yeni Yüzyıl*, 22 Mayıs 1997, Araplar Kenetleniyor, *Radikal*, 11 Haziran 1997

³³⁹ Araplar’ın İttifakı Başlamadan Bitti, *Yeni Yüzyıl*, 27 Haziran 1997

ülkelerine düşmektedir.”³⁴⁰ Türkiye, ODBS içinde Filistin’e de yukarıdaki bölümlerde görüldüğü gibi destek vererek, İsrail ile ilişkileri sonucunda Filistin politikasında önemli bir değişiklik olmadığını ve yakın ilişkilerini devam ettirdiğini göstermiştir.

4.3. STRATEJİK İŞBİRLİĞİNİN BÖLGEYE ETKİSİ

Bu bölümde ‘stratejik işbirliğinin’ Ortadoğu’ya etkisi ve sonuçları, siyasi, ekonomik ve stratejik etkiler başlıkları altında incelenecektir.

4.3.1. Siyasi Açıdan Etkisi

Özellikle 1996 sonrası imzalanan iki anlaşma sonrası beklentilerden biri, Türkiye-İsrail Stratejik işbirliğine yönelik yoğun Arap tepkisinden sonra, karşı-ittifak oluşumları idi. Öyle ki bazı kesimler Türkiye’nin İsrail’le geliştirdiği ilişkiler sonucu Ortadoğu’da yalnız kalacağını iddia etmekteydiler. Bazı Arap ülkelerinin ve İran’ın çeşitli yakınlaşma girişimlerin de bulundukları ilişkilerin gelişiminde belirtilmişti. Ne var ki hem kendi aralarındaki çeşitli sorunlar (ülke çıkarlarının öne çıkması) hem de Arap ülkeleri arasında herhangi bir dayanışmadan söz edilememesi bu tür karşı ittifak girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır. Ofra Bengio, Araplar’ın Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğine karşı inisiyatif alamamalarının nedeni olarak, “Arap dünyasının Körfez Savaşı sonrasında bir daha biraraya gelemeyecek şekilde parçalanmış olmasını”³⁴¹ göstermektedir. Bununla beraber Arap kamuoyunda, Arap ülkelerinin Türkiye’ye yönelik politikasına karşı ‘özeleştirinin’ başladığı görülmüştür. Ofra Bengio ve Gencer Özcan’ın ortak çalışmalarında özellikle doksanlı yıllar sonrasında Arap kamuoyunda Türkiye’ye yönelik iki yaklaşımın veya düşünce okulunun öne çıktığı savunulmaktadır.³⁴² Birinci yaklaşım Türkiye ile ‘yakınlaşmayı’ ve ‘uzlaşmayı’, diğeri ‘çevrelemeyi’ ve ‘izolasyonu’ savunmaktaydı.³⁴³ Bu yaklaşımlardan birincisinin doksanlı yılların sonuna doğru kuvvetlenmeye başladığı görülmüştür. Bu duruma etken olarak, birincisi Arap ülkelerinin hatta İran’ın Türkiye’ye karşı ortak bir yaklaşım sergileyemeyeceğinin ortaya çıkması, ikincisi Türkiye’ye karşı girişilecek ‘izolasyonist’ yaklaşımın Türkiye’nin İsrail’le ‘stratejik işbirliğini’ geliştirmesini engellemekten çok

³⁴⁰ Şule Kut, “Gecikmiş Bir İşbirliği”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1997, www.milliyet.com.tr/1997/05/20/entel/entel.html, B. Tarihi, 30 Mart 2002

³⁴¹ İsrail’le Pakt Uzak İhtimal, *Zaman*, 7 Ağustos 2001

³⁴² Ofra Bengio Gencer Özcan, *Arap Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel*, Ramat Gan: The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, June 2001, s. 71

³⁴³ Ag.e., s. 71

ivme kazandıracağıının ve üçüncüsü Türkiye'nin artık Ortadoğu'da önemli bir aktör olarak kabulü gösterilebilir. Aralarında bir birliktelik oluşturmamayan ve Türkiye'yi, İsrail'le geliştirdiği 'stratejik işbirliğinden' vazgeçiremeyeceğini gören Arap ülkeleri, bu işbirliğinden 'kendileri için bazı kârlar elde etmenin' hiç olmazsa 'daha az zarar görmenin' yollarını aramışlardır.³⁴⁴ Ürdün, Ocak 1998'de ilk kez gerçekleştirilen *Güvenilir Denizkızı* tatbikatına, Suriye, Irak, Mısır tepkisine rağmen gözlemci statüsü ile bile olsa katılmış, Türkiye ile askeri işbirliğini geliştirmiş, İsrail ile de ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Mısır, Türkiye ve diğer Arap ülkeleri arasında arabulucu rolü üslenerek, 1960'larda üslendiği Arap ülkelerinin lideri rolünü tekrar elde etmenin yollarını aramıştır. Irak, 'stratejik işbirliğini' kendisinin Arap bölgesel sistemine tekrar kabulü için bir fırsat görürken, Suriye, barış süreci çerçevesinde diğer Arap ülkelerinin, İsrail'e karşı desteğini sağlamaya çalışmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye ile İsrail arasında gelişen 'stratejik işbirliğine' karşı çıkan belli başlı ülkeler, kendi ulusal çıkarlarını geliştirmeye çalışmıştır. Bu gelişmenin önemli sonucu, iddia edildiğinin aksine, AEİA'nın imzalanmasının üstünden yaklaşık yedi yıllık bir zaman geçmesine karşın herhangi bir karşı ittifaka yolaçmamasıdır. Son yıllarda izlenen gelişmelere bakıldığında böyle bir ihtimalin kısa ve orta vadede gerçekleşme ihtimalinin zayıf olduğu ve zamanın Türkiye ile İsrail lehine geçtiği görülmektedir.

Türkiye bugün hem Arap ülkeleri ve İran hem de İsrail'le geliştirdiği ikili ilişkiler ile Ortadoğu'da sözü geçen bir ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca Ortadoğu Barış Sürecinde hem Filistin hem de İsrail tarafının danışmada bulunduğu ve güven duyduğu birkaç ülkeden biri konumuna yükselmiştir. Bu konumunu 'kolaylaştırıcı katkı' tanımıyla da pekiştirmektedir. Bir Türk yetkili Türkiye'nin iki taraf arasındaki konumunu şu sözlerle açıklıyor; "işimiz sadece mesaj alıp götürmek değil, bir tarafın görüşünü öteki tarafa aktarırken, elbet kendi telkinlerimizi ve tavsiyelerimizi de iletiyoruz ve bunun için de etkinliğimizi kullanıyoruz."³⁴⁵ Açıkça stratejik işbirliğinin başlangıcındaki yalnız kalma eleştirilerinin aksine Türkiye bu dönemde Ortadoğu'da iki tarafla iyi ilişkileri bulunan ve bu ilişkisini bölgede barışa katkı yönünde kullanan bir ülke durumuna yükselmiştir. Türkiye'nin İsrail ile kurduğu işbirliğinin Filistin sorununa siyasi açıdan uzaklaştırdığı savunulması zor olan bir görüştür. Hem Filistinli hem de

³⁴⁴ A.g.e., s. 73

³⁴⁵ Sami Kohen, "Türkiye Devrede Kalıyor", *Milliyet*, 10 Ağustos 2001

Arap yetkililerin Türkiye üstünden İsrail’le bağlantı kurmaya çalışmaları da bu duruma iyi bir örnektir. Örneğin Arafat’ın Ağustos 2000’de Türkiye’ye gelmesi ve Türkiye’nin ikili görüşmelere devam edin mesajı bu noktada anlamlıdır.³⁴⁶

Arap ülkeleri Türkiye’yi İsrail’le geliştirdiği ilişkilerin barış sürecinde İsrail’in elini kuvvetlendirdiği yönünde suçlamaları olmuştur. Belirtmek gerekir ki, Körfez Savaşının bitişiyle zaten Arap ülkelerinin İsrail karşısında eli oldukça zayıflamıştı. Yukarıda da gördüğümüz gibi, kendileri Filistin yönetimiyle ilişkileri, Filistin lideri Yaser Arafat Irak’a destek verdi diye soğutmuşlardır. Mısır 1979 yılında İsrail’le barış yapan ilk Arap ülkesi konumuna gelmiş ve ABD yardımlarından yararlanmaya başlamıştır. Diğer Arap ülkeleri de Madrid sürecinde İsrail’le barış masasına Türkiye’nin zoruyla oturmamışlardır. Ne var ki Türkiye’yi İsrail’le stratejik işbirliği oluşturmaya neden olan etkenler arasında Arap ülkelerinin Türkiye’ye yönelik olumsuz tutumunu da saymak gerekir. Türkiye, İsrail ile işbirliğini geliştirirken Filistin yönetimine de hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde destek vermeyi sürdürmüştür. Türkiye’nin ne Filistin-İsrail ne de İsrail-Suriye barış süreçlerine dolaysız bir etkisi olduğu söylenemez. Bu ülkeler arasında Barışa ulaşamamasından Türkiye sorumlu da tutulamaz. Aksine Türkiye’nin İsrail’e su satışının bölgedeki barış ortamına katkıda bulunacağı da söylenebilir. Stratejik işbirliği ile hem Türkiye’nin hem de İsrail’in bölgede siyasi olarak etkinliklerinin arttığı söylenebilir. Arap ülkelerindeki rahatsızlığın sebebinin artık bölgede kontrolün sadece onlarda olmadığına farkına varmış olmalarıdır.

Türkiye-İsrail ‘stratejik işbirliğinin’ diğer önemli sonucu ABD’nin Ortadoğu politikasına olumlu etkisidir. “Türkiye-İsrail işbirliği, Ortadoğu’da ABD nüfuzunu da genişletmektedir.”³⁴⁷ ABD, son yıllarda bölgedeki siyasal üstünlüğündeki zayıflama ve çifte çevreleme politikasının giderek etkisini yitirmesi karşısında, gelişen Türkiye-İsrail ‘stratejik işbirliğinden’ memnuniyet duymuş ve desteğini iki ülkenin tatbikatlarına ve stratejik görüşmelerine katılarak göstermiştir.³⁴⁸ “İsrail-Türkiye yakınlaşması ABD açısından önemli bir gelişmedir çünkü bu yolla iki müttefikin güvenliğini artırıp üçlü hatta daha geniş bazda işbirliği yapılması için yeni yollar açılacak, böylece de ABD

³⁴⁶ 6-23-24-25 Ağustos 2000 tarihli gazeteler.

³⁴⁷ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s.1

³⁴⁸ Türkiye-İsrail-ABD ittifakı, *Yeni Yüzyıl*, 5 Mayıs 1997

politikasının bölgedeki ayrı kolları bir araya gelmiş olacaktır.”³⁴⁹ İki ülke arasındaki ‘stratejik işbirliği’ sayesinde ABD yönetimleri Türkiye’yi, ABD siyasal yapısındaki bazı engellere karşılaşmadan destekleme olanağını bulabilecektir. Washington’daki Ermeni, Rum ve “İnsan Hakları” lobilerinin, ABD-Türkiye ilişkilerini engellemesini ve siyasi baskı unsuru olmalarını güçleştirecektir. ABD yönetimleri özellikle bazı konularda Yahudi lobisiyle birlikte hareket ederek, Türkiye lehinde daha kolay kararlar alabileceklerdir. Hatta Türkiye’yi İsrail üstünden destekleyerek, iç baskılardan daha rahat kurtulma yolunu bulabilirler. Türkiye-İsrail yakınlaşması, ABD’nin terörizmle mücadele, KİS’lerin yayılmasının önlenmesi, ve ‘haydut devletlere’ (*rogue states*) karşı caydırıcılığın artırılması gibi konularda maliyetin minimuma indirilmesi açısından önemlidir. Türkiye ile İsrail gibi bölgedeki statükonun korunmasından yana olan devletlere, Ürdün gibi statüko yanlısı ülkelerin de katılması, ABD politikaları açısından bölgesel bir güvenlik yapısının işlevsel hale getirilmesi için temel bir mekanizma olabilir. Stratejik işbirliğinin, ABD’deki Rum ve Ermeni lobilerinin Türkiye-ABD ilişkileri üzerindeki etkisini minimuma indirmiştir.

4.3.2. Ekonomik Açıdan Etkisi

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde önem verilen konulardan birisi de ekonomik alandaki işbirliğidir. Bu alanda iki ülke savunma sanayiinden, turizme, su satışına, GAP bölgesinde ve dış ülkelerde ortak yatırıma kadar bir çok alanda ilişkilerini çeşitlendirmiştir. Öyle ki 1989 yılında toplam 90 milyon dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2002 yılı sonunda 1.3 milyar dolara yaklaşmıştır.³⁵⁰ Bu ilişkilerin gelişiminde Mart 1996’da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) etkili olmuştur. Ayrıca Türk mallarının iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar sonucu, İsrail’de gerçekleştirilecek yüzde %35’lik bir katkı ile ABD pazarlarına girebileceği ifade edilmiştir. Yine İsrail’in gelişmiş tarım teknolojisinden yararlanılmasına yönelik GAP bölgesinde ortak yatırım alanları yaratılmıştır. Türk ve İsrailli işadamları Orta Asya cumhuriyetlerinde ortak iş projeleri oluşturma yoluna gitmişlerdir. Savunma sanayii alanında iki ülke yukarıda değinilen çeşitli modernizasyon projeleri, gelişmiş teknolojiye sahip askeri teçhizatların ortak üretimi ve alımı gibi konularda işbirliklerini geliştirmişlerdir. Bugün İsrail Türkiye’nin önemli silah kaynaklarından biri durumuna

³⁴⁹ Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser F. Stephen Larrabe, *Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru*, Ankara: Asam yay., 2000, s. 69

³⁵⁰ Gelişen Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri ile ilgili tablo için bakınız; Ek-1

gelmiştir. Türkiye’de özellikle 150 milyar dolarlık askeri modernizasyon projesi ile İsrail savunma sanayii için önemli bir pazar oluşturmaktadır. Türkiye ve İsrail günümüzde gerçekleştirdikleri ticaret ile yetkililer tarafından “tamamlayıcı ekonomiler” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁵¹ “Türkiye gelişmiş endüstriyel yapısı, İsrail yüksek teknolojiye dayanan ekonomisi ve iki ülke arasında güçlü ticaret ağıyla iki tamamlayıcı ülkedir.”³⁵²

Bugün birçok İsrail şirketinin Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde yatırımları bulunmaktadır. 2001 yılı sonu itibariyle Türkiye’de faaliyet gösteren İsrailli firma sayısı 55’tir ve bu oran Türkiye’deki yabancı yatırımların % 0,58’ini oluşturmaktadır.³⁵³ bu firmaların sektörlerde dağılımına bakıldığında büyük bir çeşitlilik görülmektedir. Madencilikten, ayakkabı imalatına, gübre ve kimyasal ürün sanayiinden, haberleşme, deniz taşımacılığı sektörüne kadar birçok alanda İsrailli firmalar faaliyet göstermektedir.³⁵⁴ İsrail 2002 sonu itibariyle Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkeler arasında “%2.3’lük payla 9. sırada”, ithalat yaptığı ülkeler arasında ise “%1’lik payla 34. sıradadır”.³⁵⁵

İsrailli firmalar ayrıca GAP’a da ilgi göstermektedirler. “Yaylak ve Şanlıurfa-Bozova pompaj sulaması 1., 2. ve 3. kısım inşaatlarının, Türk, İsrail ve İspanyol firmalarından oluşturulan konsorsiyum tarafından gerçekleştirileceği” yetkililerce açıklanmıştır.³⁵⁶ İsrail firmalarına Yaylak Ovasında yap-işlet-devret modeliyle yağmurlama sistemlerinin kurulacağı ve drenaj işlerinin gerçekleştirileceği 20 bin 12 hektarlık alanın ihalesi verilmiştir.³⁵⁷ İsrailli firmalarla GAP bölgesinde hayvan yetiştiriciliği, sebze tohumu üretimi, gelişmiş sulama teknolojilerini kullanımı gibi alanlarda ortak projelerin geliştirilebileceği ifade edilmektedir. İsrailli firmalar %100 dış finansman sağlamak suretiyle GAP’taki 6 sulama projesini gerçekleştirecekleri ve

³⁵¹ Amikam Nachmani, *Turkish-Israeli Military Co-operation: Changing Implications for Greece and Cyprus*, BMGS 22, 1998, s. 137-138

³⁵² Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Türkiye-İsrail İş Konseyi Türk tarafı Başkan Ekrem Güvendiren’in İsrail Ticaret ve Kültür Gününde yaptığı konuşma, 22 Ekim 2002, (fotokopi)

³⁵³ Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri, www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=ISR

³⁵⁴ A.g.y.

³⁵⁵ İhracatta İlk 40 ülke, www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko8.xls, İthalatta ilk 40 ülke, www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko9.xls

³⁵⁶ Mehmet Faraç, *Suyu Arayan Toprak: Harran ve Fırat’ın Bin Yıllık Dramı*, İstanbul: Ozan yay., Mart 2001, s. 80-81

³⁵⁷ A.g.e., s. 81

bunların dördü ile ilgili çalışmaların başlatıldığı bildirilmiştir.³⁵⁸ “İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, GAP kapsamında İsrail’e verilmesi öngörülen yaklaşık 7 milyon dolarlık 6 sulama projesini üstlenmeye aday şirketleri belirledi: Bu şirketler başvuran “30 İsrailli şirket” arasından “kurayla seçilen”, Aşrom, Merhav, Solel Boneh ve Tahal şirketleriydi.”³⁵⁹ Yaylak Sulama projesinde Tahal, sulama projeleri konusunda Netafim, sulama sistemlerinde Naan, plastik sulama ekipmanları üretimi konusunda Plastro-Gvat Türkiye’de faaliyet göstermektedir.³⁶⁰ Görüldüğü gibi Türkiye-İsrail işbirliğinin sonuçlarından biri GAP’a gelen İsrail yatırımları olmuştur. Bu yatırımlar sonucu Türkiye GAP bölgesine başka ülkelerden de ve hatta Arap ülkelerinden de yatırımlar çekerek, bölgeyi Ortadoğu hatta Avrupa’ya tarım ihracatının da gerçekleştirilebileceği önemli bir ekonomik bölge haline getirebilir. Ayrıca Türkiye’nin ünlü holdingleri de bölgeye İsrailli firmalarla ortak yatırımlar yapmaktadır. Alarko firması, bölgeye 10 yılda 4.5 milyar dolarlık bir yatırımla GAPOPARK adında bir TEKNOKENT kuracağı açıklamıştır.³⁶¹ Ayrıca Koç ve Ata grubu yapımını İsrailli mühendislerin üslendiği bir üretim çiftliğini Ekim 2000’de faaliyete geçirmektedir.³⁶²

Türk ve İsrailli firmalar yalnızca GAP bölgesinde yatırım yapmamaktadırlar. Türk firmalarının bugüne kadar İsrail’de inşaat alanında üslendikleri iş miktarı 195.17 milyon dolara ulaşmıştır.³⁶³ Türk taahhüt firmaları, *Ben Gurion* Havaalanı terminal inşaatı, *Marina* konut projesi, *Askhelon* konut inşaatı, *Netanya* konut projesi işlerini üslenmişler ayrıca Kudüs hafif metrosu ve *Ashdod* limanının genişletilme projesine talip olmuşlardır.³⁶⁴ Görüldüğü gibi sadece İsrailli firmalar Türkiye’de işler almamakta, Türk firmaları da İsrail’de projeler üslenmektedirler.

İki ülke şirketlerinin yabancı ülkelerde ortak yatırım arayışları olduğu da bilinmektedir. Bu yatırımlar özellikle Orta Asya Cumhuriyetlerinde geliştirilmeye çalışılmaktadır. İki ülkenin ticaret konseyleri ortak çalışmalar yaparak Türk ve İsrailli firmalarını ortak yatırım yapmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu işbirliklerinde

³⁵⁸ Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri, www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=ISR

³⁵⁹ Mehmet Faraç, *Suyu Arayan Toprak: Harran ve Fırat’ın Bin Yıllık Dramı...*, s. 81

³⁶⁰ DEİK Türkiye-İsrail İkili Ekonomik İlişkileri Mayıs 2000 raporu, 21 Ekim 2002’de DEİK’ten alınmıştır.

³⁶¹ Mehmet Faraç, *Suyu Arayan Toprak: Harran ve Fırat’ın Bin Yıllık Dramı...*, s. 81

³⁶² A.g.e., s. 82

³⁶³ Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri, www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=ISR

³⁶⁴ DEİK Türkiye-İsrail İkili Ekonomik İlişkileri Mayıs 2000 raporu, 21 Ekim 2002’de DEİK’ten alınmıştır.

İsraili firmaların Türk firmalarının Orta Asya ülkeleriyle ilgili tecrübelerinden faydalanabileceği, ortak yatırımların gerçekleştirilebileceği ve birçok yeni yatırım alanı yaratılabileceği üzerinde durulmaktadır. Ne var ki Türkiye'nin girdiği ekonomik kriz ve İsrail'in de ikili olarak Orta Asya cumhuriyetleriyle geliştirdiği ilişkiler böylesi beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır. Orta Asya Cumhuriyetleri için gelişmiş tarım ve telekomünikasyon teknolojisinin İsrail'in elinde bulunması, Türkiye'nin birkaç ülke hariç Orta Asya cumhuriyetleri ile bozulan ilişkileri, bu ülkelerde bulunan Yahudilerin lobi faaliyetleri ve İsrail'in ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir etken olacağına duyulan inanç bu ülkelerde İsrail'in ön plana çıkmasına neden olmuştur. Şule Kut'un belirttiğine göre "Orta Asya ve Azerbaycan'da iş görüşmelerinde bulunan İsraili işadamları sayısı birkaç yüzü" bulunmaktadır.³⁶⁵ İsraili işadamları ve İsrail doksanlı yılların ortalarına gelindiğinde neredeyse tüm Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmişlerdi.³⁶⁶ Bu nedenlerle Türk-İsrail ortaklığı Orta Asya cumhuriyetlerinde etkin olamamıştır. Yalnızca 2001 yılında bir İsrail ile Türk firması Almata'da bir tıp merkezi kurma girişimine başlamışlardır.³⁶⁷ Anlaşılacağı gibi Türkiye ve İsrail'in Orta Asya'da ortak ekonomik projeler geliştirme hedefi 2002 yılı sonu itibarıyla gerçekleştirilememiş durumdadır.

Bununla beraber, Türkiye üzerinden İsrail'e ulaşacak bir petrol boru hattının kurulabileceği de yetkililerce ifade edilmiştir. Dönemin İsrail başbakanı Netanyahu, "Azerbaycan'ın İsrail için potansiyel bir petrol tedarikçisi olabileceğini ve Azerbaycan'ın bu petrolü Gürcistan ve Türkiye üzerinden kuzeydoğu Akdeniz kıyılarına taşınarak, ek olarak deniz altından geçen bir hatla İsrail'e ulaştırılabileceğini" vurgulamıştır.³⁶⁸ Burada açıkça Netanyahu'nun Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesine destek verdiği söylenebilir. Netanyahu'nun açık desteği, Türkiye-İsrail arasındaki stratejik işbirliğinde de yeni bir açılımı işaret etmektedir. Petrol Boru hatları projesinde İsrail'in Türkiye'yi desteklemesi. Türkiye üzerinden geçecek ve İsrail'e de ulaşacak

³⁶⁵ Şule Kut, Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları, Büşra Erşanlı vd. (derl.), *Bağımsızlığın İlk Yılları*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay., 1994, s. 253-254; Bülent Aras, *Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia*, *Middle East Policy*, V.5 I. 4, January 1998 içinde, s. 72

³⁶⁶ İsrail'in Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkileri için bakınız: Bülent Aras, "Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia", *Middle East Policy*, V.5 I. 4, January 1998 içinde, s. 68-81

³⁶⁷ *Türk-İsrail Yatırım İşbirliği Heyetinin Kazakistan Ziyareti (1-6 Nisan 2001/Almatı)*, 21 Ekim 2001'de DEİK'ten alınmıştır.

³⁶⁸ Bülent Aras, "Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia", *Middle East Policy*, V.5 I. 4, January 1998 içinde, s. 73

petrol hattı, İsrail'in enerji güvenliğine olumlu katkıları olacaktır. Bakü-Ceyhan projesinin 2001 yılında yapımına başlandığı göz önünde bulundurulursa, Türkiye ile İsrail arasında da bir petrol boru hattının (Ceyhan'dan Hayfa'ya) gerçekleştirilme ihtimali mümkündür.

Türkiye ve İsrail'in ekonomik işbirliklerinde diğer önemli nokta Manavgat suyunun İsrail'e satışı projesidir. İsrail'e ilk su satışı fikri dönemin Başbakanı Turgut Özal döneminde "peace pipeline (barış suyu)" projesi ile ortaya atılmış fakat Arap ülkelerinden gelen yoğun tepki nedeniyle rafa kaldırılmıştır. Doksanlı yılların başında gelişmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri ile Manavgat nehrinden yalnızca İsrail'e su satmayı öngören proje üzerinde çalışılmıştır. 10-11 yıllık bir geçmişi olan bu proje yukarıdaki bölümlerde de gördüğümüz gibi uzun yıllar sürüncemede kaldıktan sonra nihayet Ağustos 2002'de sonuçlandırılmıştır.³⁶⁹ Enerji Bakanı Zeki Çakan, İsrail Başbakan Şaron'un kendisine İsrail'in 20 yıl boyunca yılda 50 milyon metreküp su alacağını teyit ettiğini açıklayacaktır.³⁷⁰ İsrail radyosu alınacak suyun maliyetinin metreküp başına bir dolar olduğunu açıklamıştır.³⁷¹ İsrail'e satılacak su, eğer gerçekleştirilebilirse, boru hatlarıyla Filistin Yönetimindeki bölgelere de uzatılarak, bu bölgelerin de su ihtiyacı karşılanabilir. Bu projenin gerçekleştirilmesi için İsrail'e satılan suyun fiyatında da belli bir indirime gidilebilir. Sonuçta Türkiye hem barış sürecine önemli bir katkı sağlamış olur hem de Arap ülkelerinin Türkiye'ye 'su konusu' ile ilgili eleştirileri minimuma indirenebilir. Ayrıca Türkiye bölgede barış ve istikrar sağlayıcı bir ülke olduğunu Arap kamuoyuna gösterebilir. Türkiye'nin açtığı bu yolun bölge ülkeleri arasında 'karşılıklı bağımlılık' ilkesine bakışı da değiştirerek, işbirliğini artırıcı etkisi olabilir. Bu şekildeki bir gelişmenin Türkiye'ye maddi kazanç ötesinde kâr sağlayacağı açıktır.³⁷²

Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğun olduğu diğer bir alan da savunma sanayii çerçevesindeki işbirliğidir. İki ülke arasında imzalanan Ağustos 1996 tarihli Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması bu açıdan önemlidir. Türkiye, 2002 yılının sonuna kadar İsrail'e çeşitli modernizasyon projeleri vermiştir. İkili ilişkilerin

³⁶⁹ Manavgat'ın Suyu İsrail'e, *Hürriyet*, 7 Ağustos 2002

³⁷⁰ A.g.e.

³⁷¹ A.g.e.

³⁷² Türkiye'nin bölgeye yönelik 'su projeleri' ile ilgili tartışmalar için bakınız; Gencer Özcan, *In Memory of a Sip of Water*, *Turkish Daily News*, 12 Ağustos 2000, Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam yay., Mayıs 2000

gelişiminde geniş olarak yer verdiğimiz bu projeler arasında, 54 adet F-4 savaş uçağının modernizasyonu, 48 adet F-5 savaş uçağının modernizasyonu gerçekleştirilmiştir. Yine İsrail'den 100 adet Popeye-1 havadan karaya füze sistemi, arama kurtarma malzemeleri, gelişmiş erken uyarı sistemleri, mayın tarayıcılar, tank mermileri ve İsrail yapımı Galil tüfeklerinin üretim hakları satın alınmıştır.³⁷³ 1998 yılının sonlarında iki ülke arasında gerçekleşen askeri malzeme alışverişi ve modernizasyonu bir milyar doları bulmuştu.

Türkiye, İsrail ile askeri endüstri alanında geliştirdiği ilişki ile kendi askeri endüstrisine de teknoloji ve know-how kazandırmaktaydı. Türk silah endüstrisi böylece Avrupa ve ABD'den üstü kapalı/açık ambargolar nedeniyle temin edemediği teknolojiyi ve bilgiyi kazanmaktaydı. Türkiye'nin bu konuya verdiği önem Eylül 2001'de TBMM'ye M-60 tanklarının modernizasyonu ile ilgili verilen bir soru önergesine dönemin Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglunun cevabında görülmektedir. Cevapta, projedeki amaçlardan birinin teknoloji kazanmak olduğu bu şekilde Türkiye'de de bir teknoloji alt yapısının oluşturulabileceği ve bu yolla Türkiye'nin ileri ki yıllarda ihtiyaçlarını kendisi karşılayabilecek duruma gelebileceği ifade edilmiştir.³⁷⁴ Ayrıca Türkiye ve İsrail Arrow 2 projesinin de ortak üretimin de anlaşarak savunma sanayiinde yeni bir açılıma gitmişlerdir. Yine yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi iki ülke Popeye 1 ve 2 füzelerinin ortak üretimi için de çalışmalarda bulunmaktadır. İki ülke birlikte ortak savunma sanayii projeleri üretebileceklerini yani "savunma sanayiinde" de tamamlayıcı ülkeler olabileceklerini göstermişlerdir.

Türkiye'nin önemli modernizasyon projelerini İsrail'e vermesi sonucu İsrail savunma sanayii kendisi için önemli bir pazar bulmuştur. Son yıllarda durumu gittikçe bozulan İsrail savunma sanayii için Türk pazarı bir 'oksijen çadırı' olmuştur. Nisan 2002'de gerçekleştirilen bir anlaşma ile 670 tane M-60 tankının modernleştirme ihalesi de İsrail'e verilmiştir. Ağustos 2002'de çıkan bir haberde ise Türkiye'nin İsrail'den 1998 yılında yapılan gizli bir anlaşma ile değeri 90 milyon dolar olan 108 adet saldırı amaçlı "HARPY" olarak bilinen pilotsuz uçak alındığı ifade edilmiştir.³⁷⁵ 2002 yılında iki ülke arasında yalnızca iki büyük ihale ile yaklaşık 800 milyon dolarlık bir ticaretin

³⁷³ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s.23

³⁷⁴ TBMM Başkanlığının 25 Eylül 2001 tarih ve *¶Kan. Kar MD.A.01.GNS.0.10.00.02-11575* sayılı yazısı. Karaman Milletvekili, Zeki Ünal tarafından verilen "M-60 tank ihalesine ilişkin" 7/4587 sayılı yazılı soru önergesi.

³⁷⁵ Türkiye'ye Kamikaze Uçak, *Milliyet*, 12 Ağustos 2002

yaptığı görülmektedir. Bu durum iki ülke arasındaki gelişen ticaretin yalnızca sivil alanda olmadığını gözler önüne sermektedir.

Stratejik İşbirliğinin ekonomi alanındaki diğer sonuçlarından birisi ise Türk tekstil sektörünün, İsrail'in ABD ile ticaretteki ayrıcalıklı konumunu ve Ürdün ile İsrail'deki serbest bölgeleri kullanarak ABD'ye daha rahat ihracat imkanına kavuşmasıdır. Ancak buradaki sorun bu yolla ihraç edilecek ürünlere İsrail'de %35'lik bir katkının yapılmasına yönelik mevzuattır. ABD-İsrail Serbest Ticaret anlaşması çerçevesinde bir ürünün İsrail menşeli olarak gümrüksüz ve kotasız ABD'ye ihracı için üç kriterin sağlanması gerekmektedir. Birincisi, Ürünün %35'lik katma değeri İsrail'de ya da Özellikle Sanayi Bölgelerinde alması, ikincisi ürünün kapsamlı bir değişimden geçmesi, üçüncüsü, ABD'ye sevkiyatın doğrudan İsrail'den yapılmasıdır. Bu üç madde nedeniyle Türk firmalarının ABD'ye İsrail üzerinden ihracat gerçekleştirmeleri sanıldığı kadar kolay değildir. DEİK raporunda bu yolla ABD'ye ihracat yapmayı düşünen firmalar uyarılarak, “bu olanağın her ürün için mümkün olmadığı ya da mümkün olan ürünlerde %35'lik katma değer her ürüne göre farklı şekilde gözönüne alındığında, bu imkandan faydalanmak isteyen firmaların, son derece iyi bir araştırma yapmaları gerektiği aksi halde *hayal kırıklığına uğramanın kaçınılmaz*” olduğu vurgulanmıştır.³⁷⁶ Görüldüğü gibi bu uygulamanın kimi çevrelerce bahsedildiği gibi öntü açık bir fırsat olmak bir yana iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde belirsizliğe yol açtığı söylenebilir.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin diğer önemli yönü ise İsrail'den Türkiye'ye gelen turist sayısıdır. Günümüzde Türkiye'yi her yıl ortalama 300 bin civarında İsrailli turist ziyaret etmektedir. Örneğin 2001 yılı içinde 310 bin İsrailli turist Türkiye'ye gelmiştir.³⁷⁷ 1986 yılında bu oranın yalnızca 7000 kişi olduğu dikkate alınırsa iki ülke arasında gelişen turizm sektörü daha rahat görülebilir.³⁷⁸ Ne var ki Türkiye'den İsrail'e giden turist sayısı 2001 yılı itibarıyla 15.100 kişidir.³⁷⁹ Bu kişilerin büyük bir çoğunluğunun da Türkiye'de yaşayan Yahudilerden oluştuğu bilinmektedir. Turist miktarındaki düşüklüğün sebebi olarak, Türk turistinin gezme eğilimi,

³⁷⁶ DEİK Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkiler Raporu, Mayıs 2000. Vurgulamalar benim.

³⁷⁷ T.C. Turizm Bakanlığı 2000-2002 Dönemi Turizm İstatistiği, Şubat 2003'te alınmıştır.

³⁷⁸ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s.18

³⁷⁹ www.tourism.gov.il/english/default.asp, Distribution Of Visitors (Including Cruise Passengers) By Nationality, 2001

Türkiye'nin ekonomik durumu ve İsrail'de yaşanan olumsuz gelişmeler gösterilebilir. Turizm sektöründe Türkiye'nin açık bir üstünlüğünün olduğu söylenebilir. İsrail'den Türkiye'ye gelen turist sayısında özellikle kumarhane içerikli gazinoların Türkiye'de kapanmasıyla azalmıştır. İsrailli turistlerin gittikleri yerlerde en az bin dolarlık harcama yaptıkları bilinmektedir.³⁸⁰ Yani Türkiye'nin İsrail'le ekonomik ilişkilerine 350 milyon dolarlık bir ek kaynağın da yıllık olarak girdiği söylenebilir.

Son olarak stratejik işbirliğinin, Türkiye'nin belli başlı Arap ülkeleri ve İran ile ekonomik ilişkilerine etkisine ve sonucuna bakılabilir. Genellikle görülmektedir ki iki ülke arasındaki ilişkiler bozulduğunda ilk olumsuz etkilenen göstergeler ekonomide oluşmaktadır. Bu nedenle iki önemli değere bakılacaktır: Birincisi stratejik işbirliğinin gelişimi bölümünde de görüldüğü gibi 1996 yılında imzalanan anlaşmalar sonrasında İran, Suriye ve Mısır'dan gelen tepkilerin Türkiye ile ticarete yansıyor yansımaması ile ilgilidir. Diğer gözlemlenecek dönem ise stratejik işbirliğinin ilk ortak tatbikatı olan *Güvenilir Denizkızı* öncesi ve sonrasındaki toplam ticaret hacmidir. Son olarak ise bu ülkeler ile Türkiye arasında şu andaki toplam ticaret durumu belirtilecektir.

İlk olarak Türkiye'nin inişli çıkışlı ilişkilere sahip olduğu İran'la ekonomik ilişkilere bakılabilir. İran Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemli ekonomik partnerlerinden biridir.³⁸¹ İran Türkiye'nin ihracatında %1.1'lik, ithalatında ise %2.1'lik bir paya sahiptir.³⁸² 1996 yılında Türkiye ile İran arasındaki toplam ticaret 1.1 milyar dolar civarında gözükmektedir. 1997 yılına yani İran'ın açık bir tehdit olarak ilan edildiği tarihte ekonomik ilişkilerde nispi bir azalma olmuş ve toplam ticaret 950 milyon dolara inmiştir. Buradaki azalma Türkiye'nin İran'a ihracatında değil, Türkiye'nin İran'dan ithalatından kaynaklanmıştır. Türkiye'nin İran'dan mal alımında bir düşüş gözlemlenmiştir. 1998 yılı sonunda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler doksanlı yılların en düşük ikinci seviyesine 627 milyon dolara inmiştir. 1996 ve 1997 yıllarındaki gerilimin birikimi 1998 yılı sonu itibarıyla ortaya çıkmaktadır. Bu yıllarda hem ihracat hem de ithalat değerlerinde önemli düşmeler görülmektedir. İki ülke arasındaki gerilimin ekonomik ilişkilere yansıdığı söylenebilir. Bu yıllar sonrasında izlenen 'bölge merkezli dış politikanın' ekonomi üzerindeki etkilerinin de görüldüğü belirtilebilir. İki

³⁸⁰ Amikam Nachmani, The Remarkable Turkish-Israeli Tie, www.meforum.org/mef/june98/remarkable.shtml

³⁸¹ Türkiye-İran arasındaki toplam ticareti gösteren 8 yıllık tablo için bakınız: Ek-2

³⁸² DEİK İran Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler Bülteni, Haziran 2002, (fotokopi)

ülke arasındaki yumuşamanın yarattığı hava ekonomik ilişkilerde de hissedilmiştir. 2001 yılında iki ülke arasındaki toplam ticaret 1.2 milyar dolar civarına yükselmiştir. Ne var ki Türkiye'nin İran'a ihracatında 1997'nin seviyelerine ulaşamamışsa da, İran'dan ithalatında önemli bir artış olmuştur. Bu artışta İran'dan ithal edilen doğalgazın da etkili olduğu açıktır. Türkiye-İran ticaretinde stratejik işbirliğinin ufak bir olumsuz etkisinden söz edilebilir. Ama yukarda da belirtildiği gibi esas sorun iki ülke arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu durum 1999 yılı sonrasında ikili ilişkilerdeki normalleşmeye paralel ticaretteki iyileşmeyle daha da iyi anlaşılmaktadır.³⁸³

İkinci olarak Türkiye-Mısır ticaret göstergelerine bakacağız. Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacminin fazla ve Mısır'ın Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer tuttuğu söylenemez. Ne var ki önemli bir Arap ülkesi olarak ve stratejik işbirliğine gösterdiği tepki nedeniyle incelenmesi gerekmektedir. 1996 yılı sonunda iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 588 milyon dolar civarında olduğu görülmektedir. 1997 yılı sonunda toplam ticaret hacminin artarak 703 milyon dolara yaklaştığı görülmekte. Mısır'ın bu süre zarfı içinde stratejik işbirliğine karşıt politik söylemi göz önünde bulundurulursa, bu söylemin ekonomik ilişkilere negatif bir yansımalarının olmadığı görülmektedir. 1998 yılında iki ülke arasındaki ticaret doksanlı yılların en yüksek seviyesine çıkarak 866 milyon dolar olmuştur. Görüldüğü gibi *Güvenilir Denizkızı* tatbikatı sonrası bölgede yaşanan gerilim yine iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde olumsuz bir etki yaratmamıştır. Türkiye-Mısır ekonomik ilişkilerinde ilginç nokta iki ülke arasındaki toplam ticaretin 1999 sonrasında büyük bir düşüş göstermesidir. Bu yıl sonrasında Türkiye'nin Mısır'dan ithalatında oldukça büyük bir düşüş görülmektedir. Bu veriler iki ülke arasındaki ticaret ilişkisinin siyasal ilişkilerden çok kendilerinden kaynaklanan yapısal ekonomik sorunlardan kaynaklanan iniş-çıkışlar yaşadığı sonucuna götürmektedir. Türkiye'nin 2000-2001 yıllarında yaşadığı iki büyük krizin ekonomisini oldukça etkilediği unutulmamalıdır. 2002 yılı sonu itibariyle toplam ticaret 439 milyon dolar neredeyse 1998 değerinin yarısı olmuştur.³⁸⁴

Son olarak Türkiye-Suriye ekonomik ilişkilerine göz atacağız. Stratejik işbirliğinden Suriye'nin olumsuz anlamda oldukça fazla etkilendiğini söylemek yanlış

³⁸³ Türkiye-İran Ekonomik ilişkileri için bakınız: DEİK İran Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler Bülteni, Haziran 2002

³⁸⁴ Türkiye-Mısır toplam ticaret tablosu için bakınız: Ek-3

olmaz. Suriyeli yetkililer de önceki bölümlerde görüldüğü gibi stratejik işbirliği ile ilgili çekincelerini oldukça sert tanımlamalarla ifade etmişlerdir. Bu nedenle Türkiye-Suriye ekonomik ilişkilerinde önemli bir düşüş beklenebilir. Ne var ki 1997 yılında yani Türkiye ile İsrail arasındaki resmi ziyaretlerin neredeyse sıradan bir durum haline geldiği ve stratejik işbirliğinin temelini sağlamlaştırıldığı günlerde, Türkiye ile Suriye arasındaki toplam ticaretin 725 milyon dolar civarında olduğu görülmektedir. Bir önceki yıl bu değer 619 milyon doları göstermekteydi. Görüleceği gibi ekonomik ilişkilerde beklenilenin aksine bir düşüş değil artış eğilimi gözlenmektedir. 1998 yılında toplam ticaretin gerileyerek 610 milyon dolara düştüğü görülmektedir. Ne var ki 1996 değeri göz önünde tutulursa bu düşüşün önemli bir düşüş olduğu söylenemez. 2000 yılı itibariyle Türkiye'nin Suriye'den ithalatı artarken ihracatında bir düşüş olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ikili ilişkilerdeki düzelmeye bağlantılı olarak ve Başar Esad'ın açılım politikalarını destekleme amacıyla Suriye ile ticareti artırmış olabileceği söylenebilir. Öyle ki toplam hacmin 726 milyon dolar olduğu 2000 yılında, Suriye'ye toplam ihracat 184 milyon dolarken, Suriye'den toplam ithalat 544 milyon dolardı. 2002 yılı sonu itibariyle iki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi 1997 yılındaki seviyenin biraz üstüne 762 milyon dolara ulaşmıştır.³⁸⁵ Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret hacminde Suriye lehine bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Suriye'den daha fazla ithalat gerçekleştirerek, bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratmak istediği söylenebilir. Yani Türkiye, Suriye'nin ihracatında önemli bir yer tutarak gerektiğinde bu yerini Suriye'nin çeşitli politikalarını etkilemede bir koz olarak kullanmak isteyebilir.

Kısaca ifade edersek, stratejik işbirliğinin olumsuz yansımaları Mısır, Suriye ve İran arasında sadece Türkiye-İran arasındaki ekonomik ilişkilerde rastlanılmaktadır. Ne var ki bu bağlantının da yalnızca stratejik işbirliği ile açıklanması mümkün gözükmemektedir. Suriye ve Mısır örneklerinde görüldüğü gibi stratejik işbirliğinin bölgesel ve uluslararası ortamlarda büyük yankı yarattığı zamanlarda, bu iki ülke ile Türkiye'nin ticaret ilişkileri doksanlı yılların yüksek değerlerine ulaşmıştır. Adı geçen ülkelerle ticaret ilişkilerinin daha çok yapısal nedenlerle (örneğin: yaşanan ekonomik krizler vs.) zarar görebileceği söylenebilir. Stratejik işbirliğinin gelişiminin bu ülkelerle Türkiye'nin ticaretine önemli bir olumsuz etkisinin olduğunu söylemek ekonomik

³⁸⁵ Türkiye-Suriye 8 yıllık ticaret hacmi için bakınız: Ek-4

verilere bakıldığında oldukça güçtür. Hatta görüldüğü gibi İran'la ticaret hacmi 2001 yılı sonunda bir milyar doları aşmıştır.

Sonuçta 'stratejik işbirliği' içinde ekonomik ilişkilerin oldukça önemli bir noktaya geldiği söylenebilir. İki ülke savunma sanayii endüstrisindeki alım-satımlar ve turizm gelirleri eklenirse yıllık ortalama 2 milyar dolar civarında bir ticaret hacmine sahiptirler. Bu çerçevede de İsrail, Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemli ticari ortaklarından biri durumuna gelmektedir. Tabii sadece İsrail'in Türkiye'nin diğer Arap ülkeleri ile ilişkilerin de ekonomik bir alternatif olacağı manasına gelmez. Ama iki ülke arasında gelişen ekonomik ilişkilerin stratejik işbirliğini de kuvvetlendirici bir etkisi olmaktadır. İki tarafında karar alıcıları ilişkilerdeki herhangi bir bozulma da ortaya çıkacak maliyeti iki kere hesaplamak zorunda kalacaklardır. Türkiye ve İsrail arasında ekonomik olarak bir 'karşılıklı bağımlılık' ortamının oluştuğu söylenebilir. Manavgat suyu satışı, gelişmiş askeri teknoloji transferi gibi etkenler bu karşılıklı bağımlılığı kuvvetlendirecek araçlar olacaktır.

4.3.3. Stratejik Açıdan Etkisi

Türkiye ile İsrail arasında gelişen stratejik işbirliğinin, sadece ikili değil bölgesel etkileri de olmuştur. "Ankara'nın İsrail'le Stratejik İşbirliğinin en önemli sonucu Ortadoğu güç dengelerini kökünden değiştirmesi olmuştur."³⁸⁶ Bölgenin askeri açıdan güçlü iki ülkesi arasındaki bu işbirliği diğer bölge güçlerinin karşısında önemli bir birliktelik oluşturmuştur. Stratejik işbirliğinin iki ülkenin bölgedeki konumunu güçlendirdiği açıktır. Şule Kut, Türkiye'nin "bölgesel güç" olma özelliğini, "askeri" açıdan, doksanların ortasından itibaren edindiğini belirtmiştir.³⁸⁷ Kut'un belirttiği dönem dikkate alındığında, Türkiye ile İsrail arasında ardı ardına birçok önemli anlaşmanın imzalandığı görülmektedir. İsrail gelişmiş silah teknolojisi ve istihbarat alanındaki uzmanlığı ile Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu alanda destek sağlarken, Türkiye geniş coğrafyası ile Türkiye İsrail ile stratejik derinliğini paylaşmaktadır. Stratejik işbirliği Türkiye'nin özellikle İran, Irak ve Suriye ile sınırdaş olması sonucu İsrail'in caydırıcılığını Türkiye ile birlikte artırmıştır. Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin önemli sonuçlarından biri iki ülkenin caydırıcılığındaki artıştır. İki ülkenin güç birliği, bölgede kurulacak herhangi bir karşı ittifak gücüne karşı üstünlük sağlamaktadır.

³⁸⁶ Gil Diner, "My Enemy's Enemy", *Harvard International Review*, Cambridge, Winter 1998/1999

³⁸⁷ Şule Kut, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Anahatları" ..., s. 52

İki ülkenin birlikte gerçekleştirdikleri ortak deniz, hava tatbikatları, ayrıca üst düzeyde gerçekleştirilen bilgi alış verişi ile değerlendirmeler, iki ülke ordusunun gerektiğinde ortak hareketler gerçekleştirebilme olanağı sunmaktadır. Her ne kadar İsrail ile Türkiye arasında, iki ülkeden birisine karşı girişilecek bir saldırıda karşılıklı yükümlülük altına girilmemiş ve bunun şartları belirtilmemiş olsa da, Türkiye ile İsrail'den herhangi birine saldırarak bir ülke iki kere düşünmek zorunda olacaktır. Çünkü saldırgan ülke bir anda ikili bir cephenin içinde kendini bulabilecektir. Öyle ki hem Türkiye hem İsrail herhangi bir çatışma durumunda, imzalanacak bir anlaşma ile birbirlerinin hava ve deniz sahalarından yararlanabilir, birbirlerinin üs ve limanlarını kurtarma, acil iniş ve yakıt ikmali için kullanabilirler. Efraim Inbar, İsrail için bu olasılığı şu şekilde belirtmektedir:

Benzer şekilde, İsrail savaş uçaklarının, Irak ve İran sınırlarına yakın uçuşu, bu ülkelerden gelebilecek bir füze saldırısına karşı İsrail'in caydırıcılığını artırmaktadır. İsrail Hava Kuvvetlerinin (İHK) hava saldırılarında, Karadan Karaya atılan füzelere karşı etkili olma şansı mesafe kısaldığında daha fazladır. İHK kriz zamanlarında Türk hava sahasını yakıt ikmali veya Türk üslerini Irak veya İran'a saldırı amacıyla kullanabilir böylece hedeflere saldırı için daha fazla vakte sahip olur. Türk toprağına giriş, uçağı düşen pilotları kurtarmak, komando güçlerini yerleştirmek ve hasar görmüş uçakların tamiri için kullanışlı olabilir. Ayrıca Irak ve/ya da İran'dan gelebilecek füze saldırıları için İHK'nın Türk topraklarında olması Türkiye'nin caydırıcılığını artırabilir.³⁸⁸

Benzer olasılıklar Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de ve güney bölgesinde girişebileceği operasyonlar için de söylenebilir. Stratejik işbirliği Türkiye ve İsrail'e yalnız Ortadoğu'da değil, Doğu Akdeniz bölgesinde de stratejik bir üstünlük sağlamıştır. İki ülkenin önemli su yollarının üstünde olması (Türk Boğazları ve Süveyş Kanalı) Batı'ya açılan enerji koridorlarının da güvenliğini sağlanması gibi bir işlev üslenmelerini sağlayabilir. İsrail'in Türkiye'ye Orta Asya'dan Batı'ya açılması planlanan enerji hatları ile ilgili destek vermesi iki ülkenin enerji güvenliği alanında işbirliğine gidebileceklerine işaret etmektedir. Türkiye ve İsrail aralarındaki işbirliği yoluyla AB ve ABD gibi küresel aktörlerle enerji güvenliği alanında çeşitli işbirlikleri geliştirebilirler.

Stratejik işbirliğinin diğer bir önemli avantajı ise konuşlandıracakları füze savunma ve erken uyarı sistemi ile uzun menzilli füzelere karşı önemli bir koruma ve bu

³⁸⁸ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s.50

silahları kullanacak ülke(ler) için önemli bir caydırıcılık unsuru yaratmış olmasıdır. “İki ülkenin istihbarat alanındaki işbirliği, rakipleri için başarılı bir konvansiyonel veya sürpriz bir füze saldırısı gerçekleştirme şanslarını azaltmaktadır.”³⁸⁹ Saldıran ülke bilecektir ki gerçekleştirdiği saldırı sonuca ulaşmadan kendi toprakları üzerinde yok edilebilir ve bu saldırıya cevap gecikmeden verilebilecektir. Bu durumda saldırgan ülke yapacağı saldırının maliyetini iki kere düşünmek zorunda kalacaktır. Türkiye ve İsrail’in ABD ile birlikte böyle bir savunma mekanizması için çalıştıkları yetkililerce belirtilmiştir.

Türkiye’nin İsrail’le geliştirdiği stratejik işbirliği nedeniyle, güney sınırlarında güvenliğinin önemli şekilde sağlanması, Türkiye’nin diğer tehdit algıladığı bölgelerle daha rahat ilgilenmesi sonucunu doğuracaktır. Özellikle, PKK sorununun büyük ölçüde minimuma indirgenmesi, İran ve Suriye ile ilişkilerin doksanlı yılların sonuna doğru normalleşme eğilimine girmesi ve Türkiye’nin bölgede güçlü bir aktör olması, çeşitli stratejik hesapların yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Atina’nın (stratejik işbirliğine) tepkisini, İsrail ve Türkiye arasındaki stratejik ilişkinin bölgedeki güç dengesini Yunanistan aleyhine bozacağına ve Yunanistan’ın güvenliğine dönük olumsuz sonuçlar doğuracağına yönelik korkular doldurmaktaydı.”³⁹⁰ Yukarıda bahsettiğimiz “2 ½ Savaş stratejisinde” adı geçen “Suriye ve PKK” tehdidinden söz etmenin zorlaştığı ortamda geriye kalan diğer birincil tehdit (Yunanistan) Türkiye’nin elinin serbest kalacak olmasından rahatsız olabilir. “Stratejik değerlendirmelerinde, eğer Türkiye güney sınırında kendini daha güvende hissederse (İsrail’le stratejik İşbirliği ile ilgili olarak), (Türkiye) Ege’deki isteklerini savunmada daha girişken ve tavizsiz bir tavır sergileyebilirdi.”³⁹¹ Yunanistan’ın, Şubat 1996 AEİA sonrası İsrail’le ilişkilerini geliştirmek istemesi bir tesadüf olmasa gerek.³⁹²

³⁸⁹ Efraim Inbar, *The Israeli-Turkish Entente...*, s.50

³⁹⁰ Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol 3 No:1, January 2003, s. 113

³⁹¹ Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”..., s. 113; İlginçtir, Yunanistan’ın Türkiye’ye yönelik politikası denilebilecek, Türkiye’yi AB içine çekerek, ikili sorunları bu süreç içinde çözüme girişimi, stratejik işbirliğini izleyen yıllarda uygulamaya konmuştur. Yunanistan ve Türkiye arasında yeniden diyalog sürecinin başlatılması, güven ve güvenlik artırıcı çeşitli anlaşmaların yapılması, Yunanistan’ın Türkiye’nin AB üyeliğini savunan ülkelerden biri durumuna gelmesinde Türkiye ile İsrail arasında gelişen “stratejik işbirliğinin” etkisinin de olduğu söylenebilir. Elbette sadece bu etmenin iki ülke arasındaki yakınlaşmaya neden olduğunu söylemek doğru olmaz ne var ki etkisinin olmadığını da söylemek gelişmeler izlendiğinde mümkün değildir.

³⁹² Bkz. 5. Bölüm altında Yunanistan başlığı

Türkiye, İsrail ile ilişkilerini ‘askeri endüstri’ alanında da geliştirerek, maliyeti artsa bile, ABD ve AB’ye karşı silah teknolojisi alımı ve ihaleleri konusunda eli güçlenmiştir.³⁹³ İsrail’in silah satmakla kalmayıp, teknoloji vermeyi de kabul etmesi Türkiye’nin kendi silah modernizasyonunu gerçekleştirmesini ve dışa bağımlılığını azaltmasına neden olabilir. Türkiye’nin İsrail’den herhangi bir engelle karşılaşmadan silah ve teknoloji satın alabilmesi Yunanistan’ı da rahatsız etmiştir. “Türkiye’nin İsrail’den askeri alımları, ABD’nin iki ülke arasında (*Türkiye ve Yunanistan*) arasında geleneksel olarak izlediği Ege denizindeki güç dengesini koruma politikasını belirsizliğe itmiştir.”³⁹⁴ Türkiye’nin İsrail’den gelişmiş füze ve radar sistemleri satın alması, uçak filolarını modernize etmesi Yunanistan’da rahatsızlık yarattığı açıktır. Özellikle bu silahların satın alınmasının şartsız gerçekleşmesi, ABD’deki Rum lobisinin ve AB’de Yunanistan silah satışlarına etkisinin hiçbir şekilde söz konusu olmaması, Yunanistan’ı da İsrail’le yakınlaşmaya itecektir. Bu endişenin diğer Arap ülkelerinde ve İran’da da olduğunu söylemek yanlış olmaz. Suriye ve İran eskimiş askeri teknolojisini yenileyemezken, Mısır’ın ABD’den yeni teknoloji almasına rağmen, bu alımların ABD’deki Yahudi lobisi tarafından yakın takibindeyken, Türkiye’nin neredeyse hiçbir engelle karşılaşmadan silah ve teknoloji alması hatta iki ülkenin ortak üretim projeleri gerçekleştirmeleri, kabul edilmelidir ki Türkiye lehine bir güç dengesinin oluşmasına neden olmaktadır.

Türkiye ve İsrail’in Azerbaycan ve Ürdün gibi ülkelerle yakın ilişkiler kurması ve bu ülkelerle gelişen askeri işbirlikleri bölgesel bir güvenlik sisteminin oluşumu için gerekli alt yapıyı sağlamaktadır. Türk ve İsrailli yetkililerin işbirliğinin her ülkeye açık olduğunu belirtmesi ve Ürdün’ün gözlemci statüsü ile bile olsa bazı faaliyetlere katılması, stratejik işbirliğinin bölgede statüko yanlısı ve görece küçük ülkelerin de güvenliği için önemli bir dayanak olduğu söylenebilir.

İki ülke arasındaki ‘stratejik işbirliğinin’ diğer bir sonucu da aralarında gelişen istihbarat alış verişi sayesinde bölgedeki terörist faaliyetleri destekleyen ülkelere ve terörist örgütlere karşı üstünlük sağlanmasıdır. Bu işbirliği sayesinde iki ülke özellikle

³⁹³ Bu duruma örnek olarak taarruz helikopteri ihalesinde yaşanan gelişmeler gösterilebilir. İhaleyi bir ABD firmasının ürettiği Kobra türü helikopter kazanmasına rağmen, ABD’nin helikopterlerle ilgili teknolojinin üretiminin Türkiye’de de gerçekleştirilmesine izin vermemesi, ikinci sık olarak saklanan İsrail/Rus ortak yapımı saldırı helikopteri Erdoğan’ın birinci sık olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

³⁹⁴ Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”..., s. 113

11 Eylöl saldırıları sonrasında uluslararası terörle mücadelede etkinliklerini artması beklenebilir. Türkiye'nin PKK'yla mücadelesi sırasında İsrail'den aldığı istihbarat yardımının oldukça önemli faydalar sağladığı yetkililerce açıklanmıştır. Aynı şekilde İsrail'in de Türkiye ile işbirliği sayesinde İran, Irak ve Suriye ile ilgili haber alma faaliyetlerinde etkinliğini artıracakđ ifade edilmiştir. Türkiye'nin İsrail'in elinde bulunan Rus yapımı silahlarla ilgili bilgileri edinmesi bu tip silahlara sahip ölkelere karşı stratejik bir avantajının doğmasına sebep olmaktadır. Ayrıca İsrail'in Ofeq casus uydusundan yararlanarak kendisine düşman güçlerin hareketlerini de İsrail'den edinebilir.



BEŞİNCİ BÖLÜM

5. STRATEJİK İŞBİRLİĞİ ÖNÜNDEKİ SINIRLAMALAR

İki ülkeyi yakınlaştıran etkenler tüm uzmanlarca belirtilirken, iki ülke arasındaki görüş ayrılıkları ve özellikle bu ilişkinin gelişimini etkileyecek iç ve dış faktörler, hızla gelişen ilişkiler bütünü içerisinde bir bütün içinde ele alınmamış, tek tek ele alınmış ya da kısa hatlarıyla belirtilerek geçilmiştir. Bu bölümde tezin de ana bölümünü oluşturan, Türkiye-İsrail Stratejik işbirliğinin gelişimini ya da şimdiki durumunu etkileme potansiyeline sahip olduğu söylenen konuların üstünde durulacaktır.

Barry Rubin, Türkiye ile İsrail arasındaki algılama farklılıkları ve/ ya da öncelikleri konusunda şu şekilde bir sıralama yapmıştır.³⁹⁵

- a) Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler
- b) Arap-İsrail Barış Süreci
- c) Kürt Meselesi
- d) Türk Kamuoyunun Tepkisi
- e) Irak'a Yönelik Yaklaşım Farklılığı
- f) İran'a Yönelik yaklaşım Farklılığı

Görüldüğü gibi Rubin iki ülke arasındaki ilişkide sorun yaratabilecek faktörler olarak daha çok bölgesel konulara değinmiştir. Rubin gibi bazı uzmanlar da İran'ı özellikle Türkiye-İran arasında gelişen ilişkilerden dolayı stratejik işbirliğinin gelişimini sınırlandırıcı bir etken olarak ortaya koymaktadırlar.³⁹⁶ İran özellikle Soğuk Savaş sonrasında İsrail'in 'Ufuk Ötesi' tehdit olarak algıladığı birkaç ülkeden biridir. Türkiye için ise özellikle Ankara'daki siyasi ve askeri elit tarafından, Türkiye'deki radikal İslamcı ve bölücü akımları destekleyen ve ideolojik olarak bölgede tehdit oluşturan bir ülkedir. Her iki ülke de İran için caydırıcı önlem ya da korunma yolları aramaktaysa da bu ülkeye karşı yaklaşım farklılıkları ortak bir strateji üretmelerine engel olmaktadır.

³⁹⁵ Barry Rubin, "Article On Turkey-Israel Relations", meria.idc.ac.il/news/1997/news7.html; Bu sıralama önem derecesine göre bir değerlendirme değildir.

³⁹⁶ Gencer Özcan, Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek İçin Perspektifler..., s.38

Türkiye-İsrail Stratejik işbirliğini etkileme potansiyeline sahip konuları, küresel, bölgesel ikili olmak üzere üç düzeyde incelemek mümkündür. Küresel alanda ABD'nin hem bu işbirliğine desteği hem de iki ülke'nin de önemli bir müttefiki olması sebebiyle, bu işbirliğini etkileme potansiyeli bir limit olarak gözlenmeye çalışılacak. Aynı şekilde iki ülkenin de kendisini bir üyesi ve/ ya da önemli bir müttefiki olarak gördüğü AB ile ilişkilerinin Türkiye-İsrail stratejik işbirliğine etkisi araştırılacaktır.

Bölgesel ölçekteki sınırlamalar olarak, Ortadoğu'daki belli başlı genellikle hem Türkiye hem de İsrail'in sorunlar yaşadığı ülkeler ve/ ya da süreçler ele alınıp, bu ülke ve/ya da süreçlerin "Stratejik İşbirliğini" etkileme potansiyelleri göz önüne serilmeye çalışılacaktır. Bu ülkeler ve süreçler sırasıyla İran, Irak, Ortadoğu Barış Süreci, Suriye, Mısır, Yunanistan, Kıbrıs ve Kürt Sorunu olacaktır.

İkili ölçekte ise daha çok iki ülke iç siyasetinin bu ilişkinin gelişimindeki rolü üzerinde durulacak ve ekonomik konuların; askeri ihaleler, Manavgat Su taşıma projesi, GAP projesi, füze savunma sistemi gibi konuların Stratejik İşbirliğini üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

5.1. KÜRESEL ÖLÇEKTE SINIRLAMALAR

5.1.1. Amerika Birleşik Devletleri

Türkiye İsrail stratejik işbirliğinin ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırdığı daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. ABD, stratejik işbirliğinin başlangıcından itibaren iki ülkenin tatbikatlarına ve stratejik diyalog toplantılarına katılarak iki ülkeye desteğini açıkça göstermiştir. Stratejik işbirliği ABD için bölgede kurulabilecek bir 'bölgesel güvenlik sisteminin' merkezini oluşturabilirdi. Türkiye ve İsrail'de ABD stratejik işbirliğini memnuniyetle karşılamaktaydı. "Türkiye İsrail işbirliği büyük ölçüde Washington'un dikkatini iki ülke ülkenin üstüne çekmek ve taahhütlerini kuvvetlendirmeyi hedef almıştır."³⁹⁷ Uluslararası sistemin tek süper gücünün iki ülke arasındaki ilişkilere verdiği destek işbirliğine yönelik gelebilecek yoğun baskıları sınırlandırıcı ayrıca iki ülkenin bölgedeki konumunu kuvvetlendirici bir etkisi olmaktaydı. Ne var ki ABD, stratejik işbirliğinin tüm boyutlarını desteklediği

³⁹⁷ Efraim Inbar, "Strategic Glue in the Israeli-Turkish Alignment" ..., s. 122

söylenemez. Bu bölümde ABD'nin stratejik işbirliğine sınırlandırıcı bir etkisinin olup olamayacağı incelenecektir.

Stratejik işbirliğinin önemli alanlarından birisi savunma sanayiinde işbirliğidir. Türkiye bu işbirliği alanında İsrail'in sahip olduğu anti-füze savunma sistemlerine oldukça önem vermektedir. "Türkiye'nin anti-füze sistemlerine sahip olmaması, KİS'ler ve uzun menzilli füzelerle donanmış Suriye, Irak ve İran'a karşı Türkiye'yi savunmasız bırakmakta, Türk ordusu büyüyen bu tehdide büyük önem vermekte ve bunu Türkiye-İsrail askeri işbirliğinin önemli bir parçası olarak görmektedir."³⁹⁸ İsrail de Türkiye'nin erken uyarı ve anti-füze savunma sistemlerine sahip olmasını desteklemektedir. İsrail'in yeni savunma konseptinde 'ufuk ötesi tehditler' şeklinde belirtilen tehdit algılamasında İran öncelikli tehdit olarak belirtilerek, İsrail'in bu tehdidi tek başına çözemeyeceği ifade edilmektedir. Ancak ABD'nin iki ülke arasındaki bu yakınlaşmaya sıcak bakmadığı ve anti-füze sistemlerinin Türkiye'ye verilmesinde ve teknolojisinin paylaşılmasına engel olabileceği " belirtilmektedir.³⁹⁹ ABD'nin bu noktada iki çekincesi olduğu söylenebilir. Birincisi, Türkiye'nin İsrail'den gelişmiş teknoloji silahlar ve bunların teknolojisini elde ederek, Ege'deki Türk-Yunan dengesinin bozulmasıdır. İkincisi, Türkiye'nin İsrail'le bu alanda geliştireceği işbirliği ile ABD'den bağımsız bir savunma sistemi geliştirerek, ABD'ye bağımlılığının azalmasıdır. ABD'nin iki ülke arasındaki işbirliğinde diğer sınırlandırıcı bir faktörü ise ABD silah şirketlerinin baskısı sonucu, İsrail'e ihalesiz verilen projelerin tekrar ele alınması olabilir.

TSK, ABD-İsrail ortak yapımı Arrow anti-füze sistemlerinin Türkiye'ye satışı için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Arrow'ların Türkiye'ye satılabilmesi için ortak üreticilerden ABD'nin İsrail'e ihracat izni vermesi gerektiği ifade edilmektedir. Türk askeri yetkililerinin, İsrailli muhatapları ile görüşüp ABD'nin ihracat izni vermesi için lobicilik yapmalarını istedikleri belirtilmektedir.⁴⁰⁰ Ne vaki ABD'nin Türkiye'yi "füze kontrol listesi"ne alması nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır. İsrail bu proje yerine Türkiye'ye Arrow projesine benzer bir modelle 150 kilometre menzilli füze üretimini teklif etmiştir.⁴⁰¹ Ayrıca Türkiye ve İsrail'in Arrow'lar yerine Popeye I ve II füzelerinin ortak üretimi ve alımı konusunda anlaştıkları ifade edilmiştir. İsrailli yetkililer Popeye

³⁹⁸ Kemal Kirişçi, "US-Turkish Relations: New Uncertainties in a Renewed Partnership"..., s. 134

³⁹⁹ A.g.e., s. 134

⁴⁰⁰ 'ABD'den Füze İzni Kopar', *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1997

⁴⁰¹ İsrail'le Ortak Füze, *Milliyet*, 25 Temmuz 1998

füzelerinin satışında ABD'nin onayına gerek olmadığını belirterek, "Türkiye ile yapılan Popeye anlaşması, Türkiye ve İsrail savunma bakanlıkları arasında tamamen ikili bir meseledir, ABD'li dostlarımıza bir şey sormamıza gerek yok" demişlerdir.⁴⁰² Popeye füzelerinin Türkiye'ye satılmasının ABD tarafında rahatsızlık yarattığı ve ABD'nin Türk-Yunan dengesini koruma amacıyla havadan karaya kullanılabilen AGM-142 füzelerinin Yunanistan'a satılmasına onay verebileceği belirtilmiştir. Bir Amerikan Savunma sanayii yetkilisi, "Bize kalsa, biz bu teknolojinin bölgeye gitmesini tercih etmeyiz fakat Türkiye bu füzeyi alırsa, bizim de Ege'de bölgesel dengeyi gözetmemiz gerekir" diyerek ABD'nin tutumuna açıklık getirmiştir.⁴⁰³

Yunanistan AB ülkelerinden kolaylıkla silah alabilirken Türkiye'nin en yakın müttefiki saydığı ABD'nin "Ege'deki dengenin bozulması" gibi bir nedenle üçüncü bir ülkeden aldığı silahlarda engellenmeye çalışılması veya başka bir ülkeye silah satışının onaylanması düşündürücüdür. Bu gelişmelerle beraber İsrail'in Türkiye'ye Arrow sistemini satmadaki istekliliği sürmüştür. İsrail'in amacının Türkiye ile birlikte İran, Suriye ve Irak füzelerine karşı bir savunma kalkanı oluşturmak olduğu bilinmektedir. Türk yetkililerin de bu öneriye sıcak baktığı bilinen bir gerçektir. Haziran 2002'de ABD, İsrail ve Türkiye'nin katılımı ile gerçekleştirilen Anadolu Kartalı adlı hava tatbikatında da Arrow füze sisteminin konuşlandırıldığı ve "İran", Irak ve Suriye'den gelebilecek füze saldırılarına karşı eğitimler yapıldığını önceki bölümlerde belirtmiştik. Temmuz 2001'de İsrail savunma Bakanı Benyamin Ben-Eliezer'in ziyareti sırasında da Arrow ABM sistemlerinde kullanılan 'Green Pine' (Yeşil Çam) radar sistemine dayalı erken yarı merkezinin kurulması önerisinin getirildiği Ha'aretz gazetesince iddia edilmiştir.⁴⁰⁴ 2000 yılı sonunda ABD'deki yönetim değişikliği ve yeni gelen George W. Bush yönetiminin de uzun yıllardır sürüncemede olan Savunma kalkanı projesini tekrar gündemine alması, bu projenin doğal üyesi olmasını beklediği Türkiye'ye Arrow füze sistemi satışına yeşil ışık yakmıştır.⁴⁰⁵ Ne var ki bu satışında ABD tarafından belirlenecek prosedürlere göre yapılması Türkiye'nin bu füzeleri kullanmasında sorunlar yaratabilir. Türkiye'nin ABD'nin başını çektiği bu tür bir 'savunma kalkanı projesine' yeşil ışık yakmaması, ABD'nin öncekilere benzer bir tepki geliştirmesine

⁴⁰² Türkiye, İsrail Füzesi Alıyor, Cumhuriyet, 9 Haziran 1999

⁴⁰³ A.g.y.

⁴⁰⁴ Tel Aviv'le Derin Dostluk, Radikal, 10 Temmuz 2001

⁴⁰⁵ Arrow Füzeleri İçin Yeşil Işık, Milliyet, 2 Ocak 2002

neden olabilir. Fakat ABD'nin kendi etki alanı dışında gelişecek bir Türkiye İsrail ortak projesini engelleyebilme yeteneğinin de fazla olmadığı söylenebilir. İsrailli yetkililerin İsrail'e yönelik olası bir füze saldırısında Türkiye'nin önemli rolü üzerinde görüş birliğinde oldukları bilinmektedir.

ABD'nin Türkiye İsrail ilişkilerinde diğer bir etkisi bazı savunma sanayii ihalelerinde görülebilir. ABD ve İsrail firmalarının Türk savunma sanayii ihalelerinden pay kapmak için birbirleriyle yarıştıkları bilinmektedir. ABD ve İsrail şirketlerinin, tank modernizasyonu, saldırı helikopteri alımı ihalesi, casus uydu ihalesinde, AWACS erken uyarı uçağı alımı ihalesinde ve helikopterlere konulacak sistemler için birbirleriyle çekiştikleri bilinmektedir. Türkiye'nin savunma sanayii alanında İsrail'i ABD'ye karşılık bir koz ve denge unsuru olarak kullandığı görülmektedir.

ABD ve İsrail arasındaki ihale paylaşımı yarışı ilk olarak Türkiye'nin M-60 tanklarını modernize etme girişimiyle ortaya çıkmıştır. Edinilen bilgiye göre ABD'nin önde gelen tank üreticisi General Dynamics (GD) ve İsrail hükümeti 1999'da anlaşarak, “firmanın Türkiye'nin yeni nesil tank projesini üslenmesi, İsrail'in ise Türkiye'nin tank modernizasyonu projelerini alması” konusunda anlaşmışlardır. Ne var ki ardı ardına Türkiye'de çıkan ekonomik krizler sonucu Türkiye'nin sadece tank modernizasyonu ile yetineceğini açıklaması ve projeyi ihalesiz İsrail'in IMI firmasına vermesi GD firmasını harekete geçirmiş ve ABD'nin Türkiye üstünde baskı yapmasına neden olmuştur.⁴⁰⁶ ABD'nin Genelkurmay Başkanlığına ve Milli Savunma Bakanlığına yoğun baskısı sonucu İsrail'e verilen proje, İsrail şirketinin “fahiş fiyat istediği” ve “yerli katkı payının az olması” gibi nedenlerle iptal edilmiştir. İlgili makamların daha önce yerli firmaların ihaleye çıkılması talebine, “alımın çok acil olması dolayısıyla ihaleye çıkılamayacağını” belirtmesi, ABD'nin etkisini vurgulaması açısından önemlidir.⁴⁰⁷

Bir başka tartışılan ihale de önce İsrail'e verilen fakat daha sonra ABD ve Fransa şirketlerinden gelen baskılar sonucu iptal edilen “casus uydu projesidir”. Türk yetkililer, Haziran 2000'de 274 milyon dolara İsrail'in IAI firmasına verdikleri “casus uydu ihalesini” Fransız Alcatel ve Amerikan Lockheed Martin firmasının baskıları sonucu iptal etmiştir. İsrailli yetkililer Türkiye'nin İsrail'i diğer Avrupalı ve ABD'li firmalara

⁴⁰⁶ ‘Tamamen Duygusal’ Bir Tank Hikayesi, *Milliyet*, 2 Aralık 2001

⁴⁰⁷ Konuyla ilgili geniş bir yazı için bakınız; Ahmet Dinç, *Üstünden Tank Geçen İhale, Aksiyon*, 8-14 Aralık 2001

karşı kullandığını ifade ederek memnuniyetsizliklerini belirtmişlerdir.⁴⁰⁸ İki ihale İsrail şirketlerine verildikten sonra ABD baskısı sonucu iptal edilmesi, ABD'nin Türk savunma sanayii üzerindeki etkisini göstermesi açısından anlamlıdır. Acil ihtiyaç sebebiyle ihalesiz verilen projenin ABD baskısı sonucu ertelenmesi adı geçen ülkenin stratejik işbirliğinin önemli alanlarından birindeki sınırlandırıcı etkisini göstermektedir.

ABD ve İsrail'in savunma sanayii alanındaki diğer bir etkisi ise Türkiye'nin bu iki ülkeyi birbirinin alternatifi olarak değerlendirmesidir. Türkiye ikibinli yıllara dönük olarak alacağı saldırı helikopteri ihalesinde ABD'nin Bell Textron firmasının King Cobra projesine öncelik sağlanmış Rus-İsrail konsorsiyumunun ortak projesi KA-50-2 (Erdoğan) helikopterine ise alternatif oluşturması için ikinci sıraya konmuştur.⁴⁰⁹ Ayrıca helikopterlere konuşlandırılacak füze sistemleri için ABD'nin Lockheed Martin ve Boeing şirketleri 'Hellfire', İsrail'in Rafael şirketi de NT-Dandy füzeleri ile katılmışlardır.⁴¹⁰ Helikopter ihalesini kazanacak firmanın füze ihalesini de kazanma olasılığının oldukça yüksek olduğu yetkililerce açıklanmıştır. ABD'nin Türkiye ile savunma tedariki alanında İsrail'e rakip olması oldukça ilginçtir. Türkiye'nin bu rekabetten kârlı çıkacağı açıktır. Fakat ABD'nin teknoloji paylaşımına gitmeye yanaşmaması, İsrail'i Türkiye için cazip bir seçenek yapmaktadır.

ABD'nin ODBS'de tutunacağı tavır da Türkiye-İsrail ilişkisini dolaylı da olsa etkileyebilir. ABD'nin uzlaştırmacı bir tavır takınmak yerine, İsrail'i destekleyici girişimlerde bulunması Türkiye'yi Ortadoğu'ya yönelik politikalarında ve özellikle kamuoyunda zor duruma düşürebilir. Bu durumda Türkiye, İsrail ile ilişkilerinde bir mesafe koyma gereğini kendinde hissedebilir. Bunun yanında, olası bir İsrail-Suriye barış görüşmesinde, Türkiye'nin sularının 1995 ve 1999 görüşmelerinin benzeri şekilde pazarlık konusu edilmesi ve ABD'nin aracı görev üslenmesi, Türkiye-İsrail ilişkisinin önüne bir engel olarak çıkabilir. Yetkililerde "ABD'nin, Türkiye'ye, Suriye ile varolan su sorununda baskı yaparak, Suriye'ye İsrail'e Golan tepelerindeki su kaynaklarını bırakabileceği yönünde güvence vermesini sağlayabileceği yönünde şüpheler

⁴⁰⁸ İsrail Türkiye'ye Küskün, *Radikal*, 5 Ağustos 2000; Uydu ihalesi Fransa'nın Alcatel firmasına verilmiştir. İhalenin bu firmaya verilmesinde Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığı ve Fransa'nın dönem başkanı olmasının etkili olduğu iddia edilmiştir. İsrail'de İhale Paniği, *Milliyet*, Ağustos 2000

⁴⁰⁹ Türkiye'nin Tercihi: Cobra, *Milliyet*, 22 Temmuz 2000

⁴¹⁰ Füze ABD-İsrail Yarışı, *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1999

bulunmaktadır.”⁴¹¹ Unutmamak gerekir ki Türkiye ile Suriye ilişkilerinde Ekim 1998’den itibaren yaşanan iyileşmeye rağmen hala su konusundan bahsedilmemektedir. ABD dış politikasındaki yetkili organların, Ortadoğu ile ilgili planlamalarının stratejik işbirliğini yakından etkileyeceği söylenebilir. ABD Türkiye ile İsrail lehine bölgede değişen dengeleri diğer Arap müttefiklerine silah satarak dengelemek isteyebilir. Türkiye ve İsrail’in önceki yıllarda görüldüğü gibi ABD’ye rağmen bölgede çeşitli operasyonlara girişebileceği (Kıbrıs ve Lübnan benzeri) bu nedenle ABD’nin stratejik işbirliğini kontrol altında tutmak isteyebileceği söylenebilir. Ne var ki son tahlilde ABD, stratejik işbirliğinin kendisine zarardan çok fayda sağladığını görmektedir. Tüm bu veriler sonucunda ABD’nin birkaç alan dışında stratejik işbirliğine sınırlandırıcı bir etkisi olabileceği söylenemez.

5.1.2 Avrupa Birliği (AB)

Stratejik işbirliğinin gelişme nedenleri arasında Türkiye’nin Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesinde AB üyeliğine aday ülkeler arasında sayılmaması (bir bakıma AB’den dışlanması) ve Türkiye’ye bazı AB üyesi ülkelerin Türkiye’deki insan hakları ihlali ve Güneydoğu Anadolu’daki askeri faaliyetlerini ileri sürerek açık veya örtülü askeri ambargo uygulaması gösterilmektedir. Bu nedenlere Türkiye’deki siyasi ve özellikle askeri seçkinlerin, AB üyesi ülkelerin Türkiye’nin terörle mücadelesine yeterince destek vermediği hatta PKK’ya yardım ettiği düşüncesini de ekleyebiliriz. Türk siyasi ve askeri seçkinleri Türkiye ile aynı coğrafyayı ve benzer sorunları yaşayan ayrıca gelişmiş silah sanayiine sahip İsrail’in Türkiye’ye bir çeşit alternatif seçenek olabileceğini düşünmüşlerdir. Özellikle savunma sanayii alanında İsrail’i diğer Avrupa ülkelerine ve ABD’ye karşı bir koz olarak kullanabilmiş ve bu ülkelerden gelebilecek çeşitli siyasi baskılara karşı direnç gösterme derecesini yükseltmiştir. Uzmanlar Türkiye’nin AB’ne üye olması durumunda hem Türk dış politikasında hem de Türk savunma sanayiinin ihtiyaçları gidermesinde farklılıklar olabileceğini ifade etmektedirler. Bu değişiminde stratejik işbirliğini önemli ölçüde etkileme potansiyeli taşıdığını vurgulamaktadırlar. Bu bölümde Türkiye’nin AB ile ilişkilerinin stratejik işbirliğine etkisi kısaca incelenecektir.

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Türkiye AB ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye yıllardır beklediği AB üyeliğine adaylık konumunu kazanmıştır. Bu

⁴¹¹ Kemal Kirişçi, “US-Turkish Relations: New Uncertainties in a Renewed Partnership”..., s. 141

sırada stratejik işbirliği de büyük bir hızla ilerlemekte ve Türkiye bu ilişkinin faydalarını siyasi, ekonomik ve stratejik açılardan görmeye başlamıştı. Stratejik işbirliği Türkiye'ye AB'den alamadığı desteği vermişti Türkiye'ye terörizmle mücadelesinde. Bununla birlikte İsraili yetkililer Türkiye'nin AB üyeliği desteklediklerini her fırsatta vurgulamakta ve AB'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru genişlemesinden memnuniyet duyacaklarını ifade etmekteydiler. İsrail'in kendisinin kaygılarını iyi anlayan bir ülkenin AB'ye üye olmasından memnuniyet duyacağı açıktır. AB'ne üye bir Türkiye'nin Ortadoğu'da demokratik ilkelerin ve kurumların yayılmasında oynayacağı rol şüphesiz İsrail kadar diğer ülkelerin de yararına olacaktır.

AB'ne üyelik yolunda yürüten Türkiye için kritik konulardan biri de TSK'nın Türk siyasetindeki özellikli konumunun AB standartlarına çekilmesi ile ilgilidir. 'Askeri bürokrasinin' stratejik işbirliğinin gelişiminde önemli rol oynadığı ve bazı dönemlerde (örneğin Refahyol) iki ülke arasındaki ilişkilerde tek belirleyici olduğu görülmüştür. 'Askeri bürokrasinin' iç ve dış politika sürecinde belirleyiciliğinin AB üyeliği sürecinde demokratikleşme yönünde atılacak adımlarla azalabileceği ve bunun da stratejik işbirliğini sınırlandırıcı bir etkisi olabileceği tartışılmaktadır. 'Askeri bürokrasinin' dış politikaya etkisi yalnızca Türkiye'deki demokratikleşme oranı ile açıklamak oldukça zordur. Yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz gibi Türkiye'deki siyasi sistemin kırılğanlığı ve dağınıklığı, 'askeri bürokrasiyi' dış politikanın yapımında öne çıkaran unsurlardan biridir. Diğerleri ise hiçbir siyasi partinin iktidara geldiğinde Türkiye'nin güvenlik algılamaları ve tehdit öncelikleri ile ilgili bir alt yapısı ve hazırlığı olmaması nedeniyle bu gibi konuları 'askeri bürokrasiye' yüklemesidir. Türk dış politikasında 'askeri bürokrasinin' etkinliğini sadece demokratikleşme sorunu ile bağdaştırmak doğru olmayacaktır. Elbette insan hakları ve demokratikleşme alanlarında ilerleme sağlamış bir Türkiye'de 'askeri bürokrasinin' etki alanı sınırlanacaktır. Demokratikleşme süreci ile beraber kamuoyunun dış politikada etkisinin de artması beklenebilir. Türkiye'de kamuoyunun Filistin yanlısı tutumunun yoğunluğu dikkate alınırsa kamuoyunun dış politikada baskı unsuru olmasının İsrail'in çıkarları aleyhine sonuçlar doğurabileceği belirtilmektedir.⁴¹² İlk olarak Filistin-İsrail barış sürecinin ne kadar daha devam edeceğinin belli olmadığını belirtmek lazım. İkinci olarak Türkiye, Filistin sorununu BM kararları çerçevesinde (242 ve 338) desteklediğini ifade etmiştir. Ayrıca

⁴¹² Efraim Inbar, *Israeli-Turkish Entente...*, s. 72

Türkiye'nin Paris Şartına bağlı, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne inanan bir ülke olarak taraflara eşit yakınlıkta olması Filistin sorununda etkili bir aktör olması yönünde kolaylaştırıcı bir etken olmaktadır. Türkiye'nin stratejik işbirliği sürecinde Filistin sorununu desteklediği ve İsrail'i olabilecek en ağır şekilde eleştirdiği görülmektedir. Türkiye'nin AB üyesi olmasının bu tutumunda bir değişikliğe yol açmayacağı söylenebilir.

AB ile ilgili diğer bir konu ise Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda Avrupa ülkelerinin uyguladığı silah ambargosunun son bulacağı ve bunun stratejik işbirliğinin önemli dallarından savunma sanayii işbirliğine sınırlandırıcı etkide bulunacağıdır. Türkiye'nin İsrail ile savunma sanayii alanındaki amacının iki tane olduğunu ifade etmiştik, birincisi sorunsuz ve engelsiz bir alım ikincisi ise teknoloji transferidir. Türk yetkililerin özellikle teknoloji transferine önem verdikleri bilinmektedir. Yani ihalelerde söz konusu malın alımı kadar teknolojinin transferi de önemli yer tutmaktadır. Savunma sanayiinde alınan malın bedeli etkinliğinden sonra gelmektedir. Bu yüzden savunma sanayiinde alımlar bazen ihaleye çıkılmadan yapılabilir. Savunma sanayii alımlarının bir rekabet süreci olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin sadece alternatifleri çoğaltacağı açıktır. Belirleyici noktalar ise İsrail'in Türkiye ile nereye kadar savunma sanayiinde işbirliğine gidebileceği ve Türkiye'nin bu alandaki ihtiyaçları olacaktır. Bu nedenle Türkiye'nin AB'ye üyeliği ile stratejik işbirliğinin savunma sanayii alanı arasında olumlu veya olumsuz bir bağlantı kurmak yanıltıcı olacaktır.

Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin stratejik işbirliğine etkisine yönelik tartışılan diğer bir soru Türkiye'nin üyelik sonunda AB'nin dış politikasına uyumu ve yükümlülükleri konusudur. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında AB'nin uygulamaya çalıştığı dış politika ile benzerlikleri kadar farklılıkları da bulunmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin dış politikasını belirlemede AB'ye üyeliğin belirleyici olamayacağı açıktır. Konu tarafların çıkar ve tehdit algılamalarındaki paralellik ya da zıtlıkla ilgilidir. İlk önce AB'nin belirli ortak ve etkin bir dış politikaya sahip olup olmadığı sorulmalıdır. Ne var ki bu soruya cevap vermek için yeni bir bölüm açmak gerektiği açıktır. Ancak geçmiş uygulamalara bakıldığında AB'nin ortak ve etkin bir dış politikasından (Bosna ve Kosova örnekleri ele alındığında) bahsetmenin mümkün olmadığı gözükmektedir. Diğer bir konu ise AB üyesi diğer ülkelerin Türkiye'nin Ortadoğu ile ilgili kaygılarını ve güvenlik önceliklerini ne kadar paylaşıp paylaşmayacakları ile ilgilidir. Soğuk Savaş'ın bitişiyle

Avrupa kendini bambaşka ve yeni bir güvenlik ortamında hissederken aynı konumun Türkiye için geçerli olmadığı ifade etmiştik. AB bünyesinde oluşturulması planlanan Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliğinin de (AGSK) ne kadar etkili bir kurum olacağı belirsizliğini korumaktadır. Kendisi bir NATO üyesi olan Türkiye'nin bu kurumun kendi güvenliğini sağlamadaki yetersizliğini ve eksikliğini gördükten sonra yine benzeri bir örgüt olacak AGSK'ya da üye olmakla beraber İsrail ile de stratejik işbirliğini sürdüreceği söylenebilir. AB'ye üyeliğin stratejik işbirliği ile beraber Türkiye'ye Ortadoğu politikalarında daha da güç vereceği açıktır.

Sonuçta, Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin stratejik işbirliğini sınırlandırıcı etkisinin yalnızca belirli bölümlerde geçerli olabileceği hatta bu etkinin bile sınırlı olabilir. Hatta AB üyesi bir Türkiye'nin stratejik işbirliğini pekiştirici bir etkisinin olacağı da söylenebilir. Mayıs 2004 genişleyecek AB'nin ortak bir dış politika yürütmesinde zorluklarla karşılaşabileceği açıktır. Türkiye'nin de bu belirsiz politikaya ne kadar güvenebileceği sorulması gereken bir sorudur. Ne var ki tüm bu çözümlemeler arasında en önemli soru Türkiye'nin ne zaman AB'ye üye olabileceği ile ilgilidir. AB yetkilileri bu süreyi en iyimser tahminle 2011 şeklinde telaffuz etmektedirler. Bu ise Türkiye'nin kısa ve orta vadede AB'ye üye olamayacağını göstermektedir. Belirtilen tarihe kadar sürebilecek stratejik işbirliğinin de Türkiye'nin AB'ye üyeliğinden olumsuz yönde etkilenmesini beklemek oldukça kötümser bir tutum olacaktır.

5.2. BÖLGESEL ÖLÇEKTE SINIRLAMALAR

5.2.1. İran

Stratejik işbirliğinden olumsuz yönde etkilenen ülkelerden birisi de İran olmuştur. "1996 yılında gerçekleştirilen Türkiye-İsrail askeri anlaşmaları İran tarafından Amerikan askeri ve siyasi nüfuzunun İslam ülkelerinde bir genişlemesi olarak algılanmıştır."⁴¹³ Ayrıca İran, bölgede varlığını dahi kabul etmediği İsrail'in nefesini sırtında hissetmiştir. Stratejik işbirliğine karşı çeşitli alternatif arayışlarına girişen İran'ın (Suriye, Mısır, Suudi Arabistan'la ilişkileri geliştirmek gibi) bu arayışları herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun üzerine İran, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek yönünde çalışmış ve Türkiye'yi bir tehdit oluşturmadığına ikna etmek için

⁴¹³ Mahmood Sariolghalam, "Israeli-Turkish Military Cooperation: Iranian Perceptions and Responses", *Journal of Political and Military Sociology*, DeKalb, Vol. 2 No:2 Winter 2001, s. 294

uğraşmıştır. Bu bölümde gelişen Türkiye İran ilişkilerinin, stratejik işbirliğine herhangi bir olumsuz etkisinin olup olmayacağı incelenecektir.

İran sadece Ortadoğu için değil Kafkasya ve Orta Asya için de stratejik önemi olan, bölgesel bir güç konumundadır. Bu nedenle daima bölge içi hesaplar yapılırken göz ardı edilmemesi gereken bir konuma sahiptir. Bunun dışında petrol ve doğalgaz kaynakları ile önemli bir enerji ihracatçısıdır. Bu yüzden Batı ülkeleri özellikle Avrupa ülkeleri açısından önemli bir enerji kaynağını oluşturmaktadır. Ne var ki İran tüm saydığımız özelliklere rağmen Batı ülkeleri ve özellikle ABD ile istikrarlı bir ilişki geliştirememiştir. AB ülkeleri İran ile ilişkilerini ‘yapıcı diyalog’ adı altında yürütmektedirler. ABD ise İran’ın özellikle Barış Süreci ve İsrail karşıtlığı ayrıca KİS ve uzun menzilli füze üretme çabaları nedeniyle İran’a karşı soğuk yaklaşımını sürdürmektedir.⁴¹⁴ ABD, Soğuk Savaş sonrası için bölgesel bir istikrarsızlık unsuru saydığı İran’a yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu politikaya ‘çifte çevreleme (dual containment)’ politikası denmiştir. Ne var ki bu politika uygulamada yeterli olamamıştır. Öyle ki bu politika uygulamadayken, İran, Fransız Total firmasıyla 20 milyar dolar tutarında bir anlaşma imzalarken, Rusya’nın yardımıyla da nükleer güç olma yolunda ilerlemiştir. Ekim 1997’de Tahran’da gerçekleştirilen İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısına tüm Arap ülkelerinin üst düzey katılımı ABD’nin ‘çifte çevreleme’ politikasının yürümediğinin önemli kanıtlarından biri olmuştur. Bu politikanın giderek daha da uygulanamaz hale geldiği günlerde Ortadoğu’da güç dengesini önemli şekilde değiştirecek Türkiye İsrail stratejik işbirliğinin temelleri atılacaktır.

Türkiye ile İsrail’in örtüşen güvenlik algılamalarının stratejik işbirliğinin kurulmasında önemli etken olduğu önceki bölümlerde görülmüştür. Bu güvenlik algılamalarından bazıları, terörizm, radikal İslam tehlikesi, KİS’ler ve uzun menzilli füzelerdi. İran bu olguları içinde barındırması nedeniyle iki ülke arasında yapılan ‘stratejik diyalog’ toplantılarında bölge için tehdit oluşturan öncelikli ülkelerin başında gelmekteydi. İsrail, İran’ın Rusya yardımıyla nükleer güç olma yolunda ilerlemesinden rahatsızlık duymakta ve yaşamsal çıkarları için öncelikli tehdit olarak görmekteydi. Türkiye ise 1997 sonrası değişen güvenlik algılamaları ile İran’ı öncelikli tehditler

⁴¹⁴ Devrim sonrası İran dış politikasıyla ilgili geniş bir çalışma için bakınız: Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, Mustafa Türkeş İlhan Uzel (der.), *Türkiye’nin Komşuları*, Ankara: İmge yay., Şubat 2002, s.293-330

listesine koymuştur. “İran’ın nükleer ve balistik füze geliştirme programları Türkiye’nin savunma çevrelerince önemli bir sorun olarak görülmekte ve Türkiye’de yeni ortaya çıkan Hizbullah grubu da, İran’ın, Türkiye’de siyasal İslam üstündeki rolü hakkında soru işaretleri uyandırmıştır.”⁴¹⁵ 1996-1998 yılları arasında Türkiye İran ilişkileri, İran’ın rejim ihracı çabaları, PKK’ya destek gibi konular nedeniyle son 10 yılın en kötü dönemini yaşamıştır. Ne var ki Türkiye İran ilişkilerinde ‘pragmatik’ yaklaşım varlığını hissettirmeye devam etmiştir. Türkiye, Ağustos 1996’da İran’la 23 milyar dolar tutarında bir doğalgaz anlaşması yapmıştır.

İki ülke arasındaki gerilim sürerken, seçimler sonucu iktidarların el değiştirmesi, Türkiye İran arasında yakınlaşmaya neden olmuştur. İran’da reformist olarak bilinen Muhammed Hatemi’nin Cumhurbaşkanı olması, İran’daki rejimin yavaş da olsa değişmeye başladığının sinyallerini vermiştir. Ankara da İran’daki reformist kanada destek verdiği açıklamıştır. Hatemi yönetimindeki İran’ın uluslararası sisteme entegre olmaya çalışması ve ABD ile açılıma gitmek istediği yönünde görüş belirtmesi, uluslararası analizciler tarafından memnuniyetle karşılanmış hatta ABD’de Zbigniew Brzezinski, Eric Hooglund, Gary Sick gibi entellektüeller, ABD’nin İran’la diyalog sürecini desteklemişlerdir.⁴¹⁶ Ne var ki ABD’nin İran’a yönelik katı tutumunu sergilemesi ve 2000 yılı sonrasında ABD’de iktidara gelen Cumhuriyetçi George W. Bush yönetiminin İran’ı uluslararası sistemi tehdit eden “haydut devletler”den biri olarak ilan etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir.⁴¹⁷

Hatemi döneminde İran bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir. İran, Suriye, Suudi Arabistan, Rusya, Mısır gibi ülkelerle ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Bu arada Rusya’dan yardım alarak nükleer teknoloji geliştirme çalışmalarını da İsrail ve ABD’nin tüm tepkisine rağmen devam ettirmiştir. Hatemi yönetimi Türkiye ile ilişkilerine de önem vermiş, diplomatik ilişkilerini ve ticareti yoğunlaştırma yoluna gitmiştir. Bu politika değişikliğinde stratejik işbirliğinin büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Türkiye’nin bölgesel bir güç olduğu doksanlı yılların ortasından itibaren iyiden iyiye ortaya çıkması ve gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri, İran’ı Türkiye ile

⁴¹⁵ Ian O. Lesser, “Turkey in a Changing Security Enviroment”, *Journal Of International Affairs*, Fall 2000 v54 i1

⁴¹⁶ Bülent Aras, “Turkish-Israeli-Iranian Relations In The Nineties: Impact On The Middle East”, *Middle East Policy*, Vol. VII, No. 3, June 2000

⁴¹⁷ Yakın zaman ABD-İran ilişkileri için bakınız; Özden Zeynep Oktav, “What Has or (Has Not) Changed In US-Iranian Relations During Khatemi’s Period?”, *Turkish Review of Middle East Studies*, Annual 2002 13, s. 86-111

yakınlaşmaya ve diyalog yollarını açık tutmasına sebep olmuştur. İran, Türkiye ile ilişkilerinde kötüleşme eğiliminin Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğine olumlu katkısı olacağının farkına varmıştır. İran Türkiye'nin Batıya açılan en kısa ve güvenli yol olduğunun da farkındaydı. İki ülke arasındaki pragmatist yaklaşım bir kere daha Hatemi yönetimi zamanında kendini göstermeye başlamıştır. Öyle ki Ocak 2000'de iki ülke dışişleri müsteşarları seviyesinde yılda en az iki kez toplanacak bir çalışma grubu oluşturulması ve ikili, bölgesel ve uluslararası konularda istişarelerde bulunulması hakkında mutabakat zaptı imzalanmıştır.⁴¹⁸ İranlı yetkililerin bu süreç içinde Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini de artık gündeme pek fazla getirmedikleri ve daha çok Türkiye İran ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunmaktadır. İran'ın PKK konusunda da açılıma gittiği ve Türkiye ile daha çok işbirliğine gittiği söylenebilir.⁴¹⁹ Ağustos 2000'de İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e Hatemi'nin İran'a davetini iletmiştir. Sezer "iki ülke arasındaki güven ortamının oluşması ve İran'ın terörle mücadelede Türkiye'ye vereceği desteğin, ilişkilerin düzeyi bakımından belirleyici olacağını" kaydetmiş ve "uygun kamuoyu ortamı oluştuğunda" İran'ı ziyaret edeceğini belirtmiştir.⁴²⁰

Daha önceki ve bu bölümdeki gelişmeler izlendiğinde Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin İran ile ilişkilerin geliştirilmesini engellemediği gibi Türkiye-İran ilişkilerinin de stratejik işbirliğinin gelişmesini sınırlandırmadığı görülmektedir. Daha da önemlisi gelişen Türkiye-İran ilişkisi stratejik işbirliğinin faydalarını gözler önüne sermektedir. Stratejik işbirliğinin çerçevesi göz önünde bulundurulursa bu ilişkinin çok boyutlu olduğu görülecektir. Bu boyutlardan biri de KİS'ler ve uzun menzilli füzelerin yayılmasına karşı yürütülen mücadele ile terörizme karşı işbirliğidir. Türkiye ve İsrail'in İran'a yönelik yaklaşım farklılıkları olmakla birlikte, İran'la ilgili benzer

⁴¹⁸ Dışişleri Güncesi, Ocak 2000

⁴¹⁹ Ocak 2000'de İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Ankara ziyaretinde, İran'daki PKK faaliyetleri ile ilgili bilgi verilmiş ve İran'ın daha çok işbirliğine gitmesi gerektiği yetkililerce vurgulanmıştır. Türk yetkililer Harrazi'ye iki ülkenin topraklarında PKK'ya dönük eş zamanlı operasyonlar yapmayı teklif etmişler, Harrazi de İran'ın "daha fazla işbirliğine hazır" olduğunu ifade etmiştir. Harrazi'nin ziyareti sırasında Ankara'nın İran'daki ılımlı yönetime desteğini belirttiği ifade edilmiştir. Türkiye ile İran ilişkilerinde gözle görülür bir gelişme sürerken Ha'aretz gazetesinde yayınlanan bir raporda stratejik işbirliğinin üç alanda geliştiği, bu alanlardan birinin ise balistik füzelerin yayılmasına karşı ortak mücadele ve İran, Irak gibi üçüncü ülkelerden kaynaklanan tehditlere karşı stratejik işbirliği olduğu vurgulanmaktaydı. Haziran 2000'de İsrail Başbakanı Ehud Barak, Başbakan Ecevit'i arayarak, İran'dan Lübnan'daki Hizbullah örgütüne yardım götüren uçakların kontrol edilmesini talep etmiştir. Kasım 2000'de Türk hava sahasını kullanarak Suriye'ye gitmekte olan bir İran yolcu uçağı 2 Türk F-16'sının uyarısı ile Diyarbakır havaalanına indirilmiştir: PKK'ya Kucak Açmayı Bırak, *Milliyet*, 18 Ocak 2000; Barak'tan Talep Var, *Radikal*, 1 Haziran 2000; 'Sandviç' Harekatı, *Hürriyet*, 1 Kasım 2000; 'Türk ve İsrail Subayları Barış operasyonu Yaptı', *Milliyet*, 29 Ağustos 2000

⁴²⁰ Hatemi Cevabını Aldı, *Milliyet*, 24 Ağustos 2000

güvenlik kaygıları taşımaktadırlar. Ortadoğu'da bu tehditlerin varlığının devam etmesi stratejik işbirliğinin önemini artırmaktadır. İran'ın da bölge ile bütünleşmesi için bu tür tehdit unsurlarını kullanmaktan vazgeçmesi gerekmektedir. Bölgede barış ve istikrarın karşılıklı dayanışma ile çözülmesi gerektiği açıktır. Türkiye hem İsrail hem de İran ile yakın ilişkilerini kullanarak bu iki ülke arasında diyalog yolunun açılmasına yardımcı olabilir. Türkiye'nin, İsrail'in İran ile sorunlarını diplomatik yollarla çözmesini tercih edeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Stratejik işbirliğinin öncelikli amacının caydırıcılık/savunma olduğu ve içinde saldırı unsuruna yer olmadığı açıktır. Ancak stratejik işbirliği çerçevesinde İran'dan İsrail'e olası bir füze saldırısını yapılacak bir ortak anlaşma çerçevesinde sahip olduğu/olacağı anti-füze sistemleri ile engelleyebilir. Ortadoğu Barış sürecinin tekrar işlemeye başlaması, Ortadoğu'ya istikrar getireceği ve İran'daki reform yanlılarının elini güçlendireceği açıktır.⁴²¹ İran'ın kendisinin de imzasının bulunduğu silah kontrol anlaşmaları uyarınca hareket etmesi gerekmektedir. Ortadoğu'da başlayacak nükleer silah ve KİS elde etme yarışının bölgenin istikrar ve refahını olumsuz etkileyeceği unutulmamalıdır.

5.2.3. Ortadoğu Barış Süreci

Bu bölümde Ortadoğu Barış Süreci'nin iki önemli ayağı olan, Filistin Sorunu ve Suriye'nin Türkiye İsrail Stratejik işbirliğine etkisi incelenecektir.

5.2.3.1. Suriye

Suriye, Türkiye ve İsrail arasında gelişen stratejik işbirliğinin önemli nedenlerinden birisidir. Türkiye ve İsrail'in Suriye ile ilişkileri uzun yıllardır çeşitli ve benzer problemleri barındırmaktadır. Bu sorunlar Türkiye için sırasıyla; Su, terör ve toprak (Hatay) konularıdır. Özellikle doksanlı yılların sonuna kadar su ve terör konuları iki ülke arasında büyük gerilimlere neden olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin, diğer Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinde ve Ortadoğu'da daha etkin bir eko-politik izlemesinde Türkiye-Suriye yakınlaşmasının büyük rolü olacağı açıktır. İsrail için ise Suriye, ODBS'nin önemli ayaklarından birini oluşturan bununla beraber toprak (1967 Savaşında ele geçirilen Golan tepeleri), su (Taberiye Gölü) ve Suriye'nin Lübnan'daki de facto egemenliği nedeniyle güvenlik sorunları yaşadığı

⁴²¹ Ekim 2000'de başlayan El-Aksa intifadası, İran'daki reformist kanadın gücünü önemli oranda azaltmış ve muhafazakarların gücünü artırmıştır. Özden Zeynep Oktav, "What Has or (Has Not) Changed In US-Iranian Relations During Khatemi's Period?", *Turkish Review of Middle East Studies*, Annual 2002 13 içinde, s. 98

bir ülkedir. İsrail'in 1979'da Mısır ile Camp David'de gerçekleştirdiği barış anlaşmasının bir benzerini Suriye ile imzalamasının, İsrail'in bölgede diğer Arap ülkeleri tarafından tanınmasını kolaylaştıracak ve bölge içi etkin bir aktör konumuna sokacak nitelikte olduğu uzmanlarca belirtilmiştir. Bu bölümde İsrail ile Suriye arasında gelişecek barış ortamının "stratejik işbirliğine" etkisi, diğer yandan gelişen Türkiye-Suriye ilişkilerinin "stratejik işbirliğinin" gelişmesi yönünde engel olup olmayacağı ele alınmaya çalışılacaktır.

Doksanlı yılların başından itibaren gelişmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkisinin, 1996 yılı içerisinde imzalanan iki önemli anlaşma ile 'stratejik işbirliği' düzeyine çıkması Suriye'nin bölgedeki durumunu oldukça zora soktuğu tüm uzmanların üstünde birleştiği bir görüştür. Suriye bu çevrelenmişlik hissinden kurtulmak için çeşitli devletlerle (Irak, İran, Yunanistan, Mısır) ittifak arayışına girmiş ne var ki şimdiye kadar bir sonuca ulaşamamıştır. Bununla beraber, Suriye bu işbirliğine karşı Arap ülkelerinin liderliğine tekrar soyunmaya çalışmıştır. Ancak Soğuk Savaş ve sonrasında yaşanan Körfez Savaşı ertesinde Pan-Arabizm düşüncesinin etkinliğini yitirmesi sonucunda Arap Birliğinin etkisini kaybetmesi, Suriye'nin bu rolü gerçekleştirmesine izin vermemiştir. Suriye ekonomisinin doksanlı yılların başında yaşanan iyileşmeye rağmen tekrar kötüleşmeye başlaması ve rejime karşı tepkilerin artması Suriye'nin etkili bir dış politika izlemesini de engellemiştir. Ayrıca Suriye ordusunun Soğuk Savaş sonrasında modernizasyonunun yapılamaması, Suriye'nin konvansiyonel bir kuvvet olmaktan çıkarmıştır. Ne var ki elinde bulundurduğu Uzun menzilli füzeler (Scud-C) ve kimyasal silahlarla Suriye caydırıcılığını korumaktadır.

Suriye, Türkiye ile İsrail arasındaki 'stratejik işbirliğinden' çekinmesine rağmen, "hem Türkiye hem de İsrail aralarındaki stratejik yakınlaşmanın Suriye'de bir kuşatılmışlık duygusunu yararlı bulmuş olsalar da, son tahlilde aralarındaki yakınlaşmanın Suriye ile uzlaşma imkanını tamamen ortadan kaldırmasını da istememişlerdir."⁴²² Türkiye'nin, Suriye ile ilişkilerini normalleştirmeden meydana gelebilecek bir İsrail-Suriye barışından çekinmişlerdir. Türkiye ve İsrail, özellikle İsrail'in 1995 ve 2000 yıllarında Suriye ile gerçekleştirdiği barış görüşmeleri

⁴²² Meliha B. Altunışık, " Türkiye'nin Ortadoğu'da Ânı Geldi mi?", *Foreign Policy*, Kasım-Aralık 2001, s. 48

sırasında ufak çaplı krizler yaşamışlardır. Yaşanan krizlerin sebebi Fırat suyunun İsrail-Suriye arasındaki görüşmeler konu edilmesi olmuştur.

Türkiye için oldukça hassas olan ‘su konusunun’ farklı iki ülke arasında pazarlık aracı olması Türk yetkilileri oldukça endişelendirmiştir. Yetkililer bu endişelerini hem İsrail’e hem de arabulucu rolündeki ABD’ye iletmışler ve bu durumun kabul edilemez olduğunu bildirmişlerdir. Türkiye, İsrail ile Suriye arasında gerçekleşecek bir barış sonucunda ABD’nin, Suriye’yi terörü destekleyen ülkeler listesinden çıkartacağı ve Suriye’yi PKK konusunda elini serbest bırakmasından çekinmiştir. Burada Türkiye’deki siyasi elitin ve dış politika ile ilgili makamların, ABD ve İsrail’in, Suriye politikalarına ilişkin bir güvensizlik sezilmektedir. İsraili yetkililer ise Türkiye’nin Suriye ile sorunlarını çözmesi ile yaşanacak normalleşme süreci sonunda, Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğinin önemli desteklerinden birinin geçerliliğini yitireceğinden çekinmişlerdir. Özellikle, Türkiye’den önce Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesini isteyen İsrail’deki İşçi partisi önderliğindeki kesim ve Dışişleri Bakanlığı, İsrail’in Suriye’ye karşı elinde bulundurduğu kozları yitireceğinden endişe etmişlerdir.

Ekim 1998’de Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerilim sonucunda imzalan Adana Mutabakatı, son on yılda Türkiye ile Suriye arasındaki PKK sorununun sonunu ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye-Suriye ilişkileri normalleşme süreci içine girmiştir. Başbakan Ecevit, bir mülakatında, “Suriye’nin (Adana Mutabakatında) verdiği sözlere uyduğunu” ve “az sayıda PKK’lının varlığına rağmen Suriye’nin fiziki anlamda bir tehdit olmaktan çıktığını” vurgulamıştır.⁴²³ Görüldüğü gibi Başbakan Ecevit, Suriye ile ilgili iyimser bir tablo çizmiştir. Bu tutum iki ülke arasında oluşan güven ortamını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mutabakat sonrası dönemle ilgili ilginç nokta ise iki ülke arasında terör konusu haricinde su konusuna hiç değinilmemiş olmasıdır. Bu dönemde Suriye’nin Türkiye’ye yönelik politikasını yenilediği ve Türkiye ile gerilim yerine yakınlaşmayı tercih ettiği söylenebilir. Suriye’nin İsrail ile ilişkilerini normalleştirmesinin, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmekten daha zor olmasının Suriye’nin politika değişimine etken olduğu söylenebilir. Çünkü aynı dönemde

⁴²³ “Başbakan Ecevit ile mülakat, TRT 1, 2 Şubat 1999; Meliha B. Altunışık, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye’nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası”, Mustafa Türkeş İlhan Uzel (der.), *Türkiye’nin Komşuları*, Ankara: İmge, Şubat 2002 içinde, s.287

iktidarda bulunan Netanyahu hükümeti İsrail için önceliğin Suriye ile barış olmadığını belirtmiştir. İsrail’de iktidarın değişerek İşçi partisin başa geçmesi sonucu tekrar başlayan İsrail-Suriye barış görüşmeleri bu tespiti doğrular niteliktedir. 1999 yılında İsrail’de iktidara gelen Ehud Barak öncelikli hedefinin Suriye ile barış anlaşması imzalamak olduğunu belirtmiştir.⁴²⁴

Türkiye ile Suriye arasındaki yakınlaşmanın göstergelerinden biri de Türkiye’nin Hafız Esad’ın cenaze törenine en üst düzeyde katılımı olmuştur. Bu tören için Cumhurbaşkanı Ahmet N. Sezer, Haziran 2000’de Şam’a gitmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin Haziran 2000 sonrasında yakınlaştığı gözlenebilir. Buna sebep olarak üç madde gösterilebilir. Birincisi, Türkiye’nin, barış sürecinin kesintiye uğramasını, Suriye ile yakınlaşmak için bir fırsat olarak görmesi; ikincisi, Suriye’de Devlet Başkanı seçilen Başar Esad’ın küresel ekonomi adapte olma ve dışa açılma politikalarından yararlanma isteği ve üçüncüsü Suriye’ye yönelik güvende artıştır.⁴²⁵

Türkiye ile Suriye arasında bu iyimserlik havası sürerken, İsrail-Suriye ilişkilerinde soğuma görülmeye başlanmıştır.⁴²⁶ Bu yöneliş İsrail-Suriye barış görüşmelerinin sonunu ilan etmiştir. Başar Esad’ın babasının tam aksi şekilde izlediği bu politika, Esad’ın tüm kuvvetini iç politikaya yönlendirmek istemesi ile açıklanabilir. Suriye’de ekonominin kötü durumu ve Filistin’de yaşanan gelişmelerin Suriye kamuoyunda yarattığı rahatsızlığın, Esad’ın bu kararı almasında etkili olmuştur.⁴²⁷

Görüldüğü gibi Türkiye ile Suriye arasında yaşanan normalleşme sürecinin aksine İsrail-Suriye arasında gerilim yaşanmaya başlamıştır. Suriye’nin bu noktada ‘iyi polis’ ve ‘kötü polis’ arasında seçim yaptığı söylenebilir. Bunun en büyük

⁴²⁴ Ocak 2000’de gerçekleşen görüşmeler sonucunda beklenenin tam aksi olmuş ve iki taraf arasındaki görüşmeler Golan tepeleri ve Taberiye gölü etrafında düğümlenmiştir. Haziran 2000’de Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın ölümü ile de Suriye’de yeni bir dönem başlamıştır.

⁴²⁵ Dışişleri Bakanı Cem Suriye ile ilgili bir mülakatında şu noktalara değinmiştir: “Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem’in, NTV Televizyonu ‘Yakın Plan’ Programına Verdiği Mülakat’, 14 Haziran 2000, Dışişleri Güncesi, Haziran 2000

⁴²⁶ Al-Sharq Al Awsat, Londra, 8 Şubat 2001; Meliha B. Altunışık, “The Breakdown Of The Post-Gulf War Middle East Order?”, *Perceptions*, June-July 2001, Volume VI-Number 2; Suriye’de Başar Esad’ın barış sürecine tutumu, beklentilerin rağmen, giderek sertleşmeye başlamıştır. Başar Esad babası Hafız Esad’ın aksine barış sürecinde Suriye ile ilgili safhayı Filistin sürecine bağlamıştır.

⁴²⁷ Meliha B. Altunışık, “The Breakdown Of The Post-Gulf War Order?”, *Perceptions*, June-July 2001, Volume VI-Number 2

göstergesi ise Suriye'nin eskisi kadar su konusundan bahsetmemesidir. Aralık 2000'de İsrail'de iktidara gelen Şaron hükümetinin de önceliği Filistin sorununa vermiş olması, kısa dönemde İsrail ile Suriye arasında görüşmelerin başlama ihtimalini minimum düzeye indirmiştir.

Son iki yılda Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gelişmeler ise umut verici olmuştur. 12 yıl aradan sonra iki ülke arasında Karma Ekonomik Komisyon toplantısı gerçekleştirilmiştir. Özel günlerde iki tarafın sınırları açılarak ailelerin karşı taraftaki akrabalarıyla görüşmelerine izin verilmiştir. Bunun yanında iki ülke arasındaki güvenlik işbirliği de artmaya başlamıştır. Ocak 2002'de Jandarma Genel Komutanı Aytaç Yalman Suriye'ye iki günlük sürpriz bir ziyarette bulunmuştur.⁴²⁸ Fikret Bila'nın aktardığına göre, Yalman, olası bir Irak operasyonun da Şam'ı Türkiye'nin yanına çekmek için Suriyeli muhataplarıyla görüşmelerde bulunmuştur.⁴²⁹ Türkiye ve Suriye geçmiş dönemlerde de Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ile ilgili toplantılar yapmışlardır. Ancak buradaki yenilik ordu kademesinin üst düzey komutanlarından ve Adana Mutabakatı'nın mimarı sayılan Orgeneral Yalman'ın bizzat Suriye'ye gitmesidir. Bu gelişme Türkiye-Suriye ilişkilerinin ulaştığı nokta için fikir vermektedir. Bununla birlikte Suriyeli yetkililer tarım ve turizm alanında Türkiye ile işbirliği yapmak istemişlerdir. İki ülke arasındaki uçak seferlerinin günübirlik düzeye çıkması, vize alımının sınır kapılarında gerçekleştirilmesi gibi projeler hayata geçirilmiştir.⁴³⁰ Ferai Tınç'ın aktardığına göre iki ülke arasındaki istihbarat ilişkileri de gelişmiştir. Türk istihbarat yetkilileri PKK yöneticilerinden Cemil Bayık'ın Suriye'deki hesaplarında hareketlenme olduğunu fark etmiş ve Bayık'ın 1.5 milyon dolar aldığının öğrenilmesiyle olaya el koymuştur.⁴³¹ Tınç, Adana mutabakatından sonraki ilk dönemlerde Suriyeli yetkililerin, Türk uzmanlara PKK hesaplarını ve arşivlerini göstermediğini ancak günümüzde geline noktanın ilişkilerdeki gelişmeyi gösterdiğini belirtmektedir. Bu gelişme Türkiye-Suriye arasında güven sorununun aşıldığı yönünde işaretler vermektedir.

⁴²⁸ "Şam'a Komutan Köprüstü", *Milliyet* 23 Ocak 2002

⁴²⁹ Fikret Bila, "Ankara-Şam Köprüstü", *Milliyet* 23 Ocak 2002

⁴³⁰ Ferai Tınç, "Filistin Savaşı Suriye ile Baharı Gölgeyor", *Hürriyet* 5 Nisan 2002

⁴³¹ A.g.e.

Haziran 2002’de yaşanan bir gelişme Türkiye ve İsrail gündeminde geniş yankı bulmuştur. Dört sene önceye kadar sıcak çatışma düzeyine gelen Türkiye ve Suriye arasında Askeri Eğitim ve Teknik-Bilimsel çalışmalarda işbirliğini öngören iki anlaşma imzalamışlardır.⁴³² Gerçekleştirilen bu anlaşma İsraili yetkilileri endişelendirmiştir. İsraili yetkililer Türkiye’nin Suriye ile imzaladığı anlaşmalar sonucu, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir gerileme olacağını düşünmüşlerdir. Türk yetkililer ise imzalanan bu anlaşmaların Türkiye İsrail ilişkisine olumsuz bir tesirinin olmayacağını, İsraili yetkililere bildirmişlerdir.⁴³³ Dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, “imzalanan bu anlaşmalar ile Türkiye ve Suriye arasında yeni bir dönemin başladığını” belirtmiştir.⁴³⁴

Yukarıdaki gelişmelerden de görülebileceği gibi Türkiye Ortadoğu’da denge politikasına dönüşün izlerini göstermektedir. Suriye ile dört yıl içinde görülen ilişkilerde normalleşme, Türkiye’nin Ortadoğu’da daha etkili bir aktör konumuna gelmesine sebep olabilir. Bu durumun Türkiye-İsrail ilişkilerini geriye götüreceği ya da duraklatacağını söylemek doğru olmaz. Her ne kadar Suriye, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkinin önemli nedenlerinden biri olsa da iki ülke arasındaki işbirliğinin niteliği olan bölgedeki statükonun korunması ve ‘haydut devletlere’ karşı caydırıcı güç olma gibi hedefler değişmezliğini korumaktadır. Bunun yanında Türkiye’nin Suriye ile yaşadığı yakınlaşma, Suriye’nin, İsrail ile yakınlaşmasını da kolaylaştırabilir. Ancak bu noktada İsrail’in Ortadoğu Barış Sürecindeki tutumu önemli rol oynayacaktır. Türkiye’nin Suriye ile geliştirdiği ilişkileri İsrail için kötüleştirmesini beklemek de rasyonel bir seçim olmayacaktır. İki ülkenin yek diğerinin sorununa taraf olmama tutumu Suriye ile ilgili gelişmelerde de geçerli olacağı söylenebilir.⁴³⁵ Diğer yandan Suriye ile İsrail arasında Fırat suyunun bir pazarlık aracı olarak masaya konması Türkiye-İsrail ilişkilerine beklenenden çok daha büyük zararlara yol açabilir. Öncelikli olarak iki taraf arasındaki güvende büyük bir aşınma meydana gelebilir. Dikkati çekmek gerekir ki bugüne kadar Türkiye-Suriye ilişkilerinde su konusu üzerinde fazlaca durulmamıştır. Başar Esad’ın

⁴³² Turkey: Syria deal won't spoil Israeli ties, *Jerusalem Post*, 25 June 2002, www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost/A/JPArticle/Full&cid=1023716548069

⁴³³ A.g.e.

⁴³⁴ A.g.e.

⁴³⁵ Bu davranış biçimine örnek olarak İsrail’in, Ekim 1998’de Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerilimdeki tutumu gösterilebilir.

kamuoyunda gücünü topladıktan sonra su konusunu tekrar Türkiye'nin önüne getirmesi beklenebilir. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin, Türkiye-İsrail arasında yaşanan normalleşme sırasında gerçekleştiğini belirtmekte gerekir. Genelkurmay Başkanlığının da bu gelişmeyi desteklediği açıkça görülmektedir.⁴³⁶

Türkiye, Ortadoğu'da yeni bir açılıma doğru gitmektedir. Bunun sonucu olarak İsrail'le ilişkilerde daha önceki hiper-aktif düzeyle karşılaştırıldığında normalleşme görülebilir. ABD'nin olası bir Irak operasyonunda Türkiye'nin Ortadoğu'ya karadan tek çıkış kapısı Suriye olacaktır. Bu yüzden Türkiye'nin Suriye ile iyi ilişkilerini koruması hayati önem taşımaktadır. Türkiye ile Suriye arasında terörizmle mücadeleyle yönelik gerçekleştirilen karşılıklı güven ve anlayış, su konusunda da sağlanabilirse, Türkiye'nin İsrail'le işbirliğini sağlayan önemli nedenlerden biri olan Suriye konusunun, Stratejik İşbirliğinin önemli bir ayağı olmaktan çıkabilir. Ama Suriye-Türkiye yakınlaşmasında ana etkenlerden birinin Türkiye-İsrail yakınlaşmasının olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Suriye yönetiminin İsrail ile barış masasına oturması ve ortak bir anlaşmaya varılması Ankara'da memnuniyetle karşılanacaktır. Sonuçta, Suriye'nin Türkiye-İsrail ilişkilerine yönelik sınırlandırıcı etkisinde, Suriye'nin terör ve su konusundaki tutumu ve önümüzdeki dönemde başlayabilecek İsrail-Suriye barış görüşmelerindeki gelişmeler belirleyici rol oynayacaktır.

5.2.3.2. Filistin-İsrail Barış Süreci

Doksanlı yılların başında gelişmeye başlayan ve ortalarından itibaren hızlanarak devam eden Türkiye-İsrail ilişkilerinde, bu ilişkiler bütünüünün önünün açılmasını sağlayan gelişmelerin en önemlilerinden birisi, tüm uzmanların üzerinde birleştiği şekilde, Aralık 1991'de başlayan ve Eylül 1993'te FKÖ ile İsrail arasında bir anlaşma ile sonuçlanan Ortadoğu Barış Süreci (ODBS) olmuştur. Bu sürecin diğer önemli noktası ise Mısır'dan sonra diğer Arap devletlerinin de İsrail ile masaya oturmayı kabul etmeleridir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin İsrail ile kurmak ve geliştirmek istediği ilişkinin önündeki en büyük engel ortadan kalkmıştır. Ancak yine uzmanların belirttiği gibi hızla gelişen Türkiye-İsrail ilişkileri için, Barış sürecindeki herhangi bir sert geri dönüş ve/ ya da sürecin çöküşü, iki ülke arasındaki ilişkiler bütünüünü yavaşlatacak ve/ ya da durduracak potansiyeli de içinde

⁴³⁶ Fikret Bila, "Ankara-Şam Köprüsü", Milliyet 23 Ocak 2002

barındırmaktadır. Bu bölümde bahsi geçen potansiyelin, bir limit olarak Türkiye-İsrail ilişkilerini ne derecede etkileyebileceği üzerinde durulacaktır.

ODBS'nin Türkiye-İsrail ilişkisine etkisini incelemekten önce Türkiye'nin Arap ülkeleri ve Filistin sorununa yaklaşımına bakmakta yarar vardır. Hakan Yavuz'un belirttiği gibi Türkiye'nin Arap ülkeleri ve Filistin sorununa yaklaşımı 'ikicilik' (duality) görünümündedir.⁴³⁷ Bu görüşe göre Türkiye'nin Arap ülkelere ve Filistin sorununa yaklaşımı hem siyasi hem de kültürel olmak üzere iki yönlüdür. Türk yetkililerde bu görüşü doğrularcasına, Türkiye'nin hem bir Doğu hem de bir Batı ülkesi olarak Ortadoğu ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi gördüğünü belirtmişlerdir. Türkiye Batı'ya yönelik siyasi yönelimini özellikle Ankara'daki siyasi elitin iradesi ile sürdürürken, 1960 sonrasında demokratikleşen siyasal ortam ve dış politikada yaşanan hayal kırıklıkları (özellikle ABD ile ilişkilerde) ile kamuoyunun artan etkisi Türk dış politikasının bir açılama gitmesini sağlamıştır.

Türkiye'nin Filistin sorununa yaklaşımını da bu 'ikicilik' olgusuyla açıklamak mümkündür. Ankara, kamuoyu baskısı ve Arap ülkeleri ile olan ilişkileri dengede tutmak amacı ile Filistin sorununu hem BM hem de İKÖ gibi kuruluşlarda destek verirken, bu politikasının Batı ülkeleri ile ilişkilerini etkilememesine de özen göstermiştir. Ankara, Filistin meselesini BM kararları ve insan hakları çerçevesinde desteklemiştir. Filistin sorunu konusundaki Türk resmi görüşü, İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu topraklardan geri çekilmesi sağlanmadan ve Filistin halkının, devlet kurma dahil, tüm meşru hakları tanınmadan bölgede adil ve kalıcı bir barışın kurulmasının mümkün olmayacağı yönündedir...Diğer bir deyişle Türkiye, sorununun Birleşmiş Milletler'in (BM) 242 ve 338 sayılı kararları çerçevesinde çözümünden yanadır."⁴³⁸ Ne var ki kamuoyunun Türk dış politikasında etkisini hissettirdiği başlıca konulardan birisi Filistin meselesi olmuştur. "1988'de Filistin'i ilk tanıyan NATO ülkesinin Türkiye olmasında intifadanın yarattığı kamuoyu baskısının rolü olmuştur."⁴³⁹ Ancak özellikle seksenli yılların ortasından itibaren de, ABD ile yakınlaşmayı öngören Özal politikaları uyarınca İsrail ile kültürel ve ekonomik alanlarda ilişkiler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Türk siyasi eliti de, ABD

⁴³⁷M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin sorunu (1947-1994)", Faruk Sönmezoglu (Der.), *Türk Dış Politikasının Analiz*, İstanbul: Der yay, 1998, 2.basım, s.567-582

⁴³⁸ Şule Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye" ..., s.29

⁴³⁹ M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin sorunu (1947-1994)"..., s. 578

ile ilişkileri geliştirmek için ABD'deki Musevi lobileri ve İsrail ile ilişkileri geliştirmeyi bir araç olarak görmüşlerdir. Filistin meselesinde, Ankara taraflara karşı bir denge politikası izlemiş ve iki tarafa da eşit mesafe politikası uygulamıştır. Ankara, doksanlı yılların başında da bu denge politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bunun en büyük göstergelerinden biri Aralık 1991'de hem İsrail'in hem de Filistin Özerk Yönetimi'nin (FÖY) Ankara'daki temsilciliklerinin eş zamanlı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltilmesidir.

1991 yılında Madrid'te başlayan ve Eylül 1993 Oslo süreci ile devam eden Ortadoğu'da barış umutlarına Türkiye en üst düzeyde destek verdiğini belirtmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Barış süreci ile ilgili toplantıların Türkiye'de yapılmasını teklif etmiştir. Bu teklif kabul görmemesine ve Türkiye Barış görüşmelerinde bir taraf olarak masaya oturmamasına rağmen gözlemci statüsü ile toplantılarda bulunmuştur. Türk yetkililer, İsrail ile gelişen ilişkilere rağmen 1991-1996 yılları arasında FÖY ile de ilişkileri sürdürmüşlerdir.⁴⁴⁰ Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in İsrail'e yapacağı bir ziyareti, İsrail'in güney Lübnan'ı bombalaması üzerine ertelemesi ve Ekim 1993 tarihinde Çetin'in İsrail ziyareti sonrasında FÖY lideri Yaser Arafat ile görüşmesi, yine dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in İsrail ziyareti sırasında FÖY'ün Doğu Kudüs'teki temsilciliği olan Doğu Evini (Orient House) ziyaret etmesi ve Arafat ile görüşmesi, bu eşit mesafe politikasından izler taşımaktadır. Ayrıca Filistin meselesi ile ilgili BM oylamalarında Türkiye'nin Filistin lehine tutunduğu tavır da bu politikanın bir göstergesidir. Türkiye, ODBS'nin başlaması sonucu taraflara 'eşit mesafe' politikasında değişikliğe giderek, taraflara 'eşit yakınlık' politikası izlemeye başlamıştır.⁴⁴¹ Bu dönemde Ortadoğu'da barış umutlarının devam etmesinin, Türkiye'nin bu politikasını uygulamasını kolaylaştırdığını söylemek yanlış olmaz.

1996 yılına gelindiğinde uzayan görüşmeler sonucunda taraflar arasındaki anlaşmazlıkların artması Barış sürecinde tıkanmanın işaretlerini vermeye başlamıştır. İsrail'de Mayıs 1996'da yapılan seçimler sonucunda iktidara Benjamin Netanyahu'nun liderliğinde bir sağ hükümetin gelmesi ODBS için umut verici

⁴⁴⁰ Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 1993 yılından sonra Filistin'de kurulan özerk yönetim sonucunda, Filistin Özerk Yönetimi (FÖY) adını almıştır.

⁴⁴¹ Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail ilişkileri 50. Yılına Girerken", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi...*, s.176

olmamıştır. Bu gelişme barış sürecinin hızını azaltmış ve süreci daha karmaşık bir hale getirmiştir. Bu gelişmenin Türkiye'nin İsrail ile imzaladığı iki önemli askeri ve savunma amaçlı anlaşmaya rastlaması, Türkiye'yi hem Filistin meselesi nezdinde hem de Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde zor duruma sokmuştur.

Türkiye bu dönem içerisinde Arap ülkeleri ve İran tarafından şiddetle kınanmıştır. Özellikle 1997'de toplanan İKÖ zirvesinde dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, diğer katılımcı ülkelere gelen ve Türkiye'nin İsrail ile işbirliğini eleştiren tepkiler sonucunda, zirveyi beklenenden önce terk etmiştir. Bu gelişme Türkiye ile diğer bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlığı göstermesi açısından önemlidir. Arap ülkelerinden ve İran'dan gelen tepkilerin bu kadar yüksek olmasına sebep olarak iki neden olarak gösterilebilir. Bunlardan birincisi, doksanlı yılların ortasına doğru giderek ortaya çıkan ODBS'deki çözülmedir. İkincisi ise Arap ülkelerinin, Türkiye'nin İsrail ile imzaladığı anlaşmalar sonucu İsrail'in Barış sürecinde elini güçlendirdiğini iddia etmeleridir.

Barış Süreci çerçevesinde hem İsrail hem de FÖY Başkanı Arafat, Türkiye'den daha aktif rol almasını istemişlerdir. İsrail, Türkiye'nin Arap ülkeleri ve Filistin ile olan iyi ilişkilerini kullanmasını isterken, Filistin yönetimi ise Türkiye'nin arabuluculuk yapmasını istemiştir. Ne var ki iki istek de gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin doksanlı yılların ortalarından itibaren Arap ülkeleri nezdinde özellikle Suriye'nin etkisiyle kötüleşen imajı, Türkiye'yi bölgede yalnızlığa iterken, İran ile de ilişkilerin kötüleşmesi, Türkiye'yi Ortadoğu'da İsrail ile birlikte yalnızlaştırmış, bu da İsrail'in Türkiye'den beklediği rolü oynamasına izin vermemiştir. İsrail'in ise barış sürecinde ABD'den başka herhangi bir arabulucu istememesi, Türkiye'nin de böyle bir role girmek istememesi sonucu gerçekleşmemiştir. Uzmanlar da Türkiye'nin böyle bir rolü oynamasının gerçekçi olamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁴² Türkiye'nin Barış sürecindeki rolü yetkililerce "kolaylaştırıcı katkı" olarak adlandırılmıştır.

1996'da Netanyahu hükümeti ile Barış sürecinde görülmeye başlanan tıkanma işaretleri, Mayıs 1999'da İşçi partisi lideri Ehud Barak'ın İsrail'de Başbakan olması ile yerini umuda bırakmıştır. "Mayıs 1999'da yapılan seçimlerde Ehud Barak'ın projelerinden biri hem Filistin hem de Suriye hattında barış anlaşması

⁴⁴² Şule Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye"... , s.32

imzalamaktı.”⁴⁴³ Ancak Filistin ve İsrail arasındaki görüşmeler devam ederken, taraflar arasındaki gerilim azaltılamamış aksine çatışmalar artarak devam etmiştir. Türkiye bu dönemde iki tarafı da itidale çağırmış, aynı zamanda İsrail’i Filistinli sivillere karşı aşırı güç kullanmaması yönünde uyarmıştır. Bu dönem içerisinde, hükümette DSP kanadının dış politikada hissedilen ağırlığı sonucu Arap ülkeleri ile yakınlaşma işaretleri görülmeye başlanmıştır. Arap ülkeleri ve İran ile ilişkiler yumuşamaya başlarken, ekonomik ilişkilere yapılan vurgu artmaya başlamıştır. Buna Türkiye’nin Ortadoğu’daki yalnızlığına son verme ve İsrail ile ilişkilerini normalleştirme girişimi olarak bakılabilir. Özellikle barış sürecinde umutların yavaş yavaş sona erdiği bir dönemde Türkiye için Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi olumlu sonuçlar yaratmıştır. Arap ülkeleri ve İran’ın bölgenin önemli ülkesi Türkiye ile yakınlaşmayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Bu dönemden itibaren Türkiye’nin başlıca çekincesi Filistin ile İsrail arasındaki gerginliğin bölgedeki başka ülkelere sıçraması ve bölgenin büyük bir kaosa sürüklenmesi olmuştur. Bölgenin tümüyle istikrarsız bir sürece girmesinden çekinilmiştir. “Bu çerçevede Ankara çatışmaların başından itibaren iki tarafa da eşit uzaklıkta durma çabasına girdi; bunu yaparken hem ülke içinde genel olarak Filistin yanlısı olduğu düşünülen ‘kamuoyu’ dikkate alınmaya ve Arap ülkeleri ile geliştirilen iyi ilişkiler zedelenmemeye çalışıldı hem de İsrail ile ilişkilerin bozulmaması gözetildi.”⁴⁴⁴ Görüldüğü gibi Ankara’daki siyasi elit daha önce düşülen hatayı tekrarlamamak için yani İsrail pahasına Arap ülkeleri ile ilişkileri bozmak yerine taraflar arasında klasik bir denge politikası izlemeye çalışmıştır.

Ağustos 2000’de İsrail Başbakanı Barak ile Filistin lideri Arafat ABD Başkanı Clinton’un daveti ile Camp David’de buluşmuşlardır. Tüm iyimser beklentilere hatta bir anlaşmanın imzalanması beklenirken, tam tersi şekilde taraflar arasında görüşmeler anlaşmazlıkla sonuçlanmıştır. Sonradan öğrenildiği şekliyle taraflar Kudüs’ün statüsü ve Filistinli mülteciler konularında anlaşamazlığa düşmüşlerdir. Bu da iki taraf arasındaki güvensizlik ortamının sürdüğünün bir göstergesi olmuştur. Görüşmeler sonrası iki tarafın liderinin de Türkiye’ye gelerek destek istemesi, Türkiye’nin bu süreçteki yerini göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁴³ Meliha B. Altunışık, “ Türkiye’nin Ortadoğu’da Ârı Geldi mi?”, *Foreign Policy* Kasım-Aralık 2001, s. 40

⁴⁴⁴ A.g.e., s. 48

Arafat görüşmeler sonrasında Türkiye'ye gelerek, 23 Eylül 2000'de ilan edilecek Filistin devleti için destek istemiştir. Yetkililer, Filistin'in Türkiye tarafından tanınan bir yönetim olduğu belirtmişler; ancak, taraflar arasında gerilim sürerken böyle bir karar alınırsa bölgenin içinden çıkılmaz bir kaosa sürükleneceği yolunda Arafat'a telkinde bulunmuşlardır. Eş zamanlı olarak Barak'a da görüşme masasına tekrar oturması yönünde çağrı da bulunulmuştur. Bu tutum, Türkiye'nin iki taraf arasındaki denge politikasının bir sonucu olarak görülebilir.

28 Eylül 2000'de Likud Partisi lideri Ariel Şaron'un iki taraf arasındaki gerilim yeterince artmışken, büyük bir koruma ordusu ile yaptığı Harem'ül Şerif ziyareti, taraflar arasındaki iplerin kopmasına ve II. İntifadanın başlamasına sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren bölgedeki şiddet artarak devam etmiştir. II. İntifadanın başlaması ile Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumu da sertleşmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İstanbul'da toplanan İSEDAK toplantısında bölgedeki şiddetin bir an önce sona ermesini ve İsrail'in aşırı güç kullanımını eleştirdiği açılış konuşması Türkiye'nin o zamana kadar verdiği en sert tepki olmuştur. Anıl'ın da belirttiği gibi Barış sürecindeki görüşmeler sekteye uğradıkça Türk yetkililerin İsrail hakkındaki politik söylemleri de sertleşmektedir.⁴⁴⁵ Bu tutumda kamuoyu rolünün olduğu söylenebilir.

Aralık 2000'de Ariel Şaron'un İsrail'de Başbakanlık koltuğuna geçmesi ve uygulamaya başladığı güvenlik yönlü politikalar, Filistinli aşırı güçlerce gerçekleştirilen canlı bomba eylemleri, bölgedeki şiddeti bir kısır döngü içine sokmuştur. Şaron'un şiddet sona ermeden Filistin tarafı ile görüşme masasına oturmayacağını belirtmesi Türk yetkililerce hayal kırıklığı olarak algılanmıştır. Yetkililer bölgede büyüyen istikrarsızlığın geniş çaplı bir çatışmaya dönüşmesinden endişe etmişlerdir.

Ağustos 2001'de İsrail Başbakanı Şaron'un Ankara ziyareti iki taraf arasında ki anlaşmazlığı göstermesi açısından önemlidir. Gazetelere yansıdığı kadarıyla Başbakan Ecevit ve Şaron arasındaki görüşmede iki lider Filistin meselesi çerçevesinde restleşmişlerdir. Başbakan Ecevit, Şaron'a Filistin ile görüşmeler başlaması yönünde telkinde bulunmuş ancak Şaron 'şiddet bitmeden müzakere olmayacağını' belirtmiştir. Ecevit bunun üzerine bölgedeki çatışmaların ikili ilişkileri

⁴⁴⁵ Işıl Anıl, "Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye", Meliha B. Altunışık (der.), Türkiye ve Ortadoğu..., s.143

etkileyebileceğini söylemiştir. Şaron ise ikili ilişkilerin müttekabiliyet esasına dayandığını belirterek ‘Tavır alırsanız, karşılık verimiz’ demiştir.⁴⁴⁶ İki liderin tehdit vari sözleri Barış sürecindeki bir aksamada Türkiye’nin İsrail’e karşı daha sert tepki verebileceğini gösterirken, İsrail’in de Türkiye gibi değer verdiği bir ülkeyi Filistin meselesi ile ilgili konularda görüşlerini dikkate almaması oldukça dikkat çekicidir. Yine Başbakan Ecevit, Filistin sorununun Türkiye’ye etkisi hakkında; “Biz kutsal yerler konusunda hassasiyetin yüksek olduğu bir bölgedeyiz ve biz İsrail ile son yıllarda hızla gelişen ilişkilerimize büyük önem veriyoruz. İsrail’de durum bugünkü gibi sürerse, bu bölgedeki pek çok ülkeyle ilişkilerimizde çok fazla zorluk yaşarız”⁴⁴⁷ demiştir. Görüldüğü gibi Ecevit Türkiye’nin İsrail ile olan ilişkisi nedeniyle özellikle Barış sürecinin sona erdiği bir dönemde, Arap ülkeleri ile ilişkilerini tehlikeye atabileceğini belirterek, Türkiye-İsrail arasında ilişkilerin Arap ülkelerine yönelik menfi tesirini belirtmiştir.

Aralık 2001’de Başbakan Ecevit’in İsrail Başbakanı Şaron ile yaptığı bir telefon görüşmesi Türkiye-İsrail arasındaki bağları ve tarafların Barış sürecini yorumlayışlarını göstermesi açısından önemlidir. Sözü geçen telefon görüşmesinde Ariel Şaron, Başbakan Ecevit’in açıkladığına göre, Ecevit’e Arafat’ı öldürmek istediğini söylemiştir.⁴⁴⁸ Bu açıklama bizzat Şaron tarafından yalanlanmıştır. Ancak bir başbakan’ın bu derece ciddi bu konuda yanlış bir açıklama yaptığına inanmak oldukça zordur. Bu görüşmeden hemen sonra Başbakan Ecevit’in ikili konuşmayı bizzat kendisinin kamuoyuna duyurması, Türkiye’nin taraflar arasındaki dengeyi koruma, Araplara ve Filistinlilere biz sizinleyiz mesajı verme çabası olarak görülebilir. Ayrıca bu görüşme, iki taraf arasında Arafat’la ilgili derin görüş farklılığını ortaya koymuştur. Bu görüş farklılığı Nisan 2002 başında başlayan ‘Koruyucu Kalkan’ harekâtında iyiden iyiye ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Şaron’un Ecevit’e, eğer söylediyse, bu tür bir açıklamada bulunması Türkiye’ye ve onun Başbakanına güveninin bir göstergesidir.

Mart ve Nisan 2002’de ortaya çıkan iki gelişme, ODBS’nin Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler bütününe etkisini göz önüne sermesinden dolayı önemlidir. Bu

⁴⁴⁶ Gergin Zirve, *Milliyet*, 9 Ağustos 2001

⁴⁴⁷ İsrail Bizi Zora Sokar, *Hürriyet*, 30 Ağustos 2001

⁴⁴⁸ Ecevit Konuştu: İsrail Karıştı, *Milliyet*, 8 Aralık 2001

gelişmelerden birincisi, El-Halil'deki Geçici Mevcudiyette (TIPH) görev yapan Hava Binbaşı Cengiz Toytunç'un kimliği belirsiz kişilerce öldürülmesidir.⁴⁴⁹ Aynı görevde bulunan Yüzbaşı Hüseyin Özaslan da bu saldırıda yaralanmıştır. Bu gelişme sonrasında yaşanan gelişmeler ilgi çekicidir. Filistinli ve İsraili yetkililer birbirleri suçlamışlar ve birbirlerinden farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunun üzeri bizzat Genelkurmay Başkanlığı açıklama yaparak Toytunç'un otopsisinin Türkiye'de yapılacağını bildirmiştir. Yaralanan Yüzbaşı Özaslanın da tedavisi özel uçakla getirildiği Ankara da yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı da, Tel-Aviv büyükelçisi Ahmet Üzümcü'nün İsraili yetkililerle, Kudüs Başkonsolosu Hüseyin A. Bıçakçı'nın da Filistin'le temasta olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁰ Bu gelişmenin en önemli göstergesi Türkiye'nin kendisinin de taraf olduğu Barış süreci ile ilgili bir olayda iki tarafa da güvenmemesidir. İsrail ile ilişkilerin kurulmasında öncü rol oynayan Genelkurmay Başkanlığının davranışı da bu yönden ilginçtir. Binbaşı Cengiz Toytunç'un cenaze törenine Filistin'in Ankara Büyükelçisi Fuat Yasin katılmaması büyük tepki yaratmıştır. İsrail büyükelçisi David Sultan ise törene katılarak taziyelerini bildirmiştir.⁴⁵¹

İkinci önemli nokta ise Nisan 2002'de İsrail'in Filistin kentlerini hızla işgal etmeye başladığı 'Koruyucu Kalkan' harekâtı sırasında oluşan gelişmelerdir. İsrail'in bu harekâtı gerçekleştirdiği günlerde Türkiye'nin de İsrail ile 176 tankın modernizasyonunu içeren bir anlaşma yapması, Türkiye'de modernizasyon anlaşmasını gündemin ilk sırasına oturtmuştur.⁴⁵² Mart 2002'nin son günlerinde imzalanan tank modernizasyonu anlaşması Türkiye'de büyük tartışmalara neden olmuştur. Anlaşmanın Filistin'de İsrail'in düzenlediği yoğun harekata denk gelmesi, kamuoyunun tepkisine neden olmuştur. Öyle ki hükümetin içinde de rahatsızlıklar çıkmış Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz, Filistin'deki durum düzelene kadar anlaşmayı askıya almanın mümkün olup olmadığını yetkililere sormuştur.⁴⁵³ Başbakan Ecevit'te tank ihalesini iptal etmenin mümkün olmadığını ancak İsrail'le

⁴⁴⁹ "Filistin'de Türk Binbaşı Şehit", *Milliyet* 27 Mart 2002

⁴⁵⁰ A.g.e.

⁴⁵¹ Filistin Çok Ayrı Etti, *Milliyet*, 29 Mart 2002

⁴⁵² "Sessiz İmza", *Milliyet* 1 Nisan 2002 ve "Sessiz İmza Krizi", *Milliyet* 2 Nisan 2002

⁴⁵³ Tank İmzası Kriz Oldu, *Milliyet*, 2 Nisan 2002

ilişkilerin gözden geçirilebileceğini ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Gazetelere ihale süreci ile ilgili yansıyan haberlerde ‘askeri bürokrasinin’ tank ihalesinin imzalanmasında ısrarcı olduğu görülmektedir. İhale ile ilgili toplantıda, Başbakan Ecevit’in Filistin’deki durumla ilgili kaygılarını ilettiği ve böyle bir zamanda İsrail’le tank anlaşması imzalanmasının uygun olup olmayacağını yetkililere sorduğu, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu’nun Ecevit’e, “Silahlı Kuvvetlerimizin acilen bu tanklara ihtiyacı var” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁵⁵ Bu acil ihtiyacın Yunanistan’ın da benzer bir projeye başlaması ve Almanya’dan Leopard-II tanklarının alımına başlaması olarak gösterilmiştir. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı da (MSB) bir açıklama yaparak “Ortadoğu olayları 55 yıldır var ve daha ne kadar süreceği belli değil. TSK’nın bir bilinmeyene göre konsept geliştirerek ihtiyaçlarını ortaya koyması ve caydırıcılık vasfını sürdürmesi mümkün değil” demiştir. Açıklama Türkiye’nin savunma modernizasyonu projelerinin İsrail-Filistin sorunundan bağımsız olarak yürütülmeye başlandığını göstermesi açısından önemlidir. Anlaşmanın Filistin’deki olaylar sürerken imzalanmasının diğer nedeni olarak ise şehit Binbaşı Cengiz Toytunç’un otopsi raporları ve kurşunların incelenmesinde, El Halil saldırısında Filistinlilerin sorumluluğunun kesinlik kazanması olarak gösterilmiştir.⁴⁵⁶ Bu gelişme ‘askeri bürokrasinin’ stratejik işbirliği üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Öyle ki bir dış politika konusu olan İsrail hareketi bir anda iç siyasetin en önemli meselesi olmuştur. Bu olay, Barış Süreci ile doğrudan ilgili olmayan, tank ihalesi gibi, konuların bile Türkiye’de Filistin sorunu söz konusu olunca ne kadar hassas dengeler üzerinde seyrettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca İsrail konusunun hala iç siyasete konu olması açısından dikkat çekicidir. Genelkurmay Başkanlığı ve basının bir kısmı ihale ile ilgili olarak bunun Filistin meselesi ile bağdaştırılamayacağını belirtirken, hükümetteki partilerin bazıları ve muhalefet partileri ile diğer medya organları, ihalenin ertelenmesini hiç olmazsa olayların yatışmasının beklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bir dış politika konusunun

⁴⁵⁴ Ecevit: Tank ihalesinde iptal yok, ilişki düşünülebilir, *Hürriyet*, 3 Nisan 2002

⁴⁵⁵ Ertuğrul Özkök, “O Soruyu 8 Mart’ta Asker Cevapladi”, *Hürriyet*, 3 Nisan 2002

⁴⁵⁶ İsrail’le sessiz imza, *Milliyet*, 30 Mart 2002

Türkiye'yi iki kutuba ayırması ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından ihaleye karşı olanların 'Yahudi Düşmanı' olarak ilan edilmesi düşündürücüdür.⁴⁵⁷

'Koruyucu Kalkan' hareketi sırasında Filistin lideri Arafat'ın Ramallahtaki karargahında İsrail birlikleri tarafından ablukaya alınması, karargaha giriş ve çıkışlara izin verilmemesi, Türkiye'den İsrail'e en üst düzeyde tepkilerin gelmesine sebep olmuştur. Dışişleri Bakanı Cem, İsrail'in Arafat'ı kuşatması için: 'Arafat'a yapılan saygısızlık', 'Filistinliler'e yapılan ise büyük bir insan hakları ihlalidir' demiştir.⁴⁵⁸ Cem'in İsrail'in tutumu için 'saygısızlık' ve 'insan hakları ihlali' gibi deyimler kullanması Türkiye'nin, daha önce de belirtildiği gibi, barış süreci ne kadar çıkmaza girerse İsrail'e karşı tutumunun o kadar sertleşmesine iyi bir örnektir. 'Stratejik işbirliği' olarak adlandırılan bir ilişkiye sahip iki ülkenin Dışişleri Bakanlarından birinin söylediği bu sözlerden sonra ilişkilerde bir bozulma beklenebilir ancak iki ülke arasındaki ilişkinin yapısal olarak sağlam temellere dayanması, ikili ilişkiyi bu tip çıkışlara karşı kuvvetli kılmaktadır. Bu duruma örnek olarak İsrail'e verilen tank ihalesinde, büyük kamuoyu baskısına rağmen hükümetin geri adım atmaması gösterilebilir. Bu noktada 'askeri bürokrasinin' etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

'Koruyucu Duvar' operasyonunun şiddetle yaşandığı günlerde, Başbakan Ecevit'in DSP grup toplantısında yaptığı konuşma İsrail ile Türkiye arasındaki gerilimi artırmıştır. Başbakan Ecevit, İsrail'in söz konusu hareketi için, 'soykırım' kelimesini kullanmıştır.⁴⁵⁹ Bu çıkış Arap liderlerince bile kolaylıkla yapılamayacak bir çıkıştır. Bu sözlere İsrail, Türkiye'de zaten İsrail'in aleyhine dönmüş kamuoyunu daha da kışkırtmamak için bizzat cevap vermemiştir.⁴⁶⁰ Ancak ABD'deki Yahudi lobisine bağlı gruplar bir bildirge yayınlarak bu sözü kınamışlardır. Bu tepkiden sonra Ecevit sözlerinin yanlış yorumlandığını söyleyerek, Yahudi halkından özür dilemiştir. Ecevit'in bu çıkışı yapmasına sebep olarak üzerindeki kamuoyu baskısını

⁴⁵⁷ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu; Tank ihalesine karşı çıkanları üç gruba ayırmıştır; "Birincisi, analarından Yahudi düşmanı olarak doğanlar, ikincisi bu pastadan ne pahasına olursa olsun pay almak isteyip alamayan kişiler, üçüncüsü basında bu kişilerin verdiği yalan yanlış bilgileri ortaya koyanlar", Medya Yalan Haber Veriyor, Yeni Şafak, 24 Nisan 2002, www.yenisafak.com.tr/arsiv/2002/nisan/24/p6.html, B. Tarihi, 25 Nisan 2002

⁴⁵⁸ "Filistin'e Saygısızlık", Milliyet, 2 Nisan 2002

⁴⁵⁹ Başbakan Ecevit, DSP grup toplantısında; "Yalnız Yaser Arafat değil, tümüyle Filistin devleti adım adım yok edilmektedir. Filistin, halkına karşı, dünyanın gözleri önünde 'soykırım' uygulanmaktadır" demiştir. "İsrail ile 'Soykırım' Krizi", Hürriyet, 6 Nisan 2002

⁴⁶⁰ "İsrail ile 'Soykırım' Krizi", Hürriyet, 6 Nisan 2002

hafifletmek istemesi gösterilebilir. ‘Koruyucu Kalkan’ hareketinin yoğun olduğu bir dönemde Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Genelkurmay Başkanlığı ortaklaşa olarak İsrail’e yönelik oldukça sert bir açıklama yapmışlardır. Açıklama metninde kısaca şu noktalara değinilmiştir.

1) BM Güvenlik Konseyi’nin “... tarafları anlamlı bir ateşkese” ve “... İsrail birliklerini, Ramallah dahil, Filistin kentlerinden çekilmeye” çağıran son kararı derhal uygulanmalıdır. Filistin halkının topluca tabi tutulduğu muameleyi, çağdışı bir davranış ve insan hakları ihlali olarak görmekteyiz.

2) Türkiye intihar saldırılarıyla sürdürülen terörü kınamaktadır.

3) Yaser Arafat Türkiye’nin resmen tanıdığı bir devlet başkanıdır. Kendisine karşı İsrail hükümetinin yaptığı muameleyi kabul etmiyor ve şiddetle kınıyoruz ... Aşağılanmış, işgale uğramış, yönetim mekanizmaları ve polisi dağıtılmış, lideri tecrit edilmiş bir yönetimden terör unsurlarına hakim olmasını beklemek gerçekçi değildir.

4) Şiddetin tırmanması bütün bir Ortadoğu ve Körfez Coğrafyasını büyük bir bunalıma sürüklemektedir. ABD’nin Ortadoğu konusunda sorumluluğu vardır... Tarafların ikisine de eşit uzaklıkta durarak etkinliğini, işgalin ve terörün son bulması için kullanmalıdır.

5) Türkiye, yeni bir başlangıcın gerekliliğini saptamıştır ... Arap Birliğince benimsenen Suudi Planı’nı da dikkate alarak yeni bir adımın atılmasını önermekteyiz.⁴⁶¹

Görüldüğü gibi Türkiye’deki en üst düzey makamlar İsrail’e yönelik oldukça sert açıklama yapmışlardır. Yapılan açıklamada beş nokta öne çıkmaktadır.

a) İsrail, BM kararları ve insan hakları çerçevesinde kınanmaktadır.

b) Türkiye ile İsrail arasında Arafat’la ilgili anlaşmazlık belirginleşmektedir.

c) Türkiye bu hareketin bölgeye yayılmasından ve çıkabilecek olağan bir çatışmadan çekinmektedir.

d) Türkiye, ABD’yi Barış sürecini tekrar başlatabilecek tek ülke olarak görmektedir. Ancak ABD izlediği İsrail yanlısı politika sonucu Türkiye’de yetkililer de bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

e) Türkiye, geleneksel denge politikasını sürdürerek, ‘Arap Birliğinin’ kabul ettiği Suudi Barış planını benimsemektedir.

⁴⁶¹ Ankara İşgal’e Sert Çıktı, Cumhuriyet, 2 Nisan 2002

Yukarıdaki gelişmelerden de görülebileceği gibi Türkiye Barış sürecinde taraflara eşit mesafe politikası dönmüş gözükmektedir. Ancak daha önce izlenen politikadan farklı olarak Türkiye, İsrail ile ilişkilerini kesmemiş ve/ ya da düzeyini düşürmemiştir. Bu durum da barış sürecindeki bir kopmanın Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir gerilemeye neden olmayacağı sonucuna götürmektedir. Ancak Türkiye, İsrail ile ilişkilerini geliştirmek pahasına Arap ülkeleri ve İran ile ilişkilerini germekten de çekinmiştir. 'Bölge Merkezli Politikanın' hedefi olarak ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde Arap ülkeleri ve İran önemli rol oynamaktadır. doksanlı yıllarda İsrail'le yaşanan yakınlaşmaya paralel olarak Arap ülkeleri ve İran ile de ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Bu gerilimin en büyük göstergesi İKÖ'nün 1997'de Tahran'da gerçekleştirdiği zirve olmuştur. Türkiye'nin bu tutumunda 28 Şubat süreci ile beraber, 'askeri bürokrasinin', Türk-İslam sentezine soğuk bakmasının da etkili olduğu uzmanlarca belirtilmiştir.⁴⁶²

1999 yılından itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan normalleşme bir bakıma ilişkilerin sınırını belirlemiştir. Türkiye'deki siyasi elit, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesini yararlı bulurken, bu ilişkinin diğer bölge ülkelere rağmen özellikle İsrail ile Filistin arasındaki çatışmalar sürerken gerçekleştirilmesinin orta ve uzun vade de Türkiye'nin aleyhine olacağını, öngörmüşlerdir. Türkiye, İsrail ile ilişkilerini normalleştirdiğini diğer bölge ülkelere göstermek için Filistin meselesini kullanmıştır. Buna göre Türkiye'deki siyasi seçkinler, Filistin yanlısı bir tutum benimsemiş, Filistin yanlısı gözükerek ve İsrail'e karşı sert çıkışlar yaparak, İsrail ile aynı politikayı benimsemediğini Arap ülkelere, İran'a ve kamuoyuna belirtmeye çalışmıştır. Türkiye bu söylemini 2000 yılında ve daha önceleri BM'de İsrail aleyhine oy vererek pekiştirmiştir. Buna rağmen Türk siyasi eliti Filistin yanlısı gözükken bu politikasının İsrail ile ilişkileri germesine izin vermemiştir. Burada 'askeri bürokrasinin' İsrail yanlısı tutumu gözönünde bulundurulmalıdır. Genelkurmay Başkanı Kıvrıkoğlu, Türkiye'nin savunmasının sonu belli olmayan bir mücadeleye göre ayarlanamayacağını belirterek, 'askeri bürokrasinin' Filistin sorunundaki tarafını belirtmiştir.

Her ne kadar ODBS'deki bir aksama genel olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir gerilemeye ya da duraklamaya neden olmasa da, adı geçen süreçteki sertleşme,

⁴⁶² Fulya Atacan, "Türk-İslam Sentezinin Sonu"... , s. 113-138

Türkiye-İsrail stratejik işbirliğini kamuoyunda daha çok tartışılmasına sebep olmaktadır. Bu durum ise bir dış politika konusunu iç siyaset konusu haline getirmekte ve bir çeşit laik-İslamcı-solcu tartışmasına götürmektedir. Sonuçta ODBS, Türkiye-İsrail ilişkilerinde etkisini dolaylı bir biçimde iç siyaset yoluyla hissettirmektedir. Tartışmalar izlendiği zaman görülmüştür ki ODBS’de özellikle Filistin konusunda gelişmeler kötüleşmeye başladığında, Türkiye’de taraflar birbirini İsrail taraftarı ya da aleyhtarı olma yönünde suçlamışlardır. Daha da ilginç tartışmaların, kişilerin anti-semitist olup olmamasına kadar varmasıdır. Türk dış politikasında realist bir tercih olarak görülebilecek Türkiye-İsrail ilişkilerinin kamuoyunda oldukça taraftarı olan Filistin meselesi etrafında tartışılması, bu ilişkinin gelişmesini engelleyecek faktörlerin başında gelmektedir. Bu durumun sebebi ise Türkiye değil, Filistin sorununa barışçı bir çözüm bulamayan İsrail tarafındadır. Şule Kut’un da belirttiği gibi; “Paris Şartı’nın demokrasi, insan hakları, ve hukukun üstünlüğü ilkelerini dış politikasının da vazgeçilmez unsurları olarak benimsemesi gereken Türkiye için, İsrail’in izlediği politikalar Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinin önündeki en büyük engeldir.”⁴⁶³ Ne var ki 2000 yılının sonlarından itibaren İsrail’de iktidarda bulunan Ariel Şaron önderliğindeki Likud hükümetinin, İsrail’de devam eden şiddet sarmalı içinde uyguladığı politikalar sonucu, BM kararları çerçevesinde Filistin sorununa hakça bir çözüm beklentisi içinde olmak iyimserlikten öteye gidemeyecektir.

5.2.4 Mısır

Ortadoğu’nun önemli aktörlerinden biri olan Mısır’ın, Türkiye-İsrail stratejik işbirliğine etkisi ne olabilir? Mısır iki ülke arasındaki ilişkiler de sınırlandırıcı bir etkiye sahip mi? Yoksa Türkiye ve İsrail Mısır’ın tepkisine rağmen aralarındaki işbirliği devam ettirirler mi? Bu bölümde kısaca bu sorulara yanıt aranacaktır.

Stratejik işbirliğine gelen tepkiler arasında belki de en az bekleneni Mısır’ın yaklaşımı idi. Uzun yıllar süresince Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığını yapmış ancak yine İsrail’le ilk barış anlaşması imzalayan Arap ülkesi olan Mısır’ın, doksanlı yıllarda Türkiye ile ilişkileri geliştirmiş bir Mısır’ın stratejik işbirliğine gösterdiği tepki diğer Arap ülkeleri ile İran’ın tepkileri arasında belki de en etkili olanı idi. Türk yetkililer birçok kez yukarıdaki bölümlerde de görüldüğü gibi Mısırlı yetkililerle görüşerek,

⁴⁶³ Şule Kut, “Filistin Sorunu ve Türkiye” ... , s.29

stratejik işbirliğinin herhangi bir üçüncü ülkeye karşı olmadığı yönünde ikna etmeye çalışmışlardır. Mısırlı yetkililer stratejik işbirliğinin, 'bölge için kötü bir örnek olduğunu, bölgede oluşan bir ittifakın karşı ittifak girişimlerine neden olabileceği' sözleriyle iki ülke arasındaki işbirliğine karşı tepkilerini dile getirmişlerdir. Mayıs 1996'da dönemin Mısır Dışişleri Bakanı Amr-Musa Türkiye'ye iki ülke arasındaki işbirliğiyle ilgili bilgi almak için gelmiş ve yaptığı görüşmeler sonrasında 'edindiği bilgilerden sonra Türkiye'den memnun ayrıldığını' söylemiştir.⁴⁶⁴ Ancak bu memnuniyet sözde kalmış ve Mısır, stratejik işbirliğine yönelik eleştirilerini sürdürmüştür. Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Mısır'a resmi geziler yaparak Mısır'ı ikna etmeye çalışmışlardır. Hatta Mısır Ocak 1998'de yapılan *Güvenilir Denizkızı* tatbikatına Ürdün ile birlikte davet edilmiş ne var ki bu davet Mısır tarafından reddedilmiştir.⁴⁶⁵ Bununla birlikte Mısır'ın da içinde bulunduğu ülkelerin çeşitli karşı ittifak girişimlerinde bulunduğu, hatta Mısır'ın arasında birçok sorun bulunan İran'la ortak çalışmalar yaptığı ortaya çıkmıştır. Mısır'ın kendisine önemli miktarda karşılıksız maddi yardımda bulunan ABD'nin, barış anlaşması yaptığı İsrail'in ve iyi ilişkilere sahip olduğu Türkiye'nin katıldığı bir tatbikatı gözlemci olarak bile katılmayı reddetmesi buna karşın çeşitli karşı ittifak girişiminde bulunması, Mısır'ın Arap ülkeleri arasında kaybettiği lider rolünü tekrar oynamak istemesi şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra Mısır'ın NATO üyesi ve İsrail'le ilişkilerini geliştirmiş bir Türkiye'nin bölgede etkili olmasını istemediği de vurgulanmıştır.⁴⁶⁶

Ne var ki Mısır'ın diğer Arap ülkelerinin tepkilerinin de Ocak 1998'de *Güvenilir Denizkızı* tatbikatının yapılmasını engelleyemediği görülmüştür.⁴⁶⁷ Bu gelişmeler üzerine Mısır'ın Türkiye ile diğer Arap ülkeleri arasında arabuluculuk rolü üslenmeye başladığı görülmüştür. Mısır'ın Türkiye'yi İsrail ile işbirliğini tekrar gözden geçirmesine ya da bozmasını sağlayamayacağını görmeye başlamış ve bu işbirliğinden yararlanmanın yollarını aramaya başlamıştır. Mısır'ın yeni rolü 'arabuluculuk'

⁴⁶⁴ Egypt: Strategical pacts in Mideast may invite counter pacts, *Turkish Daily News*, 4 May 1996

⁴⁶⁵ Arap ittifakında Ürdün çatlağı, *Yeni Yüzyıl*, 27 Aralık 1997

⁴⁶⁶ Ian O. Lesser, "Turkey in a Changing Security Enviroment", *Journal Of International Affairs*, Fall 2000 v54 i1

⁴⁶⁷ Mısır'ın, Yunanistan ile İsrail arasında 1998 yılında gerçekleştirilmesi planlanan benzeri bir tatbikatı engellediği bilinmektedir. Ekavi Athanassopoulou, "Responding to a Challenge: Greece's New Policy Towards Israel", *Southeast European and Black Sea Studies* Vol 3 No:1, January 2003, s. 117

olmuştur.⁴⁶⁸ Ekim 1998’de Türkiye-Suriye arasındaki sıcak krizde bizzat Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek iki ülke arabuluculuk rolü üslenmiş ve iki ülke arasında mekik diplomasisi izlemiştir. Mübarek, Ankara ve Şam’daki temasları sırasında gerginliği azaltmak yönünde çaba göstermeye hazır olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁹ Türk yetkililer de Mübarek’in arabuluculuk girişimini memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye, Mısır’ın endişelerini gidermek için dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in Mısır’ı ziyaret sırasında “ikili dayanışma mekanizması” önermiştir. Bu öneriye göre iki ülkenin dışişleri müsteşarları yılda iki kez Dışişleri Bakanları ise yılda en az bir kez bir araya gelerek, gerek ikili gerekse bölgesel konularda sorunları ele alacaklardı.⁴⁷⁰ Türkiye’nin Mısır’ı Arap kamuoyu ile arasında bir iletişim noktası olarak kullanmak istediği ve bu yolla Mısır’ın tepkisi minimum düzeyde tutmak istediği söylenebilir. Mısır’ın da Suriye (terörü destekleyen bir ülke) ile Türkiye (ABD ve İsrail’in desteklediği) arasında kalmaktan kurtulduğu ve Arap ülkeleri arasındaki liderlik mücadelesinde önemli fayda sağladığı açıktır.⁴⁷¹ Mübarek’e arabulucu rolü üslenmesine izin verilmesi, ikili temasların sıklıkla gerçekleşmesi, bilgilendirme toplantıları yapılması ve ‘dayanışma mekanizması’ oluşturma önerileri bu politikanın temel unsurlarıdır. Bu politika Mısır’la yürütülürken İsrail’le ilişkiler de ‘stratejik işbirliği’ boyutuna geçilmekteydi. 1999 yılına girildiğinde stratejik işbirliğine yönelik Mısır tepkisinde diğer Arap ülkeleri gibi oldukça önemli bir azalma olmuştur. Bu yıl sonrasında Türkiye Mısır ilişkilerinde önemli ilerleme sağlandığı görülmüştür. Öyle ki İsrail başbakanı Ariel Şaron, Türkiye’ye, Mısır’dan Türkiye’nin güney kıyılarına uzanacak doğalgaz boru hattından İsrail’e de bir hat çekilmesi isteğini, Türkiye ziyareti sırasında iletmiştir.⁴⁷² Türkiye, İsrail ile Mısır arasında iletişimi sağlayan ülke konumuna yükselmiştir.

Gelişmelerden de görüldüğü gibi Mısır’ın stratejik işbirliği önünde önemli bir sınırlandırıcı etken olabileceği söylenemez. Ancak hem Türkiye hem de İsrail için Mısır devamlı iletişim içinde bulunması gereken önemli bir aktör konumundadır. Mısır’ın stratejik işbirliğine karşı oluşabilecek bir karşı ittifakta da yer alması, ABD’nin Mısır üzerindeki etkisi nedeniyle mümkün gözükmemektedir. Mısır, stratejik işbirliğinin

⁴⁶⁸ Mısır arabulucu olacak, *Yeni Yüzyıl*, 17 Eylül 1997

⁴⁶⁹ Mübarek’in Esad baskısı, *Milliyet*, 5 Ekim 1998

⁴⁷⁰ Cem Bağdat Paktı Peşinde Değiliz, *Hürriyet*, 22 Mart 1998

⁴⁷¹ Efraim Inbar, *Israeli-Turkish Entente...*, s. 57

⁴⁷² Şaron’un çantasında ne var?, *Sabah*, 7 Ağustos 2001

kendi ulusal güvenliğine de herhangi olumsuz bir sonucu olmadığını görmüştür.⁴⁷³ Mısır, stratejik işbirliği sonucunda kendisine rakip olabilecek iki Arap ülkesinin (Irak ve Suriye'nin) zayıfladığını diğer bir bölgesel güç İran'ın da stratejik işbirliğinin tehdit öğelerinden bir ülke konumuna geldiğini görmüş ve kendi konumunu sağlamlaştırma yolunu seçmiştir. Mısır'ın Türkiye, İsrail ve ABD'den sonra stratejik işbirliğinden faydalanan diğer bir ülke olduğu söylenebilir. Ne var ki Mısır stratejik işbirliğinin herhangi bir bölümüne katılmayarak, stratejik işbirliğini 'meşrulaştıracak' herhangi bir adım da atmamıştır. Mısır'ın herhangi bir 'bölgesel güvenlik işbirliği mekanizmasında' Türkiye ve İsrail'e rol vermek istemeyeceği belirtilmektedir.⁴⁷⁴ Mısır'ın farketmesi gereken etken eğer bölgede barıştan söz edilmesi isteniyorsa ne Türkiye ne de İsrail olmadan sağlıklı bir 'bölgesel güvenlik işbirliği mekanizmasının' gerçekleşmeyeceğidir.

5.2.5 Yunanistan

Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin gelişimini izleyen uzmanlar, İsrail'in Türkiye'nin sorunlarına özellikle Yunanistan'la yaşanan ikili sorunlara ve Kürt sorununa taraf olmama isteğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Türkiye'nin de bir İsrail Yunanistan yakınlaşmasına sıcak bakıp bakmayacağı ya da İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyip etkilemeyeceği tartışılmıştır. Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin hedef alanına bakılacak olursa esas amacın Ortadoğu'daki istikrarı korumak ve Ortadoğu'da terörizme karşı işbirliğini geliştirmek olduğu görülmektedir. Bu iki bölge gücü arasında gelişen işbirliğinin sadece belirlenen çerçeve içinde kalması düşünülemeyeceğinden bu işbirliğinin çevresine de etkisi olacaktır. Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin⁴⁷⁵, Doğu Akdeniz'deki konumlarının bu etkiden zarar göreceği endişesine sahip oldukları gözükmemektedir. Yunanistan'ın Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin oluşumunda önemli rol oynayan 1996 anlaşmalarına tepkisi bu açıdan bakılırsa daha anlamlı olabilir.

Türkiye ve İsrail'in, Yunanistan'la ilişkilerinin doksanlı yılların sonuna kadar iyi bir seyir izlediği söylenemez. Birincisinde sorun her iki tarafın Kıbrıs ve Ege sorunlarıyla ilgili anlaşmazlıkları iken, ikincisinde sorun daha çok Arap ülkeleri ile

⁴⁷³ Efraim Inbar, *Israeli-Turkish Entente...*, s. 57

⁴⁷⁴ A.g.e., s. 57

⁴⁷⁵ Bundan sonra Güney Kıbrıs olarak kullanılacaktır.

ilişkileri sıcak tutmak ve Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinin desteklerini sağlama politikası sonucu Yunan hükümetlerinin İsrail'e soğuk yaklaşımıdır.⁴⁷⁶ 1949 yılında Türkiye İsrail'i de jure olarak tanıırken, Yunanistan facto olarak tanımış, de jure olarak tanınması ancak 1990 yılında gerçekleşmiştir.

Yunanistan ve İsrail ilişkileri özellikle seksenli yıllarda görülebilir bir seviyede kötüleşmiştir. Bunun nedeni olarak uzmanlar Yunanistan'ın o dönem de Arap yanlısı bir politika izlemesini göstermektedirler. "Bu dönemde, Yunanistan içinde Andreas Papandreu'nun 1981'de ilan ettiği (*anoigma*) "Arap Dünyasına Açılma Politikasının" bir sonucu olarak terörist faaliyetler artmıştır. Bu çerçevede, Yunanistan 1981'de FKÖ'yü tanımış ve İsrail'e karşı diğer AT ülkelerine göre daha güçlü bir muhalefet yapmıştır."⁴⁷⁷ Yunanistan'ın Arap ülkelere açılmasının bir sonucu olarak, FKÖ ile ilişkilerini geliştirmesi ve Filistin yanlısı örgütlerin topraklarında barındırması İsrail ile Yunanistan ilişkilerini soğutmuştur. "Papandreou iktidarı altında (1981-1989) ilişkiler yalnızca temsilciler seviyesinde kalmış ve Yunanistan'ın Filistin sorununu desteklemesi nedeniyle Atina'daki atmosfer İsrail'e karşı karamsar olmuştur."⁴⁷⁸ 1990 yılı Yunanistan ve İsrail ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Yunanistan'da 1990 yılında iktidara gelen Miçotakis iktidarı, ABD ve İsrail ile ilişkileri geliştirmek için uğraşmıştır. Bu politika Yunanistan'ın Soğuk Savaşın galibinin yani ABD'nin yanında ve yeni kurulacak düzende kendine yer bulma çabası olarak açıklanabilir. Bu çaba sonucu Yunanistan iki adım atmıştır.⁴⁷⁹ Birincisi, Yunanistan topraklarında ABD üssü kurulmasını sağlayan bir anlaşmaya imza atmıştır. İkincisi, 1990 yılında de jure olarak İsrail'i tanımıştır. (Yunanistan, AT içinde o döneme kadar İsrail ile tam diplomatik ilişkilere sahip olmayan tek ülke idi) 1996 yılında Türkiye ile İsrail arasında imzalanan anlaşmanın bir benzeri Aralık 1994 tarihinde İsrail ile Yunanistan arasında imzalanmıştır.⁴⁸⁰ Ne var ki bu anlaşma uygulamaya geçmeden atıl duruma düşmüştür. Bunun nedeni dönemin Suriye Devlet

⁴⁷⁶ İsrail'in kuruluşundan 1980'li yıllara kadar İsrail-Yunanistan ilişkileri için bakınız; Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean*, London: Frank Cass, 1987, s. 85-124

⁴⁷⁷ Spiros Ch. Kaminaris, "Greece and Middle East", *Middle East Review of International Affairs (MERIA)*, Volume 3, No. 2 June 1999, meria.idc.ac.il/journal/issue2/jv3n2a4.html, B. Tarihi, 30 Aralık 2001

⁴⁷⁸ A.g.e.

⁴⁷⁹ A.g.e.

⁴⁸⁰ Amikam Nachmani, "Turkish-Israeli Military Co-Operation: Changing Implications for Greece and Cyprus", *BMGS* 22, 1998, s. 148

Başkanı Hafız Esad'ın, Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu'yu arayarak anlaşmadan duyduğu rahatsızlığı belirtmesi olduğu Yunan diplomatik kaynaklarınca belirtilmiştir.⁴⁸¹ Görülmektedir ki Yunanistan doksanlı yılların ortalarına gelindiğinde hala daha Arap ülkeleri ile ilişkilerinin bozulmamasına dikkat etmekteydi. Hatta 1995 yılında Yunanistan ile Suriye benzeri bir askeri anlaşmaya imza atmışlardır.⁴⁸²

1996 yılında imzalanan Türkiye-İsrail anlaşmalarına Araplardan ve İran'dan tepki gelmesi beklenen bir gelişmeydi ne var ki Yunanistan'ın ve Güney Kıbrıs'ın da benzer tepkiler göstermesi, özellikle İsrail tarafını oldukça şaşırtmıştır. Ne zaman ki Türkiye, İsrail ile 1996 anlaşmalarını imzaladığında Yunanistan, İsrail ile ilişkilerini geliştirme yolunu aramıştır. 1996 yılında gerçekleştirilen Türkiye-İsrail anlaşmalarına Ortadoğu dışından tepki gösteren ve bunun bölgesel barışa tehdit oluşturduğunu belirten iki ülkeden birisi Yunanistan diğeri de Güney Kıbrıs olmuştur. Yunanistan Dışişleri Bakanı Teodoros Pangalos'un İsrail'i ziyareti sırasında Türkiye ile İsrail arasındaki anlaşmanın "herhangi bir üçüncü ülkeye karşı olmadığını" bizzat dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu söylemiştir.⁴⁸³ Ayrıca Güney Kıbrıs yönetimine de yazılı ve sözlü güvence vererek anlaşmaların hiçbir şekilde bu ülkenin çıkarlarını tehdit etmediği açıklamışlardır.⁴⁸⁴ "Dahası İsraili siyasiler ve askeri yetkililer Türk meslektaşlarının hiçbir zaman Yunanistan-Kıbrıs konusunu öne çıkarmadıklarını belirtmişlerdir."⁴⁸⁵ Bu anlaşmalara kadar Suriye ile görüşmeyi tercih eden Yunan yetkililer, İsrail'in öneminin farkına ancak bu dönemden sonra varmışlardır. Yunanistan'ın bu ilgisinden İsrail'in rahatsız olduğu söylenemez ama bu ilgi artışının nedeni olarak gelişen Türkiye-İsrail ilişkisini gördükleri açıktır. Her ne kadar İsrail, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlara taraf olmak istemese de pasif olarak iki ülkenin rekabetine taraf olmuş durumdadır. İsrail, Yunanistan'a kendisiyle bir sorunu olmadığını göstermek için Yunanistan'la da benzeri bir anlaşma imzalamıştır.⁴⁸⁶ Aralık 1996'da İsrail Dışişleri Bakanı David Levy, Yunanistan'la da benzeri bir anlaşma

⁴⁸¹ Ekavi Athanassopoulou, "Responding to a Challenge: Greece's New Policy Towards Israel", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol 3 No:1, January 2003, s. 112

⁴⁸² A.g.e., s. 112

⁴⁸³ İsrail'den Atina'ya Teminat, *Radikal* 22 Mayıs 1997

⁴⁸⁴ Israel withholds Details of Accord with Turkey from the Greek Cypriot Administration, *Turkish Daily News* 21 Mayıs 1996

⁴⁸⁵ Amikam Nachmani, "Turkish-Israeli Military Co-Operation: Changing Implications for Greece and Cyprus"..., s. 142

⁴⁸⁶ Yunanistan'da İsrail'le anlaştı, *Yeni Yüzyıl* 22 Nisan 1996

yapıldığını Güney Kıbrıs Dışişleri Bakanı Alekos Mihailidis'in Kudüs'e yaptığı ziyaret sırasında açıklamıştır.⁴⁸⁷ Bu ziyaret sırasında Mihailidis, "Türkiye ile İsrail arasındaki işbirliğinden duyduğu rahatsızlığı" dile getirmiş, Levy ise "Türkiye ile yaptığımız anlaşma, Yunanistan, Kıbrıs veya başka bir ülkeyi hedeflemiyor" demiştir.⁴⁸⁸ İsrail'in Türkiye'yle yaptığına benzer bir anlaşma yapılarak Yunanistan'ın sahip olduğu 40 F-4 savaş uçağını modernize etmek istediği ve iki ülkenin hava kuvvetlerinin ortak tatbikatlar için görüşmelerde bulunduğu da belirtilmiştir.⁴⁸⁹ Ayrıca Yunanistan ile İsrail arasında ortak bir deniz tatbikatının da 1996 sonlarında yapılacağı açıklanmıştır.⁴⁹⁰ Ne var ki İsrail o dönem içerisinde önceden planlanmış bir programı olduğunu belirterek tatbikatın 1998 baharına ertelenmesini istemiş, 1998 baharında yapılması planlanan tatbikat da Mısır'ın Yunanistan'a baskısı sonucu gerçekleşmemiştir. Belirtilen tarihler sırasında Türkiye ile İsrail arasında da bir askeri deniz tatbikatının yapılacağı söylentilerinin dolaştığı göz önünde bulundurulursa, İsrail'in bir tercih yaptığı söylenebilir. Yunanistan'ın aynı dönem içerisinde Mısır'la gelişen askeri işbirliğini tehlikeye atmak istemediği açıktır.⁴⁹¹

Bu dönem sonrasında İsrail içinde de Türkiye ve Yunanistan'la ilişkilerin geliştirilmesi hakkında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Bu görüş ayrılığında taraflar İsrail Savunma Bakanlığı ile İsrail Dışişleri Bakanlığı idi. Dışişleri Bakanlığı Türkiye ile ilişkiler geliştirilirken, yeterince sıkıntının arasına Yunanistan'la bozulan ilişkileri sokmak istemezken, İsrail Savunma Bakanlığı gerekirse, Yunanistan'la ilişkilerin bozulma pahasına bile olsa Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinden yanaydı. Her iki bakanlık da Türkiye'nin ekonomik ve stratejik açılardan İsrail için Yunanistan'dan daha değerli olduğunu kabul ederken, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile geliştirilen ilişkilerin Yunanistan pahasına gerçekleştirilmemesi gerektiğini ifade etmekteydi. İsrail Dışişleri Bakanlığı kaynaklarına göre özellikle David Ivry'nin başını çektiği İsrail Savunma Bakanlığındaki bir grup Türkiye ile ilişkilerin "stratejik bir ittifaka" dönüştürülmesi için gerekirse Yunanistan'la iyi ilişkilerin *feda edilmesine* hazırdı.⁴⁹² Ivry'nin, İsrail

⁴⁸⁷ İsrail: Atina'yla da askeri anlaşmamız var, *Milliyet*, 9 Aralık 1996

⁴⁸⁸ A.g.e.

⁴⁸⁹ İsrail, Yunanistan'la da anlaşılıyor, *Hürriyet*, 11 Ocak 1997; İsraili Komutan Yunan uçağında, *Zaman*, 11 Ocak 1997

⁴⁹⁰ Akdeniz'de Yunan-İsrail tatbikatı, *Yeni Yüzyıl*, 12 Haziran 1996

⁴⁹¹ Ekavi Athanassopoulou, "Responding to a Challenge: Greece's New Policy Towards Israel"..., s. 117

⁴⁹² A.g.e., s. 115

tarafında, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinde baş rolü oynadığı ve etkisi göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki sözlerin önemi daha rahat anlaşılabilir.

Ocak 1997'de Güney Kıbrıs'ın Rusya'dan S-300 hava savunma sistemi alma girişiminin Türkiye-İsrail-Yunanistan ilişkilerine etkisi de anlamlıdır. Türkiye Güney Kıbrıs yönetimine ve Yunanistan'a hiçbir koşul altında bu füze sistemlerinin Kıbrıs'a yerleştirilmesine göz yummayacağını açıklamıştır. Bu gerilim altında Türk pilotlarının İsrail'de hava savunma sistemlerine özellikle S-300'leri imhaya yönelik tatbikat yaptıkları haberleri çıkmıştır. Türk ve İsrailli yetkililer Türk pilotlarının İsrail'de S-300'leri imha tatbikatı yaptıklarını yalanlamışlar, pilotların yalnızca bu tip hava savunma sistemlerinden "nasıl korunabileceği" yönünde eğitim aldıklarını ifade etmişlerdir.⁴⁹³ Bu eğitimlerin, İsrail'in Negev bölgesinde bulunan elektronik hava savunma platformunda gerçekleştirildiği açıklanmış, ayrıca İsrail radyosunda çıkan bir haberde, İsrail'in Türkiye'ye "hava savunma sistemleri" ile ilgili "teknik tavsiyelerde" bulunduğu bildirilmiştir.⁴⁹⁴ Dönemin İsrail Genelkurmay Başkanı Amon Lipkin Şahak'ın Türkiye ziyareti sırasında iki ülkenin S-300'lere karşı da kullanılabilen Popeye I füze sisteminin Türkiye'ye satılması konusunda anlaştığı ve ilk etapta Türkiye'nin menzili 100 km. olan bu füzelerden 70 adet alacağı vurgulanmıştır.⁴⁹⁵ Toplam değeri 100 milyon dolar olan ve F-16 ile F-4 uçaklarına takılabilen Popeye I füzelerinin 1998 yılı içerisinde teslimi öngörülmüştür.⁴⁹⁶

İsrail'in S-300 füze krizinde taraf olmak istemediği dönemin İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından Dışişleri Bakanı Cem'e aktarılmış ancak Ha'aretz gazetesinde çıkan bir haberde, İsrail Dışişleri ve Savunma Bakanlığı yetkililerinin, Güney Kıbrıs yönetiminin Ada'ya S-300 füzeleri yerleştirmeye karar vererek, "büyük bir hata yaptıklarını" ifade ettikleri yazılmıştır.⁴⁹⁷ S-300'lerin Kıbrıs'a yerleştirilmesi esasında İsrail hava kuvvetlerinin Doğu Akdeniz'deki üstünlüğüne de darbe indirmekteydi. Özellikle Rus etkisinin de bu füzelerle Ada'ya taşınması ayrıca Rum ve Yunan yönetimlerinin, Kahire ve Şam'la yakın işbirliği, İsrail'i rahatsız edecek unsurlardı. İsrail Savunma Bakanlığı Genel direktörü David Ivry ile yapılan röportajda, Ivry,

⁴⁹³ Turkish F-16s Use Israeli Base to Practice Evading S-300 Missiles, *Jerusalem Post* 17 July 1998

⁴⁹⁴ A.g.y.

⁴⁹⁵ S-300'e karşı İsrail füzeleri, *Cumhuriyet* 14 Ekim 1997

⁴⁹⁶ İsrail füzeleri yolda, *Cumhuriyet* 21 Ekim 1997

⁴⁹⁷ Netanyahu Cem'i Yumuşatmadı, *Hürriyet* 13 Temmuz 1998

“Rumların bu füzeleri almaları durumunda Ada’ya konuşlandırmamalarını tercih edeceğini” bu durumda füzelerin “daha az tahrik unsuru” oluşturacağını açıkça ifade etmiştir.⁴⁹⁸ Görüldüğü gibi Ivry füzelerin Ada’da konuşlandırılmasının açık bir tahrik unsuru olduğunu kabul etmiş ve Türkiye’nin tutumuna yakın bir görüş bildirmiştir. İsrail, S-300 gerginliğinde taraf olmak istememesine rağmen, Türkiye’ye çeşitli hava savunma eğitimleri ve “teknik tavsiyeler” sağlayarak ayrıca gelişmiş füze sistemleri satarak dolaylı bir taraf olmuştur. İsraili yetkililerin Güney Kıbrıs yönetiminin hata yaptığı yönündeki açıklamalar da bu yaklaşımı doğrular niteliktedir.

Doksanlı yılların sonlarına yaklaşırken İsrail ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma artmıştır. Yunanistan açısından bu yakınlaşmanın gelişen Türkiye-İsrail stratejik işbirliğine yönelik bir denge kurma isteği olduğunu Yunanistan Savunma Bakanı Çohacopulos açıklamıştır.⁴⁹⁹ Bu yakınlaşmada diğer bir etkenin özellikle 1999 AB Helsinki zirvesi sonrasında gelişmeye başlayan Türk-Yunan ilişkileri olduğu söylenebilir. “Yunanistan’ın 1999’un sonlarına doğru Türkiye ile yakınlaşmaya başlaması İsrail hükümetinin Yunanistan’la ilişkilerini geliştirmesine yardımcı olmuştur.”⁵⁰⁰ 1999 yılında Yunan Savunma Bakanı Çohacopulos’un İsrail’i ziyareti sırasında 1994 yılında iki ülke arasında imzalanan savunma anlaşması yenilenmiştir.⁵⁰¹ Ne var ki İsrail ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin Türkiye’yi rahatsız etmediği söylenemez. Temmuz 1999’da Başbakan Ecevit’in yayınladığı bir genelge ile “Yunanistan’ın İsrail ile yakınlaşmasına” dikkat çekilmiş ve alınması gereken “yeni önlemler” belirtilmiştir.⁵⁰² Duyulan rahatsızlığın Türkiye-İsrail işbirliğine olumlu etkisi olduğu görülmektedir.

Türk-Yunan rekabetinin, İsrail üzerinde de yaşandığı açıktır. Bu rekabetten kârlı çıkan taraf ise İsrail’dir. Ama İsrail’in gözünde Türkiye’nin değerinin Yunanistan’a göre daha fazla olduğu da açıktır. Bu nokta da iki ülke arasında gelişen işbirliğinin odak

⁴⁹⁸ İsrail: Önce Türkiye’nin Çıkarı, *Milliyet* 9 Kasım 1998

⁴⁹⁹ *Katemirini* (English Edition) 31 January 2000, Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”..., s. 121

⁵⁰⁰ Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”..., s. 123

⁵⁰¹ Tel-Aviv’le Atina Yeni Sayfa Açtılar, *Cumhuriyet* 16 Ekim 1999

⁵⁰² Başbakanın Dış Politikaya İnce Ayar, *Milliyet*, 13 Temmuz 1999: Genelgede alınması gereken önlemler olarak; ABD kongresinde Yahudi desteğinin sağlanması, İsrail ile terörle işbirliğinin geliştirilmesi, Yunanistan’ın terörü destekleyen bir ülke olduğunun vurgulanması, Yunanistan’ın Yahudi ve İsrail karşıtlığının vurgulanması, İsrail-Filistin sorununda dengeli bir tutumun sağlanması, GAP ve su konusunda İsrail’le işbirliğinin geliştirilmesi, Türkiye’den İsrail’e göç eden Yahudilerden bir lobi kurulmaya çalışılması, ticaretin geliştirilmesi, askeri endüstride işbirliğinin geliştirilmesi maddeler halinde belirtilmiştir.

noktasının Ortadoğu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. “Doksanlı yılların sonlarında İsrail dış politika yapıcılarının kesin bir karara vararak; Türkiye ile ilişkilerin İsrail için stratejik önemi olduğu (Ortadoğu kapsamında) ve bu yüzden İsrail bakış açısına göre Türkiye’nin Yunanistan’dan daha önemli bir konumda olduğuna yönelik bir anlayış birliği sağlanmıştır.”⁵⁰³ İsrail ile yakınlaşma, İsrail’i de jure tanıyan sonuncu AB üyesi ülke olan Yunanistan’da, Yunanistan’ın İsrail ile AB arasında bir köprü işlevi göreceği misyonu ile lanse edilmeye çalışılmıştır.⁵⁰⁴ Ne var ki Nisan 2002’de İsrail’in, Filistin lideri Arafat’ı Ramallah’ta ablukaya aldığı zaman kendisini ziyaret etmek isteyen Güney Kıbrıslı Parlamenter grubuna İsrail’e giriş izni verilmemiştir.⁵⁰⁵ Burada İsrail tarafının Güney Kıbrıs kesimine açık bir tepkisinin olduğu söylenebilir. Bu tepkide Güney Kıbrıs’ın çeşitli Arap örgütleriyle bağlantısının etkili olduğu söylenebilir.

Nisan 2002’de, paradoksal bir görünüm de veren, Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu ile Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in beraber İsrail Başbakanı Şaron’u ve abluka altındaki Filistin lideri Arafat’ı ziyaret etmesi ilginçtir. Kendi aralarında birçok sorunu bulunan, iki ülkenin ortak inisiyatif olarak, İsrail ve Filistin tarafları arasında barış arayışını girişmesi manidardır. İki Dışişleri Bakanının girişiminden önce Yunanistan Dışişleri Bakanı Papandreu’nun İsrail’e tek başına gitmek için iki kez girişimde bulunduğu ancak bu girişimlerin İsrail tarafından reddedildiği çıkan haberlerde belirtilmiştir.⁵⁰⁶ Ancak bundan sonra Papandreu’nun Cem’i aradığı ve Cem’in de kendisine ortak hareket etmeyi teklif ettiği açıklanmıştır.⁵⁰⁷ İki Dışişleri Bakanının İsrail’i ve Arafat’ı ziyaretleri 25 Nisan günü gerçekleşmiştir. Burada bu girişimin Türk-Yunan ilişkilerindeki yerini konumuzun alanı farklı olduğu için tartışmak mümkün değildir. Ancak Yunanistan’ın bu girişiminden elde etmek istedikleri değerlendirilebilir. Birinci olarak Yunanistan, İsrail’e Türkiye ile hiçbir sorunu olmadığını ve ilişkilerin gelişmekte olduğunu göstererek, İsrail’in Yunanistan’la yakınlaşması için herhangi bir çekincesi olmaması gerektiğini belirtmek istemesi yani İsrail’in güvenini kazanma isteği; ikincisi, tek başına bir girişimde bulunarak, daha önce

⁵⁰³ Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”..., s. 115

⁵⁰⁴ A.g.e., s. 108-125

⁵⁰⁵ Israel: Israel blocks Cypriot Parliament Members visiting Palestinian Leader, **IPR Strategic Business Database Information**, 9 April 2002

⁵⁰⁶ Yorgo-İsmail’den Ortadoğu Sürprizi, **Hürriyet**, 10 Nisan 2002

⁵⁰⁷ A.g.e.

Güney Kıbrıslı parlamenterlerin veya AB parlamentosundaki milletvekillerinin İsrail’de uğradığı benzer bir akıbetle (Arafat’la görüşmemek gibi) karşılaşmaktan çekinmesidir. İsrail ile AB arasında bir köprü vazifesi görebileceğini iddia eden Yunanistan’a Türkiye, İsrail ile ilişkilerini geliştirmesinde bir köprü ve/ya da bir iletken olmuştur. Yunanistan’da “sağ muhalefetin güçlü gazetesi” *Elefteros Tipos*, “Papandreu şimdi Türk pasaportuyla İsrail’e gidiyor” derken benzer bir görüşü vurgulamaktadır.⁵⁰⁸

Son nokta olarak Nisan 2002’de Türkiye’nin 170 tankın modernizasyonunu İsrail’in IMI firmasına vermesi nedeniyle oldukça tartışmalı bir sürece yol açan tank ihalesinin öne sürülen nedenlerinden birinin “aynı günlerde Yunanistan’ın 170 tanklık bir paket için Almanlarla imza atması” olduğunu belirtmek gerekiyor.⁵⁰⁹ Açıkça görülmektedir ki Türk-Yunan rekabeti, Türkiye-İsrail ilişkisine yansımaktadır. İsrail’in bu noktada pasif bir taraf pozisyonunda olduğu görülmektedir.

Sonuçta, İsrail ile Yunanistan arasında gelişecek bir ilişkinin özellikle stratejik işbirliğinin hedefleri düşünüldüğünde herhangi bir olumsuz etkisi olacağını öne sürmek mümkün görünmemektedir. Bu tür bir gelişmenin görüldüğü gibi Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinde yakınlaşmayı artırması beklenebilir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde bir gerileme de yine stratejik işbirliğinin doğası düşünüldüğünde olumsuz bir etkisinin olamayacağı bu durumun daha çok Yunanistan’a yansımalarının olumsuz yönde olacağı açıktır.

5.2.6 Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu

‘Kürt Ayrılıkçılığı Sorunu’ Türkiye için önceki bölümlerde gördüğümüz gibi doksanlı yıllar sonrasında ilk sıralarda gelen tehdit değerlendirmelerinden biriydi. Türkiye özellikle iç tehdit kavramına doksanlı yıllarda vurgu yaparken, buna bağlı dış tehditleri de güvenlik algılamasına eklemekteydi. Bu algılama sonucu Türkiye’nin özellikle güney komşuları ile ilgili tehdit değerlendirmelerinde önemli bir değişikliğin olduğu da önceki bölümlerde belirtilmiştir. Türkiye’nin İsrail’le stratejik işbirliğini geliştirmesinin nedenleri olarak terörizmle mücadele, PKK’yla mücadelesi sırasında çeşitli Batı ülkelerince kendisine uygulanan üstü açık veya kapalı silah ambargoları olduğu akıllarda tutulacak olursa, ‘Kürt Ayrılıkçılığı Sorununun’ Türkiye İsrail Stratejik İşbirliği için önemli bir sınırlama olmadığı ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ne var ki

⁵⁰⁸ Papandreu, Türk Pasaportuyla İsrail’e Gidiyor, *Hürriyet*, 11 Nisan 2002

⁵⁰⁹ Ertuğrul Özkök, “O Soruyu 8 Mart’ta Asker Cevapladı”, *Hürriyet*, 3 Nisan 2002

Türk siyasi ve askeri çevrelerinde İsrail'in 1960 ve 1970'lerde İran ve Irak'taki Kürtlere yardımından dolayı, Türkiye'nin K.Irak'la ilgili endişeleri gözönünde bulundurulduğunda, çeşitli şüphelerin olduğu da belirtilebilir. "1993 yılında yapılan askeri bir değerlendirmede, (PKK'ya) doğrudan yardım eden ülkeler olarak, Irak, Suriye, İran, Suudi Arabistan, Libya, *İsrail*, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Ermenistan; dolaylı destekte bulunan ülkeler olarak da Belçika, Danimarka, Hollanda, Avusturya, İsveç, İsviçre ve Rusya sayılmaktadır."⁵¹⁰ Görüldüğü gibi oldukça geniş kapsamlı bir PKK'ya destek çerçevesi çizilmiştir. Bu çerçeveye Türkiye'nin NATO'da yıllardır müttefiki olan ülkelerin ve çevresindeki tüm komşularının dahil olması ilgi çekicidir. Bu liste Türkiye'nin hissettiği çevrelenmişlik hissini bir tercümesi gibi durmaktadır. İşin ilginç bu listede Türkiye'nin yakınlaşmak için temaslara başladığı İsrail'in de bulunmasıdır. Bununla beraber o dönemlerde PKK'yla mücadelede İsrail'den yardım alınmasını isteyen siyasilerde bulunmaktaydı. 1992 yılında Anap Genel Başkanı Mesut Yılmaz Bekaa'daki PKK kamplarını kastederek; "Bekaa'yı vurmak için en iyisi Akdeniz üzerinden gitmek. Adana veya Kıbrıs'tan kalkarak... Ayrıca, Lübnan'daki Falanjistlere ya da İsrail'e havale edilebilir..."⁵¹¹ Görüldüğü gibi PKK'nın İsrail'den destek aldığından yakınılırken, İsrail'den PKK'ya yönelik destek alma çabaları da düşünülmekteydi.

1994 yılından itibaren güvenlik alanında da gelişmeye başlayan Türk-İsrail ilişkisinin ana temalarından biri de PKK'ya karşı ortak mücadele olmuştur. Ne var ki bu konuda da İsrailli yetkililer Benjamin Netanyahu İsrail'de iktidara gelene kadar açık destek vermekten kaçınmışlardır. İsrailli yetkililer Türkiye'nin PKK'yla probleminde taraf olmak istemiyordu. Aralık 1995'te dönemin İsrail Başbakanı Şimon Peres, Suriye'den barış anlaşmasının bir parçası olarak PKK'yı sınırları dışına çıkarmasına yönelik bir istekte bulunup bulunmadığı ve İsrail'le Türkiye arasında bu konuyla ilgili bir görüşme yapıp yapılmadığına yönelik bir soruya; "Üzgünüm ama Türkiye bu hikayeye nereden girdi?... Tam olarak bilmediğim bir konu üzerine konuşmak

⁵¹⁰ Güneydoğu Anadolu'da Devam Etmekte olan Bölücü Hareketin Gelecekteki Muhtemel Seyri ve Türkiye'nin Bütünlüğüne Etkileri, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1993, s. 5-15: Burak Ülman, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük' ", Gencer Özcan Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* , İstanbul: Boyut, 2000, 2.basım içinde, s. 120

⁵¹¹ Hasan Cemal, *Kürtler*, İstanbul: Doğan yay., Nisan 2003, s. 56

istemiyorum...”⁵¹² demiştir. Peres’te İsrail, Suriye, PKK ve Türkiye bağlantılarının yapılmasının rahatsızlığa yol açtığı açıktır. Ayrıca İsrailli yetkililer birçok “terörist” organizasyonla uğraşırken PKK’nın da bunlardan birisi olmasından çekindikleri söylenebilir. Türk yetkililer ise İsrail ile Suriye arasında sağlanacak bir barış ile Suriye’nin ABD’nin ilan ettiği terörü destekleyen ülkeler listesinden çıkarılarak, üstündeki baskıyı azaltmasından ve PKK’ya daha yoğun destek vermesinden endişe etmişlerdir. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Onur Öymen’in İsrail’i ziyareti sırasında, “Eğer Suriye teröre olan desteğini kesmeden barış yaparsanız, bu ülkenin terörü desteklemesinin önüne geçemezsiniz. Barış sürecinden cesaret alan Suriye, terörü desteklemeye devam eder ve bu desteği arttırabilir.”⁵¹³ demiştir. Bununla beraber 1994 yılında iki ülke arasında imzalanan Güvenlik İşbirliği Anlaşması ile ilgili olarak Derya Sazak, İsrailli yetkililerin yapılan anlaşma ile PKK bağlantısının kurulmasını, “Suriye’nin daha fazla tepkisini çekmemek” için istemedikleri, “ama Türkiye penceresinden bakılınca, MİT-MOSSAD işbirliğini de ‘legalize’ eden bu anlaşmanın PKK’nın bölgedeki faaliyetlerini daha yakından izleme ve denetime almaktan başka sonuç doğurmayacağı ortadadır...”⁵¹⁴ diyerek Türkiye ile İsrail arasında PKK’ya yönelik bir işbirliğini varlığını vurgulamaktadır.

1996 yılında Benjamin Netanyahu’nun İsrail Başbakanı olması Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. İlk defa bir İsrail Başbakanı PKK’yı “terör örgütü” diye adlandırmıştır.⁵¹⁵ Netanyahu, Mehmet Ali Birand’a yaptığı açıklamada, “Türkiye, PKK terörizminin saldırısına uğradı. Bize karşı yönelik olan terörü de aynı şekilde değerlendiriyoruz. Aralarında fark görmüyoruz. İşte bu çerçevede içinde, bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını desteklemiyoruz.”⁵¹⁶ demiştir. Netanyahu bu açıklamalarıyla Türk siyasi ve askeri seçkinlerinde, hem PKK’nın terörist bir örgüt olduğunu açıkça ifade ederek hem de önemli çekincelerden biri olan “Kürt Devleti” konusunu desteklemediklerini de açıklayarak önemli bir rahatlama sağlamıştır. Birand yazısında Netanyahu’nun açık sözlülüğüne şaşırdığını gizlememiş ve daha önce Rabin ve Peres’le yaptığı görüşmelerde, “her ikisinin de, PKK ve Kürt sorunuyla ilgili

⁵¹² Alan Makovsky, “Israeli-Turkish Relations: A Turkish ‘Periphery Strategy’ ?”..., s. 165-166

⁵¹³ İsrail’e Terör Uyarısı, *Yeni Yüzyıl*, 15 Ocak 1996

⁵¹⁴ Derya Sazak, “Ortadoğu’da Yeni Dengeler”, *Milliyet*, 5 Kasım 1994

⁵¹⁵ Mehmet Ali Birand, “Netanyahu Gözüyle Türkiye- İsrail Anlaşması”, *Sabah*, 26 Mayıs 1997

⁵¹⁶ A.g.e.

sorularına kaçak yanıtlar vermelerinin dikkatini çektiğini” ifade etmiştir.⁵¹⁷ 1998 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan’a yapılması planlanan bir operasyon öncesinde, operasyonun “Türkiye ile İsrail arasındaki eğitim ve güvenlik alanındaki işbirliği kapsamında hazırlanmasına karar verilmiş” olduğu, “İsrail’den gelen dört kontrterör uzmanının, 20 kişilik bir ekibe 35 gün boyunca eğitim verdiği”, “silahların İsrail’den getirildiği”, “Bekaa vadisiyle ilgili fotoğrafların İsrail’den alındığı” ve bunlarla ilgili ödemelerin de “örtülü ödenekten yapıldığı” gazetelere yansımıştır.⁵¹⁸

İsrail tarafında, PKK’yla ilgili, Türkiye’yi rahatsız eden girişimler de olmuştur. İsraili Uluslararası Akdeniz Araştırma Merkezi (UAAM) Başkanı Erez Biton’un Brüksel’de PKK yetkililerinden Yaşar Kaya ile yaptığı görüşme Türkiye’de büyük rahatsızlığa neden olmuştur.⁵¹⁹ Türkiye’nin tepkileri karşısında İsraili yetkililer, Biton’un herhangi bir resmi sıfatının bulunmadığını, “Biton’un faaliyetlerinin İsrail hükümetini bağlamadığını” ifade etmişlerdir.⁵²⁰ İsrail’in Türkiye eski Büyükelçisi Zvi Epeleg de kendisinin PKK’ya destek manasına gelecek bir toplantıya gidecek üç İsraili bakanı uyardığı ve bakanların da bu toplantıya katılmaktan vazgeçtiğini belirtmiştir.⁵²¹ Epeleg, “Kürt sorunu konusunda İsrail’in Türkiye’yi eleştirmeye hakkı yok. Eğer insan hakları konusunda Türkiye’nin eleştirilmesi gerekiyorsa, bu konuda tüm kurumlarıyla dünyada eleştirecek son ülke belki de İsrail’dir” demiştir.⁵²² Görüldüğü gibi Epeleg özeleştiri yaparak, Türkiye yanlısı bir tutumu yansıtmakta, üç bakanın son anda ziyaretten vazgeçmesi Türkiye ile ilişkilere verilen önemi göstermektedir. Ayrıca PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Kenya’da yakalanmasında, İsrail’in izleme faaliyeti ile yardımcı olduğu uzmanlarca açıklanmıştır.⁵²³ Bununla beraber, İsrail’de Kürt kökenli Yahudilerin bulunduğu da bir gerçektir. Ve bu kesimin özellikle K. Iraklı Kürtlere çeşitli yıllarda Irak’a karşı yardım ettiği bilinmektedir. Türkiye’nin K. Irak’la ilgili hassasiyetleri düşünüldüğünde İsrail’in Türkiye’nin tepkisini çekecek herhangi bir faaliyette bulunması ihtimalinin düşük olduğu söylenebilir. Ne var ki K. Irak ile ilgili kötümser ve çekimser yönelimini olumlu yönde değiştiren bir Türkiye’nin, İsrail’le bu

⁵¹⁷ A.g.e.

⁵¹⁸ MOSSAD’a Örtülden Para, *Milliyet*, 22 Ocak 1998

⁵¹⁹ Ankara’yı rahatsız eden görüşme, *Milliyet*, 21 Temmuz 1999

⁵²⁰ İsrail Oyuna Gelmedi, *Milliyet*, 21 Temmuz 1999

⁵²¹ A.g.e.

⁵²² A.g.e.

⁵²³ Mithiş İtirafı, *Hürriyet*, 4 Haziran 2001

konuda herhangi bir sorun yaşamayacağı da belirtilebilir. Bu yüzden özellikle İsrail'in PKK'yı bir "terörist örgüt" olarak tanımlayıp, "Kürt Devletine" karşı olduğunu söylemesi sonucu "Kürt ayrılıkçılığı sorununun", Türkiye-İsrail ilişkilerine sınırlandırıcı bir etkisi olacağı söylenemez. İsrail'in kendisinin bölgede statüko yanlısı (sınırların değişmezliğini savunan) bir ülke olması, K. Irak'ta kurulacak bir Kürt devletine karşı çıkmasının başlıca nedenlerinden biri olacaktır. Ortadoğu'da kurulacak bir Kürt devletinin yeni istikrarsızlıklara yol açacağı söylenebilir ve bundan İsrail'in de etkilenmemesi mümkün gözükmemektedir.

"Kürt Ayrılıkçılığı Sorununun" diğer bir önemli noktası ise bu sorunun dolaylı olarak Türkiye ile İsrail'i yakınlaştırmasıyla ilgilidir. Önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi Türkiye Batılı müttefiklerinden insan hakları ihlali, Güneydoğu Anadolu'da girişilen askeri faaliyetler vs. nedeniyle uğradığı çeşitli askeri ambargolar nedeniyle de İsrail'le ilişkileri savunma sanayii alanında da geliştirmiştir. Uzmanlar, İsrail'in insan hakları sorununu ileri sürmeden Türkiye'ye silah satan birkaç ülkeden biri olduğunu ifade etmektedirler.

Türkiye'nin kendi içerisindeki "Kürt Sorununa" getireceği demokratik açılımlar ve insan hakları konusuna vurgunun yapılacağı bir çözüm paketinin, Türkiye'nin müttefikleri ve komşuları ile ilişkilerini yürütmesinde oldukça rahatlatıcı etkileri olacaktır. "Buna göre, Kürt sorunundaki olası bir çözüm, Türkiye ile yakın komşuları arasındaki önemli bir gerilim kaynağını ve güvensizlik ortamını ortadan kaldıracaktır."⁵²⁴ Bu tür bir gelişmenin Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin gelişimine pozitif bir katkısı olacağı ve çeşitli spekülasyonları önleyeceği açıktır.

5.3 İKİLİ ÖLÇEKTE SINIRLAMALAR

5.3.1 İç Politik Nedenler

Türkiye ile İsrail arasında gerçekleştirilen işbirliğinin iki ülkenin dış politika karar alma sürecindeki aktörleri arasında da çeşitli anlaşmazlıklara sebep olduğu görülmüştür. Özellikle İsrail'de Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik veren dışişleri bakanlığı ile Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana tavır koyan savunma bakanlığı arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır.⁵²⁵ İsrail'de Türkiye-İsrail

⁵²⁴ Kemal Kirişçi, "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East"..., s. 110

⁵²⁵ İsrail Dışişleri yetkilileri bu sıkıntıların bir toplantıda şu şekilde belirtmişlerdir: İsrail Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzey yetkililerce yapılan toplantıda, Ankara ve Tel-Aviv arasındaki askeri yaklaşmanın İsrail'in Suriye dahil

ilişkinine yönelik iki kamplaşma olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi *Egyptians* (Mısırlılar) olarak adlandırılan ve İsrail'in önce Mısır, Suriye gibi Arap ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirmesini ve/ ya da geliştirmesini savunan grup diğeri ise öncelikle Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini savunan ve *Turks* (Türkler) diye adlandırılan gruptur. Mısırlılar olarak adlandırılan kesim İsrail Dışişleri Bakanlığı ile yakın bağlantılı olan ve Arap ülkeleri ile Barış Sürecine yaklaşımda İsrail'in kalıcı bir barışa ulaşması için daha uzlaşmacı bir tutumu benimseyen kişilerden oluşmaktadır. Bu gruba göre İsrail Türkiye ile ilişkilerini, Barış Sürecine koşut bir biçimde geliştirmelidir. İsrail ancak bu şekilde kalıcı bir barışa ulaşabilecektir.⁵²⁶ Türkler olarak nitelendirilen grup ise Ortadoğu'da İsrail'in kalıcı bir barışa ulaşmasının yolu Türkiye ile gerçekleştirilecek bir 'stratejik ittifaktan' geçmekteydi. 'Turks' için 1996 Türkiye-İsrail askeri anlaşması "Ortadoğu'da oluşan önemli bir stratejik yakınlaşmaya açılan kapı" anlamına gelmektedir.⁵²⁷ Türkler daha çok İsrail savunma Bakanlığına yakın olan siyasi yetkililerin ve önemli işadamlarının oluşturduğu bir gruptu.

'Mısırlılara' göre İsrail'in Arap ülkeleri ve Filistin ile Barış Süreci tamamlamadan Türkiye ile yapılacak bir ittifakın Netanyahu ve benzeri 'şahinlerin' elini güçlendireceğinin ve Barış Sürecinin gerçekleştirilmesini zora sokacaktır.⁵²⁸ Bu şekilde bir gelişme olarak Benjamin Netanyahu'nun İsrail Başbakanı olması sonrasında Türkiye ile hızla gelişen İsrail stratejik işbirliği ile bozulan barış sürecini ve Arap İsrail ilişkilerini göstermektedirler. Ne var ki Barış sürecinin çıkmaza girmesi 1995 yılından itibaren başlamıştır. Oslo anlaşmaları ile yapılması konusunda görüş birliğine varılan süreçler ne Izak Rabin ne de Şimon Perez döneminde gerçekleştirilebilmiştir. 1979'da Mısır'la imzalanan barış anlaşması iki ülke arasında yalnızca belirli bir yaklaşımı sağlayabilmiştir. Bu gruba göre Ehud Barak gibi 'güvercin' olarak bilinen bir kişinin İsrail Başbakanı olması Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir yavaşlamaya neden olacaktır. Barak'ın Başbakanlık döneminde de görülmüştür ki İsrail, Suriye ve Filistin'le yapılacak barış görüşmelerine rağmen Türkiye ile ilişkilerinde herhangi bir sınırlamaya

pek çok ülke ile ilişkilerini olumsuz etkilediği yolunda görüşler ortaya atılmış, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri toplantıda Türkiye-İsrail askeri yakınlaşmasının bir stratejik ittifak tuzağına düşmesinin, Yunanistan, Kıbrıs (Kıbrıs Rum kesimi), Mısır ve hatta Suriye gibi ülkelerle Tel Aviv'in ilişkilerine olumsuz etki yaptığını vurgulamışlardır. Lale Sarıbrahimoğlu, *İsrail İttifakı Sorguluyor*, Cumhuriyet 28 Mayıs 1998

⁵²⁶ Leon T. Hadar, *Orienting Jerusalem toward Ankara or Cairo? Israel's New Strategic Debate*, *Mediterranean Quarterly* 12 (3), Summer 2001, s. 24

⁵²⁷ A.g.e., s. 20

⁵²⁸ A.g.e., s. 25

gitmemişlerdir. Hatta Barak Türkiye’yi 40 yıl sonra ziyaret eden ilk İsrail Başbakanı olmuştur. Barak’tan önce başbakanlık yapan Benjamin Netanyahu da İsrail’de Türkiye’ye desteğin ‘partiler üstü’ olduğunu, iki ülke arasındaki ilişkilerin ‘İşçi partisinin’ iktidarı zamanında başladığını ve bu konunun İsrail’de herhangi bir tartışma konusu olmadığını açıklamıştır.⁵²⁹ Yine doksanlı yılların sonuna doğru İsrail’in dış politikasını şekillendiren kurumlarda Türkiye ile ilişkilerin İsrail için stratejik önemi olduğu yönünde ortak bir karara varıldığı bilinmektedir.⁵³⁰ İsrailli yetkililerin Türkiye ile ilişkileri Arap ülkeleri ile ilişkilerden bağımsız olarak yürütmeye başladıkları söylenebilir. İsrail’de Türkler adlı grubun düşüncesinin ağır bastığı ifade edilebilir. Özellikle Türkiye İsrail ilişkilerinin Araplar ve Filistin taraflarıyla görüşmeye herhangi bir engel oluşturmayacağını gelişen Türkiye-Suriye ilişkisi ile ortaya çıkması, Türkiye ile ilişkileri geliştirmek isteyen kesimlerin elini daha da rahatlattığı söylenebilir. Bir İsrailli yetkili, “Türkiye’nin önemi ve İsrail’e olan yakınlığı nedeniyle, İsrail’in komşular listesinin en üstünde yer aldığını ve yakın bir komşunun uzak bir kardeştan (ABD) daha yakın olacağını” vurgulayarak stratejik işbirliğinin İsrail için önemini ifade etmiştir.⁵³¹ Stratejik işbirliğinin gelişmesinde İsrail tarafında büyük rol oynayan David Levy’nin İsrail’de kurulması düşünülen ulusal Güvenlik Konseyinin başına getirilmek istenmesi bu noktada anlamlıdır.⁵³²

İsrailli yetkililerin Türkiye’nin hassasiyetleri konusunda da oldukça dikkatli oldukları görülmektedir. İsrailli yetkililer, ‘Sözde Ermeni Soykırımı’ ile ilgili iddialarda Türkiye’nin görüşünü benimsemektedirler fakat bazı ufak pürüzler de çıkmıyor değildir. Eylül 1997’de İsrail’in Ankara Büyükelçisi olarak atanması düşünülen Ehud Toledono’ya Tel-Aviv üniversitesinde öğretim üyesiyken ‘Sözde Ermeni Soykırımı’ iddialarını desteklediği gerekçesiyle Türk yetkililerce itiraz edilmiştir.⁵³³ Toledono ise iddiaların doğru olmadığını, “Ermeniler’e Osmanlı Hükümeti emriyle soykırım yapıldığını, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudiler’e yapılan Nazi soykırımı ile bu iddiaların karşılaştırılmasının tutarlı bir tarafı olmadığını” söyleyerek, iddiaların

⁵²⁹ Interview with Prime Minister Netanyahu in the Turkish Daily News, 3 September 1998, www.mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH0h3e0

⁵³⁰ Ekavi Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”..., s. 115

⁵³¹ Scott Peterson, “Rocking the Middle East with an Unlikely Alliance”, *Christian Science Monitor*, 27 February 1998

⁵³² Gencer Özcan, “İsrail’in Güvenlik Anlayışında Dönüşüm...”, içinde, s. 234, 68 no’lu dipnot

⁵³³ İsrail Elçisi Şimdilik Beklemede, *Milliyet*, 23 Eylül 1997

'kendisini kıskanan meslektaşları' ve 'Ermeni lobisi' tarafından ortaya atıldığını belirtmiştir.⁵³⁴ Toledono'ya Türkiye tarafından agreman verilmemiş ve yerine yaklaşık 8 ay sonra Mayıs 1998'de Uri Barner Büyükelçi olarak atanmıştır. Nisan 2000'de İsrail Milli Eğitim Bakanı Yossi Sarid'in 'Sözde Ermeni Soykırımı' ile İkinci Dünya Savaşındaki 'Yahudi Soykırımını' karşılaştıran sözleri, Türk yetkililerin tepkisini çekmiştir.⁵³⁵ Sarid 'Sözde Ermeni Soykırımının' İsrail'de ders kitaplarına girmesini savunmuştur.⁵³⁶ Bu gelişme üzerine Türk yetkililer İsrail'in 52. bağımsızlık törenini protesto amacıyla katılmamışlardır. İsrail Büyükelçisi Uri Barner konuyla ilgili bir soruya "son gelişmelerin iki ülke arasındaki ilişkilere bir etkisi olacağına inanmadığı" cevabını vermiştir.⁵³⁷ Şubat 2002'de İsrail'in Ermenistan Büyükelçisi Rivka Cohen 1915'te yaşananlar ile 'Yahudi soykırımı' arasında bir bağlantı kurulamayacağını belirtmiş, bu gelişme üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan İsrail'e yapacağı geziyi ertelemiştir.⁵³⁸ Bu konuşmanın İsrail'in Ermenistan büyükelçisi tarafından yapılması ilginçtir. Bir büyükelçinin bu görüşü bağlı olduğu bakanlığa danışmadan açıklayamayacağı düşünüldüğünde, bu gelişmenin geçen yıl Sarid tarafından dillendirilen düşüncenin yalanlanması şeklinde düşünülebilir.

İsrail'de Türkiye ile ilişkilere yoğun bir muhalefet gözükmezken sadece 'stratejik işbirliğinin' zamanlaması yönünde bir tartışmanın olduğu ve İsrail dış politikası ile ilgili tüm kurumların Türkiye'nin önemi konusunda hem fikir oldukları açıktır. Peki Türkiye'de İsrail'le ilgili tam bir konsensüs sağlanmış mıdır? Türkiye'de İsrail'e olumsuz bakan kesimlerin stratejik işbirliğine sınırlandırıcı bir etkisi söz konusu olabilir mi? İlk olarak Türk halkının İsrail'e bakış açısına bir bakalım. Bu veri için Mart 2002'de yayımlanan, Ali Çarkoğlu ve Kemal Kirişçi tarafından hazırlanarak, Frekans Araştırma şirketince gerçekleştirilen "Türk Dış Politikası Araştırmasına" atıf yapılacaktır. Bu araştırmaya göre Türk toplumunun büyük bölümü (%49'luk bir kesim) ülkeler arasında sorunların hükümetlerarası diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yine Türkiye'nin diğer ülkelerle ilişkilerinde anlayışlı ve esnek bir politika izlemesi gerektiği, % 59'luk bir oranla Türk halkının Türk dış politikasına

⁵³⁴ İsrail Elçisi: Kiskandılar, *Milliyet*, 26 Eylül 1997

⁵³⁵ Efraim Inbar, *Israeli-Turkish Entente...*, s. 73

⁵³⁶ İsrail ile İlişkilerde Soğukluk, *Radikal*, 12 Mayıs 2000

⁵³⁷ A.g.e.

⁵³⁸ *Milliyet*, 24 Şubat 2002; Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., Mart 2003, 2. basım içinde, s. 340

yaklaşımını göstermektedir. Türk halkına hangi milletten insanları kendine dost ya da düşman olarak gördüğü sorulduğunda, Filistinliler 10 üzerinden 4,6 ortalamaya sahipken, İsraililer sadece 3,2'lik ortalamayla Türk kamuoyu nezdinde Filistinlilere oranla daha düşük bir ortalamaya sahiptirler. Bu algılamada 'Filistin Sorununun' Türk kamuoyu üzerindeki etkisi görülmektedir. Türkiye'ye izleyecek 5 yılda Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturacak konular sorulduğunda, 10 üzerinden 8 ortalamayla sırasıyla ülke içindeki siyasi bağlantılı yolsuzluklar (%8,7) ülke içinde oluşacak köktendinci terörizm(%8,4) ülke içinde oluşacak etnik kökenli terörizm (%8,3) ülke içindeki siyasi belirsizlik ve kargaşa (%8,2) ile ilk sırada yer almakta bu tehdit konularını izleyen sorunlar olarak ise KİS'ler (%7,9) ve uluslararası terörizm (%7,8) belirtilmektedir. Türk halkının ulusal güvenliğe tehlike olarak iç tehditlere öncelik verdiği görülmektedir. Asıl önemli konu tehdit olarak algılanan köktendinci terörizm ve etnik kökenli terörizm algılamalarının 1997 M.G.S.B.'le paralel nitelikler göstermesidir. Bu konuda Türk kamuoyunun bir konsensüs içinde olduğu söylenebilir. İç tehditler arakasından gelen iki tehdit algılamasının ise 'stratejik işbirliğinin' hedefleri arasında yer alması, Türk kamuoyunun dolaylı olarak Türkiye-İsrail yakınlaşmasını onaylaması anlamına gelebilir. Buna göre Türk kamuoyu uluslararası ilişkilerde geçerli aracın diplomasi olduğuna inanmakta, dost-düşman algılamaları ait olunan sınıfa göre değişmekte, ulusal güvenlik için önemli tehditlerin iç sorunlardan kaynaklandığını savunmaktadır. Ancak buna karşılık 'Filistin Sorunu' kamuoyunda hala önemli bir duyarlılık konusu konumundadır.

'Stratejik işbirliğinin' önemli destekçilerinden birisi Türk Silahlı Kuvvetleridir (TSK). doksanlı yıllar sonrası siyasi ve kültürel ilişkiler çerçevesinde başlayan stratejik işbirliğinde TSK'nın dış politika konularında giderek ağırlığının artması ve Ortadoğu ile ilgili sorunlara doksanlı yılların ortasından itibaren 'askeri çerçevede' çözümlerin üretilmesi, Refahyol hükümeti döneminde ortaya çıkan sorunlar TSK'yı stratejik işbirliğinin önemli destekçilerinden biri konumuna sokmuştur. Dönemin Harp Akademileri Komutanı Necati Özgen, "İsrail Devletinin kurulmasından sonra Türkiye İsrail arasındaki ilişkilerde arzu edilen seviyeye ulaşamadığının" bu ilişkinin gelişmesine mani olarak Türkiye'nin "Arap ülkeleri ile münasebetlerini ve bu ülkeleri gücendirmeme politikasını" göstermekte, ne var ki durumun geçte olsa fark edildiğini

ve İsrail ile ilişkilerin son yıllarda büyük aşama kaydettiğini” vurgulamıştır.⁵³⁹ Özgen bazı “ülkelerin ve mihrakların” bu ilişkiden rahatsızlık duyabileceğini ancak “uluslararası ilişkilerin vicdanı ve hafızasının olmadığı” unutulmaması gerektiğini belirterek iki ülke arasındaki ilişkiyi savunmakta ve stratejik işbirliğine karşı kesimlere mesaj vermektedir.⁵⁴⁰ Bir başka haberde ise bir Türk askeri yetkili “Türklerin ve Yahudilerin hiçbir zaman birbirlerine karşı savaşmadıklarını fakat Araplara karşı savaşıklarını” vurgulayarak, Türkiye ile İsrail arasındaki ortak konuma dikkat çekmektedir.⁵⁴¹ Nisan 2002’de İsrail’le imzalanan tank modernizasyonu anlaşmasına karşı çıkanları, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun ‘Yahudi düşmanı’ olmakla nitelemesi de TSK’nın stratejik işbirliğindeki tarafını belirtmesi açısından önemlidir. Nisan 2002’de İsrail-Filistin sorunu en şiddetli günlerini yaşarken Ankara’da ‘İsrail Milli Günü’ sebebiyle verilen resepsiyona Filistin’deki olaylar nedeniyle çok az sayıda siyasi katılırken TSK’nın yüksek sayıda generalle temsil edilmesi, TSK’nın İsrail’le ilişkilerdeki “ince denge ayanı” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁴² TSK’nın Türk siyasetinde ve dış politikasında yeri gözetilirse, stratejik işbirliğinin gelişiminde TSK’nın belirleyici rol oynayacağı açıktır.

Türk siyasi partileri arasında ise stratejik işbirliği partiler üstü bir konu olarak ele alındığı söylenebilir. Bu yelpazede yalnızca MSP-RP çizgisini sürdüren Saadet Partisini (SP) farklı bir yere koyabiliriz. Refahyol dönemini incelerken görüldüğü gibi bu kesimde yoğun bir İsrail karşıtlığı bulunmaktadır. Refahyol dönemindeki sıkıntılardan birinin RP’nin İsrail’le ilişkilere sıcak bakmaması olduğu görülmektedir. Bu partinin temsilcilerine göre İsrail’le yapılan anlaşmalar tekrar gözden geçirilme ve gerekirse yırtılıp atılmalıdır. Bu kesimin önemli isimlerinden Refahyol döneminde Adalet Bakanlığı da yapan Şevket Kazan “28 Şubat sürecini İsrail’in tetiklediğini, Refahyol hükümetinde RP’nin İsrail karşıtı politikasını DYP’nin engellediğini” belirterek, Türkiye-İsrail ilişkilerine karşı bu kesimde olumsuz tutumun sürdüğünü göstermiştir.⁵⁴³ Nisan 2002’de Filistin’de yaşanan olaylarla ilgili olarak SP Genel

⁵³⁹ Önsöz, *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı yay., Nisan 1997

⁵⁴⁰ A.g.e.

⁵⁴¹ Scott Peterson, “Rocking the Middle East with an Unlikely Alliance”, *Christian Science Monitor*, 27 February 1998

⁵⁴² TSK’nın İsrail Hassasiyeti, *Sabah*, 19 Nisan 2002

⁵⁴³ 28 Şubat’ın arkasında İsrail Vardı, *Hürriyet*, 28 Nisan 2002

Başkanı Recai Kutan, “*Terörist devlet İsrail akıl almaz suçlar işliyor, İsrail’e verilen tank ihalesi ile Konya’da yapılacak Anadolu Kartalı tatbikatı iptal edilmelidir, Türkiye saldırganlığına son veren kadar İsrail’le olan ilişkilerini dondurmali, elçisini geri çekmelidir*” demiştir.⁵⁴⁴ SP’li Temel Karamollaoğlu da, “İsrail, Yahudi inancının gereklerini yerini getirmek için kurulmuştur...Türkiye İsrail’e verdiği destekle bu acıya ortak olmaktadır...İsrail ile yapılan anlaşmalar askıya alınmalıdır” sözleriyle tepkisini göstermiş ayrıca Türkiye’yi İsrail’e yardımcı olmakla suçlamıştır.⁵⁴⁵ RP-SP çizgisinde hala daha kuvvetli İsrail karşıtlığı ile anti-semitist öğelerin bulunduğu söylenebilir.

Bu tutum RP-SP çizgisinden ayrılan Adalet ve Kalkınma Partisinde de (AKP) görülmektedir. AKP milletvekili Bülent Arınç Nisan 2002’de Filistin’de yaşanan gelişmelere tepkisini “Filistin’de yaşananların ‘soykırım’ olduğunu ‘Şaron’la Hitler arasında bir fark’ olmadığı, İsrail’in adım adım Siyonizm hedefine doğru gittiğini, bu hedefin Nil’den Fırat’a kadar olan ‘Büyük Yahudi Devleti’ olduğu ve bu devletin kapsadığı alanda ise ‘Türkiye’nin de 9 ilinin yer aldığını” sözleriyle göstererek aslında RP-SP çizgisinden pek farklı bir görüş içerisinde olmadığını açığa çıkarmıştır.⁵⁴⁶ Arınç sözleriyle İslami kesimde büyük popülaritesi olan ‘Büyük Yahudi Devleti’, ‘Türkiye’nin İsrail tarafından aldatıldığı’ temalarına değinmiştir. AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan ise daha yumuşak bir söylemle, “Musevilerin bir zamanlar mazlum olduğunu...o günleri hatırlamaları gerektiğini...ancak şu an Musevilerin zulmeden durumunda olduğunu” ifade ederek, “ABD’nin kendine karşı bir terör eylemi yapıldığı zaman gösterdiği hassasiyeti Filistin’deki devlet terörüne karşı göstermesi” gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴⁷ Erdoğan’ın yine popüler bir konu olan ‘ABD’nin İsrail’e göz yumması’ görüşüne atıfta bulunduğu görülmektedir. Erdoğan’ın 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında (AKP iktidara gelmişti) yaptığı ABD gezisinde Musevi lobileri ile yaptığı görüşmelerde “şu andaki Türk-İsrail ilişkilerini *yeterli bulmuyorum*. Biz bu ilişkilerin çok daha ileri gitmesini istiyoruz, bizim iktidarımız döneminde çok daha ileri gittiğini göreceksiniz” diyerek, Türkiye’de çok sık rastlanan muhalefette farklı söylem iktidarda farklı söylem üslubuna örnek vermiştir.⁵⁴⁸ Erdoğan’ın tutumundaki değişimde

⁵⁴⁴ Yeni Şafak, 3 Nisan 2002. Vurgulamalar benim.

⁵⁴⁵ TBMM’den İsrail’e Uyarı, Yeni Şafak, 3 Nisan 2002

⁵⁴⁶ Arınç: Türkiye de İsrail’in Hedefi, Yeni Şafak, 3 Nisan 2002

⁵⁴⁷ Yeni Şafak, 3 Nisan 2002

⁵⁴⁸ Liderliğinizden Etkilendik, Hürriyet, 11 Aralık 2002. Vurgulamalar benim.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir devlet politikası olarak görülmesinin rolü olduğu söylenebilir.

Türkiye’de merkez partiler olarak adlandırılabileceğimiz DYP, ANAP, DSP gibi parti liderlerinin stratejik işbirliğine sıcak baktıkları söylenebilir. 1994 yılında dönemin DYP Genel Başkanı ve Başbakan Tansu Çiller İsrail’le ilişkilerin güvenlik boyutuna dönüşmesinde önemli rolü olmuştur. Yine Refahyol döneminde koalisyonun DYP kanadının İsrail’le ilişkilerin yürütülmesinde başrolü oynadığı görülmektedir. Refahyol hükümeti sonrasında kurulan Anasol/D hükümeti döneminde de Başbakan Mesut Yılmaz’ın İsrail ile ilişkilerin yürütülmesinde etkin olduğu görülmektedir. Yılmaz, bir ABD ziyareti sırasında, ABD’deki Yahudi lobilerinin düzenlediği bir toplantıda “herkesin duyması için tekrar söyleyeyim: Türkiye İsrail’in var olma hakkını kuvvetle desteklemektedir” demiştir. Yılmaz’a gezisi sırasında bu lobiler tarafından ‘seçkin devlet adamı’ ödülünü almıştır.⁵⁴⁹ Anasol/M hükümeti döneminde ise Başbakan Bülent Ecevit, bir genelge yayınlarak, İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesini vurgulamıştır.⁵⁵⁰ 1990 sonrasında Türk siyasetine damgasını vurmuş parti liderlerinin RP çizgisi hariç, İsrail’le işbirliğini destekledikleri görülmektedir. Bu süreçler içinde stratejik işbirliğinin hangi hükümet iktidarda olursa olsun büyük bir hızla mesafe katettiği ve bir devlet politikası konumuna yükseldiği söylenebilir.

Türkiye’de basının da genel olarak İsrail’le ilişkileri desteklediği görülmektedir. Özellikle merkez basın olarak nitelendirilebilecek, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Cumhuriyet, Yeni Yüzyıl, Radikal gibi gazetelerde stratejik işbirliğine yönelik yazıların ve yayınların destekleyici nitelikte olduğu görülmektedir. Hatta Fethullah Gülen’e yakınlığı ile bilinen Zaman ve Aksiyon gibi gazete ve dergilerde diğer sağ basında görülen stratejik işbirliğine yönelik bir tepki görülmemektedir.⁵⁵¹ Hürriyet gazetesinde çıkan bir haberde stratejik işbirliğinin basına yansımaları görülmektedir. Ağustos 2001’de İsrail Başbakanı Ariel Şaron’un Türkiye ziyareti sırasında, Şaron’un 15 yıl önce ‘sahte kimlikle Türkiye’ye geldiği’, Hürriyet gazetesinin de 15 yıl önce Şaron’un gelişini,

⁵⁴⁹ İsrail’e ABD’den Mesaj, *Zaman*, 19 Aralık 2002

⁵⁵⁰ Başbakan’dan Dış Politikaya İnce Ayar, *Milliyet*, 13 Temmuz 1999

⁵⁵¹ Dönemin İsrail Büyükelçisi Zvi Elpeleg de, Kanal 7, *Zaman*, Aksiyon gibi İslami kesime yakın yayın kuruluşlarının kendilerine çok yakın davrandığı belirtmekte hatta bu yayın organlarının “kendilerini arayarak, yayınlayacakları haberin doğruluğunu kendilerine sorduklarını” ifade etmekte, yalnız Yeni Şafak ve Akit gazetelerinden benzer bir yaklaşımı göremediklerinden yakınmaktadır. *Leaders and Governments may Come and Go but Ties will remain*, says Israeli Envoy, *Turkish Daily News*, 23 December 1996

“İnsan Kasabı, İstanbul’daydı” manşetiyle verdiği görülmektedir.⁵⁵² Merkez basında İsrail’e yaklaşımda değişim bu şekildeyken, İslami kesime hitap eden Yeni Şafak ve Akit gazetelerinde İsrail aleyhine yazılar yoğunluğunu korumaktadır. Haziran 2001’de Konya’da yapılacak Anadolu Kartalı tatbikatı için Akit gazetesi, “Katil Uçaklar” Konya’da manşetini atarak, stratejik işbirliğine yönelik tepkisini yansıtmıştır. Gazetede, “terör devleti İsrail son günlerde F-16’ları ile Filistinlilerin ölüm kusuyor” cümlesine yer verilerek, İslami kesiminde oldukça duyarlılığa sahip Filistin sorunu ön plana çıkarılmaktadır.⁵⁵³ Yeni Şafak gazetesi ise İsrail’in Nisan 2002’de Filistin şehirlerinde gerçekleştirdiği ‘Koruyucu Kalkan’ operasyonu sırasında, gazetenin ilk sayfasına İsrail Başbakanı Şaron’u Adolf Hitler’e benzeten bir resim basmıştır.⁵⁵⁴ Türkiye’de İslami kesimin 2. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen ‘Yahudi soykırımı’ ile Filistin meselesinde İsrail’in tutumunu benzeştirme eğilimi bu manşette de görülmektedir.

Türkiye ve İsrail’de iç politik yapı izlendiğinde genel olarak iki ülkede de stratejik işbirliğine yönelik hem siyasi alanda hem de kamuoyunda genel bir uzlaş olduğu görülmektedir. İsrail’de kurumlar arasında nüans farklılıkları olmakla beraber Türkiye ile ilişkilerin devam ettirilmesini ‘yararlı olacağı’ görüşünün temel kabul gören bir olgu olduğu açıktır. Türkiye’de ise İslami kesimin bazı kesimlerinde ve RP/SP söyleminde İsrail karşıtlığı ve stratejik işbirliğine muhalefet devam ederken merkez sağ ve sol partilerin ve kamuoyunun genelini dolaylı da olsa stratejik işbirliğini onayladığı görülmektedir. Türkiye’de stratejik işbirliği üzerinde hassasiyetle üzerinde duran kurum TSK iken İsrail’de bu konumu Savunma Bakanlığının yürüttüğü söylenebilir. Türkiye’deki Filistin yanlısı kamuoyunun giderek etkisini yitirdiği yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise bu etkenin İsrail ile ilişkilerde kamuoyu baskısı yaratma etkisinin oldukça azaldığını göstermektedir. Stratejik işbirliğinin iki ülkede de bir devlet politikasına dönüştüğü söylenebilir.

5.3.2 Ekonomik Nedenler

Stratejik işbirliği için önemli alanlardan birinin de ekonomik işbirliği olduğunu önceki bölümlerde gördük. Bu bölümde stratejik işbirliğinin gelişimini sınırlandıracak ya da iki ülke arasında gerilime neden olabilecek çeşitli konular üzerinde durulacaktır. Bu

⁵⁵² Şaron 15 Yıl Önce Sahte Kimlikle İstanbul’a Gelmiş, *Hürriyet*, 8 Ağustos 2001

⁵⁵³ Katil Uçaklar Konya’da, *Akit*, 25 Mayıs 2001

⁵⁵⁴ Adolf Şaron, *Yeni Şafak*, 3 Nisan 2002

konular sırasıyla, savunma sanayii ihaleleri, ‘Manavgat Suyu’ projesi ve Güneydoğu Anadolu Projesidir (GAP).

5.3.2.1 Savunma Sanayii İhaleleri

Savunma Sanayiinin, stratejik işbirliği içinde hem iki ülkeye biraraya getirici hem de stratejik işbirliğini geliştirici bir rolü olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. İki tarafında bu olumlu gelişmeden memnun olduğu da ayrıca ifade edilmişti. Ne var ki son yıllarda gazetelerde çıkan haberler de Türk tarafının savunma sanayii ihaleleri ile ilgili bazı hoşnutsuzlukları olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu hoşnutsuzluklar için bir çerçeve çizersek, İsrail’in modernizasyon programları için normalden daha fazla miktar fiyat vermesi, teslimatların zamanın da yapılmaması, ihaleler sürecinde ortaya çıkan yolsuzluk söylentileri, modernizasyonu yapılan araçlarda çıkan arızalar ve “üçüncü aktörlerin rolü”⁵⁵⁵ bu çerçeve içinde gösterilebilir.

İlk olarak F-4 modernizasyon projesi ile ilgili gelişmeler izlenecektir. Bu proje ile ilgili olumsuz söylentiler ilk olarak 1995 yılında ortaya çıkmıştır. Buna göre projede yerli katkı payı sadece işçilik seviyesinde kalmaktaydı, ayrıca modernizasyon için her bir uçak için belirlenen fiyatın normalden daha fazla olduğu, Türkiye’nin teslim tarihinden önce ödemeyi yaptığı, projenin Türkiye’nin ihtiyaçlarına cevap vermediği gibi modernizasyon projesinin Türkiye’ye, güvenilirliği konusunda şüphe duyulan radar sistemiyle birlikte 800 milyon dolara mal olduğu ifade edilmekteydi.⁵⁵⁶ Bu iddialar üzerine dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Ahmet Çörekçi’nin ihaleyi incelemeye aldırıldığı belirtilmiştir. Çörekçi’nin uçaklara takılması planlanan Elta radarlarının performansı konusunda ortaya atılan iddialardan rahatsız olarak 8 aylık bir deneme süresi öngörmüştür.⁵⁵⁷ Bunun üzerine İsrail’e gönderilen Türk pilotlar Elta radarlı F-4’leri denemiş ve teknik olarak onay vermiştir.⁵⁵⁸ İki ülke arasındaki sorunların çözülmesi ertesinde proje onaylanarak imzalanmıştır.⁵⁵⁹ Görüldüğü gibi iki ülke arasındaki modernizasyon projesi yaklaşık iki yıllık bir gecikmenin ardından imzalanmıştır. Proje maliyetinin 630 milyon dolara düştüğü de göz önünde bulundurulmalıdır.

⁵⁵⁵ Bu konu, ABD ve AB bölümlerinde ele alındığı için burada tekrar belirtilmeyecektir.

⁵⁵⁶ F-4 Uçağı İhalesinde Kötü Kokular, *Yeni Yüzyıl*, 8 Ekim 1995

⁵⁵⁷ F-4 Projesi Çıkmazda, *Milliyet*, 17 Nisan 1996

⁵⁵⁸ Türk Jetlerine Kredi İsrail Hazinesinden, *Hürriyet*, 8 Ağustos 1996

⁵⁵⁹ İsrail Anlaşmasına Onay, *Radikal*, 7 Aralık 1996

Modernizasyonu yapılan ilk iki F-4 2020 uçağı Ocak 2000’de Türkiye’ye teslim edilmiştir.⁵⁶⁰ 2002 yılı içinde iki ülke arasında modernize edilen iki F-4 uçağında ortaya çıkan teknik arızadan dolayı gerilim yaşanmıştır. İsrail’deki çalışmalarda teknik sistemlerine arıza tespit edilen iki F-4 onarımın Türkiye’de de yapılabileceğı belirtilerek İsrail şirketince teslim edilmek istenmiş ancak THK yetkilileri uçakları bu haliyle kabul edemeyeceklerini aksi halde ‘tazminat hükümlerini işleteceklerini’ uyarısında bulunmuşlardır.⁵⁶¹ İsrail’in modernize ettiğı uçaklarda daha önce yakıt sistemleri ile ilgili problemlerin ortaya çıktığı ve bu uçakların uçuşları durdurularak bakıma alınmak zorunda kalındığı ifade edilmiş, ayrıca bugüne kadar projeye eklenen çeşitli ilave sistemlerle maliyetin bir milyar dolara çıktığı ve bunun her uçak başına 20 milyon dolara denk geldiğı de ifade edilmiştir.⁵⁶² Proje içinde meydana gelen aksaklıkların Türkiye’de rahatsızlığa yol açtığı açıktır.

Bunların yanısıra proje maliyetindeki anormal artış da gözlerden kaçmamaktadır. İsrail firmalarının sürekli olarak fiyat artırdığı ve sözleşme maddelerine uymadığı sık sık konu olmaktadır. Modernizasyonu yapılan uçakların uçuşlarının durdurularak tekrar bakıma alınması, yetiştirilmesi oldukça uzun zaman alan ve Türkiye için oldukça değerli olan Türk pilotlarının can güvenliğini de gündeme getirmektedir. İsrail firmalarının yarattığı bu tip rahatsızlıklar, iki ülke arasındaki savunma sanayii işbirliğine ciddi ölçüde zarar verebilir. Yine uzmanlık alanım olmamakla birlikte 20 milyon dolara yeni bir uçağın alınabileceğı de belirtilebilir.

İkinci değinilecek nokta F-4 uçaklarının modernizasyonu projesiyle benzer sorunları barındıran F-5 modernizasyon projesidir. Refahyol döneminde sorunlu bir süreç sonunda ihale İsrail’in IAI firmasının ana üslenici olduğu, bir Singapur firmasının ise yardımcı üslenici olduğu bir konsorsiyuma verilmişti. İhale fiyatı 70 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Fakat ihaleyi alan firma ile “teknik ayrıntılar ele alınmadığı” için modernizasyon sürecinde çeşitli aksaklıklar yaşanmıştır.⁵⁶³ İhale sürecinde birçok kuşkulu durumun soru işaretleri yarattığı örneğin Savunma Sanayii Müsteşarlığının (SSM) ihale ile ilgili bildirdiğı fiyatın gerçek fiyattan daha az olduğu ayrıca bir Fransız

⁵⁶⁰ Yenilenen F-4’u Komutan Uçurdu, *Hürriyet*, 28 Ocak 2000

⁵⁶¹ İsrail’e F-4 resti, *Radikal*, 21 Ocak 2002

⁵⁶² A.g.e.

⁵⁶³ F-5 İhalesi Sorun Oldu, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1998

firmasının ihale için daha az bir fiyat verdiği de ortaya çıkmıştır.⁵⁶⁴ Ayrıca teknik heyet tarafından ihaleyle ilgili bir raporun sunulduğu ancak hasıraltı edildiği de belirtilmiştir. Raporda F-4 projesine de atıf yapılarak, İsrail'in IAI firmasının bu ihaleden *haksız kazanç* elde ettiği üstünde durulmuş ve aynı hataya F-5 projesinde de düşülmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin F-16'larda bulunan Çok Maksatlı Göstergenin (Multiple Function Display) F-5'lere de takılmasını istediği ne var ki IAI'nın farklı bir mekanizmayı uçaklara monte etmeyi düşündüğü de belirtilerek, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığında da (THKK) ihalenin İsrail'e verilmesi ve verilmemesi hakkında görüş bildiren iki grubun oluştuğu ifade edilmiştir. SSM'nin de IAI firmasına ihalenin fazla fiyattan verildiğini kabul ettiği çıkan haberde vurgulanmıştır. İhale sürecinin oldukça karmaşık olduğu görülmektedir. F-4 ihale modernizasyon sürecinde aynı sıkıntıları yaşatan IAI firmasına tekrar ihale verilmesi ve verilen fiyatın diğer tekliflerden daha fazla olması da üzerinde düşünülmesi gereken sorulardır. Diğer bir ilginç nokta ise ihalenin hem THKK'de hem de SSM'de görüş ayrılıklarına neden olmasıdır. İhale ile ilgili olumsuz görüş bildiren teknik raporun görmemezlikten gelinmesi de soru işaretleri yaratmaktadır.⁵⁶⁵

Son olarak değineceğimiz konu geçtiğimiz yılda da büyük tartışmalara neden M-60 tanklarının ihalesidir. Su satışına karşı tank modernizasyonu, SSM'da birbirini izleyen istifalar sonucu 1997'den 2002'nin ortasına kadar süren ve Ortadoğu'da sıcak anların yaşandığı bir süreçte imzalanan M-60 tank modernizasyonu projesi TSK'nın özellikle ekonomik krizler sonrasında önem verdiği projelerinden birisi olmuştur. İsrail kendi M-60 tanklarına da benzer bir modernizasyon uygulaması yapmıştı. Bu konu iki ülke arasında gerçekleştirilen askeri diyalog toplantılarında İsrail tarafınca dile getirilmiştir.⁵⁶⁶ Ne var ki Genelkurmay Başkanlığının, 170 M-60 tankının 250 milyon dolar bedelle ihalesiz İsrail'e verilmesi düşünülen projeyi, "fiyatı düşürmek ve kalitenin daha yükseltilmesi" için diğer yabancı firmaların katılımı ile ihaleye çıkarılmasını istediği ve bu nedenle modernize kararının iptal edildiği belirtilmiştir.⁵⁶⁷ Bu iptal

⁵⁶⁴ A.g.e., Fransız Sagem firması aynı ihale için IAI firmasının verdiği fiyattan 20 milyon dolarlık daha az bir teklif vermiştir.

⁵⁶⁵ A.g.e.

⁵⁶⁶ Türk Tanklarına İsrail Makyaşı, *Radikal*, 7 Nisan 1997

⁵⁶⁷ İsrail'e Tank Şoku, *Hürriyet*, 21 Temmuz 2000

kararının İsrail’de “şok etkisi” yarattığı da gazetelere yansımıştır.⁵⁶⁸ Türkiye ile ilgili savunma ihalelerini kaybetmenin İsrail şirketlerinde rahatsızlıklara neden olduğu, Türkiye’nin ihalelerde siyasi kararlar aldığı yine dönemin Başbakanı Ehud Barak’ın konuya yeterince eğilmediğinden şikayet edildiği, Ha’aretz gazetesine yansımıştır.⁵⁶⁹ Aynı günlerde Türkiye’nin İsrail’e verdiği casus uydu ihalesini iptal ederek tekrar açması Türkiye İsrail ilişkilerinde gerilime neden olduğu ve bunun diğer ihalelere de yansiyabileceği bildirilmiştir.⁵⁷⁰

Ardı ardına iptal edilen ihaleler sonrasında Barak ihaleleri de konuşmak için Türkiye’ye gelmiştir. Barak Türk yetkililere, “askeri ihaleleri bize verin, biz de size sivil ihale verelim” demiştir.⁵⁷¹ Barak ayrıca ihaleler sonucu teknoloji transferinin de yapılabileceği, Türkiye’de üretime izin verilebileceği, kullanımda diğer ülkeler gibi kısıtlamalar getirmeyeceklerini söylemiştir.⁵⁷² İki ülke arasında çıkan ihale krizinin dönemin İsrail Savunma Bakanı Ben-Eliezer’in ziyareti sırasında çözümlendiği ve İsrail’in bir miktar fiyat indirimine gittiği açıklanmıştır.⁵⁷³ M-60 tank modernizasyonu ihalesinin Mart 2002’de ama yine tartışmalar içinde İsrail’e verildiği açıklanmıştır. 170 tankın modernizasyon projesi 5 yıl içinde bitirilmek üzere ihalesiz 680 milyon dolara İsrail’in IMI firmasına verilmiştir. İhalenin imzası sürecinde proje müdürü Sezai Öztürk’ün imza atılmadan bir gün önce istifa etmesi, proje heyetinin anlaşmayı imzalamamak için direnmesi ve nihayet imzanın bir üst seviyedeki daire başkanına imzalatılması kafalarda soru işaretleri bırakacaktır.⁵⁷⁴ Bir SSM yetkilisi, “Yerli firmaların katkısı ve teknik spesifikasyonlarla ilgili maddelerde, imza atanları sıkıntıya sokacak boşluklar var. İhtiyaç acil diye neredeyse boş sayfaya imza atılması isteniyor” eleştirisini dile getirmiştir.⁵⁷⁵ Bir ihalenin neredeyse herhangi bir çerçeveye oturtulmadan ve şartları belirlenmeden verilmesi şüpheleri üzerine çekmektedir. İhale sonrasında Cumhurbaşkanına, Genelkurmay Başkanına, Kara Kuvvetleri Komutanına

⁵⁶⁸ A.g.e.

⁵⁶⁹ İsrail’de İhale Paniği, *Milliyet*, Ağustos 2000

⁵⁷⁰ İsrail Türkiye’ye küskün, *Radikal*, 5 Ağustos 1998

⁵⁷¹ Barak, İknaya geldi, *Milliyet*, 29 Ağustos 2000

⁵⁷² A.g.e.

⁵⁷³ Türk tankları İsrail’e emanet, *Milliyet*, 28 Temmuz 2001

⁵⁷⁴ İsrail’le sessiz imza, *Milliyet*, 30 Mart 2002

⁵⁷⁵ A.g.e.

ve Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığına ihbar mektupları gönderilmiştir.⁵⁷⁶ Son olarak belirtilmeli ki söz konusu ihale 29 Eylül 2002’de onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Yukarıda ihalelerle ilgili iddialarla beraber SSM ile İsrail bağlantılı çeşitli yolsuzluk iddiaları da basında yer bulmuştur. Başbakanlık Güvenlik İşleri Sorumlusu Firuz Kırış’ın İsrail şirketleriyle çıkar ilişkisine girdiği örneğin IMI firmasıyla bağlantısı olduğu saptanan ABD’de bir İsrail vakfının, Kırış’ın kaza geçiren kızının ABD’deki tedavi masraflarını üslendiği belirtilmiştir.⁵⁷⁷ Bu iddia üzerine Kırış görevinden alınmıştır. Yine IMI’nın istediği ihalelerden sorumlu Müsteşar Yardımcısı Ünal Tamgaç’ın da dönemin Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu tarafından istifası istenmiştir.⁵⁷⁸ Aynı şekilde M-60 modernizasyonundan sorumlu diğer bir SSM yetkilisi ve M-60 projesi koordinatörü Sadık Yamaç’ın “IMI firması tarafından istenmeyen kişi ilan edildiği ve İsrail tarafının Yamaç’ın yer aldığı toplantılara katılmayı reddettiği” iddia edilmiştir.⁵⁷⁹ Yamaç’ın ani bir kararla görevinden alındığı belirtilmiştir. Bu iddialarla birlikte modernizasyon projelerinde çıkan aksaklıklar ve bazılarında ihale maddelerinin gevşek tutulması iki ülkenin savunma sanayii alanındaki işbirliğine güveni sarsacak boyuta varabilir.

Tüm savunma sanayii satın alımlarında ve/ya da üretilmesinde “esas amaç ne şartta olursa olsun performans alınması veya ne şartta olursa olsun güvenilir bir savunma sistemidir; ekonomik etkende dahil olmak üzere diğer belirleyiciler ikinci sırada gelir.”⁵⁸⁰ Tanımdan da görüleceği gibi her zaman bir savunma sanayii projesinin diğer şartlara göre pahalı olduğunu savunmak geçerli değildir ancak karşılaştırma da yapılabilir. Esas amaç projeden istenen verimin alınıp alınamaması ile ilgilidir. Türk

⁵⁷⁶ İsrail’e trilyonluk torpil, *Milliyet*, 26 Eylül 2002, Üst Düzeye tank mektubu, *Radikal*, 26 Eylül 2002, Mektuplardaki ilginç noktalar şunlardır. Birincisi, acil ihtiyaç diye İsrail’e verilen ihalede ilk teslimatın 44 ay sonra yapılacağı ve bunun nasıl bir acil ihtiyaç olduğu sorgulanmıştır. İkincisi, başta bir milyon doları bulmaz denen maliyetin şimdi tank başına 4.2 milyon dolar çıktığı, yeni nesil bir tank fiyatının da 4.5-5 milyon dolar civarında olduğu vurgulanmıştır. Üçüncüsü, 700 milyon dolara yaklaşık projede yerli katkı payının sadece 35 milyon dolar olduğu belirtilerek İsrail firmasının kontratın yerli katkı bölümlerine direndiği ifade edilmiştir. Dördüncüsü, projede 27 milyon dolarlık kısmın “risk maliyeti ve hesaplanamayan gider” adıyla İsrail’e verildiği ve devletin zarara uğratıldığı belirtilmiştir. Son olarak ise ihalenin baskı altında imzalandığı ve baskı altında yürürlüğe girdiği ifade edilerek, devletin yaklaşık 100 milyon dolarlık zarara sokulduğu vurgulanmıştır.

⁵⁷⁷ ‘İsrail’li Skandal, *Radikal*, 5 Ekim 2001

⁵⁷⁸ A.g.e.

⁵⁷⁹ Fatih Altaylı, “İsrail İstedi, Proje Koordinatörü Gitti”, *Hürriyet*, 10 Ocak 2002

⁵⁸⁰ Namık Kemal Pak, Changing Concepts of National Security in the Post-Cold War Era and Turkish Defence Industry, *Perceptions*, Volume VII, N. 2, June-August 2002, s. 106

yetkililerin özellikle İsrail'den füze alımları ve bunların gösterdiği performanstan memnun olduğu bilinmektedir. Ancak özellikle F-4 projesinde çıkan aksaklıkların da aynı derece rahatsızlık uyandırdığı belirtilebilir. Aynı şekilde modernizasyonu yapılacak tankların performansı da İsrail'le savunma sanayii alanındaki işbirliğinin geliştirmesinde belirleyici rol oynayacaktır. Bununla beraber İsrail'den sadece modernizasyon istenmediği ve teknoloji transferi de elde edilmeye çalışıldığı için verilen fiyatların daha pahalıya gelmesi mümkün olabilir. “Unutulmamalıdır ki teknoloji transferi, direk satın alımdan daha maliyetli olabilir.”⁵⁸¹ Ne var ki tüm bu gerçekler, ihaleler sürecindeki istifaları ve baskı yapıldığı iddialarını gözden kaçıramaz. Bu nedenle Türk savunma sanayii ihalelerinin şeffaf şekilde gerçekleştirilmesinin doğru ile yanlışın ayrılmasında önemli yararı dokunacaktır. Doğru ile yanlışın ayrılması da Türkiye-İsrail savunma sanayi işbirliği üzerindeki spekülasyonlara son verecektir.

5.3.2.2 Manavgat Suyu Projesi

Stratejik işbirliğinin önemli boyutlarından birini oluşturacak Türkiye'den İsrail'e Manavgat suyunun satışı projesi uzun bir süre süruncemede kalmış ve Ağustos 2002'de yapılan bir anlaşma ile sonuca bağlanmıştır. Türkiye'den su alınması İsrail'de 1990 yılında İsrail su planlama ve araştırma kurumu TAHAL'in hazırlattığı bir raporla gündeme gelmiştir.⁵⁸² İsrail'in Türkiye'den su alma projesine neden olarak ikibinli yıllarda İsrail'de ortaya çıkması muhtemel 'su kıtlığı' sorunudur.⁵⁸³ Fakat proje uzun yıllar sadece bir plan olarak kalacaktır. Bunun nedeni İsrail'in de diğer Arap ülkeleri gibi yaşamsal öneme sahip konularda 'dışa bağımlılığı' minimuma indirme düşüncesinin rol oynamasıdır. Diğer bir neden ise Türkiye'den 'su alımının' İsrail'in uyguladığı 'tuzdan arındırma işlemiyle' aynı maliyete gelmesidir. Fiyat yüksekliğinin nedeni olarak Türkiye'den İsrail'e suyu taşıma maliyeti, Türkiye'nin telif hakkı, tesis yapım harcamaları oluşturmaktadır.⁵⁸⁴ Ne var ki 'tuzdan arındırılmış suyun' kalitesi ile Manavgat suyunun kalitesi karşılaştırıldığında fiyatın normal seviyede olduğu görülmektedir.

⁵⁸¹ A.g.e., s. 108

⁵⁸² Konuralp Pamukçu, *Su Politikası...*, s. 295

⁵⁸³ İsrail Türkiye'den Su Almayı Düşünüyor, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1991

⁵⁸⁴ Konuralp Pamukçu, *Su Politikası...*, s. 296

Stratejik işbirliğinin gelişmesi ile beraber İsraili yetkililerin ve uzmanların Türkiye’den su alımı konusuna daha sıcak baktıkları görülmektedir. İsraili yetkililerin Türkiye ziyaretlerinde ve Türk yetkililerin İsrail’i ziyaretleri sırasında ‘Manavgat su projesinin’ gündeme geldiği görülmekte, çeşitli görüş alışverişleri yapıldığı bilinmektedir.⁵⁸⁵ Ancak iki ülke yetkililerinin satılacak suyun fiyatı üzerinde anlaşamamaları ve İsrail’in fiyatı düşürme çabaları sonucu projede herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. İsrail’de Türkiye’den su alımı konusu askeri ihalelerde bir koz olarak da kullanılmıştır. Türkiye’nin M-60 tanklarını modernizasyon projesine talip olan İsrail, bu modernizasyonun kendi firmalarına verilmesi halinde Türkiye’den su alma teklifini yetkililere iletmıştır.⁵⁸⁶ 2001 yılı içerisinde Türkiye’nin İsrail’in aldığı çeşitli savunma sanayii ihalelerini (M-60 tank modernizasyonu) iptal etmesi, İsraili yetkililerce Türkiye’nin, Manavgat suyu satın alımı projesini sürüncemede bırakan İsrail’e karşı bir tepki olarak algılanmıştır.⁵⁸⁷ İsraili yetkililer, İsrail içinde Türkiye’den su alımına karşı olan kurumlar nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkinin krize girebileceğini vurgulamışlardır. Türkiye’nin İsrail’e savunma sanayi ihalelerinde zorluklar çıkarabileceği ifade edilmiştir. Türkiye’nin İsrail Büyükelçisi Ahmet Üzümcü de İsrail’in Türkiye’den su almama kararını Türkiye’nin anlamakta zorlandığını ve uygun bir çözümün bulunmasını umut ettiği İsraili yetkililere belirtmiştir.⁵⁸⁸

Mart 2002’nin son günlerinde tank modernizasyonu anlaşmasının 680 milyon dolar karşılığında İsrail’e verilmiştir. İsrail’in bu ihaleyi alabilmek için 350 milyon dolarlık Manavgat’tan su alımını önerdiği bilinmektedir. Ancak İsrail’in tank modernizasyonu sonuca bağlandıktan sonra suyu almaktan vazgeçtiği iddia edilmiştir.⁵⁸⁹ Efraim Inbar, İsrail’in Türkiye’den su almama kararını eleştirerek, milyarlarca dolarlık askeri teçhizat ve paha biçilmez Türkiye-İsrail işbirliği ortada dururken, İsrail’in Türkiye’den suyu alıp denize dökmesinin bile daha iyi olacağını açıkça belirtmektedir. Türkiye ile İsrail arasındaki stratejik işbirliğinin birçok testten başarıyla geçtiğini ve şimdi bu su konusu gibi sorunlarla ilişkinin *yükünün*

⁵⁸⁵ Su için Düşmeye Basıldı, *Milliyet*, 26 Ekim 1999; AB Hakkınız, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1999

⁵⁸⁶ ‘Verin Suyu, Alın Tankı’, *Milliyet*, 1 Ağustos 2001

⁵⁸⁷ Israeli Trade Ministry Official warns of “Acute Crisis” in ties with Turkey, *Voice of Israel*, 31 January 2002

⁵⁸⁸ A.g.e.

⁵⁸⁹ Türkiye’den Su Kazığı Yedik, *Yeni Şafak*, 4 Nisan 2002

ağırlaştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁹⁰ Gencer Özcan ise Türkiye'nin İsrail'e suyu herhangi bir bedel istemeden de verebileceğini, bölgedeki diğer ülkelerinde daha sonra projeye katılarak, bölgedeki barış sürecine Türkiye'nin olumlu katkısının olabileceği üzerinde durmakta ve iki ülke arasındaki su alışverişinin sadece ekonomik veriler ışığı altında algılanmasını sorgulamaktadır. Türkiye'nin inisiyatifi ele alarak bölgede ve uluslararası alanda örnek olabileceğini vurgulamaktadır.⁵⁹¹ Inbar ve Özcan farklı yaklaşım noktaları ile örtüşen fikirler ortaya koymaktadır. Her iki uzman da Türkiye ve İsrail için 'Manavgat suyu projesinin' ekonomik veriler ışığında algılanmaması gerektiğini savunarak konunun iki taraf için de stratejik açıdan önemi üzerinde durmaktadırlar. İki ülke arasında yaklaşık 10 yıllık geçmişi olan projenin Ağustos 2002'de anlaşmayla sonuçlanması, stratejik işbirliği üzerindeki önemli bir yükü ortadan kaldırmıştır. İsrail'in ekonomik algılamaları bir kenara bırakarak, Türkiye ile stratejik işbirliğini geliştirmeyi seçtiği görülmektedir. İsrail'in Türkiye'den yılda 50 milyon metreküp suyu 20 yıllık bir süre içerisinde metreküpünü 1 dolardan alması stratejik işbirliğinde karşılıklı bağımlılık olgusunun iyiden iyiye yerleştiğini göstermektedir.

5.3.2.3 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Stratejik işbirliği üzerinde spekülasyon yapılan diğer bir konu İsrail'in GAP'a ilgisidir. GAP, bölgesel ve uluslararası alanda yapılması planlanan önemli tarımsal sulama ve enerji üretimi projelerinden biridir. GAP'ın tümüyle aktif hale gelmesi ile Türkiye, GAP bölgesindeki tarımsal ürün artışının Ortadoğu'nun gıda sorununu çözebileceğini, bölge ülkeleri arasında ticareti artıracakını, bu sayede ilişkilere olumlu katkıda bulunacağını düşünmektedir.⁵⁹² Ne var ki Türkiye eskimiş tarım teknolojisi nedeniyle GAP'tan istediği verimi alamamakta ayrıca yanlış sulama teknikleri sonucu tarım yapılabilir alanlarda tuzlanma oranı artarken, aşağı akım ülkelere de daha kirli bir suyun gönderilmesi çeşitli sorunlara neden olmaktadır.

Bugün Ortadoğu'da gelişmiş tarım teknolojisine sahip tek ülke İsrail'dir. İsrail bu teknolojisini yalnız kendi topraklarında değil, MASHAV yolu ile diğer bölge

⁵⁹⁰ Efraim Inbar, "Türkiye'ye Bu Yapılır mı?", *Jerusalem Post*, 3 July 2002'den aktaran *Radikal*, 7 Temmuz 2002; Inbar, İsrailli uzmanları eleştirerek, İsrail'de konunun sadece ekonomik faktörlerle formüle edildiğini ve 'jeo stratejiden anlamayan birkaç genç ekonomistin', stratejik açıdan son derece önemli bir projeyi baltaladığını ifade etmektedir.

⁵⁹¹ Gencer Özcan, "In Memory of a Sip of Water", *Turkish Daily News*, 12 August 2000

⁵⁹² Konuralp Pamukçu, *Su Politikası...*, s. 247-248

lkeleri ile paylaşmakta ve çeşitli projelerin yapımını slenmektedir. Bugün MASHAV aracılığı ile İsrail'in işbirliği içinde olduğu ilk dört lke Mısır, Ürdün, Filistin ve Türkiye'dir.⁵⁹³ İsraili firmalar özellikle GAP ile ilgili sulama projelerine ilgi göstermektedirler. Yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği gibi bazı İsrail firmalarına da sulama projelerinin yapımı verilmiştir. Bunun yanında İsrail firmalarının GAP bölgesinden toprak satın aldığı da bilinmektedir. Bu alımlar çeşitli tepkilere neden olmaktadır. Ankara Ticaret Odası (ATO) Başkanı Sinan Aygün İsrail'de kamuya ait firmaların GAP bölgesinden toprak alımlarına dikkat çekerek dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz zamanında Mart 1996'da Türkiye ile İsrail arasında imzalanan anlaşma ile İsrail'e GAP bölgesinde büyük imtiyazların tanındığını ifade etmiştir.⁵⁹⁴ Aygün bu anlaşma uyarınca "Serbest Yatırım Bölgelerinin" kurulmasının öngörüldüğünü, bu şekilde Türkiye'nin de bu bölgelerde Türkiye'nin 'söz hakkının' kalmayabileceğini vurgulamaktadır. Aygün İsraili firmaların Türk firmalarıyla ortaklık kurup GAP'tan toprak satın aldığını da belirtmektedir.⁵⁹⁵ Aygün, GAP'ın "milli stratejik dava" ilan edilmesini ve GAP bölgesinden yabancılara toprak satışının hangi yolla olursa olsun durdurulmasını istemektedir. Aygün devlet politikalarının da gözden geçirilmesi gerektiğini ayrıca sulama projelerinin de gerekli miktarda bütçe ayrılarak bir an önce bitirilmesinin zaruretime işaret etmektedir.⁵⁹⁶ Bugün GAP bölgesinde İsraili firma sayısının 67'ye ulaştığı birçok İsrail firmasının da sırada beklediği bilinmektedir.

Ortadoğu gibi su kıtlığının yüksek olduğu bir bölgede GAP ilgi çekici bir özellik taşımaktadır. Bugün birçok Ortadoğu ülkesinin kendi tarım ürünlerini yetiştirmeye çalıştığı ancak bu durumun hem suyun ekonomik kullanımına hem de ülke ekonomisine zararı olduğu bilinmektedir. GAP'ın tam olarak işlevsellik kazanması ile Türkiye bölge ülkelerine ucuz tarım ürünleri pazarlayabilir. İsrail'de bu ülkelerden biri konumundadır. İsrail'in gelişmiş tarım teknolojisinden yararlanılarak ve Türkiye, Ürdün, Mısır, İsrail, Filistin gibi birbirleriyle ilişkileri sıcak ülkeler arasında ortak projeler üretilerek, bu ülkelerin bölgedeki su kıtlığından minimum şekilde etkilenmeleri sağlanabilir.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Milliyet, 23 Mart 1998, Konuralp Pamukçu, *Su Politikası...*, s. 291-292

⁵⁹⁴ Orhan Erinç, "GAP'ta Gizli Trafik", *Cumhuriyet*, 21 şubat 2002

⁵⁹⁵ GAP bölgesinden 400 kadar Suriyelinin de toprak satın aldığı bilinmektedir. İstanbül Milletvekili Mehmet Ali şahin'in GAP Bölgesindeki Arazi Satışlarına Yönelik Soru nergesi, Sayı No. 7/1814-5123, 16 Haziran 2000: Soru nergesine verilen listede herhangi bir İsraili kişiye ya da firmaya ait isim görülmemektedir.

⁵⁹⁶ Orhan Erinç, "GAP'ta Gizli Trafik", *Cumhuriyet*, 21 şubat 2002

⁵⁹⁷ GAP bölgesi ile ilgili işbirliği olanakları için bakınız; Konuralp Pamukçu, *Su Politikası...*, s. 255-303

Bilinmektedir ki bugün Ortadoğu ile ilgili önemli sorunlardan biri suyun paylaşımı konusudur. Türkiye yabancı firmalara toprak satma haricinde yabancı firmalarla Türk firmalarının ortak projeler gerçekleştirmesinin yollarını açmalıdır. GAP'ın önemli hedeflerinden birinin de bölge ekonomisinin kalkındırılması olduğu unutulmamalı ve yabancı firmalara özel ayrıcalıklar sağlayacak anlaşmalar yapılmamalıdır. Türkiye'nin İsraille tarım teknolojisi alanında geliştireceği işbirliği ancak bu yönde tedbirler alınmasıyla sonuç verici olabilecektir. Stratejik işbirliğinin önemli konularından “su” yalnız Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri değil bölgenin geleceğini de belirleyecektir.



SONUÇ

Stratejik işbirliğinin on yıllık süreç içinde gösterdiği gelişme ışığında, iki ülkenin de ortak bir anlayış ve özünde benzer güvenlik algılamaları sonucu birlikteliklerini devam ettirdikleri ve aralarındaki bazı farklılıkları (Kürt sorunu, Ermeni meselesi, Filistin sorunu) ilişkilerine yansıtma çabalarında başarılı oldukları görülmektedir. Stratejik işbirliğinin gelişiminde kimi kesimlerce iddia edildiğinin aksine ne Arap ülkelerinin ve İran'ın tepkisi ne de Ortadoğu barış sürecindeki soğuma ve çözülme, bazı geçici gerginlikler bir yana bırakılacak olursa, sınırlandırıcı bir etken olabilmıştır. Özellikle Türkiye'nin Filistin sorunundaki iki tarafa 'eşit yakınlık' yaklaşımını bazı zorluklara rağmen devam ettirme kararlılığı içinde olduğunu ve bu konuyu stratejik işbirliğinden ayrı olarak ele almaya çalıştığı görülmektedir. Türkiye bu dönemde Ortadoğu barış sürecinde, iki binli yıllarda edindiği 'kolaylaştırıcı katkı' misyonuyla da etkin bir aktör konumu edindiği görülmektedir. Türkiye'nin bu rolü iki taraf katında da edinmiş olduğu güvenilirlikle kuvvetlendirdiği açıktır. Türk siyasi ve askeri seçkinleri, Arap ülkeleri ve İran ile ilişkilerin gelişiminde stratejik işbirliğinin rolünün farkındadırlar. Bu ülkeler, Türkiye'nin Ortadoğu'da etkin bir aktör konumuna yükselmesini kabullenmek ve ilişkilerini buna göre düzenlemek zorunda kalmıştır.

Türkiye ve İsrail stratejik işbirliği sürecinde 'karşılıklı bağımlılıklarını' da kuvvetlendirerek, aralarındaki ilişkinin temellerini sağlamlaştırmaktadır. İsrail 'su' gibi Ortadoğu için stratejik bir konuda kendisini Türkiye'ye bağlayarak ve tarım gibi konularda Türkiye ile işbirliğine giderek, Türkiye'ye güvenini göstermektedir. Türkiye'de savunma sanayiinde İsrail ile geniş çapta işbirliğine giderek bu ülkeyle ilişkilerinden duyduğu memnuniyeti göstermektedir. Türk yetkililer, İsrail ile ilişkilerinin ABD'deki Musevi lobisinin de Türkiye lehine faaliyetlerde bulunmasını yararlı bulmaktadırlar. Birçok Türk yetkili ABD ziyaretleri sırasında bu lobi kuruluşlarını da ziyaret etmekte ve çeşitli konferanslarına da katılmaktadır. Bu lobilerde Türkiye'ye verdikleri önemi her fırsatta dile getirmektedirler.

Ortadoğu'da günümüzde ülkeler arasında hala güçler dengesi politikaları izlenmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin önemli bir askeri ve siyasal güç olarak bölgede varlığını sürdürmesi zorunludur. Bu gücün en önemli unsurlarından birini Türkiye-İsrail stratejik işbirliğinin oluşturduğu açıktır. Bu nedenle hem İsrail hem de Türkiye için stratejik işbirliği bir anda gözden çıkarılabilecek bir konu değildir. Bugün Ortadoğu'da

uzun menzilli füzeler ve KİS'ler, terörizm önemli sorunlar olarak konumlarını sürdürmektedirler. Bu sorunlara bölgedeki istikrarsızlık ortamı eklenince stratejik işbirliğinin iki ülkenin caydırıcılığı ve ulusal güvenliği açısından önemi ortadadır. Bu nedenle bölgede istikrarı korumayı amaçlayan iki statüko yanlısı ülkenin birlikteliklerini koruyacakları açıktır.

Türkiye'nin stratejik işbirliğindeki etkinliği ve AB ile yakın ilişkileri sonucu Ortadoğu'da ve genelde çevresinde barışı koruyucu ve güvenlik artırıcı bir ülke konumuna yükselmiştir. Türkiye çevresinde BM ve NATO şemsiyesi altında yükümlendiği barışı koruma görevlerine aktif olarak katılarak bu konudaki konumunu sağlamlaştırmaktadır. Doksanlı yılların ortasından itibaren TSK'nın güç aktarım yeteneğini kazanması, bölgedeki güçlü konumunu koruması açısından önemlidir. Türkiye bölgesinde barışı koruyucu ve güvenlik artırıcı rolünü, 11-12 Şubat 2002'de İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) üyesi ülkeleri ve AB ülkelerini biraraya getirdiği İstanbul zirvesinde göstermiştir. Aynı şekilde ABD'nin Irak'a müdahalesi öncesinde Ocak 2003'te bölgenin başlıca devletleri olan İran, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün Dışişleri Bakanları İstanbul'da biraraya gelmiş ve sorunun barış içinde çözülmesine yönelik bir bildirge yayımlamışlardır.

Stratejik işbirliğine yönelik sınırlamalar beşinci bölümde ele alınırken, Irak konusu bu bölüm içinde değerlendirilmemiştir. Bunun nedeni Irak'taki sürecin tez yazılırken devam etmesi ve nasıl bir sonuca varılacağına belirsizliğini korumasıdır. Türkiye ve İsrail için önemli bir tehdit kaynağı olan Saddam Hüseyin rejiminin son bulması iki ülke için de rahatlatıcı bir etkidir. Ancak bu rejim sonrasında Irak'ta nasıl bir yapının kurulacağına dönük belirsizlik ve bunun bölgede yaratacağı yeni istikrarsızlıklar iki ülke içinde bilinmeyen tehditler oluşturmaktadır. İki ülkenin de müttefiki olan ABD'nin bu ülkede nasıl bir politika izleyeceği ve bu politikanın başarı şansının Türkiye ve İsrail için olumlu ve olumsuz yönlerinin neler olabileceği de bir başka sorudur.

Stratejik işbirliği Ortadoğu'da kimi eksiklikleri olsa da iki demokratik ve laik ülkenin aralarındaki işbirliği ve güven ortamını artırarak, bölgesel bir işbirliğinin yolunun açılabileceğini göstermektedir. Stratejik işbirliğinin askeri işbirliği kısmı öne çıkarılmasına rağmen, iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği de ilişkinin temellerini sağlamlaştırması açısından önemlidir. Yıllık 2,5 milyar dolara yakın ticaret hacmiyle iki ülkedeki siyasi ve askeri yetkililer ilişkilerdeki gerilimi kontrol altına almasında önemli

rol oynayacağı açıktır. Bugün Türkiye ve İsrail stratejik işbirliği sonucu hem askeri hem de ekonomik alanda tamamlayıcı ülkeler olmuşlardır. Türkiye ve İsrail'in aralarındaki işbirliğini Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya Cumhuriyetlerine doğru geliştirmesi beklenebilir. Türkiye'nin ve İsrail'in son yıllarda Ürdün ve Azerbaycan ile kurdukları yakın askeri ve ekonomik ilişkiler, bölgesel bir güvenlik kuşağının oluşmasında rol oynayabilir. Türkiye'nin kendi içindeki Kürt sorununa demokratik bir çözüm geliştirmesi ve Filistin sorununun BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları uyarınca hakça ve adil bir çözüme kavuşarak bir Filistin devletinin kurulması, stratejik işbirliğinin istikrarına olumlu katkıları olabilecektir. Türkiye'nin bu nedenle Filistin sorunundaki olumlu katkısına devam etmesi hem bölge ülkeleri hem iki ülke ilişkileri açısından önemlidir.



KAYNAKÇA

49. DÖNEM HÜKÜMET PROGRAMI, <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP49.htm>

50. DÖNEM HÜKÜMET PROGRAMI, <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP50.htm>

54. DÖNEM HÜKÜMET PROGRAMI, <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP54.htm>

55. DÖNEM HÜKÜMET PROGRAMI, <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm>

57. DÖNEM HÜKÜMET PROGRAMI, <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP57.htm>

Karaman Milletvekili, Zeki Ünal tarafından verilen “M-60 tank ihalesine ilişkin” 7/4587 sayılı yazılı soru önergesi, TBMM Başkanlığının 25 Eylül 2001 tarih ve Kan. Kar. Md.A.01.GNS.0.10.00.02-11575 sayılı yazısı

DEİK Türkiye-İsrail İkili Ekonomik İlişkileri Mayıs 2000 Raporu, (Fotokopi)

Türk-İsrail Yatırım İşbirliği Heyetinin Kazakistan Ziyareti (1-6 Nisan 2001/Almatı), (Fotokopi)

Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi (DEİK) Koordinatörü Ekrem Güvendirin’in İsrail Ticaret ve Kültür Gününde yaptığı konuşma, (Fotokopi)

T.C. Turizm Bakanlığı 2000-2002 Dönemi Turizm İstatistiği, (Fotokopi)

DEİK İran Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler Bülteni, (Fotokopi)

İstanbul Milletvekili Mehmet Ali Şahin’in GAP Bölgesindeki Arazi Satışlarına Yönelik Soru Önergesi, 05.06.2000 tarih ve KAN. KAR. MD.A.01.0.GNS.0.10.00.00.02-7/1814-5123/12223 sayılı yazı

Beyaz Kitap, <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKitap.htm>, 2002

İhracatta İlk 40 ülke, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko8.xls>,

İthalatta ilk 40 ülke, <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko9.xls>

KİTAPLAR

Altunışık, Meliha Benli (Derleyen), **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik**, İstanbul: Boyut Yayınları, 1999

Atacan, Fulya ve Ercan, Fuat ve diğerleri (Derleyenler), **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000

Barkey, Henri J. (Editor), **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East**, New York: United States Institute of Peace, 1996

Faraç, Mehmet, **Suyu Arayan Toprak: Harran ve Fırat'ın Bin Yıllık Dramı**, İstanbul: Ozan Yayıncılık, Mart 2001

Inbar, Efraim (Editor), **Regional Security Regimes**, New York: State University Of New York Press, 1995

_____, **The Israeli-Turkish Entente**, London: King's College London Mediterranean Studies Publishers, 2001

- Kazan, Şevket, **Refah Gerçeği; Nasıl Kuruldu...Nasıl Gelişti...Nasıl Kapatıldı**, Ankara: Keşif Yayınları, I. Cilt, 2001
- Khalilzad, Zalmay ve diğerleri, **Türk-Batı İlişkilerinin Geleceği: Stratejik Bir Plana Doğru**, Ankara: Asam Yayınları, 2000
- Kissinger, Henry, **Diplomasi**, İbrahim H. Kurt (çev.), Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2000
- Oran, Baskın, **“Kalkık Horoz” Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, Ankara: Bilgi Yayınları, Temmuz 1998
- _____, (Derleyen), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt II, 2001
- Özcan, Gencer (Derleyen), **Onbir Aylık Saltanat: ‘Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi’**, İstanbul: Boyut Yayınları, 1998
- _____, **Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek İçin Perspektifler**, İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung, Aralık 1999
- Özcan, Gencer ve Kut, Şule (Derleyenler), **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul: Büke Yayınları, Mart 2000
- Özkan, Tuncay, **Operasyon**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, Mart 2000
- Öztürk, Saygı, **Devletin Derinliklerinde**, Ankara: Ümit yay., 2002
- Robins, Philip, **Turkish Foreign Policy**, Israel: Begin-Sadat Center For Strategic Studies BAR-Ilan University, August 1999
- _____, **Turkey and the Middle East**, London: Pinter Publishers, 1991
- Rubin, Barry and Kirişçi, Kemal (Derleyenler), **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2001
- Saybaşılı, Kemâli, **DYP-SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995
- Sönmezoglu, Faruk (Derleyen), **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 1998
- Şen, Sabahattin (Derleyen), **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1994
- Türkeş, Mustafa ve Uzgel, İlhan (Derleyenler), **Türkiye’nin Komşuları**, Ankara: İmge Yayıncılık, Şubat 2002
- Ülman, Haluk (Derleyen), **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, İstanbul: TÜSES, Aralık 1991
- Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünyü-Bugünü-Yarını**, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Nisan 1997

MAKALELER

- Akgün, Mensur, “Ortadoğu Maceraları”, **Onbir Aylık Saltanat: ‘Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahiyol Dönemi’**, Der. Gencer Özcan, İstanbul: Boyut Yayınları, 1998

- Altunışık, Meliha B., "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik**, Der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1999, ss. 179-216
- _____, "Güvenlik Kıskaçında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2000, 2.basım, ss. 319-344
- _____, "Türkiye'nin Ortadoğu'da Ânı Geldi mi?", **Foreign Policy**, Kasım-Aralık 2001, (fotokopi)
- _____, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası: Değişime Uyum Çabası", **Türkiye'nin Komşuları**, Der. Mustafa Türkeş İlhan Uzgel, Ankara: İmge Yayıncılık, Şubat 2002, ss. 259-292
- _____, "The Breakdown Of The Post-Gulf War Middle East Order?", **Perceptions**, June-July 2001, Volume VI-Number 2
- Anıl, Işıl, "Ortadoğu Barış Süreci ve Türkiye", **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik**, Der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul: Boyut Yayınları, 1999, ss. 129-146
- Aras, Bülent, Post-Cold War Realities: Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia, **Middle East Policy**, V.5 I. 4, January 1998 içinde, ss. 68-81
- _____, "Turkish-Israeli-Iranian Relations In The Nineties: Impact On The Middle East", **Middle East Policy**, Vol. VII, No. 3, June 2000
- Atacan, Fulya, "28 Şubat 1997: Türk İslam Sentezinin Sonu", **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, Der. Fulya Atacan-Fuat Ercan-Hatice Kurtuluş-Mehmet Türkay, İstanbul: Bağlam yay., 2000, ss. 113-138
- Athanassopoulou, Ekavi, "Responding to a Challenge: Greece's New Policy Towards Israel", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol 3 No:1, January 2003, ss. 108-125
- Bölükbaşı, Süha, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", **Liberal Düşünce**, Cilt 4, sayı 13, Kış 1999, ss. 138-152
- Burak Ülman, "Türkiye'nin Yeni Güvenlik Algılamaları ve 'Bölücülük' ", **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Buke Yayınları, 2000, 2. basım, ss. 65-98
- Çetinsaya, Gökhan, "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", Mustafa Türkeş İlhan Uzgel (der.), **Türkiye'nin Komşuları**, Ankara: İmge Yayınları, Şubat 2002, ss. 293-332
- Clawson, Patrick, "The Continuing Logic of Dual Containment", **Survival**, London: Spring 1998, V. 40, I. 1, ss. 33-47
- Dipner, Gil, "My Enemy's Enemy", **Harvard International Review**, Cambridge, Winter 1998/1999, ss. 34-39
- Elekdag, Şükrü, "2 1/2 War Strategy", **Perceptions**, March-May 1996, Volume III-Number 4, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i1/per1-3.htm>

- _____, “ Jeo Stratejiden Eko Stratejiye”, Der. Sabahattin Şen, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1994, 3. Basım, ss. 56-60
- Eralp, Atilla ve Tür, Özlem, “İran’la Devrim Sonrası İlişkiler” , **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik** , Der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul: Boyut Yayıncılık,1999, ss. 67-102
- Ersin Kalaycıoğlu, “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1998, 2.basım, ss. 633-646
- Güner, Ahmet, Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri, **Aksiyon Dergisi**, No. 76 18-24 Mayıs 1996, ss. 24-31
- Güney, Nurşin A., “AKKA’nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye’nin Güvenliği”, **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul: Büke Yayıncılık, Mart 2000, 2. basım, ss. 164-191
- Hadar, Leon T., Orienting Jerusalem toward Ankara or Cairo? Israel’s New Strategic Debate, **Mediterranean Quarterly** 12 (3), Summer 2001, ss. 8-30
- Hoph, Ted, “Post-Cold War Allies: The Illusion of Unipolarity”, Barry Rubin Thomas A. Keaney (der.), **US Allies in A Changing World**, London: Frank Cass Publishers, 2001, ss. 28-46
- Inbar, Efraim, “Strategic Glue in the Israeli-Turkish Alignment”, **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Ed. Barry Rubin Kemal Kirişçi, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2001, ss. 114-128
- _____, “Türkiye’ye Bu Yapılır mı?”, **Jerusalem Post**, 3 July 2002
- İlseven, Nebil, “Körfez Bunalımı ve Türkiye”, Haluk Ülman (der.), **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, İstanbul: Tüses, 1991, ss. 63-76
- Jr. Nye, Joseph S., “The Changing Nature of World Power, Charles W. Kegley Jr. Eugene R. Wittkoph (der.), **The Global Agenda: Issues and Perspectives**, Basım yeri yok: R.R. Donnelley and Sons Company, 1992, 3rd Edition, ss. 117-129
- Kaminaris, Spiros Ch., “Greece and Middle East”, **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**, Volume 3, No. 2 June 1999, <http://meria.idc.ac.il/journal/issue2/jv3n2a4.html>
- Kut, Şule, “Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Politikasının Anahatları”, **En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Büke Yayınları, Mart 2000, 2. basım, ss. 43-64
- _____, “Filistin Sorunu ve Türkiye”, **Ortadoğu sorunları ve Türkiye**, Der. Haluk Ülman, İstanbul: Tüses, Aralık 1991, ss. 5-34
- _____, “Gecikmiş Bir İşbirliği”, **Milliyet**, 20 Mayıs 1997, <http://www.milliyet.com.tr/1997/05/20/entel/entel.html>

- Kut, Gün, "Ortadoğu'da Su Sorunu ve Türkiye", **Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, Der. Haluk Ülman, İstanbul: Tüses, Aralık 1991, ss. 99-122
- Kirişçi, Kemal, "Huzur mu Huzursuzluk mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993)", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayıncılık, 1998, 2. basım, s. 195-212
- _____, "The Future Of Turkish Policy Toward the Middle East", **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Ed. Barry Rubin Kemal Kirişçi, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2001, ss. 93-114
- _____, "US-Turkish Relations: New Uncertainties in a Renewed Partnership", Barry Rubin Kemal Kirişçi (ed.), **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, Ed. Barry Rubin Kemal Kirişçi, London: Lynne Rienner Publishers, 2001, ss. 129-150
- Lesser, Ian O., "Turkey in a Changing Security Enviroment", **Journal Of International Affairs**, Fall 2000 v54 i1
- Makovsky, Alan, "Israeli-Turkish Relations: A Turkish "Periphery Strategy" ?", **Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East**, Ed. Henri J. Barkey, New York: United States Institute of Peace, 1996, ss. 147-170
- Nachmani, Amikam, "Turkish-Israeli Military Co-Operation: Changing Implications for Greece and Cyprus", **BMGS** 22, 1998, ss. 136-153
- _____, The Remarkable Turkish-Israeli Tie, www.meforum.org/meq/june98/remarkable.shtml
- Özden Zeynep Oktav, "What Has or (Has Not) Changed In US-Iranian Relations During Khatemi's Period?", **Turkish Review of Middle East Studies**, Annual 2002 13, ss. 87-111
- Oran, Baskın, "Yeni Dünya Düzeni" YDD, Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Der. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt II, 2001
- Özcan, Gencer, "İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye", **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş İlhan Uzgel (der.), Ankara: İmge Yayınları, Şubat 2002, s. 213-259
- _____, "Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış politikasında Askeri yapının Artan Etkisi", **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Buke Yayıncılık, 2000, 2. basım, s. 65-98
- _____, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1998, 2. basım, s. 159-178
- _____, "In Memory of a Sip of Water", **Turkish Daily News**, 12 August 2000
- Pak, Namık Kemal, "Changing Concepts of National Security in the Post-Cold War Era and Turkish Defence Industry", **Perceptions**, Volume VII N. 2, June-August 2002, s. 102-117
- Reiter, Dan, "Learning, Realism and Alliances", **World Politics**, July 1994, V. 64, N. 4, p. 490 (37)

- Rubin, Barry, "Article On Turkey-Israel Relations", meria.idc.ac.il/news/1997/news7.html
- Sander, Oral, "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye", Der. Sabahattin Şen, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1994, 3. Basım, s. 23-30
- Sariolghalam, Mahmood, "Israeli-Turkish Military Cooperation: Iranian Perceptions and Responses", **Journal of Political and Military Sociology**, DeKalb, Vol. 2 No:2 Winter 2001, ss. 293-304
- Sayarı, Sabri, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", **Journal of International Affairs**, Fall 2000 v54 i1
- Sever, Ayşegül, "ABD'nin 'İkili Çevreleme' Politikası ve Türkiye", **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000, 2.basım, ss. 345-370
- Sick, Gary, "Rethinking Dual Containment", **Survival**, London: Spring 1998, V. 40, I. 1 içinde , ss. 5-32
- Sönmezoğlu, Faruk, "Sunuş", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Der. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları, Ekim 1994, 3. Basım, ss. 9-22
- Steinberg Gerald M., "Arms Control in the Middle East: Global Regimes vs. Regional Dynamics", **Regional Security Regimes**, Ed. Efraim Inbar, New York: State University Of New York Press, 1995
- Tuncer, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, İstanbul: Bükre Yayıncılık, Mart 2000, 2. basım, ss. 434-460
- Tür, Özlem, "Türkiye-Suriye İlişkileri: Su Sorunu", **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih Kimlik Güvenlik**, Der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul: Boyut Yayınları, 1999, s. 103-128
- Türkeş, Mustafa, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye", **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000, 2.basım, s. 193-218
- Uzgel, İlhan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye İçin Bir İşbirliği ve Rekabet Alanı Olarak Balkanlar", **En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Der. Gencer Özcan Şule Kut, İstanbul: Boyut Yayınları, 2000, 2.basım, s. 393-434
- Yavuz, M. Hakan, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin sorunu (1947-1994)", **Türk Dış Politikasının Analiz**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1998, 2.basım, s. 567-584
- Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu ile Söyleşi, "Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılamaları için bakınız; NATO Üyeliğimizin 50nci Yılı ve Çok Yönlü Tehdide, Çok Yönlü Savunma", **Savunma ve Havacılık**, C. 15, S. 20613, 2001/88, s. 8-25

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.milliyet.com.tr/1997/06/15/index.html>
<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP54.htm>
<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP55.htm>
<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/HP57.htm>
<http://www.milliyet.com.tr/1997/06/12/index.html>
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/hk/00/01/default.htm>
<http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i1/per1-3.htm>
<http://www.milliyet.com.tr/2000/01/18/dunya/dun07.html>
<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol2Kis7.htm>
<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBol2Kis6.htm>
<http://www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename=JPost/A/JPArticle/Full&cid=1023716548069>
<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2002/nisan/24/p6.html>
<http://www.deik.org.tr/bilateral.asp?code=İSR>, **Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri**
<http://www.tourism.gov.il/english/default.asp>, **Distribution Of Visitors (Including Cruise Passengers) By Nationality, 2001**
<http://www.milliyet.com.tr/1997/05/20/entel/entel.html>
GÜNLÜK GAZETELER
Cumhuriyet
Hürriyet
Al-Hayat
Turkish Daily News
Yeni Yüzyıl
Sabah
Radikal
Milliyet
Turkish Probe
Yeni Şafak
Jerusalem Post
Zaman
Katemirini
Akit

SÜRELİ YAYINLAR

Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklamaları, Nisan 1998

19 Ekim 2000, **Dışışleri Güncesi**, Ekim 2000
1 Eylül 2000, **Dışışleri Güncesi**, Eylül-Aralık 2000
19 Ekim 2000, **Dışışleri Güncesi**, Ekim 2000
28 Mayıs 2000, **Dışışleri Güncesi**, Mayıs 2000
08 Mayıs 2000, **Dışışleri Güncesi**, Mayıs 2000
14 Haziran 2000, **Dışışleri Güncesi**, Haziran 2000
Middle East News Line (MENL), 22 June 2001



EKLER

Ek-1: Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri ile ilgili tablo

Ek-2: Türkiye-İran arasındaki toplam ticareti gösteren 8 yıllık tablo

Ek-3: Türkiye-Mısır toplam ticaret tablosu

Ek-4: Türkiye-Suriye 8 yıllık ticaret hacmini gösteren tablo



EK-1**TÜRKİYE-İSRAİL EKONOMİK İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ TABLO**

Türkiye-İsrail Dış Ticareti (bin dolar)			
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM
1992	90,089	97,075	187,164
1993	80,238	121,794	202,032
1994	178,079	125,890	303,969
1995	239,769	166,635	406,404
1996	254,574	192,038	446,612
1997	391,514	233,681	625,195
1998	478,637	282,754	761,391
1999	585,045	298,268	883,313
2000	650,141	505,481	1,155,622
2001	796,285	524,851	1,321,136
2002	833,200	429,831	1,263,031

DEİK'ten alınmıştır. (fotokopi)

EK-2**TÜRKİYE-İRAN ARASINDAKİ TOPLAM TİCARETİ GÖSTEREN 8 YILLIK
TABLO**

Türkiye-İran Dış Ticareti (Bin Dolar)			
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM
1994	249,784	692,409	942,193
1995	268,434	689,476	957,910
1996	297,521	806,334	1,103,855
1997	307,008	646,402	953,410
1998	194,697	433,026	627,723
1999	157,815	635,928	793,743
2000	235,784	815,730	1,015,514
2001	360,536	839,800	1,200,336

DEİK'ten alınmıştır. (fotokopi)

EK-3**TÜRKİYE-MISIR TOPLAM TİCARET TABLOSU**

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM
1995	246.114	210.648	456.762
1996	316.228	272.394	588.622
1997	304.460	398.897	703.357
1998	473.350	392.952	866.302
1999	473.350	392.952	866.302
2000	375.707	140.720	516.43
2001	421.469	91.720	513.189
2002	321.382	117.896	439.278

Türkiye-Mısır Dış Ticareti (Bin Dolar) DEİK'ten alınmıştır. (fotokopi)

EK-4**TÜRKİYE-SURİYE 8 YILLIK TİCARET HACMİNİ GÖSTEREN TABLO**

Türkiye-Suriye İkili Ticareti (Bin Dolar)			
YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM
1995	272.162	258.101	530.263
1996	307.778	311.459	619.237
1997	268.753	456.282	725.035
1998	308.869	307.996	616.865
1999	232.210	307.002	539.211
2000	184.267	544.322	726.258
2001	281.141	463.476	744.617
2002	256.515	506.184	762.700

DEİK'ten alınmıştır. (fotokopi)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Sernur Süleyman Osman Yassıkaya
Bölümü : Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler
No : 0716012
Doğum Tarihi : 28.09.1978
Medeni Durumu : Bekar
Yabancı Dili : İngilizce

Öğrenim Özeti:

İlkokul	: Basıncıköy İlkokulu	1985-1989 İstanbul
Ortaokul	: Özel Fatih Erkek Lisesi	1989-1993 İstanbul
Lise	: Özel Fatih Erkek Lisesi	1993-1996 İstanbul
Üniversite	: Muğla Üniversitesi (Kamu Yönetimi)	1996-2000 Muğla
Yüksek Lisans	: Yıldız Teknik Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler)	2000-2003 İstanbul
	Yüksek Lisans Öğrenci Temsilciliği 2001/2002 dönemi Öğrenci Asistanlık	